

T U D O M Á N Y T Á R

KÖZRE BOCSÁTJA

A' MAGYAR TUDÓS TÁRSASÁG.

SZERKEZTETIK

LUCZENBACHER JÁNOS és ALMÁSI BALOGH PÁL.

UJ FOLYAM.—MÁSODIK ÉV

HARMADIK KÖTET.

B U D Á N,

A' MAGYAR KIR. EGYETEM' BETŰIVEL.

1 8 3 8.

T U D O M Á N Y T Á R

KÖZRE BOCSÁTJA

A' MAGYAR TUDÓS TÁRSASÁG.

É R T E K E Z É S E K

SZERKEZTETI

LUCZENBACHER JÁNOS.

HARMADIK KÖTET.

B U D Á N,

A' MAGYAR KIR. EGYETEM' BETŰIVEL.

1 8 3 8.

T A R T A L O M.

É R T E K E Z É S E K.

Lap.

I. Potlékok Magyarország' földtani ismeretéhez. SCHUELLER GUSZTÁV, jénai egyetemi professor' német közlése után BUGÁT PÁL.	1
II. Erőegyközény (Parallelogrammum virium). VÁLLAS ANTAL.	34
III. A' költészi, különösen színművészi nyelv. GÜZMICS IZIDÓR.	65
IV. A' felretétethető 's megerőtleníthető, törvényeink szerint. SZLEMENICS PÁL.	90
V. A' Gracchusok' forradalma. HEEREN után, KAZINCZY GÁBOR.	105
VI. Herder, az emberiség' tanítója. WIRTH után, GA- BRIEL ADOLF.	153
VII. Okleveles toldalék. LUCZENBACHER JÁNOS.	184

L I T E R A T U R A.

PILLANTÁS AZ ÁNGOL LITERATURÁRA 1836-ban.	1
CRITICAI VÁZLATOK A' KÜLFÖLDI LITERATURA' LEGÚJABB 'S KITÜNŐBB TERMÉKEIRŐL.	

Orvosi tudomány.

THEOD. POUPIN, esqvisse phrénologiques et physio- gnomiques.	9
J. U. WIRTH, Theorie des Somnambulismus od. des thierischen Magnetismus.	
JUST. KERNER, eine Erscheinung aus d. Nachtgebiete der Natur.	11
ED. u. W. WEBER, Mechanik d. menschlichen Geh- werkzeuge.	27

Történettudomány.

JOH. USCHOLD, Geschichte der trojanischen Geschichte	34
J. F. KOPF, Urkunden zur Gesch. der eidgenössischen Bünde.	37
J. F. MOSEL, Geschichte der k. k. Hofbibliothek zu Wien	

Régiségtudomány.

G. SEMPER, Bemerkungen über vielfarbige Architectur	
DR. FRANZ KUGLER, über die Polychromie	44

Szép irodalom.

ALPH. de LAMARTINE, Jocelyn; épisode. Journal trouvé chez un curé de village.	56
DON ANGEL de SAAVEDRA, El moro esposito	59

Utazás leírások.

NATHANIEL ISAACS, Travels and Adventures in Eastern Africa.	
ALLEN F. GARDINER, Narrative of a journey to Zoolu Country	63
DR. J. R. RENGGER's Reise nach Paraguay.	65

FRANZIA ACADEMIA' ÜLÉSEI 1837.	69
BIBLIOGRAPHIA	78
MAGYAR TUDÓS TÁRSASÁG' ÜLÉSEI	

P A R T A L O M.

É R T E K E Z É S E K.

	Lap.
VIII. Az Asszony és férfi. Burdach után szabadon. BUGÁT PÁL.	193
IX. C. Sallustius Crispus, erkölcsi tekintetben. SZENCZY IMRE.	226
X. A' vasútak, különösen a' Bécs és Bochuia közötti vasút' terve. BOGNÁR JÓZSEF.	245
XI. Nagyszombati Káldy György. PODHRACZKY JÓZSEF.	296
XII. Kalendáriumi magyar régiségek. WALTHERR LÁSZLÓ.	328
XIII. Okleveles toldalek. LUCZENBACHER JÁNOS.	345
Értekezések' mutatója az új folyam III. Kötetéhez.	

L I T E R A T U R A.

OLASZ LITERATURA 1836 óta.	101
CRITICAL VÁZLATOK A' KÜLFÖLDI LITERATURA' LEGÚJABB 'S KITÜNŐBB TERMÉKEIRŐL.	

NYELVTUDOMÁNY.

Acta societatis graecae. Ediderunt, A. WESTERMANNUS, et C. H. FUNKHAENEL.	116
WILHELM V. HUMBOLDT, über die Kawi-Sprache auf der Insel Java.	122

LITERATURA-TÖRTÉNET

	Lap.
G. G. GERVINUS, Geschichte der poetischen National-Literatur der Deutschen.	124
H. ULRICI, Geschichte der Hellenischen Dichtkunst.	131
Fr. OSANN, Beiträge zur griechischen und römischen Literaturgeschichte.	145
G. G. GERVINUS, über den Goethischen Briefwechsel	147

É L E T Í R Á S.

Fr. LIEBER, Reminiscences of an Intercourse with Mr. Niebuhr.	153
Militärische Memoiren des brittischen Capitains MOYLE SHERER, enthaltend die kriegerische Laufbahn, des Herzogs von Wellington.	156
A. G. RUDELBACH, Hieronymus Savanarola und seine Zeit.	
Fr. K. MEIER, Girolamo Savanarola aus groszen Theils handschriftlichen Quellen dargestellt.	160

TÖRTÉNETTUDOMÁNY.

Sanchuniathonis historiarum Phoeniciae libros novem graece versos a Philone Biblio, edidit latinaque versione donavit F. WAGENFELD.	162
M. le Comte de PEYRONNET, Histoire des Francs.	165
—————	
BIBLIOGRAPHIA	175
MAGYAR TUDÓS TÁRSASÁG' ÜLÉSEI	
TUDOMÁNYOS EGYVELEG.	198

ÉRTEKEZÉSEK.

I.

P Ó T L É K O K

Magyarország' földtani (geologiai) ismeretéhez.

Magyarország ezen sok tekintetben nevezetes, és érdekes tartomány, melly az utazónak egész figyelmét olly magas fokban megérdemli, a' természetbuvárnak a' legérdekesebb tünemények annyi sokféleségével 's olly bújálkodólag kedveskedik, hogy ennyit egy más ország sem mutathat elő aránylag olly kis helyen. Magyarországnak hegységei a' legmagasabb csúcsokig emelkednek föl, ezek ismét szinte végig nézhetetlen síkságokat zárnak magok közé. A' hegyeknek és síkságoknak ezen változatossága, melly azok belső alkotásának különféleségén, és a' merő földhéj különböző szerkezetén alapúl, egyszersmind a' lakosok jobbadán ezen alapon nyugvó különböző életmódját határoza meg. Tudniillik a' földnek tulajdonaitól, a' hegyek és völgyek sajátságaitól, és attól, mit ezeknek merő tömegei a' különböző érc rétegekben foglalnak, valamint ezeknek porhanyó héjától függnék az emberek különböző foglalatosságaik, valamint általában különféle életmódaik is. Hogy azonban az ember kifelé irányult foglalatossága, egyszersmind belsejére is erőszakosan reá üti bélyegét, és így hogy annak az ember szellemi életére legnagyobb befolyással kell lenni, az, úgy gondolom, eléggé ösmert igazság.

Innét minden tekintetben igen fontos dolog, hogy a' lakott föld belső alkotására a' legnagyobb figyelem-

mel legyünk, annak állapotját a' legkomolyabb kipuhatolásra érdemesítsük. Mi főkép a' földbuvár vagy is földtudós (geologus) dolga. Az ehhez szóló kívánatokat, mi illeti, ezekről „*Sitzgen von Ungarn*“ név alatti iratomban bővebben kiereszkedtem *).

Magyarország földtani (geologiai) viszonyait vizsgálván, egészen tulajdon tüneményekre akadunk, melyek a' legfontosabb tudományi érdekűek, és melyek sok eddig összebonyolodottnak tetsző természeti viszonyokra fényt és világosságot árasztanak, vagy legalább ezek egyszerűbb magyarázataira vezetnek, valamint több műtani (technicus) iparágak, nevezetesen 's főkép a' bányászat és üveggyártás előmozdítására szolgálnak.

Némelly ezen tárgyakot illető fogalmakat mint figyelemre igen méltókat főlebb említett iratomból kiemelék, melyeket itten minél rövidebben közzé tenni, magamnak engedelmet kérek. Mielőtt azonban az egyes ösmeretek közlésébe ereszkedném, néhány általam használandó szavak jelentését, t. i. alattok mit akarok értetni, előre kell bocsátanom.

A' műszavak ezek: t. i. „tömegképlet (Massetgebilde) és réteggéplet (Schichtengebilde). A' tömegképlet alatt földtestünk azon merő részeit értem, melyek inkább vegytani erők (vires chemicae), u. m. olvasztódás (Schmelzung) által, a'vagy az úgy nevezett tüzi (vulcanicus) úton származtak; ezek rendetlen tömegeket képelnek, és réteggzetet (Schichtung), vagy is egyen-

*) Ezen Magyarországot és az erdélyi nagy fejedelemséget illető vázolatok, főkép ezen két ország földtani viszonyaira, bányászatára, és az idevágó műtani iparágakra nézve, még nincsenek bevégezve, mert eddig még mindig az azokhoz tartozó anyagok, és még más észrevételek, és tapasztalatok gyűjtésével foglalatoskodom. Ezek tökéletes földolgozását és rendbeszedését, valamint a' jelen töredék kivittebb rajzolatát csak utazásomat bevégezvén, melyet még néhány ázsiai és afrikai tartományokra is kiterjeszteni szándékozom, fogom munkába venni.

letes rétegnemű lerakodást (Ablagerung) soha sem mutatnak.

Ezekhez képest homlokegyenest állanak az úgy nevezett réteggépletek, mellyek inkább moztani erők (vires mechanicae) vagy is vízből lerakodás által, tehát az úgy nevezett vízi (neptunicus) úton támadtak. Ezek lerakodékai egyes rétegekből (Schichten, Strata) állanak, és ha közbe semmi rontó akadály nem jött, fekkentes irányúak, magok közt minden esetre párhuzamosak, a'vagy közegyenesek (parallelus).

A' tömegképletek gyakorta réteggépletű tekintetűek is, hanem ezen rétegnemű kinézéssel bíró ásványok ilyenkor nem moztani úton munkáló vízből történő lerakodás által, mint inkább vegytani erők t. i. egyes keverék részeknek (Gemengtheile) vegytani kiválások, és aztani megjégedések (crystallisatio) közbejöttével támadtak. Ezen oknál fogva én sem a' zagylát (Gneus), sem a' csillámpalát (Glimmerschiefer), sem pedig az agyagpalát (Thonschiefer) nem számítom a' réteges képletekhez, mivel ezen képletek a' jégedésnek, főkép pedig a' csillámlemezcsek (Glimmerblättchen) kiválásának 's lerakodásának köszönik létüket. Azonban azt itt meg kell jegyezniem, hogy én emide egyedül azon agyagpalát számítom, melly első rendbeli származatú (primärer Bildung) mint mi azt a' zagylából és csillámpalából ezen testek keverékrészeinek hova-további sajább és apróbb levése által származni tapasztaljuk, nem pedig azon újra támadt (regenerirt) hasonlókép agyagpala néven nevezett követ értem, melly összemorzsalódott csillámlemezcsek agyagnemű ragasztömeg (Bindemasse) által történő egyjégedéséből származék.

Tömegképlet (Massengebilde).

Egymáshozói koraira nézve a' tömegképleteket én korább- és később támadtakra osztom. Az elsőkhöz, mellyeket én erterményeknek (protogeneknek) nevezek, és mellyekről még később is szólandok, a' vernerféle

őshegyfajok (Wernerische Urgebirgsarten) nagyobb részét, valamint az ő átmeneteli hegyeinek (Übergangsgebirge) egy részét t. i. az úgy nevezett magla (Granit), zagyla (Gneus), csillámpala (Glimmerschiefer), agyagpala (Thonschiefer), simagpala (Talkschiefer) és zöldegpalának (Chloritschiefer) nevezett kövek nagyobb részét, valamint a' szüregeknek (Grauwacken) nagyobb részét, és végre a' vernerféle ős- v. ermész (Urkalk) egy részét számítom, mikre nézve okaimat alább bővebben ki fogom fejteni.

Ezen kövek fő keverékrészeit varag, vagy is bányavirág (Quarz), kéttengelyű csillám (Zweiachsiger Glimmer), közönséges mezőpat, vagy is bányafém, vagy mások szerint mezei kölöncz (Feldspath, igreple Orthoklas). Ezen keverék részek teszik (Gemengtheile) többé kevésbé egymással előkelőleg egyesülvén a' legkülönbözőbb gyűlvényállapotban (Aggregatzustand) lépnek föl, és főképp' vegytani kiválások következésében származtak. Az említett három keverékrészek effélekép gyűlvénységök (Aggregatio) különböző állapotához képest a' következő ásványösmei (oryktognostisch) nevezetű, és csak ásványösmeileg megkülönböztetendő köveket képelik, u. m. a' maglát (Granit), a' zagylát (Gneus), a' csillámpalát (Glimmerschiefer), az agyagpalát (Thonschiefer), a' simagpalát (Talkschiefer), a' zöldepalát (Chloritschiefer) a' varagszirtet (Quarzfels), a' szüregfajta követ és a' vegytani kiválás által támadott szemcsés jegédésű meszet (krystalinisch körniger Kalk).

Ezen képletek épen semmi bizonyos és állandó maradású lerakodást, rétegzetet (Ablagerung) nem mutatnak, mi német, és más országokban látszik lenni, és akár mit tanított is Verner; hanem ugyan azon hegyheli szirtben nem ritkán mind ezen kövek összekeveredve, együtt jönnek elő, egymásba kapnak, és egymást meghatják, úgy hogy közülök, majd az emézt, majd ez amazt veszi körül.

Ollykor ugyan ezen hegységi tömegeket, (Gebirgsmassen) nagyban vizsgálván, úgy látszik, mintha bennök egymásra következő különmemű lerakodékok egész sorát lehetne látni; mellyek tehát úgy tetszenek, mintha igen különböző időszakokban (epochákban) származtak volna. Azonban ugyanöket közelebből vevén figyelemre, csak hamar meggyőződünk, hogy ezen tetszőleg különböző nemű termények (productumok) nem egyebek egymásba való átmeneteleknél minden lehetséges apró változatokban (nuanceokban), honnét azokat ugyanazon keverékrészek módosítványainak kell tartanunk.

Következik továbbad innét, hogy mind ezen kövek ugyan azon időben származtak, és hogy mind annyian ugyan azon képlő pillanatnak terményei legyenek, és hogy tehát kénytelenek legyünk ezen kövek egymáshozí koruk még olly távolnak tartott különségeik gondolatával is felhagyni. Egyedül egyes részeik különböző gyűlvénységi tekintetéből engedik magokat felosztani, honnét ezen felosztás ásványösmei (oryctognosiai) lehet ugyan, de földtani (geologiai) épen nem.

Beudant a' híres francz tudós, ki Magyarországot földtani tekintetből 1818-ban útazta meg, ezt maga is megjegyzette, hanem ő a' földtan akkori állapotához képest a' halhatatlan Verner tanítmányához igen ragaszkodott, honnét mivel ő észrevételeit, és tapasztalatait, mellyeket, én a' magaméival gyakorta megegyezni találok, az említett tanítványhoz akará erőszakosan illeszteni, azért munkájában a' sokféle ellenmondások kikerülhetetlenek voltak.

Beudant igen jól jegyzi meg azt, hogy a' földtant nem lehet kényelmet keresőleg ásványtárakban történetileg összehordott egyes ásvány-darabokról tanulni, azt egyedül a' hegységek közepette, az ásványok közönséges bélyegeire figyelvén leginkább, azok egymáshozí fő viszonyait keresvén föl, tehetjük magunkéva, mivel másként akármelly más úton kívánunk is bele hatolni, csak száraz, semmi különösebb hasznú szóhalmozathoz

(nomenclaturához) fogunk jutni ; minek csak ugyan úgy is kell lenni, ha az úgy nevezett ásványösmei bélyegekre igen sokat tartunk. Az egyes ködarabokról szedett ásványösmei jegyek, főkép ha azok csak imígy amígy szedettek, 's ha egyszersmind az egyes ásványhézagok (Mineralspazien) különféleségeire p. o. a' különböző mezópatéira (Feldspath), a' csilláméira stb. nem sok figyelem fordítaték, mint az olly gyakran megszokott esni, a' földtanban többnyire csak csekély értékűek, és több még az újabb időkhén elkövetett hibák is azon nagy fontosságtól vök eredetöket, mellyel az említett jegyek iránt magokban 's egyedül, főkép azok képleteire, alkataira (Structura) nézve viseltettek.

Valamint minden sűrű szénsavas meszeket (kohlen-saure (Kalke) és minden fővényköveket (Sandsteine) a' legrégibb képletüktől kezdve egész a' legújabb még most is folyton tartókig, mellyek rétegeik vízből történő lerakásaik által egymáshoz képesti különböző korukat elég világosan elárulják, együvé számolnunk, és ugyan azon - korú képletek gyanánt t. i. mint ugyan azon mészképletet (Kalkformation) és ugyan azon fővénykőképletet (Sandsteinformation) tekintenünk nem szabad, ámbár ezek ásványösmeileg (oryctognostice) többnyire egymáshoz hasonlók: épen olly kevéssé szabad a' bányavirágból, csillámból, és mezópatból álló szemecés keveréket (körnige Gemenge), mellyek ásványösmeileg maglának (Granit) neveztetnek, és egyedül ezen kő gyülvényi állapotát jelentik, mind összevéve mint ugyan azon képlethöz t. i. a' maglaképlethöz (Granitformation) tartozókat számitanunk; mit természetesen ezen keverékrészek palanemü gyülvényökről t. i. a' zagyláról (Gneus), a' csillámpaláról (Glimmerschiefer), az agyagpaláról (Thonschiefer) stb. is kell értenünk. Már Verner, Humboldt, Freins, Leber, és más több földtudósok is azt vették fel, hogy korukra nézve kétféle agyagpalák legyenek, t. i. az úgynevezett ősgagyagpala (Urthonschiefer) és az átmeneteli agyagpala, (Übergangsthonschiefer), ök te-

hát ezennel elősmerék azt, hogy ugyan azon gyűlvényképletek (Aggregatgebilde) annak ellenére is, hogy ám-bár mint különböző származatú, első és másodszorú képletek az agyagpala ugyan azon nevével neveztetnek, ezen utolsó mégis az elsőtől elég világosan különbözik, és többnyire a' valóságos szüreggel (Grauwacke) jövéen elő, szüregpalának (Grauwachenschiefer) neve alatt ösmeretes, korukra nézve két egymástól különböző hegyképlethöz (Gebirgsformation) tartoznak. Hanem a' mi az agyagpaláról való, való az az egyéb tömegképletek gyűlvényeiről is t. i. a' magla (Granit), a' zagyla (Gneus), a' csillámpala (Glimmerschiefer) és a' simagpalaképletekről (Talkschiefergebilde) is. Ezeknél egyenlő vagy hasonló létrészekkel, és a' gyűlvénységnek hasonló állapotaival volt dolgunk, és ezen ásványösmeileg egyenlő vagy hasonló képleteket még sem számíthatuk ugyan azon képülethöz (formatiohoz), holott ellenben olly képleteket is fogunk látni, mellyek ugyan egészen különböző gyűlvénységgel bírnak, és mégis ugyan azon képülethöz (formatiohoz) kell számíthatniok. Mi a' fővénykövet, melly Verner rendszere után vörös fővénykőnek neveztetik, nem mint több képülethöz tartozót fogjuk tekinteni, ha bár létrészei még olly durva szeműek, a' vagy olly finomak is, hogy csak nem sűrűen tűnnek elő, hol is egyszersmind a' színek különféleségeire is épen olly kevés figyelemmel leendünk. Ezeket mind a' réteges mind a' tömeges képletekről kell tartanunk. Ugyan ezen oknál fogva a' varag v. bányavirág, csillám, és mezópathból álló réteges keveréket, melly a' csillámnak előkelte miatt lett réteges, a' szemes keveréktől azon oknál fogva hogy réteges, nem lehet elválasztani, valamint a' zagyla (Gneus) és a' magla (Granit) is csak akkor választathatnak meg egymástól, midőn különböző képületekhöz tartoznak, mi is épen nem a' különböző gyűlvényi állapotból kerül ki.

Az első képeletü tömegeket én, jobb kifejezést nem kaphatván (mert nekem az öshegy (Urgebirge) név

fölvett jelentésében azért nem látszik a' dologgal megegyezőnek, hogy én az úgy nevezett átmeneteli hegyek némelly tagjait is, az első képeletü tömegekhez számolom (ideig óráig Protogeneknek *) elő-, v. erterményeknek) nevezem, arra nem tekintvén, hogy ezen szü protogen már ez előtt a' magla bizonyos alfajának elnevezésére használtatott.

Ezen erterményeknek nevezett ásványokrül még eddig nem tapasztaltatott, hogy ök más ásvány-fajokra volnának rakodva, életműves maradékokat pedig sohasem rejtenek magokban, honnét a' többiekhöz képest legöregebb tömegképleteknek látszanak lenni. Mind ez által, mind pedig keverékrészeik szorosabb megkülönböztetése által, mert mint már említett a' mezópat itten többnyire mint közönséges mezópat, vagy mint úgy nevezett igreple (Orthoklas) tünik föl, és a' csillám a' kéttengelyüekhez tartozik, a' szóban lévő ertermények a' később szóba hozandó másod-terményektől (Deutrogenektől) voltaképen elválnak. Gyülvényi állapotokra nézve, az egyes gyülvények megkülönböztetésére maglaerterményeket (Granitprotogene), zagylaerterményeket (Gneusprotogene), csillámpalaerterményeket (Glimmerschieferprotogene), agyagpalaerterményeket (Thonschieferprotogene), simagpalaerterményeket (Talkschieferprotogene), zödlepalaerterményeket (Chlorschieferprotogene) hordok fel, mi által én ezen képleteket mind ásványösmeileg (oryctognostice) megkülönböztetem, mind pedig főképen földtani tekintetből is (geologico respectu) a' másodtermények újabb tömegképleteitől, mellyek magokban egészen hasonló gyülvénytagokat (Aggregationsglieder) foglalnak, elkülönözni akarom.

*) Én nem írom protogyn, mivel ezen szóképzés azért nem jó, mert *ò πρωτογενής* először *termeltett* teszen, holott protogyn *először képlőt*, tehát az alkotó erőt, nem pedig magát a' terményt jelenti.

Pozson táján az úgy nevezett várhegytől, (Schlossberg) kezdve, és így a' bal dunapartnak mentében fölfelé egész Divénig (Theben) az ertermények (protogenek) legkülönbözőbb gyűlvényeit lehet tapasztalni. A' várhegyen a' maglaertermény (Granitprotogen) jelenik meg, mellynek letrészeit vereses-fehér varag, fehér testszínbe menő igen széles lemezü igreple (Orthoklas) fajta mezópat (Orthoklasfeldspath) és sárgás csillám, melly gyakorta nagy lemezeket képel, és sávós (gestreift) vagy tollképi, úgy nevezett tollcsillám (Federglimmer) teszük. Én ezen maglában Pozson és Divén közt a' kocsi úttól jobbra az utolsó hidasmalmon fölülnem messze iblabányafényes varagerekre (Quarzgänge mit Amethystquarz) akadtam; holott Divén felé tovább haladván a' magla igen finom szemü leszen, a' csillám feketés kezd lenni, a' mezópat pedig fehér színt ölt. Ezen saja szemü maglát több bányákbul hordják, melly a' munkát könnyen megengedi, és többnyire $\frac{1}{2}$ —1. köbnyi nagyságú, járdakőnek dolgoztatik föl, és aztán a' Dunán Pestre szállítatik le.

Az utat Divén felé még tovább nyomozván, az erterményben a' csillámot mind inkább jobban és jobban kifejlődni látjuk, melly a' követ rétegeggé teszi, ezenel a' zagyla (Gneus) és csillámpala világosan föltűnnek, de mellyek valamivel Divéneen innét, a' nélkül hogy köztök a' határt bizonyosan ki lehetne mutatni, ismét maglává változnak.

Duna mentében messzibbre haladván fölfelé, az ertermény még egyszer dúsul a' csillám dolgábul, a' csillám emitt feketés zöldszínü, a' mezópat lassanként elvesz, és a' varag a' csillám által rétegeggé vált kövekben, mint varag-szikla (Quarzfels), nagy tömegekben lép elő, melly ezennel mint ződlepala (Chloritschiefer) tisztán, és világosan tűnik föl, és a' divéni várhegyet képli. Azon varagtömegek (Quarzmassen), mellyek benök lerakodtak, gyakorta több száz köblábnyi nagyságúak, de kisebbek is vannak, némellykor diónál alig

nagyobbak. Többnyire vörösre festvék, olykor rózsaszínűek. A' varagszikla némelykor csillámot vévén magába, réteggessé leszen, midőn aztán réteges tekintetű.

Éjszакnak Máriavölgy (Mariathal) felé az ertermény az agyagpalának bizonyos faját képli, melly feketés színű, vékony lemezekké hasadoz, és házfedélül használtatik.

Pozson és Bazin (Bösing) közt midjárt Sz. György városánál (St. Georgen) az országúttól balra a' maglaerterményben (Granitprotogen) egy kőbánya vagyон, melly ottanag mint zagyla és csillámpala is szembe tünik. Ugyanott igen világosan tapasztalhatni, mikép ezen kövek egyike a' másikkal a' legkülönbözőbb módon váltakozik, és mikép kölesönösen 's észrevétlenül mennek egymásba által. Én csaknem mind ezen Pozson vidékeire, az úgy nevezett kis karpátokba tett kirándulásaimot ő fönsége Károly hesszeni főherczeg, valamint Paget John, és Sandford Villiam társaságában tettem, kik is ezen földtani különös viszonyoknak szinte szemmel láttot tanúi voltak.

A' bazinsi (Bösing) fürdő vidékén az ertermény hasonlókép mint magla (Granit) jö elő, de melly aztán csillámpalás leszen. A' varag és a' mezőpat nagy tömegekben válnak ki, a' csillám egészen elfeketedik, és egy keves kétlét (Amphibolites) vévén magába a' kő mintegy szaruvaklapalához (Hornblendschiefer) leszen hasonló, mint ezt az országúttól jobbra eső kőbányában a' bányatónál láthatni.

Főlebb valamivel az aranybányák közelében az ertermény ismét sajaszemű, és maglát (Granit) képel, melly a' divénihöz hasonló.

Itten szüregnemű ertermény (grauwackenartiges Protogen) is találtatik, hanem csak kisebb osztályokban kiválva a' maglaerterményekbe (Granitprotogen).

Mind a' magla, mind a' csillámpala - erterményben több erek folytatódnak tovább, mellyekről később az

érczrakhelyekről (Erzlagerstätte) lévén szó, fogok még szólni.

Modra városánál ugyanazon, a' legkülönbözőbben gyülvényült (aggregirt) ertermény, majd mint magla (Granit), majd mint zagyla, majd mint csillám, és simagpala, majd mint szüregnemű kő (grauwackenartiges Gestein) találtatik, még pedig a' legkülönfélébb változatokban, minden bizonyos és meghatározott rend, és egymásutáni következés nélkül. Mind ezen kőfajok egy és ugyanazon köszirtben találatnak, mellyben a' haladékos átmenetelt, és egymásba való észrevétlen mintegy átolvadást láthatni, szüntelen ugyanazon képző létrészek állanak benne előttünk, mellyek csak különbözőleg lépnek elő, honnét egészen kétségen kívül van, hogy mind ezen látszatra különböző kövek ugyanazon képülethöz tartoznak, és ugyan azon kori származatiak.

Az úgy nevezett urak telkén (Úrtelken) (Herrengrund), Besztercebányától nem messze, hasonlókép ismét előtűnnek az ertermények, még pedig csaknem minden lehetséges változatokban (Nuançirungen). A' maglaertermény (Granitgrotogen) legkevesbbé, a' csillámpala -, és szüregnemű ertermény leginkább. Ezen utolsó, a' modraihoz egészen hasonló; a' mezőpat (Feldspath-igreple-Orthoklas) benne gyakorta tökéletesen ki van jegülve (auskrystallisirt) egészen ép és tökéletes állapotban foglaltatik benne; mi által eléggé bebizonyodik, hogy ezen a' szüreghez (Grauwacken) hasonló képletek eredeti, vagy is elsörendű képletek, nem pedig másodrendűek, az az romkövek (Trümmergesteine) legyenek. A' mezőpatnak mint olly könnyen széthamvadó (szétporló, verwitterbar) testnek, melly a' szétromlásnak sokkal jobban alá van vetve, mint a' varag (Quarz), és a' csillámnak az előbbi kövek feloszlása, és az erre következő új képülés által egészen el kellett romlania, tehát sem jegetést sem iménti történek jelét nem mutathatta többé. Azért is Magyarországnak szüregeit, német vagy más országok szüregeivel, mellyek mint szétromzsolódott

szirtfajok összeegésébül újra támadt másodrendü képletek, vagy is újra termett romkövek (regenerirte Trümmersteine) épen nem cseréltethetnek föl, és mellyek még életműves maradékokat is foglalnak magokban, holott a' magyar szüregekben semmi affélék nem jönnek elő, mik életműves maradékoknak tartathatnának.

Az úrtelki szüregerterménybe, melly az öreg hegyivel (Altgebirg) összefügg, és keletnek Libethánya, Rónicz, Rozsnyó, stb. felé huzódik, itt ott gyakorta igen durva szemű fővenykő rakodott le; melly a' szüregnemű erterménnyel gyakorta fölcseréltetett, a'vagy mint vele összefüggő, s együtt ugyanazon képülethöz tartozó gondoltatott. Ezen fővenykő azonban egészen új képülethöz tartozik, t. i. az úgy nevezett karpáti fővenykő - képülethöz (Karpathensandsteinformation), valamint azon meszek is, mellyek közelében talátnak, és mellyek eddiglen mindig átmeneteli meszeknek (Übergangskalke) tartattak. Ezen fővenykő felett, mellynek gyakorta valóban Németország némely szüregeihez nagy hasonlatossága vagyon, mint p. o. a' vágvölgyinek, a' trencsén- vármegyeinek, az úrtelkinek, és még ezen képülethöz tartozó erdélyországiaknak, mint p. o. a' közép-peterdinek, a' tordahasadékinak, stb. gyakorta mint csakugyan az úrtelkire is, bizonyos finomabb szemű fővenykő (puhag- Molasse) van lerakodva, mellyben sok csontkövületek (Versteinerungen) talátnak, és azon mondára szolgáltak alkalmul, mintha ezen úrtelki szüregnemű erterményekben (grauwackenartige Protogene) kövé vált életműves maradékok talátnának. Ezen újabb képletekről, még midőn a' rétegeképletekről értekezendem, több alkalmam leszen szólani.

Az úgy nevezett beczkói hegyek' szüregei (Grauwacken der Beskiden) szinte ide látszanak tartozni. Ezen kövekben apró, a' szömeg-, a' zagyla-, a' csillámpala-, és agyagpalatoladékhöz (Granit-, Gneus-, Glimmerschiefer-, Thonschiefer- geschiebe) hasonló részek mondatnak előjöni, de mellyek ezen úgy nevezett szüregtül nincse-

nek metszetes határok által megválasztva, holott inkább észrevétlenül menvén egymásba által, vele mintegy eggyé olvadva lenni látszatnak. Pusch varsói tanár (Professor) hasonlókép azt hitte, hogy a' beczkói hegyek szüregképzete nem igazán tartatnék ennek, melly inkább agyagpalaképzet (Thonschieferbildung) volna. Mi azonban sok helyen láttuk a' maglát és zagylát agyagpalába átmenni, következőleg a' beczkói hegyek szüregnemű képletei valóságos erterményi képletek.

Az ertermény ezen előjvetéhez egészen hasonló az is, melly Szomolnok vidékén taláztatik, hol is az ertermények mint csillámpalák, és simágpalák jönek elő. Ezen képletek azonban mégis a' Tátra-hegységben tűnnek elő a' legnagyobb tekintetben; melly csak nem egészen maglaerterményből (Granitprotogen) áll, de melly mégis mint a' Krivánon zagyla, vagy csillámpalába megyen által; de másként a' többi erterményi fajokat is magában foglalja. Az ertermények' egyes fajainak átmentét egymásba a' többi közt koscieliskónál Magyar-, és Gácsország határain tapasztalhatni, melly tájon a' magla, zagyla, és csillámpalába megyen által. Ugyan ezt tapasztalhatni Czerveny - Vrch-nél is, mit már Townson is megjegyzett 1793-ban.

Beudant a' maga munkájában bizonyos a' zagylában előjvő fehér körül emlékezik. *) Ezen kö csak

*) A' zagyla alfajait (varietásait) nyomozván, lassanként a' varagot is tapasztalhatni, hogy kevesbedik, sőt hogy olykor egészen eltűnik; honnét egy változatódzólag levelcsés, s hullámzó lemezcsés, vagy leggyakrabban szemcsés mezőpatból és csillámbul összetett kő támad, melly is azon egyveleg, melly ásványtanilag (mineralogice) tekintve a' zagyla fajának remekeül, mintájául (typus) tartatik; és általában a' közönséges zagyla (gneiss commun) neve alatt ösmertetik. Hanem ezen alfaj (varietas) még az által módosúl, hogy benne a' csillám lassanként kevesbedik, midőn csak hamar egyedül mint magában többé kevesbé számos, a' szemcsés mezőpatban szétszórt, igen apró pillangókat (paillettes) foglaló kő mutatkozik,

varagból, és mezőpatból még, pedig a' közönségesből (gemeiner Feldspath), vagy igrepléből (Orthoklas) álló keverék, melyben csak keves csillám vagyon, még pedig csak annyi, mint mennyi szükség, hogy a' keverék réteges lehessen. A' valóságos fehérkő, mely Szászthonban Jenignél és más helyeken találtatik, egészen másféleképp jő elő, és havagból (Albites) vagy is negyegle-mezőpatból (Tertartinfeldspath) áll. Ez is foglal ugyan magában maglagyülvényeket (Granitaggregate), hanem a' mezőpat itten is negyegle (Tertartin).

Beudant fehérkővét magam is több helyeken tapasztaltam, és úgy találtam, hogy az olly ertermény légyen, melyben a' csillám kevesbé előkelő, és mely lassanként a' szüregnemű erterménybe megyen által, mint ezt mind Modránál, mind pedig Úrtelken tapasztalhatni. Ha ezen köből a' mezőpat is jobban elvesz, úgy varagpalává (Quarzschiefer) leszen, mely Pozson, és Divén közt, úgy Modránál, Libethányánál, és más helyeken gyakorta előfordúl. Egy az elsőbbik köhöz egészen hasonló másodterményképletet (Deuterogengebilde), mely hasonlóképp előkelőleg varagból, mezőpatból, és egy keves csillámból áll, Selmece' jó távol eső útczáján Hodricson találhatni, hol is mezőkő (Feldstein) név alatt ösmertetik.

Hegyalakat (Gebirgsstructur).

A' Karpáthegek lánczainak sok helyein egész Moldva-, és Oláhországig, még pedig az alaphegy (Grund-

úgy annyira hogy a' köben emígy feloszlott pillangók a' tömeggel palás alkatot közölnek; miként is egy olly kő származik, mely mind azon bélyegekkkel bír, melyet a' németek fehérkőnek (Weisstein) neveznek; ez a' zagylától kezdve minden képzelhető módosulatokban változik, mit könnyű megérteni, mivel csak a' magában foglalt nagyobb vagy kisebb mennyiségnyi csillám által különbözik, és a' zagylához úgy áll, mint a' varagpala (Hyalomicites, Quarzschiefer) a' közönséges csillámpalához (Micaschiste).

gebirge), vagyis ertermény tünik föl. Tulajdonlag réteget sem tapasztalni, az egész tagok, mintegy összevissza hányva, a' legrendetlenebbül váltogatódnak. Majd az egyik, majd a' másik tünik föl nagyobb terjedetben, és az erterményképletek' majd egyik, majd másik fajába megyen által. Sem félreszegülést, sem sülyedést (Streichen, u. Fallen) nem lehet tapasztalni, kivévén, ha a' csillámlemezcsék által képült réteges ertermények a' csillámlemezcsék (Glimmerblätchen) képült kiválásait (Absonderung) rétegeesség gyanánt (Schichtung) nem tekintjük; mint előbbi időkben csak ugyan tekintették is. Hanem ezen kiválások is ugyan azon szirtdarabban (Block) gyakorta sok, és a' legkülönbébb irányokban mennek, 's ekként mutatják, hogy emitt a' rétegeességről (Schichtung) szó épen nem lehet.

Ércztartalom (Erzführung).

Az ertermények mind a' nemes, mind pedig a' nemtelen érczek dolgából gazdagok, csak hogy ezek terjedetükre nézve igen különbözőleg jöhetnek elő, egyik vidéken gazdagabban mint a' másikon, és a' legkülönbözőbb ásványfajokat foglalják magokban. Többnyire erekben, vagy rakásokban (auf Gängen u. Lagern) jönnek elő *).

Bazinnál (Bösing) a' magla- és a' csillámpalaerterményeken olly erek (Gänge) vágnak által, mellyek termék-, vagy szín-aranyat (gediegenes Gold), dárdanyt, vaskovondot (Eisenkies), és varagot foglalnak magokban. Némelly más ugyanazon hegységek közt előjövö erek, sok vaskovondot (Eisenkies) foglalnak magokban, melly részint fölépítetik, részint kén, (büdöskö) kiválasztására használtatik. A' kis Karpátok mind keleti lej-

*) Nézeteimet az érczerekről, és rakásokról közzé tenni, melly tekintetekre nézve Magyarország olly sok fölvilágosításokat képes adni, később fogom magamnak megengedni.

tején (Gehänge) Bazin- és Modránál, mind pedig azok nyugoti lejtején Malaczkánál ugyan azon hegytömegben számtalan dárdanyerek jönnek elő, mellyek a' legkülönbözőbb alfajokban előjövő dárdanyfémen (Antimonglanz) kívül, még a' vörös és fehér dárdanyt is szép példányokban foglalják magokban.

Arany a' Bazinnál előjövőhöz hasonló még a' Tátra hegyek maglaerterményeiben is találtatik, valamint Magurkánál is Liptó-vármegyében, emitt dárdanyfémmel keverve.

Ezüstérczek az erterményben ritkábban jönnek elő, de mégis minden benne találató arany egyszersmind ezüstöt is foglal magában, azonban az itt oly szaporán előjövő rézben is foglaltatnak ezüstérczek.

Higanyérczek (kénesóérczek) többnyire mint higanykénét (cinnabaris) Szlanánál jönnek elő Gömör-vármegyében.

Rézérczek, még pedig a' legkülönbözőbb fajúak, és fajtájúak (Arten, u. Specien) dolgából főkép a' csillámpala- és a' szüregnemű ertermények szoktak lenni gazdagok, nevezetesen Úrtelken (Herregrund) Óhegyen, (Altgebirg), és Libetbányán (Libethen), melly utolsó helyen csak nem minden rézászványok találatnak, még pedig a' legszebb és legkitündöklőbb alfajokban (varietásokban). Úgy a' hájla (Euchroit), melly azon kívül még Cornwallban is mondatik találatni, a' libeteg (Libethenit) a' tömöttbelü villósavas réz (phosphorsaures Kupfer), a' lágyla (Malachites), a' rézazúr (Kupferlazur), a' rézöld (Kupfergrün), a' kovaréz (Kieselkupfer), a' rézmor (Kupferschwarze), a' réztajt (Kupferschaum), a' vörös rézércz (Rothkupfererz) és a' termék réz találatnak emitt. Továbbad a' kénezett rezek: a' rézkovond (Kupferkies), a' termék réz stb. léteznek itten. Természetes hegyzöld (Berggrün) Úrtelken nagy mennyiségben találatik. Az úgy nevezett magyarlibaszarércz? (Gänseköhigerz) vagy is kénezett ezüst tartalmú réz, és szén-savas savitagbúl (kohlenaures Oxyd) álló keverék,

mellyet ennél fogva a' harczi (Harzer) libaszarérczczel nem kell összezavarni, és egynek tartani, főkép Jura-bánál (Juraba) jó elő.

A' csillámpalaertermény (Glimmerschieferprotogen) Szomolnoknál (Schmölnitz) Göllnicznál (Gollnetz) és más tájain Szepesvármegyének a' rézkovondot (Kupferkies), melly emitt Gelferznek nevezetik, nagy mennyiségben adja, valamint rézsűrkeérczet (Kupferfahlerz) és szén-savas rezeket, rézazurt és lágylát (Malachitest) is ad. — Szomolnokon a' régi bányaépületekben, és érczszemete-ken (Halden) a' rézkovondok (Kupferkiese) savitódása (oxydatiója) által támadt szénsavas rézsavítóg (kohlen-saueres Kupferoxyd) a' napvíz (Tagewässer)* vagy más oda szivárgó víz által felolvad, és aztán az úgy neve-zett gáliczvizet (Cementwasser) képli, mellyből a' bele vetett vas által a' réz érczileg (metallice) veretik le. Úr-telken is ered gáliczvíz (Cementwasser), melly mint gá-liczréz (Cementkupfer) használtatik.

Az erterményekben vas hasonlókép igen gyaporán jó elő, még pedig főkép mint vaskovond (Eisenkies).

Ólom ezen képletekben ritkán látszik előjöni. Ólom-patok (Bleispathe), nevezetesen mint szénsavas ólom (kohlen-saueres Blei) vagy is mint fehér ólomércz (Weis-bleierz) Pojnikon Beszterczebányánál találtatik. A' ké-kany (Kobalt) a' zódany (Nicolium) és a' lágyany (Mo-lybdenum) még ritkábbnak látszik benne lenni; azonban ezen utolsó Rimaszombatnál, Dopsánál (Dopschau) pedig kékany (Kobalt) mondatik találtatni. Az úgy nevezett kékanygáliczban (Kobaltvitriol), melly a' csillámpála - és szüregnemű erterményekben Úrtelken találtatik, a' ké-kanynak (Kobalt) semmi nyoma sincsen, hanem kénsa-vas keserű földből (keserűső) áll és cselany (Manganum) által van vörösre festve.

*) Napvíznek (Tagewässer), a' bányászatban azon víz neve-zetik, melly a' föld' színéről hat a' bányákba. (l. Hein-zius Wörterbuch Tagewässer cím alatt).

Mus ásványok előjötte.

Az említetteken kívül ezen alakulatban (formatióban) részint igen nevezetes ásványok is fordulnak elő. Ezek közt pedig főkép megjegyzést érdemel a' kénsavas pirany (Schwefelsauerer Strontian) vagyis az úgy nevezett mennyle (Coelestin) Úrtelken, melly minden eddig talált e' nemű ásványokon sokkal túl teszen szépségére nézve. A' pirla (Rutil) Tiszolcznál (Theisholz) találtatik, kénpatok (Schwefelspathe) mészpatok (Kalkspathe) és varag (Quarz) gyakran kerülnek elő; valamint gipsz is, még pedig a' legkülönbözőbb alfajokban (varietas), melly mint új képlet jő a' bányákban elő. Ez (t. i. a' gipsz) Úrtelken nagy mennyiségben képül, a' mennyiben a' kénréznek (Schefelkupfer) savítása (oxydatiója) által támadt kénsavas réznek (schefelsaures Kupfer) szénsavas mésszel (kohlensauerer Kalk) vagyis mészpattal (Kalkspath) való elemeik kölcsönös kicserélésébül kénsavas mész, vagy is gipsz, és szénsavas rézsa- vitag-vizeg (kohlensaueres Kupfer Oxyd-Hydrat) támad, melly utolsó még egy kevés szénsavas mésznek fölvétele által hegyzölddé (Berggrün) leszen, és mint olyan az aknák és bánya- menetek (Strecken) falaira lerakodik. Granátok a' Tychy- völgy magláiban, és a' csillámpalában a' karpátok közt a' felkai völgyben, és ezeken kívül Sopronnál az égő hegyi csillámpalában, valamint több más helyeken is találatnak. — Kékle (Kyanit) végre magláiban (Granit) Magurkánál jő elő.

Másod termények (Deuterogene.)

Ezen δευτερος és γυνοαν szótól származott, tehát mintegy másodtermény (Deuterogen) név alatt azon tömegképleteket akarom érteni, mellyek az imént leirt erterményeknél (protogeneknél) újabb származatúaknak látszanak lenni. Ezek nem ritkán az erterményeket, valamint más különböző rétegeképleteket is fedik. A' másodterményekben nem ritkán az őket egykor fedező életműves anyagok találatnak, nevezetesen szénnégett fa, melly egykori szövetét még mind eddig tökéletesen meg tartotta. A' másodtermények keverékrészei az erterményekéihöz hasonlók; a' mezópat azonban mégis t'

fajokhoz látszik tartozni, még pedig az úgy nevezett ig-repléhöz (Orthoklásához), a' labradorhoz, a' hajlához (Periklin) a' negyléhöz (Tetartin) és a' ryakolithhöz (Ryakolith). Az úgy nevezett igreple (Orthoklas) legritkább; a' labradór, és ryakolith (Ryakolith) pedig leggyakrabban látszik előjöni. — A' csillám mint egy vagy két tengelyű, gyakran fordul elő, valamint a' varag (quarzum), melly itt is mint az erterményeknél némelykor mint varagszikla (Quarzfels) vált ki, melly is ilyenkor aztán gyakorta csillám fölvétele által rétege ssé, vagy is bizonyos fajta varagpalává (Quarzschiefer), vagy is csillámpalává (Glimmerschiefer) lett. Kétle (Amphibolit) a' másodterményekben (deutergenekben) sokkal gyakrabban jö elő, mint az erterményekben (protogenekben) és csak ugyan azok fő létrészét teszi. Tűzjölék (Pyroxen) is jönnek olykor mint keverékrészek elő, és a' mész itten is kevésbé kisebb vagy nagyobb kiválásokat (Ausscheidungen) képel, mit mi csak ugyan már az erterményekben is említettünk.

A' másodterményekhez (deutergenekhez) azon tömegképletekből azokat számítók, mellyek zöldkő, bihorlanemű zöldkő (porphyrtiger Grünstein), emle (Syenit), maglanemű emle (granitartiger Syenit), biborla (Porphy) agyagkőbiborla (Thonsteinporphy), szarukő (Hornstein), szarukőbiborla (Hornsteinporphy), érle (Trachit), és érle-biborla (Trachitporphy), malomkőbiborla (Mühlsteinporphy), szurokkő (Pechstein), és szurokkőbiborla (Pechsteinporphy), csiszla (Obsidian), gyöngykő (Perlstein) és gyöngykőbiborla (Perlsteinporphy), tajtkő (Bimsstein), és tajtkőbiborla (Bimssteinporphy), szirla (Basalt) néven neveztetnek; továbbad a' legtöbb mandolaköveket (Mandelsteine) és több maglákot (Granite), zagylákot (Gneuse) csillámpalákot (Glimmerschiefer), simag- és agyagpalákot (Talk- und Thonschiefer), szaruvaklapalákot (Hornblende-schiefer), valamint a' varagsziklát, és a' meszet is ide számítom, melly képletek, mint már megemlítettett, többnyire vegytani kiválások, a' vagy pedig olly meszek,

mellyek a' rétegzetes, sűrű meszekből fölemeltettek, el-
takartattak, és tüzi (vulkánféle) behatások által jégala-
kúakká változtattak.

Az imént fölszámított hegytömegek nevei az ásványösméből (Oryktognosiából) kölcsönöztek, és többnyire csak az egyes keverékrészek alkotására mutatnak, a' mennyiben a' zöldkő (Grünstein) egyedül a' kétle (Amphibolit) sűrű keveréke, és mezópatot jelent, melly gyakorta zölde színű, de épen olly gyakorta egy vagy más hűzzá jövő létrész által, másféle színűre festve tűnik elő. A' porphyr szó pedig egyedül az ásvány alkotását (strukturáját) jelenti; a' mennyiben alatta olly követ értünk, melly tömött, sűrű alaptömeggel (alagymával Grundmasse) bírván, ebbe kisebb vagy nagyobb jégdarábokban (kristálydarabokban) rakodván le, benne foglal-
tatnak. Ugyan ezt állíthatni a' fölhorított többi nevekről is; honnét kivehetjük, hogy általok ezen ásványokat illetőleg földtani előjöttökre (geologisches Vorkommen) és azon képületekre, mellyekhez ezen ásványok tartoznak semmi világosságot nem vetnek. A' maglákról, zagylákról, csillámpalákról stb. láttuk már, hogy különböző képületekhez tartozhatnak, és csak ugyan a' zöldkövekkel, a' biborlakkal (Porphyren), mandolakövekkel (Mandelsteine), az érlékkal (Trachyten), a' szirlakkal (Basalten), a' szurokkövekkel (Pechsteine), a' tajtkövekkel (Bimssteine) stb. is ugyan ez az eset. Werner ugyan ezen képleteket koraiak különféleségére nézve megkülönböztette, és p. o. erbiborlát (Urporphyr) átmeneteli biborlát (Übergangsporphy), és telepbiborlát (Flötzporphy) vett föl. Hanem ezen megkülönböztetés az egyes, töle fölállított hegyek fölosztására (Gebirgsabtheilungen) vétetődött, melly által nem alapítatott köztök kielégítő különbség, mert hiszen egy és ugyan azon biborla (Porphy) egyszermind mind ezen főképületeket áthathatta. Azért is valóban igen balúl tennénk akkor, ha a' biborlát (Porphy) ezen különböző képületekben való előjötte miatt, mint er-átmeneteli, és telepbiborlát (Ur-Übergangs- u. Flötzporphy), vagy átalá-

han egyedül ezen oknál fogva a' biborlát (Porphyr) mint különbözőt akarnók tekinteni.

Már előbb iparkodtam azt megmutatni, hogy a' gyülvény-állapotja, és vegytani alkotása valamely hegytömegnek, magában tekintve, származatuk egymáshoz képesti korokra nézve biztos alapúl nem szolgálhat. Hogy tehát a' hegyek egyes összetartozó képleteik (formatióik) felől fölvilágosodást nyerhessünk, a' hegytömegeket nem csak nagyban tanulnunk — hasonlatosságokat, és másokkali összefüggéseket, és azon átmeneteleket, mellyek a' legösmerhetetlenebb fajakat a' világosabb és kétségkülibb kövekkel összekötik, követnünk, — a' hasonló előjvényeket (Vorkommnisz) összehasonlitanunk szükség: hanem velök egyszersmind szorosabb ásványösmei (Oryctognosiai) vizsgálatot is kell tennünk, melly nem annyira alkotásokkal, mint inkább azon egyes ásványfajok különbségeivel foglalkozik, mellyekből a' keverékek állanak, valamint általában a' vegytani erőket, és más ásványok egyszersmindi előjöttét is kitanulnunk, és végre egy szóval minden képzelhető körülményeket latra vetnünk, és haszonra fordítanunk kell. És csak ekkép fogunk végre azon meggyőződésre jutni, hogy a' tömeg-hegységek (Massengebirge) képletei épén olly könnyü fölfoghatásúak, mint a' rétegzettéi, és hogy a' tömegképletek előjötte általában nem olly összefonódott, és bonyolodott, mint a' hogy a' régiebb tekintetek szerint gondolhatni.

Az ezen képületben előjvő biborlák (Porphyr) alaptömege sűrű mezópat (Feldspath), de mellyet még eddig szorosabb vizsgálat alá nem vettem. Az agyagkőbiborla (Thonsteinporphyr) alaptömege is szinte tömött mezópat, de melly már felolvadva vagyon; és úgy találtam, hogy minden itten szarukőbiborla (Kornsteinporphyr) név alatt előmbe akadt köveknek alaptömege szinte tömött mezópat, nem pedig szarukő legyen. Mi a' szirlát (Basalt) illeti, más kövektől ásványösmeileg (oryctognostice), főkép olajla (Olivin) vagy arla (Chrysolith) keverékrésze

által különböztethetik meg. A' fő tömeg itten is, mint a' zöldköveknél (Grünsteine), az emléknél (Syenité), az érléknél (Trachyte) hasonlókép mezőpat kétlével (Amphibolit), mellyeken kívül még deléjvasat (Magneteisen) és ollykor tűzjölét (Pyroxen) is foglal magában, mint ezt több zöldkövekben, emléekben (Syenite) és érlékben (Trachyte) hasonlóképen, tapasztalhatni. Mivel ezennel a' mezőpat és kétle (Amphibolit) tömött keverékei nevezetnének zöldköveknek, azért a' szirla (Basalt) maga sem más mint zöldkö, melly azonkívül még olajlát (Olivin) is foglal magában. Hanem a' milly kevéssé lehet a' csillámpalát, mellyben granátok (Granate) foglaltatnak, a' kigylát (Serpentin), mellybe vérlék (Pyrope) vannak beikülve (ingesprengt sind), a' maglát (Granit), mellyben dadlák (Zirkone) rejtekeznek, másként csillámpalának, kigylának (Serpentin) és maglának nevezni, épen olly kevéssé szükség a' zöldkönek, melly ugyan minthogy nem mindenkor zöld, szerfölött rosz név, egyedül azon oknál fogva, hogy olajlát (Olivin) és arlát (Chrysolith) foglal magában, más nevet adni. Mert hiszen az olajlát, és arlát (Olivin et Chrysolith) más kőfajokban is található, p. o. egy Svédhoni maglában, több magyarországi nem szirlának (Basalt) nevezett zöldkövekben, és érlékben (Trachyte), mit csak ugyan Beudant is észre vett. A' szirlában (Basalt) való más ásványok előjöttére a' millyen a' köble (Anelzim) a' tűzjölé (Pyroxen) stb. a' világosan zöldkönek, az emlének (Syenit), és érlének (Trachyt) tartott kövekben szinte vannak példáink, mire nézve a' selmeczi vidék sok bizonyító példány-darabokkal bir. A' szirlának (Basalt) oszlopképi kiválása annak más kövektől való megválasztására fő különböztető bélyegül szinte nem szolgálhat, mivel az oszlopidmot a' szirlán (Basalt) nem mindenkor lehet észre venni, és melly sok más ásványokon is p. o. a' zöldköveken, az érléken (Trachyten) és főkép Selmeczen a' ferdinandbányai zöldkövön, és a' teplei érlén (Trachyt von Teple), mellyek szirláknak (Basalt) nem tartatnak, a' mennyi-

ben sem a' deléjvas által okozott fekete színnel nem mindig bírnak, sem pedig arlát (Chrysolith) magokban nem foglalnak, tapasztaltatik.

Mind ezen főlebb említett köveket én Magyarorszáiban minden gondolható változatokban (Nuance) láttam egymásba általmenni, úgy hogy nem ritkán kisebb darabokban is az ásványösmeileg legkülönbözőbb fajok egymással egyesülve láttatnak.

A' másodterményi hegység Magyarország éjszaki részein eléggé el van terjedve, és magában szembetűnő ércgazdagságot foglal. Selmechnél a' legkülönbözőbbképen módosulva lép föl. Középe ezen ásványnak mindenkor zöldkőnek látszik lenni, melly azonban aztán lassanként köröskörül érlebe (Trachyt) megyen által, a' nélkül, hogy a' legcsekélyebb határvonalat lehetne ezen kövek között észre venni, 's hogy az egyiket érlenek (Trachyt), a' másikat zöldkőnek lehetne tartani; így van a' dolog a' szirlával (Basalt) is. Mind a' zöldkő, mind pedig az érle (Trachyt) ugyan abba lassanként mennek által, miknél szinte épen olly kevésbé lehet határokat tapasztalni. Lehet továbbad olly köveket találni, mellyek többé kevésbé szirlák (Basalt), és mellyek érlebe (Trachyt) és zöldkőbe mennek által (úgy Selmezen a' Kalvaria hegyén, Újbányán (Königsberg) Osztrolukánál ó Zólyomtól (Altsohl) nem messze; és aztán ismét olly ásványokat, mellyek még többé kevésbé zöldkővek, vagy érlek (Trachyte), és a' szirlába (Basalt) mutatnak átmenetelt, mint ezt az említett helyeken szinte tapasztalhatni. Mind ezeknél még csak a' legcsekélyebb határvonalat sem lehet látni; mert hogy némellykor valamely nagyobb kristályokból (Krystalle) összeálló vagy valamely előkelőbb keverék-részű darab egy más tömöttebb kőbe letéve légyen, és hogy némelly helyen a' durva kristályú keverék a' finom szeműtől, a' Pozsontól nem messze Sz. Györgynél találtató erterményekhez hasonlólag, világosan különbözzék, az két különböző kőfajok egymástúli megválasztására határvonalúl nem szolgálhat;

mert más helyeken mind a' két keverék ismét észrevétlenül megyen egymásba által, 's egymásba végződnek. Csak ásványösmeileg (oryctognostice) különböztethetnek meg egymástól az egyes kőfajok (Handstücke), még pedig a' határtagok (valamelly nagyobb kőszirt két végéin lévők) nem pedig a' közepén találtatók, hanem földtanilag (geologic) a' hegységek nagyobb tömegeire figyelvén ezen különböztetésnek nincsen helye.

Mind azt, mit ezennel a' zöldkő, az érle (Trachyt), és szirla (Basalt) egymásba való átmeneteléről mondék, érthetni egyszersmind, mint már Beudant által is tapasztaltatott, a' Selmecz vidéki emléről (Syenit)* is, melly hasonlókép csak gyűlvény-állapotot jelent, a' mennyiben a' mezőpat, és a' kétéle (Amphibolit) ezen kőnél nagyobb kristályokban van kifejlődve, mellyek ha kisebbek, úgy zöldkő származik, mint ezt Selmecz mellett a' vikhnyei és hodricsi vidékeken sokszorosán tapasztalhatni. A' haloványzöld színű emle (Syenit) Vikhnyén a' János aknában, csakugyan Jánostól nevezett, üreg mellett azon zöldkőhöz egészen hasonló, melly a' selmeczi Ferdinanda-aknában találtatik, úgy hogy ha ezen kőfajok egymás mellé tétetnek, őket egymástól megkülönböztetni nem lehet, hogy mellyik a' zöldkő, és mellyik az emle? (Syenit); csak előjöttök helyére nézve lehetne őket megkülönböztetni, ha valaki csakugyan meg akarná őket egymástól különböztetni, a' mennyiben az egyiket mint az úgy nevezett emlének (Syenit) tagját, a' másikat pedig mint a' valósággal zöldkövet kellene tekinteni. Úgy Vikhnyén az Antal- és János-aknai közös haránt fejteményből (Qwerschlag) vett emlének (Syenit) a' selmeczi György-aknai zöldkövel a' legnagyobb hasonlósága vagyon.

Az érlebe (Trachyt) gyakorta sok varag, vagy a' kétéle (Amphibolit) mind inkább elenyészik, helyét zöld, simag nemű csillám (Talkartiger Glimmer) foglalja el, midőn aztán valóságos 's tükéletes magla (Granit) tűnik elő.

*) Ezen emlének „Syenit“ nevezett kőben gyakorta egészen hibázik a' varag.

Ha a' csillám még jobban kiténik, úgy a' köz agyla (Gneus) és csillámpala nemü leszen, sőt az agyag-, vagy szüregpalához leszen hasonló. Mikre elegendő példa nagyon Vikhnye és Hodrics említett helyein, aztán még az úgy nevezett Windischleiten-aknában Vikhnyéhöz közel, hol magla- és varag-másodtermény mutatkoznak. A' szálasvölgyben Selmech mellett a' zöldkö másodterményt (Grünstein-deutero-gen) emlemásodterménybe (Syenit-deutero-gen) látjuk átmenni, és ebből a' magla-és zagyla-másod terményt (Granit-, und Gneus-deutero-gen) szemléljük eredni, melly ezen völgynek balsó lejtéjén talál-tatik, és keverék részeinek finomodása, meg a' csillám-nak előkelősége által agyagpala és szüregpаланemü másodterménybe tapasztaltatik átmenni. Az említett völgynek jobb lejtőjén, a' völgy végén ezen másodtermény aztán mint simagpala (Talkschiefer), és mint szaruvaklapala (Hornblendeschiefer) lép föl, melly Szklenyón a' csillám-palához leszen hasonló. Hodricson egy jobbadán szem-csés vagy sűrű mezőpathól, varagból, és igen keves csillámból álló, általam már az ertermények közt meg-ementetett, emlemásodterménnyel (Syenit-deutero-gen) ve-gyült keverék jö elő, melly egész Vikhnyéig huzódik által. Ez itten mezőkőnek (Feldstein) neveztetik, és kö-zönségesen durva rétegzetü, hanem ha a' kő egészen finom szemcséjü leszen, úgy vékony lemezekbe hasadoz, szétüttetvén pedig csillóképü darabokba (Rhomboidische Stücke) pattan, mint az agyagpala és fenepala (Thon-schiefer und Wetzschiefer), melly utolsó köhöz másként is legnagyobb hasonlósága van.

Mint már fölebb említettem, olykor szüregnemü kövek is képülnek, mint az erterményeknél, mellyek aztán mandolaköbe, biborlába (Porphyry), zöldköbe, és szirlába (Basalt) mennek által, miről Beudant több példákat beszél (Tom. III. 148, 149, 150, 197 lapon); az említett mandolakövek közül sokan ide tar-toznak p. o. Szepes-vármegyében Poprádról Vernardra utazván az országúttól balra levő. Ezek bizonyos zöldkö-

tömegből állanak, melyben mandolaképu líkak látszhatnak, 's ezek mészpattal (Kalkspath) vannak kitöltve. Zöldföld (Grünerde) és eple (Pistacit) hasonlókép jönek bennök elő.

A' zöldkönek, az emlének (Syenit), és érlének (Trachyt) átmeneteleit az úgy nevezett szarukő-biborlába (Hornsteinporphyr) malomkőbiborlába (Mühlsteinporphyr) a' gyöngykőbe (Perlstein), a' csiszlába (Obsidian), a' tajtkőbe (Bimsstein), és ezek biborláiba (Porphyre) a' kliniki völgybe Szklenó, és Klinik közt világosan észre lehet venni, valamint Újbányán (Königsberg) is. Mind ezen különböző kőfajok átmeneteleit, melyek, mint már az erterményeknél látók, csak ásványösmei (oryctognosiai) különbséget engednek meg, 's melyeket magam is csak ásványösmeileg különböztetek meg, különböző neveiknél fogva, a' Selmecz mellett lévő II-dik József örökbányájában legvilágosabban észrevehetők.

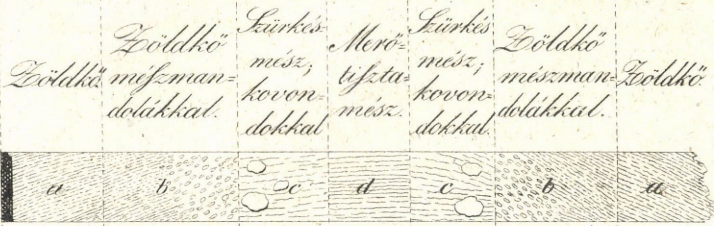
Ezen bánya, melynek torka a' Garam' völgyében Vosznitz mellett esik, már több mint 3000 bánya ölnyire (Lachter), tehát $\frac{3}{4}$ német mérföldnél messzebbre hatolt elő a' föld gyomrában. Ebből a' legkülönfélébb kövek hordattak ki, 's így lehetségessé lön a' zöldkönek, az emlének (Syenit), az érlének (Trachyt) a' szirlának (Basalt), a' szurokkőnek (Pechstein), a' különböző biborláknak (Porphyre) stb. egymásba való átmentek' legvilágosabb, 's kétségküli jeleire akadni.

Mész kiválások a' másod-terményben nem ritkán jönek elő Vikhnyén a' Windischleitenbányában, Hodricson az Ignáczbányában kigylával (Serpentin) és irlával (Graphit) a' hodricsi völgy jobb lejtőjén pedig kigylával és deléjvassal.

Selmeczen a' Ferdinand-bányában szinte igen szép mészvadásokat lehet látni; a' bánya torkában zöldkő látszik, melly oszlopképu különületeket (Absonderungen) is mutat, és sok kivált kétlejegeket (Amphibolit Krystalle) foglal tömegében, melly igen meszes, és annál több és több meszet veszen föl, minél mélyebben hatolnak a'

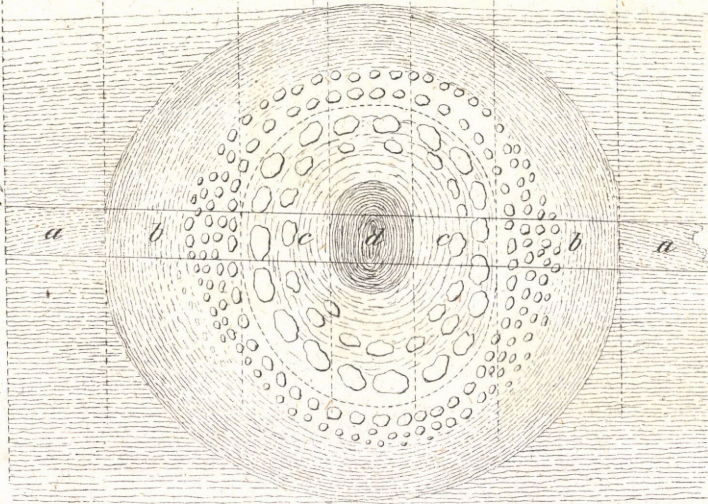
Ferdinandványa.

Ferdinandványa
(Stadtmundloch)

Haránt Metszet. (Querschnitt.)

Ferdinandványa

Vízirányú Metszet. (Grundriss.)

hegy belsejébe. A' mésztartalom csak hamar olly igen meggyülik, hogy kiválván apró mandolaképi szilakokba (portiókba) verekedik össze, mi által a' kö kenlenemü (bencoinnartiges) tekintetet nyer, honnét is egészen tulajdon nemünek tartatván, rombiborlának (Trümmerporphyr *) neveztetett. Erre a' mész még tisztábban válik ki, de benne kétle (Amphibolit) és zöldkő-csapatok (Grünsteinparthieen) még mindig jönnek elő. Mind a' zöldlő, mind pedig a' mész vaskovonddal (Eisenkies) erősen meg van terhelve. A' zöldkővön egyszersmind ólomerek (bleysche Gänge) huzódnak által, valamint a' mészen is, úgy ugyancsak a' zöldkővön mészerek (Kalkgänge) vonulnak keresztül, és megfordítva, a' mészen zöldköerek mennek végig, mint mind ezeket fölfelé messzebb haladván a' Györgybányában tapasztalhatni **). Végre egészen tiszta leszen az apró szemü mész, melly több helyeken öreg szemünek is látszatik, levelekké jegül, vagyis kristályozódik, fehérré válik, és csak itt ott jönnek még kovondok (Kiese) benne elő. A' bányába mélyebbre hatolván minden előbbi tagok ismét előjönnek, csakhogy megfordított rendben. Az említett ásványoknak ezen egymásra következése, melly valóban a' vegytani kiválásnak

*) A' vegytani kiválásokhoz még más gomolynemü képletek (conglomeratartige Bildungen) is tartoznak, ezek nem téstás kötszer segedelmével összetapodott egyes toladékok (Geschiebe) összeegéséből támadtak, hanem egy és ugyan azon tömegbeli különböző részek akkor különültek ki, midőn ezen tömeg még lágy állapotban létezett, és ezen kőnek gomolynemü tekintetet adtak, melly köveket én álgomolyoknak (pseudoconglomerata) nevezek. Ezek a' valóságos gomolyoktól könnyen megkülönböztethetnek, a' mennyiben az álgomolyok toladékokhoz hasonló (Geschiebaehnliche) kiválásai gyakorta egymásba mennek által, és kölcsönösen egymásba kapnak, mi által csakugyan ugyan azon idejü támadásaira mutatnak. Efféle álgomolyokat Selmece' vidékén nem ritkán találhatni, valamint a' Györgybányában is földszint (über Tage), de az István-aknában találtató zöldkőbeni tekeképi zöldkő-különületek is ide tartoznak.

***) Lásd az ide tartozó rajzolatot.

vagyis különületnek igen feltűnő példáját tárja szemünk eleibe, ennekelőtte igen bonyolodottnak tartaték csak azért, mert semmiféle vegytani kiválás nem téték föl, és minden csak lerakódásokból (Ablagerungen) magyaráztaték, mikép természetesen mindennek igen bonyolodottan kellett előtűnni.

Mint az erteményeknél (Protogeneknél) úgy a' másodterményeknél (Deuterogeneknél) is ásványösmei elkülönözésül megtartom a' már egyszer divatha lévő neveket, és a' másféle hegytömegtől teendő földtani megkülönböztetés végétt csak ezen másodtermény (Deuterogen) nevet toldom, a' mennyiben t. i. magla-másodterményt (Granitdeuterogen), emlemásodterményt (Grünsteindeuterogen), érlemásodterményt (Trachyt-deuterogen) mondok.

Hegyalkat (Gebirgsructur.)

A' másodtermények hegyalkatát a' mi illeti, egészen azt mondhatjuk, mit már az erteményekről mondtunk, mit csak ugyan minden tömegképletekről (Massengebilde) is kell érteniünk.

Érczartalom (Erzfűhrung).

Az erek igen aranydúsak, az arany részint mint termék-, szinarany (gediegenes Gold), részint mint aranyú (aranytartalmú) ezüst (göldisches Silber), és mint aranykovond (göldischer Kies) jó elő. Követőkül varagot (Quarz), barnapatot (Braunspath), súlypatot (Schweerspath) és szép jegedésű, 's újabb termésű gipszet kapott. A' varag tömötten, jegedve, likacsosan, és szétfolyva, tajtnemüleg, és különböző színűre festve jó elő; a' tajtköhöz csaknem hasonló tekintetű tajtnemű varag főkép Hodricson; az ibla (Amethyst) pedig Selmecezen, Vikhnyén, és Hodricson találtatik. A' varagjégben (Quarzkrystall) olykor vízceppek találatnak; nevezetesen az úgy nevezett Pacher-bányában (Pacherstolln) Selmecezen. A'

másodterményben előjövő varagbani jegedés mindenkor csürleg (Rhomboedrum) képpen mutatkozik kitünőleg t. i. ha a' varagnak úgy nevezett gúlája (Pyramide) mint alaplapjaikkal egymáshoz illesztett két csürleg véteték föl, a' vagy ugyan az hatszegü gúla gyanánt vétetvén, váltogatólag három lapjai nagyobbak, mint a' három többiek, mi által ezen varag minden más előjövénnyektől (Vorkommnisse) különbözik. Cselanypat. (Mangauspath) az érőjmegeben (Gangmasse) csak ritkán látszik előjöni, én legalább a' selmeczi erekben semmi olyast nem tapasztaltam, mi cselanypatnak tartathatnék, Hodricson pedig mészpátnál (Kalkspath) egyéb nem találtak.

Az ezüst-érczek dolgából a' másodtermény az erterménynél sokkal gazdagabbnak látszik lenni, termékezüst (gediegenes Silber) kénelt ezüstdárdany (Rothgültigerz), még pedig mind a' dárdanyos, mind pedig a' hi manyos ezüstm (Silberglanz), morlafém (Melanglanz), ezüstkorom (Silberschwärze) gyakran találtak.

Czinober vagy is higany-kénet Selmecezen a' Györgybányában jó elő.

Ólomfém (Bleiglanz), melly gyakorta igen ezüstdús a' selmeczi vidék legtöbb bányáiban találtak, valamint fehér ólomércz (Weiszbleierz), zöld és barna ólomércz (Grün- und Braunbleierz) is, és nevezetesen a' barna ólomércz (Braunbleierz) szép hatszegü hasábokban (hexagonales Prisma) Selmece és Vikhnye közt a' Hoferbányában jó elő. A' gáliczólomércz (Vitriolbleierz) szinte szépen jegedve találtak Pilán Zsarnócz mellett.

Horganyvakla (Zinkblende) fekete, barna, és sárga, aztán vaskovond (Eisenkies) mind a' csürlöképü, mind a' hatszegü (hexaedrische) és rézkovond (Kupferkies) gyakorta vannak az értömegebe behintve; de a' zöld horganyvakla is előjö némellykor. Galma (Galmey) a' Bánátnban találtak. Vastartalmú varag, mellyben finomúl föloszlott arany foglaltak, a' selmeczi erekben gyakorta találtak, hol is Sinopel név alatt ösmertetik.

Szürke érczek (Fahlerze) és más rézérczek, valamint dárdany (Antimonium) is sokkal ritkábbak itten mint az erterményben, hanem mégis előjönnek, nevezetesen az utolsó mint dárdanyfém (Antimonglanz) Fölső-Bányán, az ólomrézkénét (Bournonit) Kapnik és Fölsőbányán.

Födany (Tellurium) mint termékfödany, rétegfödany (Blättertellur) és betüércz (Schrifterz) Zalathnán, (Offen) bányán és Nagyagon találtatik Erdélyben. Földbátranyt (Tellurvismuth) Zsatnovitz mellett Srubkauban lehet látni; az úgy nevezett lágyanyezüst (Molybdensilber) pedig Börsönyön ásatik.

A' vasérczekből ezen alakúlatban (Formatioban) keves számmal vannak, azonban a' vaskovodon (Eisenkies) kívül még vaspille vagy vasfel (Eisenrahn), a' selmeczi erekben deléjvas (Magneteisen) nyolczagokban (in Octaedern) Hodricson vaspatsürleg (Eisenspathrhomboeder) ikrákba (in Drüsen) különülve a' kliniki gyöngyköben jönnek elő. Némelly zöldkönek az érle (Trachyt) stb. savulása (oxydatiója) által gyakorta vasaggyulagok (Eisenoxydhydrat) képülnek, mellyek némelly vidékeken fölépítetnek, avagy vasnyerésül használatnak, és mellyekről az újabb képletek leírásánál még szólni fogok.

A' mellékkő vagy tökö (Nebengestein) igen gyakran érczekkel van megterhelve, és mint az értőmeg (Gangmasse) színétől fosztva, honnét az eret a' mellékkörül csak nehezen lehet megkülönböztetni, és rendkívül gyakorta megesett már, hogy a' mellékkő magának az érnek tekinteték, 's ezzel fölcserélteték. Az erek ezen szerfölötti terjedelméről való, vélemény igen gyakran ezen hibán alapúl. Nem ritkán több erek is futnak egymás mellett, midőn is a' közkö (Zwischengestein) hasonlókép gyakorta igen nehezen különböztethetik meg, 's e' kép gyakorta azon gondolatra jön az ember, hogy csak egyetlen egy igen kiterjedt ér légyen.

Az érczek előjötte a' zöldkőmásodterményben (Grünstein - deuterogen), az emlemásodterményben (Syenit-deuterogen), és az érlemásodterményekben (Trachyt-deute-

rogen) nem különben többnyire igen hasonló. Az előbbi időkben azt hitték, hogy az érle (Trachyt) sokkal újabb legyen, mint a' vele összeköttetésben álló zöldkő, és hogy azért az érczerek (Erzgänge) nem a' zöldkőből folytatódnának az érlebe (Trachyt); melly vélemény egész a' legújabb időkig föltartotta magát. Azonban a' Selmezen tett kísérletekből az tündöklik ki, hogy az említett vélemény egy általában alaptalan, és hogy a' zöldkőben elhaladó erek az érleben (Trachyt) szinte tovább folytatódnak, és az érle (Trachyt) épen olly gazdag a' nemes érczerek dolgából, mint a' zöldkő.

Az érlehegy (Trachytgebirg) kifürkészetét és fölvilágosítását a' főlebb említett vélemény végett Kőrmőczön sok ideig elmulasztották, míg végre ez előtt nem sokkal egy bányásztársaság (Gewerkschaft) az érlehegyben (Trachytgebirg) a' völgynek bal hajladékában bányát nyitván, a' leggazdagabb aranyérczekhöz jutott, mi által azon előítéletes vélemény, hogy az érle (Trachyt) semmi drága érczeket nem foglalna magában, tetteleg ismét megczáfoltatott. Honnét eléggé kitetszik, hogy a' földtannak (Geológiának) tanulása, főkép a' bányászra nézve igen fontos legyen, már különösen csak azért is, hogy a' teendő mérényektől vissza ne ijedjünk, a' nem teendőknek pedig gondatlanul ne rohanjunk, mire nézve számtalan példáink vannak.

Valljon az érczerek a' zöldkőből a' szirlamasodterményekbe (Basalt-deutero-gen) általmennek-e? tán nem sokára bizonyosabb fölvilágosítást kaphatunk, a' mennyiben épen most vétetik tervbe egy olly érczér felé nyitni bányát, melly a' selmeczi Kálváriahegy zöldkővébe folytatódik, és ugyan csak ezen hegy szirlájába (Basalt) gyarapodni látszik. Ezen ér a' szirlában (Basalt) hihetőleg tovább folytatódik, mivel ezen hegy zöldkőve, és szirlája (Basalt) közt egyáltalában éles határt észrevenni nem lehet, hanem csak lassanként, 's észrevétlenül mennek egymásba által, és maga az érczér is, legalább

mennyire a' bányában előhatoltak, változatlanul mondatik tovább folytatódni.

Más ásványok előjötte.

Már főlebb megjegyeztem, hogy a' másodtermé-nyek (Deuterogenek) tömött és szemcsés (körnig) mésztömegeiben olykor kigyla (Serpentin) találtatik, melly többnyire sárga, vagy zöld színű. Hodricson az Ignáczbányában olly darabot találtam, melly szép színanyzöld (Chromgrün) színű, és egészen áttetsző volt, mit még én egy más nemes kigylán sem tapasztaltam. Irla vagy is vasszén (Graphit) hasonlóképp találtatik ezen mészben, az úgy nevezett ermészben (Urkalk) való előjöttéhez hasonlólag a' fichtelhegyi, Neusiedel és Arzberg közt. — Aragla (Aragon) is találtatik ezen mészben is még a' kigylának (Serpentin) hézagaiban egy olly ásvány is jó elő, melly az Éjszak-amerikában lévő hobolki simaglaplához (Talkphyllit) keseraggyulaghoz. (Hydrate of Magnesie) igen hasonló. Aragla ezen kívül még Vikhnyén is találtatik a' Windischleiten-bánya' határain.

Igen érdekes még a' szénnek előjötte a' zöldkőmásodterményekben (Grünstein-deuterogen) Selmecezen az Andrásaknában. Ezen szén, melly szövetét még egészen megtartotta és a' tülelevelű fákhöz (Nadelholz) fenyőkhöz (Fichte) vagy jegenyefenyőkhöz (Tanne) tartozik, 143 bányászölnyi (3 ½ rőfnyi) mélységben találtatik, a' föld színe alatt, mind a' karczolatlan érkőben, mind pedig a' zöldkötőmeggel fedve, azon fa-szénhöz hasonlóan, melly Placnitzon, Zwickau mellett Szászshonban a' szurokkőben (Pechstein) találtatik *). Izlagranátok (Almandingranaten) az érlémásodterménybe (Trachytdeuterogen) találatnak Sárosváron Eperjes mellett Scheiban és Govrasniken Libetbánya mellett, vérlék (Pyropen) So-

*) Bizonyosságul, hogy az erck ugyan egykorúlag támadtak, miről még a' magyar érczerek, és ezek szármozásának leírásában bővebben fogok értekezni.

mos újfalu; eplék (Pistacit) minden zöldrekomásodterményekben; Poprádnál pedig mandolakő is.

Czerlithek (Zerlith) gyakran találtak, még pedig a' másodtermények csaknem minden alfajaiban (varietásaiban) úgy a' selmeczi környék sok helyein laumonit találtak p. o. az érlében (Trachyt) az országúttól balra a' mint viszen az út az ólomhutától Sz. Antal felé; a' zöldkőben az Andrásaknában, és a' Vöröskúttól Hodricsra vivő úton jobbra, melly helyen egyszersmind világos husznégyegekre (Ikositetraedron) jegedett köblét (Analzin) találtam, továbbad a' gieshubeli szirlákban (Basalt), mellyekben egyszersmind mesotypet, chobositet és köblét (Analzin) is találtam.

Cselanyvakla (Manganblende) szénsavas cselany (kohlensaures Mangan) vagy is cselanypat (Mangan-spath) és kovacsclany (Kieselmangan) szép példányokban jönnek elő Kapnikon. A' piperle (Malcedon) és szarukő (Hornstein) a' malomkőbitorlákban (Mühlstein porphyre) találtak. Klimiken, és Újbányán (Königsberg) vörös jaspis (rother Jaspis) Gieshubelen a' selmeczi kalváriahegyen; opálok, és opáljaspisok hasonlóképp gyakorta találtak, mind a' zöldkőben, mind az érlében (Trachyt) hasonlóképp az üvegle (Hyalith) is, Báton és Újbányán (Königsberg).

A' legtöbb nemes opálok, a' félopálok, a' faopál, az üvegle, a' zöldkőopál (Chloropal) a' zsirla (Pingvit) a' tajtkő, a' porczolánföld, a' timkő (Alaunstein), melly köveket én sok érlékben (Trachyt) és más másodtermények közelében találtam, az újabb képletekhöz tartoznak, mellyeket leírván, egyszersmind ezen kövekről is fogok emlékezetet tenni, valamint általában alakulatok módja megmagyarázásán is iparkodandom.

Újabb tömegképleteket, mellyeket én harmadtermények (Tritogene) névvel nevezek, Magyarországhban nem találtam.

SCHUELLER GUSZTÁV,

jénai egyetemi professor' német közlése után Bugát Pál.
TUDOMÁNYT. Ú. F. III. K.

II.

Erőegyközény.

Archimedes, a' régi világ' legjelesebb 's maiglan tiszteletre méltó mennyiség tudósa, az emelcső' tulajdonságaira építé az erőtan' (mechanica, szélesb értelemben) akkoron vagy már tudott, vagy ő töle feltalált tanítmányait. Használta azonban az erőbontást is, és megmutathatni, hogy neki az erőszertí sebességek' elvéről (principium virtualium celeritatum) is már némi fogalma volt. De csak későbbben, a' tudományok' újjá születése után, vétetett észre, miképen az erőbontás, melly egészen az úgy nevezett erőegyközény' (Parallelogrammum virium) tételén alapúl, az emelcső' minden tulajdonságát is, tehát Archimedes' fölvét is magában foglalja. Varrignonnak köszönhetjük, hogy a' tudomány az erőegyközény' tétele, mint fölve által, új és alkalmazosabb alakot nyert. Első munkája (Projet d'unc nonvelle mécanique. Paris 1687.) után, melly köz megelegetéssel fogadtatott, terjedelmesebb mechanacán dolgozott, melly azonban csak halála után jelenhete meg, következő czím alatt: Nouvelle mécanique, Paris, 1725; és II. Paris 1744. E' jeles tudós ntán egészen a' mai időkig alapkövül szolgál a' mondott tétel, egy munkát kivéve, a' nagyhirü Lagrange' „mécanique analytique“-ját, ¹⁾ melly az erőszertí sebességek' elvét tüzi ki legelső 's legtermékenyebb alaptételül. De minthogy ezen utóbbi

1) Lagrange, mécanique analytique. 2 Voll. Paris, 1788. Németre fordítá Murhard. Göttingen, 1797, egy kötetben. Második kiadása az eredetinek: Paris 1814.

tanítmány sem magában nem világos, sem elemi lehozást vagy megmutatást nem enged, visszatértek a' legújabb kor' analistái az előbb nevezett tételekre, nevezetesen az erőegyközény' tételére — 's egy nem csekély hitelű kortársunk megjegyzi ²⁾, hogy a' *mécanique analytique*, valamint a' lefolyt század' legjelesebb tünevénye, úgy azt csak utódjaink fogják teljesen érthetni 's valódi becse szerint méltathatni.

2.

Elmellözve az erőegyközény' régi ³⁾ vagy újabb ⁴⁾ elemi lehozásait, mint a' mellyek sok részben hiányosak, főczélom, a' legújabb ide tartozó nem elemi dolgozatokat összerakni, egybekötni, hogy az által a' kérdésben forgó tétel legkönnyebb és legcsinosabb (élégant) megmutatása kitessek. Megkell jegyeznem előre, hogy mind ezen lehozások felteszik, hogy midőn két akár-melly irányú erő valamelly pontra hat,

α) az eredményvonal (*linea resultans*) az erők' irányjaival ugyan azon egy lapban fekszik, mit apagogice szoktunk megmutatni, vagy inkább felvilágosítani, mondván, hogy nincs ok, mellynél fogva az eredményvonalnak inkább egyik mint másik felére a' mondott lapnak kellene esnie.

2) Littrow, Gehler's physikalisches Wörterb. art. Mechanik. 6 Bd. 3 Abth.

3) Az erőegyközény' régiebb megmutatásait találhatni főleg két pálya - irományban: α) *Praecipuorum inde a Newtono conatum, compositionem virium demonstrandi, recensio.* Auctore Car. Jacobi. Gottingae 1817.; β) *Demonstrationum compositionis virium expositio.* Auctore J. H. Westphal. Gottingae 1817.

4) Az újabb megmutatások legjelesbike talán Duchayla-é: *Correspondance d' l'école polytechnique I*, 83. Némelly módosításokkal: Boucharlat, *élémens de mécanique*. 2. éd. Paris 1827. pag. 439. Baumgartner, *die Naturlehre nach ihrem gegenwärtigen Zustande mit Rücksicht auf mathematische Begründung*. 5 Aufl. Wien 1836. a' 66. lap.

β) az eredményvonal az erőirányok által képzett szöget két egyenlő részsze osztja, midőn ezen erők egymással egyenlők, mert nincs ok, miért inkább az egyik, mint a' másik erő' irányához közelítsen.

Megjegyzésre méltó, hogy mindjárt az erőtan' kezdetében is olly nehézségekre akadunk, mint a' millyenekkel bővülkedik az egyközűek' theoriája a' terjedésmérésben; mert mi az: „Nincs ok, miért inkább így, mint amúgy legyen“? A' feltételek azonban helyesek, ámbár helyességökről nem örömet győződünk meg. Pontécoulant' alább közlendő megmutatása elmellőzi a' második feltételt, de nem az elsőt.

3.

Légyen P az egyik, Q a' másik erő, 2α irányaik' szöge és R az eredményvonal. Mindenek előtt világos, hogy azon esetben, midőn $P=Q$, következöleg R a' szög 2α közepébe esik, ugyan azon R ' nagysága egy részről az öszszeteendő erők' nagyságától, más részről pedig ugyan azoknak irányszögétől függ, azaz R függvénye $2P$ -nek és 2α -nak, vagy is egyszerűen P -nek, és α -nak, analytice

$$R = f(P, \alpha).$$

Hasonlólag, a' szög α változatlanul maradván, más egyenlő, $P'=Q'$, erökre nézve is az eredményvonal

$$R' = f(P', \alpha)$$

minthogy ezen esetekben α állandó, lesz egyfelül

$$R = fP,$$

más részről

$$R' = fP'.$$

Mind a' négy erő egy időben hatván, az eredményvonal kétképen kifejezhető. Légyen az R , minthogy a' következményt úgy lehet tekinteni, mintha minden erő külön hatott volna, lesz:

$$R_1 = R + R' = fP + P'$$

aztán az eröket öszszeadván,

$$P + P' = Q + Q'$$

lesz :

$$R_1 = f(P + P')$$

Ennél fogva tehát :

$$f P + f P' = f(P + P')$$

mármost Taylor' tétele szerint

$$f P + f P' = f P + P' f' P + \frac{P'^2}{2} \cdot f'' P +$$

az az :

$$f P' = P' f' P + \frac{P'^2}{2} \cdot f'' P +$$

minthogy pedig $f P' P$ -t magában nem foglalhatja, világos, hogy

$$f' P, f'' P, f''' P \dots$$

általában állandók, 's ennek következtében, ha

$$f' P = a,$$

lesz :

$$f'' P = 0,$$

$$f''' P = 0$$

- - -

's végre

$$f P' = a P',$$

's hasonlólag •

$$f P = a P,$$

az az :

$$R = a P$$

Szóval: midőn az összetevendő erők egyenlők 's szögük állandó, az eredményerő az összetevendőekkel egyenes arányban van.

4.

Minthogy általában $R P'$ és α' függvénye, 's α állandó lévén

$$R = a P$$

világos, hogy a olly kifejezés, melly maga α -val egy időben állandó, tehát P -től nem függ, 's ennél fogva szükségképen α' függvénye: Legyen tehát

$$a = 2 \varphi \alpha,$$

lesz :

$$R = 2 P \varphi \alpha$$

A' függvény' alakjának meghatározására, bontassék fel P és Q két két egyenlő 's egyenlő szögeket β képző erőre, lesz a' mondottak következtetésében.

$$P = 2 p. \varphi \beta,$$

ha t. i. p a' mondott négy egyenlő erőnek egyike. Ennek következtetésében :

$$R = 4 p. \varphi \alpha. \varphi \beta .$$

Másfelül világos, hogy, ha kettőt, egy részén az eredményvonalnak fekvőt, veszünk, az illető szögök

$$\alpha + \beta \text{ és } \alpha - \beta,$$

's az illető eredményerők

$$2 p. \varphi (\alpha + \beta),$$

$$2 p. \varphi (\alpha - \beta) .$$

Mínt hogy ezeknek következtetése, midőn együtt hatnak, más nem lehet, mint P—é, midőn a' szög α alatt hat, lesz :

$$R = 2 p. \varphi (\alpha + \beta) + 2 p. \varphi (\alpha - \beta)$$

's innen :

$$2 \varphi \alpha. \varphi \beta = \varphi (\alpha + \beta) + \varphi (\alpha - \beta)$$

5.

Ha itt

$$\varphi (\alpha + \beta)$$

és

$$\varphi (\alpha - \beta) ,$$

Taylor' tétele szerint sorra fejlesztetik, lesz

$$\varphi (\alpha + \beta) = \varphi \alpha + \beta. \varphi' \alpha + \frac{\beta^2}{2}. \varphi'' \alpha + \frac{\beta^3}{2.3}. \varphi''' \alpha + \dots$$

$$\varphi (\alpha - \beta) = \varphi \alpha - \beta. \varphi' \alpha + \frac{\beta^2}{2}. \varphi'' \alpha - \frac{\beta^3}{2.3}. \varphi''' \alpha + \dots$$

következőleg :

$$\begin{aligned} 2 \varphi \alpha. \varphi \beta &= \varphi (\alpha + \beta) + \varphi (\alpha - \beta) \\ &= 2 \left[\varphi \alpha + \frac{\beta^2}{2}. \varphi'' \alpha + \frac{\beta^4}{2.3.4}. \varphi^{IV} \alpha + \dots \right], \end{aligned}$$

és :

$$\varphi \alpha \cdot \varphi \beta = \varphi \alpha + \frac{\beta^2}{2} \cdot \varphi'' \alpha + \frac{\beta^4}{2 \cdot 3 \cdot 4} \cdot \varphi^{IV} \alpha + \dots$$

az az $\varphi \alpha$ által osztva:

$$\varphi \beta = 1 + \frac{\beta^2}{2} \cdot \frac{\varphi'' \alpha}{\varphi \alpha} + \frac{\beta^4}{2 \cdot 3 \cdot 4} \cdot \frac{\varphi^{IV} \alpha}{\varphi \alpha} + \dots$$

Továbbá, minthogy α és β egymástól egészen függetlenek, világos, hogy

$$\frac{\varphi'' \alpha}{\varphi \alpha}, \frac{\varphi^{IV} \alpha}{\varphi \alpha} \dots$$

állandók. Legyen tehát:

$$\frac{\varphi'' \alpha}{\varphi \alpha} = c$$

az az:

$$\varphi'' \alpha = c \cdot \varphi \alpha$$

Kétszeri eredeztetés után leend:

$$\varphi^{IV} \alpha = c \cdot \varphi'' \alpha,$$

az az:

$$\varphi^{IV} \alpha = c^2 \cdot \varphi \alpha,$$

's így:

$$\varphi^{VI} \alpha = c^3 \cdot \varphi \alpha,$$

$$\varphi^{VIII} \alpha = c^4 \cdot \varphi \alpha,$$

$$\dots \dots \dots$$

vagy is, ha az utóbbi következményeket összeállítjuk:

$$\frac{\varphi'' \alpha}{\varphi \alpha} = c,$$

$$\frac{\varphi^{IV} \alpha}{\varphi \alpha} = c^2,$$

$$\frac{\varphi^{VI} \alpha}{\varphi \alpha} = c^3,$$

$$\dots \dots \dots$$

minél fogva sorunk ezzé lesz:

$$\varphi \beta = 1 + \frac{c\beta^2}{2} + \frac{c^2\beta^4}{2 \cdot 3 \cdot 4} + \frac{c^3\beta^6}{2 \cdot 3 \cdot 6} + \dots$$

's végre, ha

$$c = -a^2$$

$$c^2 = +a^4$$

$$c^3 = -a^6$$

$$\varphi \beta = 1 - \frac{a^2 \beta^2}{2} + \frac{a^4 \beta^4}{2.3.4} - \frac{a^6 \beta^6}{2.3..6} +$$

vagy is, ha β helyett α iratik,

$$\varphi \alpha = 1 - \frac{a^2 \alpha^2}{2} + \frac{a^4 \alpha^4}{2.3.4} - \frac{a^6 \alpha^6}{2.3..6} +$$

{6.

Minthogy általában, mint tudatlk :

$$1 - \frac{x}{2} + \frac{x^4}{2.3.4} - \frac{x^6}{2.3..6} + \dots = \text{Cos } x,$$

lesz :

$$1 - \frac{a^2 \alpha^2}{2} + \frac{a^4 \alpha^4}{2.3.4} - \frac{a^6 \alpha^6}{2.3..6} + \dots,$$

vagy is

$$\varphi \alpha = \text{Cos } a \alpha,$$

melly kifejezésben, mit el nem kell felejtteni, a állandó.

Végre leszen :

$$\begin{aligned} R &= 2 P. \varphi \alpha, \\ &= 2 P. \text{Cos } a \alpha. \end{aligned}$$

Az állandó meghatározására legyen mindenek előtt

$$\alpha = \frac{\pi}{2}$$

minthogy ekkor

$$2 \alpha = \pi,$$

az az: az egyenlő erők P és Q épen ellenkezőleg hatnak, 's így eredményerő nem származhatik, lesz :

$$2 P. \text{Cos } \frac{a \pi}{2} = 0,$$

$$\text{Cos } \frac{a \pi}{2} = 0.$$

Minthogy pedig a' cosinus = 0, midőn szöge illetőleg

$$\frac{\pi}{2}, \quad \frac{3 \pi}{2}, \quad \frac{5 \pi}{2} \dots \frac{(2 m + 1) \pi}{2},$$

m akármelly egész számot jelenthetvén, úgy látszik, mintha a-nak is ezen értékei

$$1, 3, 5 \dots (2 m + 1)$$

lehetnének, mi azonban nem így van; mert legyen

$$\alpha = \frac{\pi}{2(2m+1)},$$

tehát

$$2\alpha = \frac{\pi}{2m+1};$$

Itt midőn m

$$= 0, 1, 2, 3 \dots$$

lesz illetőleg: 2α

$$= \pi, \frac{\pi}{3}, \frac{\pi}{5}, \frac{\pi}{7} \dots$$

's csak az első esetben nincs eredményerő, mint illik; a' többiben volna: honnan látható, hogy m -nek azon értékei, mellyek semminél nagyobbak, ellenmondásra vezetnek. Ennek szoros következménye, hogy

$$m = 0$$

tehát:

$$\alpha = \frac{\pi}{2},$$

az az:

$$a = 1$$

azon értékek, mellyek a' feladatnak megfelelnek. 'S így a' keresett eredményerő

$$R = 2 P. \cos \alpha$$

7.

Ez Poisson' első megmutatása ⁵⁾, ha elsőnek mondhatni, melly után más nem következett, mert mechanikája' második kiadásában ⁶⁾ szinte megmutatás nélkül hagyta ezen fontos alaptételt; mert miután, hasonló módon mint feljebb, lehozá a' következő egyenletet:

5) Poisson, traité de mécanique. Paris, 1811. 1 kötet. 6 l.; Bouchardat, élém. de méc. stat. 444 l.

6) Poisson, traité de mécanique. 2 éd. Paris, 1833. 1 kötet. 43 l.

$\varphi \alpha \cdot \varphi \beta = \varphi (\alpha + \beta) + \varphi (\alpha - \beta)$,
 melly a' miénnkel

$2 \varphi \alpha \cdot \varphi \beta = \varphi (\alpha + \beta) + \varphi (\alpha - \beta)$
 egy, ha ebben $2 \varphi \alpha$ helyett $\varphi \alpha$ tétetik, sat., így folytatja okoskodását: „Világos, hogy a' feltételnek elég tétetik, ha

$$\varphi \alpha = 2 \text{Cos } a \alpha,$$

a kénylegi (arbitraire) állandó lévén, azon módon, hogy egy időben

$$\begin{aligned} \varphi \beta &= 2 \text{Cos } a \beta, \\ \varphi (\alpha + \beta) &= 2 \text{Cos } a (\alpha + \beta), \\ \varphi (\alpha - \beta) &= 2 \text{Cos } a (\alpha - \beta) \end{aligned}$$

legyen, és valóban, ha ezen értékek a' felebbi egyenletbe tétetnek, közvetlenül következik az ismert egyenlet: $2 \text{Cos } a \alpha \cdot \text{Cos } a \beta = \text{Cos } a (\alpha + \beta) + \text{Cos } a (\alpha - \beta)$. Mármost azt mondom, hogy nincs más kifejezés, melly $\varphi \alpha$ -nak megfeleljen, sőt, hogy a' kérdésben lévő esetben az állandó $= 1$, azon módon, hogy

$$\varphi \alpha = 2 \text{Cos } \alpha$$

legyen. Ez világos, midőn $\alpha = 0$; mert ekkor az erők' irányai egybeesvén, az eredményerő $= 2 P$, mi feltetzi, hogy $\varphi \alpha = 2$. Tegyük fel, hogy más értéke α' is legyen α -nak, mellynél fogva $\varphi \alpha' = 2 \text{Cos } \alpha'$, azt mondom, hogy az egyenlet

$$\varphi \alpha = 2 \text{Cos } \alpha$$

fenálland α' következő értékeire nézve is:

$$2 \alpha', 3 \alpha', 4 \alpha' \dots \frac{1}{2} \alpha', \frac{1}{3} \alpha', \frac{1}{4} \alpha' \dots$$

és közönségesen, midőn

$$\alpha = \frac{m \alpha'}{2^n},$$

m és n akármelley egész számok lévén. Valóban, ha

$$\varphi \alpha = 2 \text{Cos } \alpha$$

igaz, β -ra és $(\alpha - \beta)$ -ra nézve is, úgy hogy

$$\begin{aligned} \varphi \beta &= 2 \text{Cos } \beta \\ \varphi (\alpha - \beta) &= 2 \text{Cos } (\alpha - \beta) \end{aligned}$$

legyen, igaz lesz az ezen szögre, $\alpha + \beta$, nézve is; mert akkor, minthogy

$$\varphi \alpha \cdot \varphi \beta = \varphi(\alpha + \beta) + \varphi(\alpha - \beta),$$

lesz:

$$\varphi(\alpha + \beta) = 4 \operatorname{Cos} \alpha \operatorname{Cos} \beta - 2 \operatorname{Cos}(\alpha - \beta),$$

mi erre megy ki:

$$\varphi(\alpha + \beta) = 2 \operatorname{Cos}(\alpha + \beta).$$

Igy az egyenlet

$$\varphi \alpha = 2 \operatorname{Cos} \alpha$$

helyes lévén; midőn $\alpha = 0$, $\alpha = \alpha'$, helyes lesz az, midőn $\alpha = 2 \alpha'$; 's hasonlólag helyes lévén $\alpha = \alpha'$; $\alpha = 2 \alpha'$ értékeire nézve, helyes lesz, midőn $\alpha = 3 \alpha'$, 's így általában midőn $\alpha = m \alpha'$. Legyen már most $m \alpha' = \beta'$, 's ennél fogva

$$\varphi \beta' = 2 \operatorname{Cos} \beta',$$

miből következik, hogy a' kérdésben levő egyenlet igaz, mikor $\alpha = \frac{1}{2} \beta'$; mert ha $\alpha = \beta = \frac{1}{2} \beta'$, lesz:

$$(\varphi \frac{1}{2} \beta')^2 = 2 \operatorname{Cos} \beta' + 2,$$

mi után:

$$\varphi \frac{1}{2} \beta' = 2 \operatorname{Cos} \frac{1}{2} \beta'.$$

Ha továbbá $\alpha = \beta = \frac{1}{4} \beta'$, lesz az első 's ezen utolsó egyenlet következtetésében

$$(\varphi \frac{1}{4} \beta')^2 = 2 \operatorname{Cos} \frac{1}{2} \beta' + 2$$

az az:

$$\varphi \frac{1}{4} \beta' = 2 \operatorname{Cos} \frac{1}{4} \beta';$$

's így folytatván könnyen meggyőződünk, hogy az egyenlet való, midőn

$$\alpha = \frac{\beta'}{2^n}.$$

Már most a' számok m és n olly nagyok lehetvén, mint akarjuk, sőt végtelenné is válhatván, α -t végtelen kis fokokint növeszthetjük. Ennél fogva tehát az alak

$$\alpha = \frac{m \alpha'}{2^n}$$

magában foglal minden lehető szöget, 's egyenletünk meg van mutatva, ha az igaz, midőn α -nak valamely 0-tól különböző értéke van" sat. Megmutatja azután Poisson, kinek szavait híven közlöttem, hogy az való, midőn $\alpha = 60^\circ$, három egyenlő erő, mellynek mindegyike

a' többiekétől 120° -nyi távolságban van, egymással erőegyenletben lévén.

8.

Ha ezen megmutatást figyelemmel áttekintjük, mind inkább megkell győződnünk nem egyenes (indirectus) voltáról, nevezetesen mi az első feltételt, hogy

$$\varphi \alpha = 2 \text{ Cos } \alpha,$$

illeti. Egyenesebben és világosabban értekezik Cauchy, midőn egyik jeles munkájában ⁷⁾ ezen egyenletet

$$2 \varphi \alpha \cdot \varphi \beta = \varphi (\alpha + \beta) + \varphi (\alpha - \beta)$$

általában vizsgálja. Ugyan is e' hires analysta szerint, minthogy azon esetben, ha $\beta = 0$,

$$\varphi (0) = 1,$$

's feltéve, hogy a' függvény ezen különös érték' közelében folytonos, olly kis értéket adhatni α -nak, hogy a' függvény $\varphi \alpha$ ezen határok közt

$$\alpha = 0, \quad \alpha = \alpha,$$

állító maradjon. Ha ezen felül, mint a' jelen esetben, a' függvény' határai 0 és 1, értékét ollyan szög θ cosinusa által tehetjük ki, hogy

$$\begin{aligned} \theta &> 0, \\ \theta &< \frac{\pi}{2} \end{aligned}$$

legyen. Ennél fogva leendő:

$$\varphi \alpha = \text{Cos } \theta$$

's most hasonlólag, mint felebb, meg lehet mutatni, hogy

$$\varphi \left(\frac{m \alpha}{2^n} \right) = \text{Cos} \left(\frac{m \theta}{2^n} \right)$$

az az:

$$\varphi (\mu \alpha) = \text{Cos } \mu \theta$$

7) Cauchy, cours d'analyse de l'école royale polytechnique. 1 Partie. Paris, 1821. 113 l. utánna: Grunert, Supplemente zu G. S. Klügel's Wörterbuche der reinen Mathematik. 2 Abth. Leipzig, 1836. 352 l.

's ha α helyett $\frac{\alpha}{\mu}$ tétetik,

$$\varphi \alpha = \text{Cos} \frac{\theta}{\mu} \cdot \alpha$$

Ez után könnyen megmutathatni, hogy itt

$$\frac{\theta}{\mu} = 1.$$

9.

Francoeur ⁸⁾, az egyenlethől

$$2 \varphi \alpha \cdot \varphi \beta = \varphi (\alpha + \beta) + \varphi (\alpha - \beta)$$

kétszeri eredeztetés által, először α -ra nézve, mi szerint

$$2 \varphi'' \alpha \cdot \varphi \beta = \varphi'' (\alpha + \beta) + \varphi'' (\alpha - \beta),$$

azután β -ra nézve, minél fogva:

$$2 \varphi \alpha \cdot \varphi'' \beta = \varphi'' (\alpha + \beta) + \varphi'' (\alpha - \beta),$$

kihozza, hogy

$$\varphi'' \alpha \cdot \varphi \beta = \varphi \alpha \cdot \varphi'' \beta,$$

az az:

$$\frac{\varphi'' \alpha}{\varphi \alpha} = \frac{\varphi'' \beta}{\varphi \beta},$$

miből látni, hogy, α és β egymástól egészen függetlenek lévén,

$$\frac{\varphi'' \alpha}{\varphi \alpha}$$

nem változik α -val, tehát állandó

$$\frac{\varphi'' \alpha}{\varphi \alpha} = c,$$

mit már felebb találtunk. Ennél fogva tehát, hogy itt alkalmasabb jelelésmóddal éljünk,

$$\frac{d^2 \varphi \alpha}{d \alpha^2} = c \cdot \varphi \alpha$$

8) Francoeur, traité de mécanique. 5 éd. Paris, 1825. 15 l.

's ha

$$\frac{d\varphi\alpha}{d\alpha}$$

által szorzunk,

$$\frac{d^2\varphi\alpha}{d\alpha^2} \cdot \frac{d\varphi\alpha}{d\alpha} = c \cdot \varphi\alpha \cdot \frac{d\varphi\alpha}{d\alpha}$$

's innen

$$\left[\frac{d\varphi\alpha}{d\alpha} \right]^2 = c(\varphi\alpha)^2 + C.$$

Hogy C -t meghatározhassuk, legyen $\alpha = 0$, minek következtetésében

$$\varphi(\alpha) = 1,$$

mint már felebb mondatott, azután

$$\frac{d\varphi\alpha}{d\alpha} = 0;$$

mert ebből

$$2\varphi\alpha \cdot \varphi\beta = \varphi(\alpha + \beta) + \varphi(\alpha - \beta)$$

következik:

$$2\varphi\alpha \cdot \varphi'\beta = \varphi'(\alpha + \beta) + \varphi'(\alpha - \beta),$$

's midőn $\alpha = 0$

$$\varphi'\beta = 0$$

vagy is β helyett α tétetvén,

$$\varphi'\alpha = \frac{d\varphi\alpha}{d\alpha} = 0.$$

Ennél fogva tehát

$$0 = c + C,$$

az az:

$$C = -c$$

és

$$\left[\frac{d\varphi\alpha}{d\alpha} \right]^2 = c \cdot [(\varphi\alpha)^2 - 1].$$

Mint hogy itt azon esetben, midőn $\alpha = \frac{1}{2}\pi$ egyfelül állító (mert négyszög), másfelül tagadó mennyiség marad, az az $-c$, látni való; hogy $-c$ magában állító. Légyen tehát

$$-c = a^2,$$

tehát:

$$\left[\frac{d\varphi a}{d\alpha} \right]^2 = a^2 \left[1 - (\varphi\alpha)^2 \right],$$

$$\frac{d\varphi\alpha}{d\alpha} = \pm a \sqrt{1 - (\varphi\alpha)^2}$$

és

$$\pm a d\alpha = \frac{d\varphi\alpha}{\sqrt{1 - (\varphi\alpha)^2}}$$

$$\pm a\alpha = \text{arc Cos } \varphi\alpha + \text{const.}$$

Minthogy, midőn $\alpha = 0$, $\text{arc Cos } \varphi(0) = 0$, szükségképen

$$\text{const. is} = 0;$$

ennél fogva lesz:

$$\pm a\alpha = \text{arc. Cos } \varphi\alpha,$$

az az,

$$\text{Cos } (\pm A) = \text{Cos } A$$

lévén:

$$\varphi\alpha = \text{Cos } a\alpha,$$

mi után a' meghatározása szokott módon történhetik.

10.

Azon megmutatások közzé: melyek az egyenlettől

$$2\varphi\alpha.\varphi\beta = \varphi(\alpha + \beta) + \varphi(\alpha - \beta)$$

függetlenek, tartozik d' Alembert' azon lehozása, melyet némelly módosításokkal Francoeur ⁹⁾ is felvett, 's utánna legegyszerűbb alakjában Gregory ¹⁰⁾. Rövid előadásából látni fogja az olvasó, hogy az forrásul szolgált Poisson' új megmutatásának is. Felteszi ez, mint 7. már érintetett, hogy három egyenlő 's egymástól 120°-nyi távolságban levő erő súlyegyenben van. Minek szoros következése, hogy ez esetben

$$R = 2 P. \text{Cos } \frac{1}{3} \pi$$

9) 13 l.

10) Olynthus Gregory, a treatise of mechanics, theoretical, practical and descriptive. Németül a' 3 kiad. után Dr. Dietlein által, Halle, 1824. 1 köt. 18 l.

Légyen mármost a' szög $\alpha = \frac{1}{6} \pi$, 's tekintsük P-t és Q-t, mint két két mind kétfelül 30° -nyi szöget képző egyenlő erő' P', P'', Q', Q'', mellyek közül P'' és Q'' az új R-rel egybecsnek, P' és Q' 60° -nyi távolságban vannak, eredményereit, lesz,

$$R = P'' + Q'' + 2 P' \cdot \text{Cos } \frac{1}{3} \pi$$

avagy, minthogy

$$P' = P'' = Q' = Q''$$

$$\begin{aligned} R &= 2 P' + 2 P' \cdot \text{Cos } \frac{1}{3} \pi, \\ &= 2 P' \left[1 + \text{Cos } \frac{1}{3} \pi \right]. \end{aligned}$$

Másfelül

$$\frac{R}{P} = \frac{P}{P'}$$

az az:

$$P' = \frac{P^2}{R},$$

következőleg

$$R^2 = 2 P^2 \left(1 + \text{Cos } \frac{1}{3} \pi \right),$$

minthogy pedig

$$1 + \text{Cos } \frac{1}{3} \pi = 2 \text{Cos }^2 \frac{1}{6} \pi,$$

lesz.

$$R = \pm 2 P \cdot \text{Cos } \frac{1}{6} \pi,$$

hol a' feladás' természeténél fogva csak a' felső előjegy helyes. Így mutathatni meg, hogy általában:

$$R = 2 P \cdot \text{Cos } \frac{1}{3 \cdot 2^n} \cdot \pi.$$

11.

Megmutatja ezután Francoeur, hogy ha az egyenlet

$$R = 2 P \cdot \text{Cos } \alpha$$

való α illetén három értékére nézve

$$\alpha = \alpha'$$

$$\alpha = \alpha''$$

$$\alpha = \alpha' - \alpha'',$$

való lesz az akkor is, midőn

$$\alpha = \alpha' + \alpha'',$$

és pedig ezen egyenlet

$$2 \alpha \cdot \varphi \beta = \varphi(\alpha + \beta) + \varphi(\alpha - \beta)$$

segítségével. A' feltétel megkívánja itt, hogy

$$\alpha = \frac{1}{3 \cdot 2^n} \cdot \pi$$

$$\alpha = \frac{1}{3 \cdot 2^{n'}} \cdot \pi$$

tehát végre

$$\begin{aligned} \alpha &= \frac{1}{3 \cdot 2^n} \cdot \pi - \frac{1}{3 \cdot 2^{n'}} \cdot \pi \\ &= \frac{1}{3 \cdot 2^{n''}} \cdot \pi \end{aligned}$$

legyen; mi szemlátomást mindig lehető, midőn, például,

$n' = n + 1$, mert ekkor

$$\frac{1}{2^n} - \frac{1}{2^{n+1}} = \frac{1}{2^{n''}},$$

az az:

$$\frac{2^{n+1} - 2^n}{2^{2n+1}} = \frac{1}{2^{n''}},$$

's itt az első töredék' számlóját 's nevezőjét 2^n által osztva:

$$\frac{1}{2^n + 1} = \frac{1}{2^{n''}},$$

minél fogva

$$n + 1 = n''$$

is, 's a' feltétel helyes. Légyen tehát három ollyatén szög α' , α'' és $\alpha' - \alpha''$, 's képezze α' -t P' , 's ettől oldalaslág a' többi szögeket α'' és $\alpha' - \alpha''$ P és P'' , úgy hogy $P = P''$, 's ezeknek eredményereje P' legyen. Ennél fogva lesz, ha R' P' eredményvonalát teszi:

$$R' = 2 P' \cdot \cos \alpha'$$

$$P' = 2 P \cdot \cos \alpha'',$$

$$\text{tehát: } R' = 4 P \cdot \cos \alpha' \cdot \cos \alpha''.$$

Másfelül, ha P' -t nem tekintve, csak P-t és P'' -t vizsgáljuk, mint a' szögeket

$$\begin{aligned} \alpha' - \alpha'' \\ \alpha' + \alpha'' \end{aligned}$$

képzőket, 's ha R P' eredményvonala, lesz:

$$R' = 2 P. \text{Cos} (\alpha' - \alpha'') + R$$

tehát:

$R = 4 P. \text{Cos} \alpha'. \text{Cos} \alpha'' - 2 P. \text{Cos} (\alpha' - \alpha'')$,
avagy, minthogy:

$$\text{Cos} (\alpha' + \alpha'') = \text{Cos} \alpha'. \text{Cos} \alpha'' + \text{Sin} \alpha'. \text{Sin} \alpha'',$$

$$R = 2 P. \text{Cos} (\alpha' + \alpha'').$$

Ha itt

$$\begin{aligned} \alpha'' &= \alpha', \\ &= 2 \alpha', \\ &= 3 \alpha' \\ &\dots \\ &= (m - 1) \alpha', \end{aligned}$$

lesz:

$$R = 2 P. \text{Cos} m \alpha',$$

's minthogy az előbbi szerint

$$\alpha' = \frac{1}{3 \cdot 2^n} \cdot \pi$$

lesz általában:

$$R = 2 P \text{Cos} \frac{m}{3 \cdot 2^n} \cdot \pi,$$

's itt is világos, hogy

$$\frac{m}{3 \cdot 2^n} \cdot \pi$$

akár mely szöget jelenthet. Ha e' lehozást figyelemmel vizsgáljuk, látjuk, hogy Poisson' másodikával azonos, csak hogy nem olly kényelmes állításon, t. i. hogy

$$\varphi \alpha = \text{Cos} a \alpha,$$

épül.

12.

Mind ezen megmutatásoknál egyszerűbb az, mely Ferussac' bulletin-jében röviden ismertette van ¹¹⁾.

11) Férussac, Bulletin, 1827, 223 l. ez áll:

Megmutatásu, véleményem szerint, legcézirányosabban így eszközöltethetik. Légyen

$$R = 2 P \cdot \varphi \alpha$$

A' dolog természetéből következik, hogy $R = 0$, midőn α

$$= \frac{\pi}{2}, \frac{3\pi}{2}, \frac{5\pi}{2} \dots \frac{(2m+1)\pi}{2}$$

vagy

$$= -\frac{\pi}{2}, -\frac{3\pi}{2}, -\frac{5\pi}{2} \dots -\frac{(2m+1)\pi}{2},$$

mert ekkor 2α

$$= \pm \pi, \pm 3\pi, \pm 5\pi \dots \pm (2m+1)\pi$$

lévén, az egyenlő erők P és Q épen ellenkező irányúak. Ennél fogva, minthogy α -nak más értékei, mellyeknél fogva $\varphi \alpha = 0$ vólna, nincsenek, ha ugyan azon függvényt $\varphi \alpha$ kifejtve képzeljük magunknak, következő gyökerekkel fog az birni:

$$\alpha + \frac{\pi}{2} = 0,$$

$$\alpha + \frac{3\pi}{2} = 0,$$

„Nouvelle démonstration du parallélogramme des forces par J. King. (Transactions of the Cambridge phil. soc. t. II, p. 45.)

Soient deux forces égales appliquées à un même point, soit R leur résultante, celle ci partagera évidemment en deux l'angle 2θ des forces. Quant à sa valeur absolue, comme elle ne peut être nulle, que lorsque P est nul, ou que θ est égal à l'une quelconque des valeurs $\pm \frac{\pi}{2}, \pm \frac{3\pi}{2}, \pm \frac{5\pi}{2}$ etc, on aura

$$R = k \left(1 - \frac{4\theta^2}{\pi^2}\right) \left(1 - \frac{4\theta^2}{9\pi^2}\right) \left(1 - \frac{4\theta^2}{25\pi^2}\right) \dots$$

c' est — à dire

$$R = k P \cos \theta;$$

et il est aisé de se convaincre, que k est indépendante de P et de θ . En faisant $\theta = 0$, il vient $k = 2$, d'ou

$$R = 2 P \cos \theta.$$

Az én megmutatásom hihetőleg különbözik King-étől.

$$\alpha + \frac{5\pi}{2} = 0$$

$$\alpha + \frac{(2m+1)\pi}{2} = 0;$$

$$\alpha - \frac{\pi}{2} = 0,$$

$$\alpha - \frac{3\pi}{2} = 0,$$

$$\alpha - \frac{5\pi}{2} = 0,$$

$$\alpha - \frac{(2m+1)\pi}{2} = 0$$

Lesz tehát:

$$\varphi \alpha = \left(\alpha + \frac{\pi}{2}\right) \left(\alpha - \frac{\pi}{2}\right) \left(\alpha + \frac{3\pi}{2}\right) \left(\alpha - \frac{3\pi}{2}\right) \\ \times \left(\alpha + \frac{5\pi}{2}\right) \left(\alpha - \frac{5\pi}{2}\right) \dots,$$

vagy is, minthogy általában

$$(a + b)(a - b) = a^2 - b^2,$$

$$\varphi \alpha = \left(\alpha^2 - \frac{\pi^2}{2^2}\right) \left(\alpha^2 - \frac{3^2\pi^2}{2^2}\right) \left(\alpha^2 - \frac{5^2\pi^2}{2^2}\right) \dots$$

's ha ezt hasonló függvényvel osztjuk:

$$\frac{\varphi \alpha}{\varphi \beta} = \frac{\left(\alpha^2 - \frac{\pi^2}{2^2}\right) \left(\alpha^2 - \frac{3^2\pi^2}{2^2}\right) \left(\alpha^2 - \frac{5^2\pi^2}{2^2}\right) \dots}{\left(\beta^2 - \frac{\pi^2}{2^2}\right) \left(\beta^2 - \frac{3^2\pi^2}{2^2}\right) \left(\beta^2 - \frac{5^2\pi^2}{2^2}\right) \dots}$$

vagy is az egyes töredékek' számolóit és nevezőit
— 1 — gyel szorozva:

$$\frac{\varphi \alpha}{\varphi \beta} = \frac{\left(\frac{\pi^2}{2^2} - \alpha^2\right) \left(\frac{3^2\pi^2}{2^2} - \alpha^2\right) \left(\frac{5^2\pi^2}{2^2} - \alpha^2\right) \dots}{\left(\frac{\pi^2}{2^2} - \beta^2\right) \left(\frac{3^2\pi^2}{2^2} - \beta^2\right) \left(\frac{5^2\pi^2}{2^2} - \beta^2\right) \dots}$$

's mármost ugyan azon töredékek' számolóit és nevezőit illetőleg a' következő mennyiségekkel

$$\frac{\pi^2}{2^2}, \frac{3^2 \pi^5}{2^2}, \frac{5^2 \pi^2}{2^2} \dots$$

osztva :

$$\frac{\varphi \alpha}{\varphi \beta} = \frac{\left(1 - \frac{2^2 \pi^2}{\pi^2}\right) \left(1 - \frac{2^2 \alpha^2}{3^2 \pi^2}\right) \left(1 - \frac{2^2 \alpha^2}{5^2 \pi^2}\right) \dots}{\left(1 - \frac{2^2 \beta^2}{\pi^2}\right) \left(1 - \frac{2^2 \beta^2}{3^2 \pi^2}\right) \left(1 - \frac{2^2 \beta^2}{5^2 \pi^2}\right) \dots}$$

melly kifejezés, midőn

$$\beta = 0,$$

ezzé válik :

$$\frac{1}{\varphi(0)} \cdot \varphi \alpha = \left(1 - \frac{2^2 \alpha^2}{\pi^2}\right) \left(1 - \frac{2^2 \alpha^2}{3^2 \pi^2}\right) \left(1 - \frac{2^2 \alpha^2}{5^2 \pi^2}\right)$$

minthogy pedig általában :

$$\left(1 - \frac{2^2 x^2}{\pi^2}\right) \left(1 - \frac{2^2 x^2}{3^2 \pi^2}\right) \left(1 - \frac{2^2 x^2}{5^2 \pi^2}\right) \dots = \text{Cos } x,$$

lesz :

$$\frac{1}{\varphi(0)} \cdot \varphi \alpha = \text{Cos } \alpha$$

és :

$$\varphi \alpha = \varphi(0) \cdot \text{Cos } \alpha.$$

Meghatározhatni pedig $\varphi(0)$ ' értékét következő módon.

Az egyenlethől :

$$R = 2 P \cdot \varphi \alpha$$

következik :

$$\varphi(0) = \frac{R}{2 P};$$

a' dolog természetéből pedig világos, hogy midőn az erők irányai egybeesnek, az az $\alpha = 0$, egyszersmind

$$R = 2 P,$$

's így :

$$\varphi(0) = 1.$$

Mindezekből következik, hogy :

$$\varphi \alpha = \text{Cos } \alpha,$$

és:

$$R = 2 P \cdot \text{Cos } \alpha ,$$

13.

Hasonló módon mutatja meg Burg a' bécsi polytechnicum' évkönyveiben ¹²⁾, hogy:

$$\varphi \alpha = 1 - \frac{\alpha^2}{1.2} + \frac{\alpha^4}{1.2.3.4} - \frac{\alpha^6}{1.2 \dots 6} + \dots$$

az az:

$$\varphi \alpha = \text{Cos } \alpha .$$

Mi ezen megmutatásmódnál, melly az előbbinél koránt sem egyszerűbb, ne hogy ezen értekezés kelletinél terjedelmesbé legyen, mulatni nem akarván, itt csak még érintjük, miképen az imént előhozott megmutatások általában felteszik, hogy az adott két erő egymással egyenlő. Ez után az írók közönségesen átmennek azon esetre, midőn az erők negyedszöget képeznek, az az $2\alpha = \frac{\pi}{2}$.

Legyen a' két erő P és P'; húzzunk P' végpontja által P'-hez, 's P' végpontja által P-hez egyközüket, 's legyen r az így eredt egyközény P és P' közti átszöglője, 's r' a' másik átszöglő. Húzzunk továbbá r'-hez P' és P' közös pontja által egyközüt, 's hasonlólag r-hez egyközüeket P' és P' végpontjaiból. Az első egyközü' két része egyenkint $= \frac{1}{2} r$, 's a' szögek is P' és P' mindkét oldalán egyenlők lévén, kitetszik, hogy az eredményerő egy, akár P-t és P'-t akár pedig a' négy egyenlő 's $= \frac{1}{2} r$ erőt tekintsük. Ez utolsó esetben kettő ellenkező-, kettő pedig egyirányú; amaz egymást megsemmisítvén, marad

$$R = \frac{1}{2} r + \frac{1}{2} r = r ;$$

12) Jahrbücher des k. k. polytechnischen Institutes in Wien. In Verbindung mit den Professoren des Institutes herausg. von Prechtl. 19 Bd. Wien, 1837. 156 l.

's ha itt az P és R , és P' és R közti szögeket illetőleg így írjuk: α , β , lesz:

$$P = R \cdot \cos \alpha$$

$$P' = R \cdot \cos \beta,$$

's ezek azon egyenletek, mellyekre legközelebben szükségünk van az erőtanban.

14.

Vannak írók, kik közvetlenül ezen utolsó egyenleteket származtatják le, mert a' többi, mi közönségesen előrebocsátatik, mind készület inkább, 's a' mi következni szokott 's a' czímet: erőegyközény igazolni látszik, inkább hagyományos, mint valóban közhasznú. Ezen írók közzé számíthatók nevezetesen: Pontécoulant ¹³⁾ és Etingshausen ¹⁴⁾. Az utóbbi' leszámaztatását mint bécsi tudósét, felteszem, olvasóim ismerik 's úgy is kezdete Pontécoulant-éval azonos. Pontécoulant-é, némi rövidítéssel és magyarázattal ime ez. Légyen két erő X és Y , M -re mint megtámaszpontra alkalmazva, 's az X és Y közti szög $\frac{\pi}{2}$; légyen továbbá R az eredmény-

erő, 's az X és R közti szög $= x$. Itt mindenek előtt világos, hogy mind az eredményerő nagysága, mind pediglen annak iránya 's így a' szög x is a' két adott erő függvényei. Ennél fogva lesz:

$$R = F(X, Y),$$

$$x = f(X, Y).$$

Képzeljük magunknak a' két függvényt kifejlesztve, 's iktassuk ki a' két egyenletből Y -t, marad egy egyenlet mellyben csak x , X és R foglaltatik. Ennél fogva tehát

$$X = \varphi(R, x).$$

13) Pontécoulant, théorie analytique du système du monde. Par. 1829. 3 voll. A' két első kötet német fordításban Dr. Hartmanntól. Quedlinburg und Leipzig, 1834. 2 l.

14) Etingshausen, Vorlesungen über die höhere Mathematik. Wien, 1827. 2-dik köt. 245 l.

Minthogya X' és R' számbeli értékek a' felvett erőegység-gel egyenes arányban növekednek, lesz:

$$X = R. \varphi x,$$

's hasonlólag:

$$Y = R. \varphi \left(\frac{\pi}{2} - x \right).$$

R' meghatározása végett legyen X két más negyedszögű erő' X' és X'' eredményereje, és essék X' R -rel egy irányba, minél fogva tehát az X' és X közti szög $= x$,

az X'' és X közti pedig $= \frac{\pi}{2} - x$. Ennél fogva lesz:

$$X' = X. \varphi x,$$

$$X'' = X. \varphi \left(\frac{\pi}{2} - x \right),$$

Hasonlólag Y -ra nézve két negyedszögű erővel Y' és Y'' bánva lesz:

$$Y' = Y. \varphi \left(\frac{\pi}{2} - x \right),$$

$$Y'' = Y. \varphi x.$$

Ha már most ezen utolsó négy egyenletek' elsejét és utolsóját ezzel

$$X = R. \varphi x,$$

a' másodikot és harmadikot pedig ezzel

$$Y = R. \varphi \left(\frac{\pi}{2} - x \right)$$

szorozzuk, lesz:

$$X' R. \varphi x = X^2. \varphi x,$$

$$X'' R. \varphi \left(\frac{\pi}{2} - x \right) = X Y. \varphi \left(\frac{\pi}{2} - x \right),$$

$$Y' R. \varphi \left(\frac{\pi}{2} - x \right) = Y^2. \varphi \left(\frac{\pi}{2} - x \right),$$

$$Y'' R. \varphi x = X Y. \varphi x;$$

vagy is a' közös szorzókat elvetve:

$$X' = \frac{X^2}{R},$$

$$X'' = \frac{X Y}{R},$$

$$Y' = \frac{Y^2}{R},$$

$$Y'' = \frac{X Y}{R}.$$

Itt X'' és Y'' , mint egyenlő és ellenkező irányú egymást megsemmisíti; a' többi kettő az eredményerő irányában hatván, sőt ezt együtt-munkálkodásuk által származtatván, lesz:

$$\begin{aligned} R &= X' + Y' \\ &= \frac{X^2}{R} + \frac{Y^2}{R} \end{aligned}$$

az az:

$$R^2 = X^2 + Y^2$$

Szóval: R , nagyságára nézve, az X és Y -ra épült párlag' átszőglője.

15.

Légyen a' két negyedyszögű erőhez X és Y , még egy harmadik Z mind X -re mind Y -ra függőleges; legyen továbbá X' és Y' eredményereje R' , R'' és Z -é R , továbbá ha X' és R'' szöge, mint felebb, $= x$, R' és R -é $= y$; lesz:

$$\begin{aligned} X &= R'. \varphi x; \\ R' &= R. \varphi y; \end{aligned}$$

tehát:

$$X = R. \varphi x. \varphi y.$$

Ha a' dolgot ellenben megfordított rendben tekintjük, lesz Y -nak és Z -nek valamely eredményereje, melly R -rel valamely szöget képez; s ha mármost az X és R közti szög $= z$, lesz:

$$X = R. \varphi z,$$

tehát:

$$\begin{aligned} R. \varphi z &= R. \varphi x. \varphi y, \\ \varphi z &= \varphi x. \varphi y. \end{aligned}$$

Más felül könnyen láthatni, hogy így kúp (pyramis) készül, mellynek oldallapjai

$$X R', R' R, R X$$

's illető szögei

$$x, y, z;$$

's mellyben $R' R X R'$ -re függőleges. Az ívháromszög-mérés' egyik legismertebb tétele szerint ezen kúpnak szögei következő viszonyban állanak:

$$\text{Cos } z = \text{Cos } x \cdot \text{Cos } y.$$

Az első egyenlethől következik:

$$\varphi(z + \Delta z) = \varphi(x + \Delta x) \cdot \varphi(y)$$

az az:

$$\varphi z + \Delta z \cdot \varphi' z + \dots = \varphi x \cdot \varphi y + \Delta x \cdot \varphi' x \cdot \varphi y + \dots$$

's az egyenlőket lehúзва:

$$\Delta z \cdot \varphi' z + \dots = \Delta x \cdot \varphi' x \cdot \varphi y + \dots;$$

's hasonlólag:

$$\Delta' z \cdot \varphi' z + \dots = \Delta y \cdot \varphi x \cdot \varphi' y + \dots$$

ha t. i. $\Delta' z z'$ növedéke midön y tekintetik növekedőnek. Innen következik,

$$\frac{\Delta z}{\Delta x} \cdot \varphi' z + \dots = \varphi' x \cdot \varphi y + \dots$$

és:

$$\frac{\Delta' z}{\Delta' x} \cdot \varphi' z + \dots = \varphi x \cdot \varphi' y + \dots,$$

's végre:

$$\frac{\frac{\Delta z}{\Delta x}}{\frac{\Delta' z}{\Delta' y}} + \dots = \frac{\varphi' x \cdot \varphi y + \dots}{\varphi x \cdot \varphi' y + \dots}$$

's midön z' növedékei elenyésznek:

$$\frac{\left(\frac{dz}{dx}\right)}{\left(\frac{dz}{dy}\right)} = \frac{\varphi' x \cdot \varphi y}{\varphi x \cdot \varphi' y}$$

A második egyenletből ugyan ezen szögekre nézve lesz, ha először x re aztán y -ra nézve külzeljük:

$$\sin z \cdot dz = \sin x \cdot dx \cdot \cos y$$

és

$$\sin z \cdot dz = \cos x \cdot \sin y \cdot dy$$

's innen:

$$\left(\frac{dz}{dx}\right) = \frac{\sin x \cdot \cos y}{\sin z}$$

$$\left(\frac{dz}{dy}\right) = \frac{\cos x \cdot \sin y}{\sin z}$$

és:

$$\frac{\left(\frac{dz}{dx}\right)}{\left(\frac{dz}{dy}\right)} = \frac{\sin x \cdot \cos y}{\cos x \cdot \sin y}$$

Ezt az előbbi következménnyel összehasonlítva, lesz:

$$\frac{\varphi' x \cdot \varphi y}{\varphi x \cdot \varphi' y} = \frac{\sin x \cdot \cos y}{\cos x \cdot \sin y}$$

tehát:

$$\frac{\varphi' x \cdot \cos x}{\varphi x \cdot \sin x} = \frac{\varphi' y \cdot \cos y}{\varphi y \cdot \sin y}$$

Mint hogy x és y akármit jelenthetnek 's egymástól tükéletesen függetlenek,

$$\frac{\varphi' x \cdot \cos x}{\varphi x \cdot \sin x}$$

csak álarozos függvénye x -nek; lesz tehát ha a állandót jelent:

$$\frac{\varphi' x \cdot \cos x}{\varphi x \cdot \sin x} = a,$$

's

$$\frac{\varphi' x}{\varphi x} = a \cdot \frac{\sin x}{\cos x}$$

Hogy ezt könnyebben egészíthessük, emlékezzünk meg hogy:

$$\varphi' x = \frac{d \varphi x}{d x};$$

lesz tehát:

$$\frac{d \varphi x}{\varphi x \cdot d x} = a \cdot \frac{\text{Sin } x}{\text{Cos } x}$$

avagy

$$\frac{d \varphi x}{\varphi x} = a \cdot \frac{\text{Sin } x \cdot d x}{\text{Cos } x}$$

az az:

$$\begin{aligned} \text{logn. } \varphi x &= a \cdot \int \frac{\text{Sin } x \cdot d x}{\text{Cos } x} \\ &= -a \cdot \text{logn. Cos } x + \text{logn. C} \end{aligned}$$

's ennél fogva

$$\varphi x = C \cdot \text{Cos}^{-a} x,$$

's végre

$$X = R \cdot C \cdot \text{Cos}^{-a} x.$$

Az állandókat így határozhatjuk meg. Legyen először $Y = 0$, tehát x is, $= 0$ és

$$\text{Cos}^{-a} x = 1,$$

következéleg

$$X = R \cdot C;$$

másfelül, midőn $Y = 0$, csak egy erő maradván, ez lesz az eredményerő is, tehát:

$$X = R,$$

's így

$$C = 1,$$

és:

$$X = R \cdot \text{Cos}^{-a} x$$

Másodszor, legyen $X = Y$, lesz:

$$\begin{aligned} R &= \sqrt{X^2 + Y^2} \\ &= \sqrt{2 \cdot X}; \end{aligned}$$

ekkor egyszersmind $x = \frac{\pi}{4}$ lévén, lesz:

$$X = \sqrt{2} \cdot X \cdot \text{Cos}^{-a} \frac{\pi}{4},$$

$$1 = \sqrt{2} \cdot \text{Cos}^{-a} \frac{\pi}{4};$$

minthogy pedig:

$$\text{Cos} \frac{\pi}{4} = \frac{1}{\sqrt{2}}, \text{ lesz:}$$

$$1 = \frac{\text{Cos}^{-a} \frac{\pi}{4}}{\text{Cos} \frac{\pi}{4}}$$

's így

$$a = -1, \text{ és:}$$

$$X = R \cdot \text{Cos} \alpha.$$

16.

Így tehát megmutattattott, hogy az eredményerő az adott erők' egyközényének átszöglője:

α) midőn a ' mondott erők egymással egyenlők, következéleg az eredményerő az adottakkal egyenlő szögeket képez;

β) midőn ugyan azon erők negyedszöget képeznek, mely következmény a ' következő egyenletekben lappang:

$$X = R \cdot \text{Cos} \alpha,$$

$$Y = R \cdot \text{Cos} \beta;$$

és:

$$R = \sqrt{X^2 + Y^2}$$

minthogy:

$$\beta = \frac{\pi}{2} - \alpha.$$

Hátra van még azon eset, midőn az adott erő P és P' akármely nagyságú, 's akármely szöget képez. Ezen eset' fejtegetése' végett húzzunk ismét P' végpontja által P' -hez, 's P' végpontja által P -hez egyközűket, az az alkossunk szokott módon egyközényt, 's legyen r az így eredt egyközény' átszöglője, és α a ' P és r , α' a ' P' és r közti szög; továbbá húzzunk P ' és P' közös pontja által r -re függőlegest, 's ezen függőlegesre ér r -re

ismét P' és P'' végső pontjaiból függőlegeseket, ezen utolsó függőlegesek, vagy inkább az ezekkel egyenlők és egyközűek lesznek P' és P'' illető összetevői. Mint-hogy pedig ezek közül kettő egyenlő 's ellenkező irányú, marad a' többi kettő, mint P' és P'' eredménye. Ez a' maradó kettő pedig

$$P \cdot \text{Cos } \alpha,$$

$$P' \cdot \text{Cos } \beta:$$

következőleg:

$$R = P \cdot \text{Cos } \alpha + P' \cdot \text{Cos } \beta;$$

másfelül pedig:

$$P \text{ Cos } \alpha + P' \cdot \text{Cos } \beta = r$$

lévén, lesz:

$$R = r,$$

az az ekkor is az eredményerő az erőegyközény' átszög-lője. — Mikép következék ebből az erőmérészeg (pallelepipedon virium), tudni fogják olvasóim.

17.

Ha már most visszatekintünk a' közlött megmutatásokra, könnyen veendjük észre, miképen azok általában némelly kénylegi, vagy is sem megmutatható sem magokban nem világos és bizonyos, feltételeken alapúlnak. A' legelsőbben közlöttek, ámbár szerzői világszerte elhiredt analysták, részint azért nem hagyhatjuk helyben, mert egyes esetből indulnak ki, részint pedig azért nem, mert az állandók meghatározásában apagogica okoskodással kell élnünk, mi ismeretehetségünk valódi torturája. Legkevesbé ajánlható Poisson' második megmutatása, mint a' melly régi utján mozog az egyenlet'

$$2 \varphi \alpha \cdot \varphi \beta = \varphi (\alpha + \beta) + \varphi (\alpha - \beta)$$

leszármaztatásáig, hogy ennyi munka és előkészület után Fraucocur' vagy inkább d'Alembert' nyomaiha akadjon. King-é igen egyszerű, 's ha egyes esetből kiindulni szabad, midőn valamit általában megmutathatni, igen ajánlható, sokkal inkább mint Burgé, kinek kétségkívül

King szolgált kalaüzül. Pontéconlant' lehozása nem csak az erőegyközényre nézve minden kívánatokat kielégít, mert az analytical erőtan' mai állapotjához képest egyenesen azon esetet vizsgálja, midőn az erők negyedszöget képeznek, hanem e' felett az állandók' meghatározásában egyszerű 's mindennapi fogásokkal él. 'S valamint Pontécoulant a' fr. academia' korlátai előtt kikelt a' különben roppant tudományú 's méltán európai hírvő Poisson ellen, úgy szép könyve is sok helyt csendes ellenvetés Poisson' mechanicájának előadása ellen. Mi itt, az erőegyközény' ügyében, nem átalljuk az elsőséget Pontécoulant-nak adni, azon hozzátétellel, hogy Pontécoulant' lehozása közönségesebb esetet tárgyaz ugyan, de nem ama' legközönségesebb, melly erőmerőszeg' nevezete alatt eléggé ismeretes.

18.

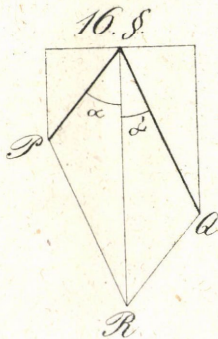
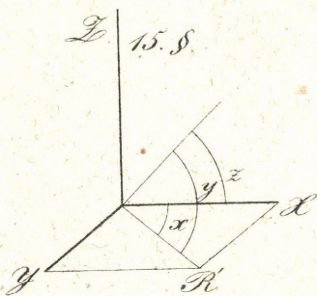
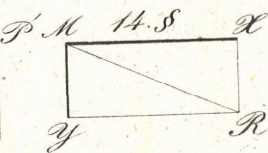
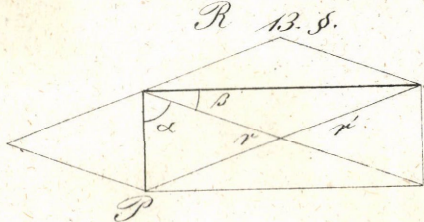
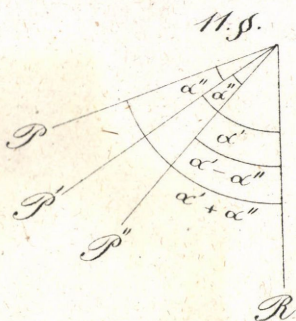
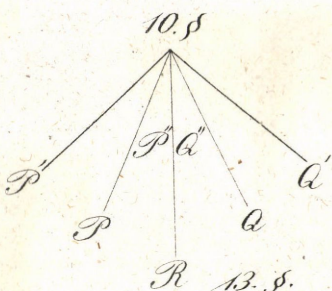
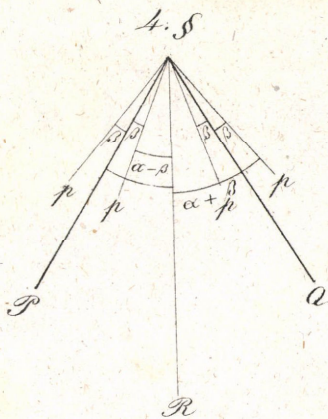
Voltak, kik az erőegyközény' tételét csupa okoskodással akarták megmutatni, 's ezeknek sorában a' legújabb időkben Burgot is találjuk ¹⁵⁾. Ugyan is, ha a' természetnek, metaphysical okoknál fogva, takarékoságot tulajdonítunk, könnyen megfoghatni, hogy, miután a' mozgásba hozandó pont egy időhen P' és P'' irányai-ban, mint egymástól különbözőkben, nem haladhat, mozgásának egyik része tehát, hogy P' és P'' irányai-ban mozogjon, szükségképen megsemmisül, mozgásának második feladata, hogy t. i. P - és P' -től ennyire és ennyire távozzék még mindig teljesíthető. Így találjuk az eredményerő végső pontját, 's ha az adott erőket P és P' egyarányos részekre osztjuk az ezekkel egyarányba lévő eredményerő - pontokat, az az R' középső pontjait. Sőt így hozhatni le az erőmerőszöget is, mert az elsőbbiekhez még egy erő P'' járulván, ez az eredményerőt szemlátomást bizonyos távolságra tolandja P' és P'' lapjától.

15) Crelle, Journal IV, 369 l.

— Voltak ezeken kívül, kik ama' felebb említett nehézségek' eltávoztatására, azokat postulatummokká bélyegezték ¹⁶⁾ — így tett tudottképen Kant is némelly alaptételeivel a' metaphysicának.

VÁLLAS ANTAL.

16) Ohm, Lehrbuch der Mechanik, zugleich mit den dazu gehörigen Lehren der höhern Analysis und der höhern Geometrie. Berlin. 1836. 1 köt. 282 l.

III.

Költészi, különösen színművészi nyelv.

Az ember' jelesb tulajdonainak egyike tagadhatatlanul a' nyelv, vagy is a' tagult és rendezett beszédnek tehetsége, melly által gondolatainkat, érzelmeinket és tapasztalásainkat embertársainkkal közölni képesek vagyunk, még pedig részenként, a' legkisebb, legfinomabb vonásokig, csuda különböztetéssel és összefüggésben. Mi volna az ember e' hatalmas, e' gyönyörű tehetség nélkül? feleljenek e' kérdésre a' vadak közé jutott, vadak között nevededett szinte vademberek; feleljenek a' köztünk árnyékként járó kelő süketnémák! Szíviünknek hullámzó indulatai, esengő vágyai, gyengéd, nemes érzelmei, elménk' egymást sebesen váltó gondolatai, külérzések' tapasztalásai, lelkünk' szállangásai vagy örökre temetve, vagy homály' és rendetlenség' zagyvájában zavarogva maradnának, ha azokat a' nyelv nem segítené életre, világosságra? 'S mik volnánk minnennagunk embertársaink iránt? egymás mellett hidegen átmenő, vagy egymást rettegve, borzadva kerülő árnyalakok, kik egymást nem értve, egymáshoz semmiféle szer által nem közelíthetnének. E' föld az árnyak' országához lenne hasonló, mellyben néma árnytestek vonulnának el egymás mellett a' nélkül, hogy egymásról tudnának egyebet, mint hogy mozognak, majd elé - majd ismét eltűnnek. Milly pusztá, milly borzató csendű volna e' földi lak, ha emberhang nem elevenítené, nem zendítené meg azt! Maga, a' keblünkbe vetett isteni szikra, a' fűnséges ész, örök szendergésben merengne az indulatok' özönében, ha nyelv nem ébresztené, nem segítené azt munkálataiban. „Nyelv caractere az észnek; nyelv ad az észnek alakot, nyelv haladást“ — mond Herder.

De hát mi a' nyelv? Egy igen csekély és épen azért igen csuda műszer: egy kis légfolyam, száknak gyengéd lehelete, melly kiröppenve gondolatoknak, érzelmeknek és akaratnak nyomja belénk bélyegét és örökíti azt bennünk. Minden hang, melly valaha kireppt ember' szájából egy egy tárgynak, gondolatnak, érzellemnek és akaratnak jelképe, melly akár hagyományban, akár írásban fenntartva a' gondos unokáktól, az első embernek gondolatait, érzelmeit, és tetteit közli századokon, és ezredeken át az emberiség' utolsó magvával. Ez mondja meg a' folyvást egy helyben ülő emberfű-nak, mi történik, mi gondolatok, mi érzelmek fordulnak meg egyes emberek', egész nemzetek' kebleikben a' föld minden részein; ez mondja meg a' most élőknek, mi történt, mi gondolatok és érzelmek fordultak meg egyes emberek' és egész népcsoportok között századok és ezredek előtt, a' tágos föld' színén, ez fogja századok és ezredek után a' mindig új és új embertömegnek elmondani, mi történik ma, mit gondolunk és mit éreziünk. Szóval, e' kicsi műszer fűzi, olvasztja össze a' nagy emberiség' számfölötti tagjait, megszerezve, fönntartva közöttünk a' legszorosb, legélénkebb szövetséget. A' természetnek, szív, ész 's léleknek, a' társaságnak egyetlenítő műszere a' nyelv.

A' nyelvnek legközelebbi és közvetlen segédszere, melly nélkül tompán repübnének légen át a' hangok, a' fül, az az igen finom kis cső, mellyen át zengnek hozzánk a' megmozdult 's rendült légnak hangjai, hogy halljuk. 's ha értelmesek, értsük is azokat. A' száján át kinyomott lehel megzendíti a' leveget, megcsendíti a' fül' csengetyűit és mi halljuk a' hangot, az emberi szív, ész 's lélek' tolmácsát, 's értjük annak legmélyebb gondolatait, legtitkosb érzelmeit. Nyelv és fül az emberesedésnek legszükségeseb, egymástól elválhatlan műszerei. Hasztalan szólás a' süketnek, és a' némának hasztalan tartod füleidet.

Mondók, hogy a' nyelv tolmácsa az emberi szív, ész és léleknek; hogy a' kinyomott hangok jelképei az észrevett tárgyoknak, a' gondolatoknak és érzelmeknek. Tehát mindent, mit embertársainkkal közölni akarunk, nyelv által, legalább nyelv által legtermészetesebben, legjobb sikerrel közöljük. És mennyifélék a' tárgyak! ott fön a' fölöttünk lebegő égen, alant a' földön, melyek majd szemünkbe ötlenek, majd füleinket ütik meg; hát a' gondolatok, az eszmek, fogalmak, igazságok, törvények, vélemények, tévedések, erények, vétkek! az indulatok, ösztönök, vágyak, ingerek, érzelmek és mindazoknak, 's ezeknek millyenségük, mekkoraságuk, mértékük, egymásiránti viszonyaik, rokonságuk és különségük stb. miképen fogja föl mindezeket a' nyelv, miképen jegyzi és képi? nem másképen, mint egyes vagy többes hangok' összeköttetésük által. Hangokból lesznek szavak, szavakból szólások, és egész szókötések; innen a' beszéd. Innen ered az értelmes hangoknak és szavaknak tengere! Az igen kevés alaphangok különféleleg egyesülve csak egy nyelvrendszerben is mennyire szaporítják a' szavakat, 's mennyi nyelvrendszer (idiomata sermonis) létezett eddig 's létezik maiglan az emberek között? mert nyelv' különsége különzi el főleg a' föld' népeit egymástól. Ugyanazon egy tárgynak, egy eszmenek, egy érzelemnek milly különféle jelképei vagy nevei vagynak különféle nyelvekben!

Mindennek elgondolásából önként következik, hogy a' jelképek vagy is a' szavak korán sem magát adják a' dolgot, a' tárgyat, a' gondolatot, az érzelmet, hanem csak nevet adnak mindegyiknek, nincs is azért semmi természetes és lényeges összefüggés ezek és azok között; azért jelképeknek is csak távolabb értelemben nevezzük a' szavakat, és a' netán természetesb első nyelv' tekintetéből, mellyben lehetett még némi összefüggés a' nevek és tárgyak között, melly idővel annál inkább csökkent, minél gazdagabb, finomabb lett valamelly nyelv; együtt távozott el a' természettől az ember és

az embernek nyelve. Mi volna jobb az emberiségre nézve: az egy vagy többnyelvűség? az elsőt igenlené talán a' cosmopolita, csupa emberiségből, a' másodikat csupa hazafiuságból a' patriota; én pedig vagy csak religióból is a' patriotához csatlom magamat, mert hiszem, hogy a' gondviselés azt tevé, a' mi jobb az egészre nézve. Nem is rendíti meg e' hitemet az a' szent hagyomány, mellyből az látszik, mintha a' soknyelvűséget büntetésből árasztotta volna el isten az emberek között; mert ha ezt világosan mondaná is az a' hagyomány, még is a' büntetést egyedül az akkor élő emberekre kellene értenünk; az egész emberiségre nézve csak jótékony lehet az, mit a' jó rendel.

„Ha mi, mond Herder, dolgokat gondolnánk elvont emlékek helyett, és a' dolgoknak természetét mondanók ki önkényű jegyek helyett: úgy isten veled tévedés és vélemény, az igazság' országában vagyunk!“ semmi sem tiltana a' nagy férfiú' állításának elfogadásától, ha a' vélemény 's tévedés' kutféje a' nyelvnek e' tökéletlensége volna egyedül; de most, midőn a' vélemények' és tévedések' különféle forrásait látom, saját magamban, és magamon kívül, a' különben szép véleményt a' tévedések' tömkeleges országába vagyok kénytelen visszautasítani.

És a' szavak ugyan, mellyeknek összetételéből keletkezik az emberi beszéd, tekintve értelmi tulajdonságukat, háromféléknek találtnak. Mások közöttük a' természetet mimelik, mellyek azért legtermészetesebbek, legközelebb járulnak előképeikhez, mellyeket, kisebb nagyobb mértékben, saját minőségükről ismertetnek meg velünk. Ilyenek a' bizonyos hangot adó tárgyoknak neveik, melly nevek hasonlanguak a' tárgyakkal; például a' mi nyelvünkben: *cseng, kong, peng, dörr, zúg, zajg, ropp, csörr, zörr* stb. igék, mellyekből aztán nevek idomulnak. Ilyenek számosabbak lehettek az eredeti nyelvekben, mellyeknek föltalálói, a' gyermek-emberek, mindent mimelének, 's mimelve tanulának beszélni. Ezek

tehát, ha a' mimelés hű, 's az így idomított szó saját épségében hagyatott, leghívebben tükrözik előnkbe előképeiket, 's azért legértelmesebbek. De tekintve a' természet' nagy némaságát, az illy szavak, még ott 's akkor is, hol és mikor legszámosabbak lehetnek, csak igen kevés számuak lehetnek, magokat tekintve a' kültárgyakat; hát ha elgondoljuk az értelmi, érzelmi és erkölcsi világ' lényeit, az eszmék, gondolatok, és érzelmek' tengerét, mellyek egészen elvonulnak külérzékeink elől, legfőbb csak munkálatainkban mutatkoznak! elgondolhatjuk egyszersmind, milly kised az emberi nyelv' szótárának azon része, melly az előképeket megközelítő értelmű szavakat foglalja magában. Mert hogy többi érzékeinknek, szemnek, kéznek stb. tárgyaihoz még kevesebbé közelítő hangu szavaink vannak, mint a' fül' tárgyaihoz, tagadhatatlan dolog, sőt azokat is, mellyeket köz hiedelem szerint ilyeneknek tartunk, például a' szem' tárgyait jegyző szavak: *vill*, *csill*, *pill*, a' kép' tárgyait jegyzők: *síma*, *lágý*, *puha*, *kemény* stb. még ezeket is mondom, csak a' folyvásti velük élés, a' megszokottság hitetheti el velünk ilyeneknek lenni; egy idegen nyelvű még csak sejdítve sem sejténé az illy neveknek előképeiket, miután még a' fül' tárgyait jegyző szavak is csak félig meddig felelnek meg előképeiknek. Az itt mondottaknak igazságát kiki tapasztalhatja, ki csak két nyelvet is vizsgált összehasonlítva.

Ezek után következnek a' képes szavak, azok, mellyek a' természettől elvont tárgyakat jegyeznek, melly tárgyak és a' természet' tüneményei között bizonyos hasonlat tapasztaltatik, 's e' hasonlatnál fogva, neki név a' természet' tüneményeitől kölcsönöztetik, azért az illy nevekben sok, kivált régiebb nyelvek egyeznek. Illyen kitünőleg, a' *szellem*, mellyel több nemzetek az anyagtalan lényt nevezék, a' lég' finom, alig érezhető folyamától kölcsönözve neki nevet. Illyen a' mi nyelvünkben a' *lélek*, melly a' *lehel*-től, vagy az *élet*-től kölcsönöztetett. Ezek, értve már a' természet' tüne-

'ményének nevét, 's kikutatva a' köztük létező hasonlatot, könnyen érthetők. Ez osztályhoz tartoznak a' származott szavak, mellyek a' gyökszó' értelmével rokonértelműek lévén, a' gyökszavaknak meghatározott értelme nem csalékony kulcsa leend a' származékok' értelméhez. Ide tartoznak az átvett értelmű szavak is, mellyeknek tulajdon és átvett értelmük között mindenkor van bizonyos hasonlat. Így kölcsönöz egyik tudomány, művészet és mesterség a' másiktól szavakat, ez is az is más, de rokon értelmet tulajdonítván a' kölcsönözött szónak.

Következik az önkényen alapult, a' bevett szokás által megszentelt értelmű szavaknak serege, mellyeknek épen semmi vagy igen csekély lévén összefüggésük előképeikkel, valamint eredetük, úgy fönmaradásuk, sőt értelmük is emberi önkénytől függ, azért valamint ez, úgy azok is változékonyok; hogy még is csak ritkán és nehezen változnak, ez is az emberi önkény' munkája; mert többeknek lévén egyegy nyelv sajátjuk, egyes ember' önkényének nem könnyen veti magát alája a' többség, ennek megegyezése pedig valamely szónak változtatásában ritka tünemény; a' változékonságnak még is gyakor példáit látni ott, hol a' még csecsemő nyelv fejleni, képződni, tudományokra, művészetekre alkalmulni kezd. Illyenkor szükség hajtván a' tudóst, a' művészet szavakat képzeni, származtatni, mellyekkel eszméit, műveit nevezze, midőn egy ideig kemény harczot kénytelen kiállani korának mozdulni nem akaró embereivel, lassanként követőket nyer, 's az új szavak, vagy új értelmű és idomu ó szavak divatozni hezdenek abban az arányban, mellyben a' tudomány és művészet barátai szaporodnak, míg végre kivívják magoknak a' honfiúságot. Az így talált, képzett, vagy származtatott szavaknak annál nagyobb szerencsájük, jótékonyabb sükerük, minél közelebb állanak kutfejükhez és előképeikhez, az ma ában értetődvén, hogy az új szónak saját nyelvszerűnek vagy nyelvvidomunak kell lennie, miután

még átvett idegen szavak is kénytetnek az őket fölvevő nyelv' szeréhez és idomába rimolni. Még él 's éltében halad a' nyelv, a' mondott uton gyarapszik annak szótára, miként a' népnek, mellynek az sajátja, szaporodnak, különfélesülnek tudatai, ismeretei, eszméi, nézetei. Itt nincs, nem lehet, ne is legyen határ.

Egyes szavaknak összetételükből származnak a' szókötések, a' szólás és a' beszéd. Csak a' még vad ember ejt egyes szavakat, 's fejezi ki egyes, össze nem függő hangokban érzelmeit és gondolatait, 's ezek többnyire egytagu igék, vagy fölkiáltások, a' csodálás, rémülés félelem, öröm, bú, fájdalom' jelei. Haladtával az emberiségnek fejlődnek ki egész szófüzerek 's ezekből alakul az egész beszéd. Akadatlan beszéd, egész és rendes folyama a' szavaknak, csak jól képzett, kimivelt embernek szájából folyhat. A' beszéd különféle, a' tárgyaknak, mellyekről, a' szavaknak, mellyekkel és a' kötésnek, mellyben beszél valaki, különféleségéhez képest, nem csak, de még magának a' beszélőnek minősége is nagy befolyással bír a' beszéd' természetében. Szép, magához vonzó, ragadó, mindenre ingerlő, buzdító, gyújtó a' szép beszédű ember, hatalmas mindent mozgásba hozni, pusztítani és építeni, életet adni vagy halált ezereknek.

Innen következik ugyan az egy nyelv' szólásmódjainak különféleségük, melly azonnal beüt, mihelyt egy nemzet magát a' tudományok és művészetek által saját nyelvén kezdi képzeni. Ellehet minden nagyítás' vétke nélkül mondani, hogy a' hányfélék az ember benső természetének részci, a' tárgyaknak osztályai, az egyes ember saját képzetei, annyifélék a' szólásmódok: saját nyelve van tehát a' szívnek, az észnek és léleknek; saját nyelve van a' képzerőnek (phantasiának) az elmélésnek, a' philosophiának és theologiának, a' számhang- és rajz-tannak stb. saját nyelve van minden nem épen majom-írónak, sőt ugyan az egy írónak, különféle időben, 's különféle tárgyakban. Mi jelenleg

csak a' költészi nyelvet átalán, különösen a' színművészi (dramai) nyelvet vizsgálандjuk.

Ha a' költészet a' képzerőnek terménye, úgy nyelve sem lehet egyéb mint a' merészen szállangó, képekben uszó phantasiának nem különben szállangó, képes nyelve. És, mert a' képzerőt a' lélek sejtései 's a' szív' érzelmei keltik föl 's tetszik mozgásba, a' költészet' nyelve egyszersmind nyelve a' léleknek és szívnek. Végre mert a' költészet a' természetnek művelése és utánzása, nyelvét a' mimelés' és utánzás' nyelvének is mondhatjuk. Ennél fogva nem kételkedhetiünk, hogy a' költészi nyelv első nyelve volt az emberiségnek, valamint a' szellemi természet' tehetségei között először a' képzerő fejlik ki, fölébresztve a' sejtések és érzelmek által, mellyeket hangban nyomni ki 's mintegy kilehelni, főszüksége volt a' gyermekembernek, 's ez viszhangja volt a' fölébredt érzelemnek vagy sejtésnek, a' szívnek vagy léleknek. Nyomban követte ezt a' mimelés' hangja, vagy a' természet' észbevett hangjainak ismétlése, viszhangja. Ezen első egytagu hangokból, vagy inkább lehelekből keletkezett lassanként a' tagozott szólás, a' természeti nyelvből a' mesterséges, művelt nyelv, mellyben mindinkább távozott az emberi önkény az egyszerű természettől. Az elsőben inkább sejtések és érzelmek, a' másokban inkább fogalmak rajzoltattak; abban megegyeztek az emberek, ebben mindinkább eltávoloztak egymástól. De az alaphangok a' nyelv' minden változásaiban, eltéréseiben fönmaradtak, 's ezek ma is föltaláltatnak a' különféle nyelvekben. A' belső hangoknak egyesületük a' külsőkkel, a' képzerő belképeinek összezengése a' természetével megzendíté a' fül' csengetyűjét, és született az első ének, a' költészet' anyja; 's a' költészet akkor született, mikor a' szavak, először a' nézet' és érzet' majd a' csupa képzet' tárgyainak jelentő bélyegei tagokban 's egymástérő folyamban kezdtek hullámnani az ajakról. Azért éneke és költészete van a' legvadabb népnek is. Zengve, énekelve beszél a' vad ember; a' hangok,

tudta nélkül szám- és rendszerüleg pattannak le ajkairól hullámzva. Majd fölébredt az eszmélet 's mit a' természet tön emberben az ember tudta nélkül, azt az ész kezdé képzeni, tökéltetni, hogy így az előbb csak ösztönből 's véletlenül támadt hang, szám és rend, mellyet többször ügyetlenség zavart meg vagy szilajság, szabályozott legyen és harmóniás.

Milly befolyása, milly csuda hatása lehetett a' gyermekemberekre az első ének! Egy isteni szellem látszott lebegni akkor a' költész' ajkain, egy isteni szellem emelni az annak lebegésein érzelemmel telve bámuló embernek szívéét. A' mai költemények, minden finomságuk, föntségük és édességük mellett sem tudják a' mi elviselt, elerőtlenült és tompult szíveinket annyira bájolni, hogy azt 's úgy érezzük, mit és miként a' gyermekember' fiatal, élet- és erőteljes szíve érzett a' legegyszerűbb énekben. Ott a' költésznek lelke és teste csupa hang és ének volt, mert nyelve az érzelem' és indulat' nyelve volt, melly mindenét mozgásba hozá; a' hallgató' csupa-fül vala, előtte minden új volt és bámulatos, miként ma is tapasztaljuk ezt a' gyermekben, minden hang, minden kép' bájoló, megragadó. A' költészek akkor mint fennsőbb erő által ihlettek, mint istenileg szellemítettek jelentek meg a' hallgatók előtt, 's ezek buzgalommal hódolólag 's imádólag hallgatták őket. Akkor a' természet 's a' természetben sejtett istenség szólott az emberekhez; szava eleven volt és éltető, 's ennek hü követői az első költészek. Mi is mimelünk, utánzunk, de a' természetet-e? ez ma elnémult, elhalt az embereknek, 's mi nem halljuk, nem értjük, 's nem érezzük annak szavát; mi csak a' régen elhangzott hangokat visszhangozzuk; a' természetnek annyiszor és ismét annyiszor utánzott, máslott hangjait és képeit utánzunk mi; az előttünk élt költészeknek, nem a' természetnek vagyunk utánzóik; ezeknek hangjaikat mimeljük, képeiket másoljuk; azért olly ritka bennünk a' vidám élet, erő és természetes összefüggés.

Régen használt és elhasznált képek, szavak és szófüzerek nem birhatnak már a' régi erővel, azzal a' magicus és magnesi erővel, melly sziklákat inditson és vadakat szelidítsen. De miért nem? mert nem tagadhatni, hogy az új kornak is vannak nagy költészei, sok tekintetben nagyobbak a' régieknél, 's ha a' képekben nincs mi újság, van a' színekben, mellyeknek vegyületi különféleségük kimeríthetlen; aztán nem ujak-e magok a' képek mind azok előtt, kik a' régieket soha nem látták, soha nem hallották? Minden okoknak főoka az, hogy mi a' mesterségnek, nem a' természetnek vagyunk gyermekei. Maga a' természetnek, e' roppant világnak ma is ugyan az a' színe, mi kezdetben volt, de a' fiatal hő és hü kebel hiányzik hozzá; gyermekeink, még mielőtt kifejlenék hozzája fogékonyságuk, vénebbek a' hajdanok' legidősb embereinél e' tekintetben; ők sokat tapasztalt, élt, mesterséges örömeiben, képekben úszott, a' társasági élet' erőltetett viszonyaiban majd ide majd oda tántorodva mozgott, jót és roszt unt szüléknek, remények és félelmek, vélemények és előítéletek, igazságok és tévedések között bizonytalan és bizalmatlan keblü szüléknek lévén szülötteik, előbb hallják előbb izlelik e' csalékony hangokat, a' ferde örömeiket, mint az egyszerű természet igaz hangjait, tiszta örömeit, az elfogult szem nem lát, az eltompult fül nem hall, nem érez az elbágyadt szív azzal az élénkséggel, azzal a' nyíltsággal, azzal a' magát feledni tudó gondtalansággal, mellyel a' csendes, kedveltetni csak magában és magáért, osztatlanul kívánó természet szeret hallgattatni, éreztetni. És hol az Orpheusz ki az így elfogult 's tompult érzékü ifjat megrázza, fölébressze és az anyatermészet' nyájas ölébe visszabájolja? Vadakat simíthatott, szelidíthetett Orpheusz, héthangu lantjával, az így elaltattakat bár kettőzze, hármazza hangjait, életre hozni, megújítani nem fogja. Ott az erőt mérséklenni kelle csak, 's neki irányt mutatni; itt halálából kellene föltámasztani az életet. Térjünk át beszédes költészethez.

A' szilaj phantasiát korán kezdé mérsékleni az elmélő ész, és a' merész, durva, szilaj hangokat korlátozni. A' szépnek' érzelme, mellyet maga a' tiszta rendű, csendes menetű, tehát a' szép természet korán ébreszte föl jobb anyagú keblekben, kivánta az észnek segédkezét e' célra föl. Érzék a' megindult képzet' pályáján haladó emberek azt, mit utóbb bölcsek mondanak ki, 's törvényé tönnek, hogy a' mi szép, annak rendesnek is kell lennie; hogy annak különféle részei között arány, összehangzás, szám és rendszer, egység kivántatik. A' föllelt képek és hangok 's a' szív' képei és hangjai (érzelmeinek tükrei és tolmácsai) között megvolt már 's mind inkább tökélesült az összehangzás: most már saját másolatai és hangjai között kelle arányt képzeni. E' munkára a' szépnek sejtése hita meg az észt.

Kelet lévén bölcsője az emberiségnek, a' költészet' főelemeit is ott kell keresnünk. Nézzük tehát egy kissé körül magunkat keleten. Keleten a' fiatal, képekkel tele természet' ölében, ott áll a' nem különben fiatal, étellel és erővel tele ember, egyszerű fia az egyszerű természetnek. Vidám szemei előtt nyiltan áll ég és föld minden ékeivel, mintegy nagy, végig láthatlan és megmérhetlen képabrosz. Milly érzelmeket gerjeszthete e' fűnséges látvány az első emberekben! milly gondolatok követheték a' lassanként csilapszott érzelmeket! milly röjtélyes, milly borzasztólag meg meglepő sejtések! azt mi ma hasztalanul fejtegetnök. Elég, hogy az első embereket csak igen is korán látjuk a' természettel, és a' természet' urának, a' teremtő istenségnek képével teljeseknek. És innen indult ki a' keleti költészet, az a' komoly, fűnséggel és méltósággal teljes költészet, mellynek egyetlen főtárgya a' természetben sejtett, a' kebelben mélyen érzett, szívben, lélekben imádott istenség, az ég és föld, nap, hold, és csillagok' teremtője, az ember' alkotója, első oktató, és vezérlő atyja. E' körül fordul minden a' keleti költészetben, ehhez emel-

kedik, félelem és remény, szeretet és bizalom között a' keleti költésznek mélyen érző szíve, lelke. Ennek képzetére, méltó festésére szolgál az egész anyagi és szellemi természet, az anyagi természetnek tömérdek nagy képei; őt hirdeti, hatalmas szavának hódol minden, nap, hold, csillagok, a' tengervizek, a' föllegek, mint hű szolgálai, mellyek valamint szava' hatalmára, akaratjának egy intésére lettenek; úgy mindenben akaratját teljesítik. És az ember; ez a' földnek megbizott ura, istennek mása, fíja, legközelebbi, legbiztosb, legnemesb szolgálja, ki isten hatalmas karja által vezéreltetve félelem 's rettegés nélkül munkál a' természetnek közepette; hiven megtartván ura 's istene' törvényét, aggalom nélkül munkálja a' reá bizott földet; kinek egész lelkét isten foglalja el és birja; ez elmélkedésének, ez imádásának egyetlen tárgya, kinek tükélyeit, kinek főnnségét és dicsőségét zengi, magasztalja jöttében, mentében, keltében, fektében, életében, halálában. Itt tehát mindennek van érzelme, nyelve és foglalatossága; személyítve van minden, de istenítve semmi, az egy teremtőn kívül. Tömvé van ez a' költészet természeti nagy igazságokkal; költve nincs semmi a' képeken és színeken kívül, mellyek egyik természeti tüneménytől átvive a' másokra, 's a' véges természettől a' végtelenre, nem különben igazak önmagukban, mint képek pedig és hüvelyek a' legtermészetesb, a' legszentebb örök igazságokat teszik az érzéki embernek érezhetőkké, mellyeket a' későbbi philosophia, színeikből kivetköztetve pusztán és ridegen állit előnkbe. Jól-e vagy roszul teszi-e ő ezt? nem mostani dolgom elmondani; annyit rövideden mondhatok, hogy így téve a' philosophia magát és szenteit eltávolítja a' nagy sokaság szemei elől, megfoghatatlanokká tévén azokat előtte, mellyek a' hajdan képekben olly könnyen megfoghatók, érezhetők valának, mert a' költészet' nyelve természeti lévén, mindenkor sajátabb nyelve az emberiségnek mint a' képekben és színeken egészen puszta nyelve a' pihlosophiának. Az előtt az

isten-természet, és ember-szellemű költészet előtt pedig ma is tisztelettel kel föl a' jobb érzésű ember, 's szent ihletéssel telik el lelke annak olvasása között, ha bár csak félig meddig ismeretesek is előtte a' keleti nagy szerű képek. Komoly, fönséges, és szent annak szelleme, millyen az ő fönséges tárgya, millyen az azt lehelő istennel telt keblű ember, millyen a' sötét vidám természet az ő képeiben és színeiben.

Mi műszerüségét (mechanismusát) illeti a' keleti, különösen az éber költészetnek, az nem annyira az észnek, mint inkább a' szívnek, inkább a' természetnek munkája volt. Ez az ugy nevezett parallelismus, az a' neme az egyenmértéknek (symmetriának) mellyben a' versnek két osztálya egymásnak, szó szónak, fogalom fogalomnak áll ellenébe; vagy egyik a' másiknak visszhangja és, vagy bővebben kifejtése, vagy megerősítése. Ez az egyenmérték, melly egymást érő, váltó cserében mutatkozik, ama' szabad, egyszerű és széphangu rhythmust (nem cadentiát) melly az indulatokban és érzelmekben hullámozó szívnek saját képe, hozza létre. Ez soha magát egészen ki nem beszéli, mindig van mi újat mondania; benne, itt az érzelmek, ott a' szavak és fogalmak' hullámai egymást érik; egyiknek csendes letünése, vagy sziklába ütődése által történt szétozslása után, tüstént föltünik az új hullám és ez így tart végig, még egy lágy tikkadás el nem szenderíti a' szívet és éneket. A' parallelismus igen természetes nyelve a' magát kiöntő 's ömlengő szívnek, melly illy állapotában szereti akar hálás akar fájdalmas érzelmeit ismételve visszahangozni, 's azokat minél világosabban, minél mélyebben éreztetni, 's részvétet csálni ki másokból. Azért nevezék magok az éberek a' vers' másodfelét a' fájdalom' szava' leányának; mi visszhangnak, vagy echónak neveznök e' résztvevő leányt.

Ha a' keleti költészet' képe és nyelve az egyszerű ember komolyan fölemelkedett lelkének; a' hellen költészet képe és nyelve a' vidámon szökdelő fiatal szívnek.

Majd nem egészen ellenmássa ez az előbbinek: annak forrása egy fölemelkedett, komoly lélek' mély érzelmei; ezé egy könnyeden lebegő, mindenben és mindenből játékot üző, örömeket izlelő vidám szív; annak nyelve egyszerű, méltóságos, egyenlő; ezé képekben, nem csak azokban, mellyeket a' természet önként nyújt, de azokban is, mellyeket a' merész képzerő teremt, és színekben bujálkodó, mindig vidám változékony; szavait az mintegy a' lélekből lehelli, 's mélyen ereszti át a' gégen; ezéi csengve röppennek föl, mintha mindig csak az ajkon lebegnének. Annak tárgya a' magában láthatatlan, változhatatlan, minden természetin és emberin fölül emelkedett, hatalmas örök istenség, melly az embert saját képére alkotá, mellynek szolgáljon, mellyet hirdessen, dicsőítsen az egész természet; ennek tárgya a' halhatatlan ugyan, de nem örök istenek, és kiket ezek nemzének, az istenfiak, a' fiatal nemzet' hősei; isteneit Hellász saját emberi képére alkotá, jót 's rosszat megosztva velük, hogy ne sokkal legyenek jobbak az embereknél; azért is közel ada nekik lakhelyet Olümposznak mindig havas főfokán, honnan leszálljanak, az emberekkel társalkodjanak, vegyüljenek. Hellász' költészete is a' természettől kölcsönöze képeket, de ezeket épen nem hagyá természeti alakban, egészen átváltoztatta azokat a' phantasia' képe szerint, 's újakat, soha nem láttakat, egész a' szörnyületig csudásakat alkota. A' kelet is személyíté a' természetet 's beszéltette annak részeit: Hellásznak ez nem volt elég, ez a' természetet nem különben szellemítette, mint isteneit testítette, 's miként isteneit az emberekhez, úgy az embereket és a' természetet' szellemített részeit isteneihez tevé hasonlóká. Röviden: a' keleti költészet a' komoly léleknek, a' hellen a' játszi phantasiának munkája; ez is az is valáshól indult ki; de az egy örök változatlan istennek vala tisztelete, ez számtalan isteneknek, emberileg változékonyoknak bámulata és kísértete, valódi bálványozása; ott a' teremtő' szelleme munkált láthatatlanul; itt

az ember' szelleme költött kifogyhatatlanul; ott az igaz nyilatkozott a' természet képeiben; itt a' szép kendőzött annak forrásaiban; ott az istenileg és szellemileg, itt az emberileg és testileg szép fakadozott; ott csak a' képek és előkép közötti összefüggés költészi, előkép és képek igazak; itt minden költemény. És így a' hellen költészetet az, mellynek nyelve is legteljesebben költészi.

Három főnemre oszthatjuk a' hellen költészetet; ezek az eposz (elbeszélő) az óda (éneklő), és a' drama (cselekvő költemények). Az elsőnek nyelve hősi, fölemelkedett és komoly; a' másodiké szoros értelemben költészi, merész szállangású, majd fölszökellő, majd lelecsapó, változékony valamint képeiben, és színeiben, úgy szellemében is és műszerűségében; a' harmadiknak nyelve társasági nyelv, majd fönségesb, majd alantiaabb, miként a' cselekvő és beszélő személyek minősége kívánja.

A' hellenek irtak először, nem csak összehangzó szavu, de szám és mértékszerű verseket, és pedig különféleg változtatva azokat, a' tárgy minősége és az indulatok' különfélesége szerint. Maga a' hellen nyelv adott erre alkalmat, mellyben szinte miként a' magyarban érezhetőleg különböznek a' hangok, nem csak jelentésükre, de időszerűségükre nézve is: mások rövidebb, mások hosszabb időt kívánnak a' kimondásban, innen mások röviden, mások hosszán, megnyújtva hangzanak. Vannak t. i. valamint mi nyelvünkben, úgy a' hellenben is természetesen rövid és természetesen hosszú hangzók; innen a' két nyelv' rokon hangszerűsége. E' rövid 's hosszú hangok' különféle vegyületéből keletkezik a' versnek különféle neme, mellyek bizonyos sorokból, a' sorok meghatározott számu és mértékű lábakból, a' lábak két vagy több szótagokból állanak. Innen ered a' költészi nyelvnek fő küldisze, a' beszéd' bizonyos egyenlített mértékű folyama, egymást váltó, föl 's alá lebegő hullámmzata, melly, miként már a' keleti parallelismusnál megje-

gyeztük, 's itt még inkább egyez a' magát kiöntő szívnek hullámmatával. Ebből ered végre az érdekes, harmoniás egység tánczban, musikában és költészetben.

Az így szabályozott beszédnek a' szám és mérték szerű versnek céljai közé bizonyosan az is tartozik, hogy praecisióra (szabatosságra) szoktasson bennünket, hogy szám és mérték szerint beszélvén, kevéssel sokat és illemmel tudjunk mondani. Mit fecseg tehát a' magát e' szabályok közé szorított versgyártó egész az unalomig, gyakran igen csekély vagy épen semmi érdekű dolgokról? miért húz von egy nyomorú gondolatot, egy idétlen eszmét, egy mindennapi tárgyat, szavaknak és verseknek bénult csonkult hullámu vagy buboréku özönén keresztül; hol csak szavak pengnek kongnak, minden jellesb kép és szín nélkül, minden szorosb összefüggés és összehangzás nélkül, gyakran kirívó nevetséges szorongatások és kinok között, még kitudja nyögni azt a' mi zavaros agyában sűrű homály között borongott, hogy szüllessék végre a' ridiculus mus? Nem a' sorok és szavak száma és mértéke teszi széppé, naggyá a' költészi művet, hanem a' számban és mértékben röjtözött erő. Élet legyen a' költészi beszédben valamint a' cselekvényekben. De te azért magyar ifju, ne hagyj megkísértetlen nyelvednek gyönyörű sajátságát, mellyben egyedül a' legtökéletesb hellennel osztozik: gyakorold szám és mértékben fiatal erődöt, hogy minden szavadban, minden beszédedben kitünjék a' csin és illem, 's a' harmoniás, a' szám és mértékszerű egység. E' gyakorlásod alatt fogja neked saját lelked megsugni, vagy-e beavatandó a' másák és kegyek' templomába? van-e ott homlokod' ékítésére félre téve koszoru, vagy nincs? Ha ellenkezöt sugand, ne tolakodjál oda, honnan diestelen leszen vissza lépted; más koszorúk után törekedjél.

Ezen hullámmatban két fő mozdulat különböztetik, a' föl és alá lebbenés, a' hangnak emelkedése és esése. Azt *αρσις*, ezt *θρσις* névvel nevezék a' hellenek; mi röviden az elsöt szökés-nek v. emelkedésnek a'

másikat esésnek nevezhetjük. E' kettőnek változásai szülik az egyszerű és többszerű rim (rhythmusz) közötti különbséget. Például álljanak itt a' következők hellen 's magyar szavak, melyeken a' főnfüggő vonat a' tag' emelkedését jelenti: *λείπω*, *szölktem*; *λείπετε*, *szöktetem*; *λείπεις*, *szökött*; *ελπών*, *szökevény*. Ezek egyes emelkedések, kettősök vannak a' többszerű szavakban: *λείπαιτήν*, *szöktetém*; *λείφθειήτην*, *szökteténélek*.

A' szótag' rövid és hosszú voltát, mely különbözik a' tagemelkedés- és tageséstől, az idő' mennyisége, melyet a' szótag' kimondása kíván, szüli (*mora temporis*). Egy hosszú tag (legyen a' beszéd vagy ének lassu vagy sebes) éppen annyi időmennyiséget kíván, mennyit két rövid, azért: — = *vv*; — — = *vvvv*; — *v* = *v'v'*. Melyek legyenek a' hosszú és rövid szótagok, azt másutt kell tanulni, tudását itt föltesszük; de a' rhythmuszi táblát elétejerjeszteni szükségesnek tartjuk, nem csak az emelkedés' és esés' kinutatása kedvéért, de azért is, hogy verselőink, költészeknek készülő ifjaink, közlelbről barátokzván meg azzal, tudják, mit miért kelljen írniuk, mit igen sokan látszanak nem tudni. E' táblán megneveztetnek hellen neveiken a' verslábnevek, egyszersmind magyarosítva, ha hogy szerencsénk volna azokat értelmesen magyarázni, miután korunk mindent szeret magyarosítani. Kijegyeztetnek itt az emelkedések ('), föloldatnak a' hosszú tagok 's összevonatnak a' röviddek (=). E' rhythmuszi tábla a' verstag' emelkedésének vagy esésének egymás iránti viszonyaik szerint két rendű: az első egyszerű, a' második kétszerű rhythmuszokat foglal magában. Egyszerű rhythmuszok azok, melyekben az emelkedés és esés csak egyszer jelenik meg. Ide tartoznak:

Spondeus (áldomi, kéthosszu) — — = *v'v'v'*. *λείπα*, *szökevény*.

Pyrrichius (tánczos, kétrövid) $\acute{u}v = -$. $\acute{\lambda}\acute{\iota}\pi\epsilon$,
szököm.

Trochaeus (pályás, hosszurövid) $-v = \acute{u}v$. $\acute{\lambda}\acute{\iota}\pi\epsilon$,
szökve.

Dactylus (ujas) $-vv = \acute{u}v$. $\acute{\lambda}\acute{\iota}\pi\epsilon\tau\epsilon$, szöktete.

Jambus (nyilas) $v - = \acute{u}v$, $\acute{\lambda}\acute{\iota}\pi\epsilon\upsilon$, szökém.

Anapaestus (visszaszökő) $vu - = \acute{u}v$. $\acute{\epsilon}\lambda\acute{\iota}\pi\omicron\nu$,
szökevény.

Amphibrachys (kétszélrövid) $v - v = \acute{u}v$. $\acute{\lambda}\acute{\iota}\pi\omicron\upsilon\sigma\alpha$,
szökélve.

Tribrachys (háromrövid) $\acute{u}v = -v$, vagy $v -$.
 $\acute{\epsilon}\lambda\acute{\iota}\pi\omicron\nu$, szöketem.

Kétszerü rhythmusok ott támadnak, hol két emelkedés van a' szóban, melly helyzetéhez képest majd indulatos, majd kellemes érzelmet gerjesztenek.

Molossus (hadas) $- - - = \acute{u}v$. $\acute{\lambda}\acute{\iota}\pi\alpha\iota\tau\eta\nu$,
szöktettünk.

Dispondeus (kétáldomi) $- - - - = \acute{u}v$. $\acute{\lambda}\acute{\iota}\pi\theta\epsilon\iota\eta\tau\eta\nu$,
szöktethettünk.

Ditrochaeus (kétpályás) $-v -v = \acute{u}v$. $\acute{\lambda}\acute{\iota}\pi\alpha\tau\omega\sigma\alpha\nu$,
szöktetekben.

Diambus (kétrnyilas) $v - v - = \acute{u}v$. $\acute{\epsilon}\lambda\acute{\iota}\pi\epsilon\tau\eta\nu$,
beszöktetém.

Creticus (krétai, v. belrövid) $-v - = \acute{u}v$. $\acute{\lambda}\acute{\iota}\pi\epsilon\tau\alpha$,
szöktetém.

Choriambus (nyiltánczos) $-vu - = \acute{u}v$. $\acute{\lambda}\acute{\iota}\pi\omicron\mu\epsilon\nu\eta$,
elszöktetém.

Antispastus (ellentánczos) $v \text{ — } \text{ — } v = v, \nu \nu, \nu \nu, \nu.$
 ελειψασθε, leszöktetve.

Epitritus 1. (1. forgony) $v \text{ — } \text{ — } \text{ — } = v, \nu \nu, \nu \nu, \nu.$
 ελειψασθην, leszöktettem.

Epitr. 2. (2. forg.) $\text{ — } v \text{ — } \text{ — } = \nu \nu, \nu \nu, \nu \nu.$ εκλει-
 ποντων, szökhethének.

Epitr. 3. (3. forg.) $\text{ — } \text{ — } v \text{ — } = \nu \nu, \nu \nu, \nu \nu.$ εκλει-
 πετω, szöktettének.

Epitr. 4. (4. forg.) $\text{ — } \text{ — } \text{ — } v = \nu \nu, \nu \nu, \nu \nu, \nu.$ εκλει-
 πουσα, elszöktetni.

Jonicus a minori (emelkedő ijas) $\nu \nu \text{ — } \text{ — } = \nu \nu,$
 $\nu \nu, \nu \nu.$ ελελοιπειν, leszökének

Jonicus a maiori (eső ijas) $\text{ — } \text{ — } \nu \nu = \nu \nu \nu, \nu \nu.$
 εκλειπετε, felszöktete.

Bacchius (ugroncz) $v \text{ — } \text{ — } = v, \nu \nu, \nu \nu.$ λελειφθων,
 beszöktünk.

Antibacchius (ellenugroncz) $\text{ — } \text{ — } v = \nu \nu, \nu \nu, \nu.$
 λειφθητι, megszőkni.

Jegyz. A' proceleusmaticus (elő v. sebesfutó) $\acute{\nu} \nu \nu \nu,$
 és a paeonok (izgonyok), mellyek a' forgonyoknak ellen-
 téteik, 's azért ellenforgonyoknak is nevezethetnek,
 hátor négy taguak, de mivel két hosszúba összevonat-
 hatók, csak egy emelkedéssel bírnak. Így az előfutó:

$\acute{\nu} \nu \nu \nu = \text{ — } \text{ — } \text{ — } \text{ — } ,$ ελιπετο, kikerüle; az ellenforgonyok:

1.) $\text{ — } \nu \nu \nu = \text{ — } \text{ — } v.$ λειπομενος elkerüle; 2) $v \text{ — } \nu \nu$

$= v \text{ — } \text{ — } v.$ ελειπετο, kerültenek; 3) $\nu \nu \text{ — } \acute{\nu} = \text{ — } \text{ — } \frac{\acute{\nu}}{\nu \nu} v.$

ελιπεσθον, kerülének; 4) $\nu \nu \nu \text{ — } = \text{ — } \acute{\nu} \text{ — } .$ λιπομενη,
 kikerüle.

Így készülnek szótagokból a' verstagok (lábak) vers-tagokból a' verssorok (*κωλον*), a' sorokból sorozatok (*στροφη*). Kétkét versláb, külön fogva adja a' dipódiont (kétlábast) vagy a' metrumot. Így a' hat nyilas három dipódiont vagy metrumot ad, azért trimeternek is neveztetik. Minden kéttagu láb dipódionok szerint méretik; a' háromtaguak közül kiválik az ujas, melly maga képz egy egész dipódiont, azért monopodosznak is neveztetik; ellenlába, a' visszaszökő ezt nem nyeri. Minden végtag a' versben közös (anceps), 's ez azért, mert vége lévén a' versnek, ez a' végtag már semmi összeköttetésben nem áll más tagokkal. Ha a' verssorban minden lényeges tag teljesen megvayon, a' sor akatalektikusnak, végetlennek mondatik; ellenben ha a' véglábnak egy tagja hibázik, katalektikusnak, végesnek neveztetik; ha egész láb hibázik, brachykatalektikus megkurttított v. csonkított végű a' neve (csonka, béna vers). Ha a' verssorban egy taggal több van, semmint kívántatik, hyperkatalektikusnak, számfölöttinek neveztetik. Ez a' számfölötti tag fölütésnek neveztetik, 's épen az a' versben, mi a' hangászatban az úgy nevezett *Vorschlag*. Ezt tévesztve a' grammaticusok egészen eltéveszték a' versnemet az ilyen fölütésű versekben, 's a' nyilasokban pályásokat láttak. Ezek átalán vannak mondva a' versmértékről; most már a' színművi költészet' műszerőségéről különösen szólándunk, mert ebben tapasztalunk legtöbb kicsapongásokat,

A' színmű, melly emberi caractereket és cselekvényeket ad előnkbe, magából az életből van meritve, 's magát képzí előttünk az életet. Ennek tehát szellemi és anyagi erővel, étellel kell telve lennie. Tehát a' nyelvnek is, mellyen a' színmű szól és szólatja személyeit, elevennek, erővel és étellel teljesnek kell lennie, miként a' színmű is képe az életnek. És miképen a' színmű képe a' tapasztalati közéletnek, úgy nyelvének is a' tapasztalati közélet' nyelvével kell egyeznie. De valamint a'

színmű' személyei, characterai és cselekvényei szabályozottak, úgy nyelve is legyen szabályozott,

Énekes kar volt szülője a' műszini előadásnak. Majd a' szülött kezdé a' főszerepet játszani, a' szülőt maga mellett ékeségül szenvedvén meg, 's hogy tolmácsa lenne a' költész' nézeteinek, tanácsnoka, vezére, mentora az egész műszini személyzetnek. Ennél fogva két külrésze van a' hellen színműnek: a' cselekvés és a' kar. Különbözik a' kettő egymástól kifejezés- szőjejtés- és versnemre. Az első természetszerű kifejlést, szilárd és biztos haladást a' célfelé 's csendes folyamat kíván; emez különféleg változékony: majd szeret és dicsér; majd haragszik és dorgál; most imádkozik majd átkozódik; most fél, majd remél; most történt dolgokat beszél, majd a' jövődöbe tekint és jósol, mindig az előtte járó cselekvés körülményeihez képest. Annak versmértéke azért állandó és egyszerűleg szabályozott; emezé változékony és különféleg rendezett.

I. A' cselekvésnek versmértéke tulajdonlag a' nyilas (iambus), melly lábszámra nézve hatosnak, dipodiákra nézve pedig hármassnak (trimeter, három mértékűnek) nevezetik, 's e' két tekintetben így osztatik föl:

$$v \text{ — } , v \text{ — } (v \text{ — } , v \text{ — }) v \text{ — } , \overset{v}{v} \text{ — }$$

hatalmas szökelme némi változások által majd magasítatik, majd mérsékeltetik. A' nyilasnak természete az emelkedés, melly hogy annak helyén 's idején mérsékeltség, kerülhetetlenül szükséges; azért vegyitetnek a' nyilasok közé másnemű verslábak, azzal a' szoros vigyázattal még is, hogy minden páros helyen, tehát a' 2, 4, és 6-dik lábon nyilas álljon, A' páratlan 1., 3, 5-diken állhatnak:

1) az áldomiak (— —) így Ödip. a' kir. 969. v.

Fegyvert sem érinték, hanemha ő szökött.

2) az ujasok (— vv) Ödip- a' kir. 1260.

'S rettenetesen kidlta megböszülve föl.

3) a' háromrövid (vvv), és ez még a' páros helyeken is. Így Euripid. Phön, 74,

Elüzte Polüneikészt e' földről messzire.

4) a' visszaszökők (vv —) de csak az első és ötödik lábón 's csak egyetlen szóban; péld: lesiet, nem pedig: *el a' ligetbe siet.*

J e g y z. Minden e' fölválthatásnak nem az önkény, nem a' „Quidlibet audendi caeca potestas“ oka, hanem a' hosszú tagoknak föloldozhatása az egyértékű rövidekre. Mivel tehát a' nyilas $v — = vvv$, természetesen és mindenütt állhat háromrövid helyette. Az áldomi ugyan $— — = vv, vv$ egy rövid taggal több, de mint-hogy csak két tagból áll, mellynek elseje, szinte mint a' nyilasé emelkedik, nem épen észrevehetőleg akadályozza a' versfolyamot. Nagyobb nehezséget szereznek az ujasok és a' visszaszökők, mellyek nem csak félvers-taggal de szótaggal is egy egészszel haladják föl a' nyilasokat; azért csak igen ritkán élnek velük a' jó szinművészek, egyedül azon az okon alapítva merészségüket, hogy föloldva egyértékűek azok az áldomiakkal, mert valamint $— — = vv, vv$, úgy $— vv = vv, vv$, és $vv — = vv, vv$. De soha, a' kart kivéve, pályások nyilasok közé 's ezek azok közé nem elegyíthetnek: mert ámbár a' nyilas is $v — = v, vv$; a' pályás is $— v = vv, v$; még is egészen ellentétbe állván egymással, egymás mellett nem állhatnak a' nélkül, hogy egymást meg ne rontsák, a' nyilasnak emelkedés, a' pályásnak esés lévén saját characteré, azért a' nyilasok tüzesek, haragosok stb, a' pályások csendesek, szomorgók. Ugyan ez az ellentét van az újasok és visszaszökők között.

A' hatos nyilasokban különös figyelmet érdemel a' vágány (caesura). Ez a' hatosokban törvényszerűleg a' harmadik esés után áll; tehát a' harmadik verslábón, így: $v — v — v / — v — v — v —$. Állhat vágány a' negyedik esés után is, tehát a' negyedik verslábón,

így: $v - v - v - v / - v - v -$. E' kettőn kívül vannak mellék vágányok is, mellyek nem esetből, hanem a' költész' érzelméből származván az érzékeny fülnek nem téveszthetők. Akadhatsz nyilas versekre itt 's ott a' legjobb színművészi költészeknél minden vágány nélküliekre. Solger, Szophoklesz' német fordítója, ezt a' beszéd és metrum közötti különbségből akarja lehozni, azt állítván, hogy a' beszéd és metrum, egyes részeit tekintve, majd megegyeznek, majd ellentétben állanak egymással. Innen függesztvén föl a' vágány' elvét, 's vágányt lát azon versekben is, mellyekben nem látszik versvágány, 's az a' beszéd' által meghatározott vágány, itélete szerint. Ő azért e' versében Aeszkhülosznak:

Πελασγία δεδεξεται Θηλυκτων,

nem különben lát vágányt 's pedig épen azért, mert itt a' beszéd összejön a' metrummal; ellenben, hogy a' nyilas versek' vágányai leggyakrabban az esésben vannak, azon alapszottnak hiszi, hogy a' beszéd és metrum közötti viszony épen ott mutatkozik legnyilvánosabb ellentétben. Ő tehát nem mondaná, hogy a' nyilasok pályás-szerűleg olvastassanak; mert a' nyilasok jelen vannak hogy nyilasszerűleg hangozzanak; de a' beszéd, melly azokban foglaltatik, csendes és az élet' nyelvéhez mért természeténél fogva, a' pályási eséshez közelít. Miért nem pályás tehát maga a' vers is ily esetben? kérdi és felel reá: mert a' hangzásban az állhatatosan lesiető (eső) hang különös kinyomást szül, melly a' határozottabb érzelmeknek inkább felel meg, mint a' könnyed emelkedés rövid köztérekben. Mennyi igaz 's meghatározott értelem legyen ez okoskodásban, meghatározni értelmesebbekre bízom; és csak a' végből hoztam föl, ha hogy néki jobban megértvén haszonra tudná fordítani. Én, a' hellen tragicusokban igen, igen ritkán találkozó vágány nélküli verseknél ezt szoktam mondani: *Quan-*

doque bonus dormitat Homerus; és Vbi plura nitent — — non ego paucis offendar maculis.

II. A' különféle, egymást váltva változékony érzelmek és indulatok, melyek a' karban uralkodnak, tévők a' versnem különféleségét szükségessé. De a' karnak két különböző helyzetét kell szemünk előtt tartanunk: 1) mint szerepviseelőt, melly esetben a' beszélő személyek közé elegyedik, és vagy a' már folyó versnemhez alkalmazza magát kicsapongás nélkül, vagy ő kezd új versnemet, mellyhez a' színmű személyei is járulnak. E' tekintetben azért semmi különös sem történik a' versmértékre nézve. 2) Tekintnünk kell a' kart mint magán álló testületet, 's mint ilyen a' legtágosb szabadsággal él, a' versnemek között válogatni. De a' koszorú után törekvő költész nem vakon válogat; a' természetet híven követi és rajzolja ő, 's mint ilyen a' tárgy, character és indulat' minőségéhez szabja versnemét. Ezt tartva folyvást lelke előtt, az első sorozatot szabadon rimegi 's osztja sorokra; ennek tökéletes mása az ellensorozat, mellyben a' sorozat' versmértékétől, sem hang sem számszerűségétől eltávoloznia nem szabad. De a' szabadság minden új sorozatban és végéneken megengedtetik. Leggyakrabban az énekes karban a' pályások, ujasok, visszaszökök, áldomiak, háromrövidek, nyilasok; egy taggal megnyújtott kétnyilasok, nyiltánczosok, fölütéssel; egy ellentánczos, vagy kétpályás, utána kétnyilas vagy nyiltánczos; egész áldomi versek, visszaszökök helyett. Igen ritkán jellenek meg az ijasok, kréataiak és az izkonyok. A' hosszú tagok lassuságot, komoly méltóságot, föniséget; a' rövidek sebességet, vidámságot, indulatoságot fejeznek ki. Igy tüzesek, haragosok, pattogók a' nyilasok; sebesek a' háromrövidek, komolyok az áldomiak, vidáman érzélgők a' visszaszökök, indulatosok a' határtalanul rohanó ujasok, szomorgók, siránkozók a' pályások.

Ez az isteni hellen költészet' remeke, mellyet csodálhatunk inkább mint követhetünk; de követnünk kell és tekintve nyelvünk' hason hangszerőségét, lehet is.

Guzmics.

IV.

A félretételhető's megerőtleníthető törvényeink szerint.

Azokra nézve, kik hazánkban nemesi bírósággal élnek, gondosan meg kell különböztetni a' megerőtleníthető tételeket a' félre tételhetőktől; mert midőn az igazaihan megsértett hazapolgár ezek által okozott sérelmének orvoslását alsó, vármegyei vagy kerületi, törvényszék előtt rövid úton megnyerheti, amazoknak megdöntése végett nagy költség és idő feláldozással felső törvényszékeinknél, úgymint a' királyi vagy báni tábla előtt, perlekedni kénytelen. Mivel pedig azon kérdés iránt, melly tételek legyenek félretételhetők, *seponibiles*, mellyek viszont megerőtleníthetők, *invalidabiles*, törvénytudóinknak vélekedéseik, a' mint azt mind a' mindennapi tapasztalás, mind a' törvényeinkről közre bocsátott munkák bizonyítják, nagyon különbözök; úgy véltem, nem leend a' törvénytudományban gyönyörködő közönségnek kellemetlen, ha e' kérdés iránti nézeteimet külön egészbe foglalva előterjesztem.

A' meg hasonlásnak főoka vélekedésem szerint az, mert régi törvényeink és törvényszéki szokásaink, jelesen Verböczy' hármastörvénykönyve szerint minden sérelmes 's károsító tételek, ha a' még törvényes korra nem jutott személyeknek tetteit, hárm. törv. 1-ő részének 111-dik és 126-dik czimei szerint, netalán kivesszük, mind csak megerőtleníthetők valának; honnan következék, hogy midőn újabb törvényeink néhány sérelmes vagy károsító tételeket félretételhetőkké nyilvánítanak, sokan a' törvény' betűjéhez szorosán ragaszkodván mindazon károsító tételeket, mellyeket valamely törvény egyenes szavakkal félretételhetőkké nem rendel, most is csak megerőtleníthetőknek tartják; mások ellenben

királyi cúriáknak példája szerint azon elvnel fogvást, hogy valahová a' törvénynek oka kiterjed, oda kiterjed annak rendelete is, a' félretétethetőséget mind azon sérelmes tételekre terjesztik, mellyek ellen a' félretétethetőségnek okai harczolnak.

Abban általánosán minden törvénytudóink meg-egyeznek, hogy a' fogatlan tételek, *actus ipso iure vel facto nulli*, (a' házassági szerződéseket mindazáltal, úgymint mellyeknek 1647-diki 15-dik, és 1791-diki 26-dik törvényágazataink szerint különbiróságuk vagyon, ide nem értvén) mind félretétethetők, és hogy erőltentető perrel csupán csak a' nem épen fogatlanokra nézve legyen szükség élni. A' dolognak egész veleje tehát a' fogatlanság' ismertetének és eseteinek pontos meghatározásában fekszik, következőleg erről szükség itt bővebben értekezni.

Már a' fogatlanság' ismertetére nézve, törvényeinket és törvényszéki szokásainkat tekintvén, általános szabályul biztosan fellehet állítani azt: hogy a' fogatlanság a' tétel' olly világos természetű és semmi szövevényes kérdés' meghányását nem kívánó hiányának eszköze, melly miatt képzeln sem lehet olly esetet, mellyben a' tétel' törvényes erejű lehetne. Tudniillik az ilyen hiány' esetében semmi ollyatén törvénykérdés és vitatás elő nem fordul, melly a' királyi vagy horvátországi báni táblának birói hatalmát szükségképen megkivánná, következőleg az ilyen hiányú tétel' elítélésében, királyi cúriáknak biróság' kérdéséről hozott 15-dik, az alkukötések' teljesítéséről szóló 9-dik 's más több végzései, és az ügyelet' czime alatt álló 8-dik végzésének ellenkező értelme szerint az altörvényszékek biróságát semmi sem gátolja.

Ezen általános szabály szerint fogatlan, következőleg alsó biróság által is félretétethető mindenféle tétel:

1-ször Ha a' tételnek szerzője azon tételhez személyére nézve, vagy valamely természeti hiány, vagy törvényünk rendelete végett általánosán 's minden esetre al-

kalmatlan. E' kútfőből félretétethetők jelesen az eszelősöknek, a' siketnéma és egyrzersmind vakoknak, a' csecsemőknek, és hárm. törv. 1-ső része' 111-dik és 126-dik czimei szerint átalánosan a' törvénytelen korúaknak végső intézeteik vagy magokat kötelező tetteik, valamint szinte a' törvényes nevendékkorúaknak is, *personarum legitimae imperfectae aetatis*, olyan rendelkezésük és kötelezéseik, mellyeket az ahhoz megkívánató kornak eljövetele előtt tettenek, egyedül ingatlan javaikról tett örökvallásaikat kivévén, mellyekre nézve sérelmüknek orvoslását a' törvényszéki szokás szerint csak erőltető perrel eszközölhetik.

2-szor Ha a' tétel szerzőjének szabad akaratja elvétel, igazságtalan erőszak vagy ijesztés, avagy család körülvétel által egészen kizáratott. Az ilyen állapotban véghezvitettek tudniillik szerzőiknek tulajdonítható szabad tételek nem lévén, azokat szerzőjük törvényes erejü rendelkezésének, vagy kötelezésének tartani semmi esetben sem lehet, következéské az illy tételek elítélésében a' királyi cúria' bíróságára szükség nincsen. E' kútfőből félretétethető minden olyan rendelkezés vagy kötelezőtétel, mellyre valaki testi erejét felülhaladó erőszak, vagy teljesen megkábitó ijesztés által kényszerített, valamint szinte az olyan alkukötés's egyezés is, mellyben az egyezés' tárgyának alkatára magára, vagy olyan minémiségére nézve, mellyhez az alkuvó félnek megegyezése kirekesztőleg kötve volt, elvétel vagy család rászedés történt; a' mint ezt 1715-diki 53-dik törvényünknek értelme is bizonyítja, melly az igazságtalan erőszak vagy ijesztés, avagy álnok körülvétel által szerzett egyezéseket's alkukötéseket majd megerőltethetőknék, majd félretétethetőknék rendeli, megújítván Korvin Mátyás' III. törv. 26-dik, és az 1687 törv. 13-dik ágazatait, mellyek minden kényszerítve tett egyezéseket, felvállásokat, és kötelezéseket törvényszékeink által teljesen fogatlanoknak, *ipso iure et facto nullos*, tekintetni parancsolják. Egyetlen egy kivételt

még is tesznek innen törvényeink a' végső intézetek iránt, mellyek Korvin Mátyás I. törv. 3-dik, az 1647 törv. 15-dik és az 1715 törv. 27-dik ágazata szerint akármi-féle csalárdság és végső intézettévőre nézve elkövetett környülvétetés miatt csak szentszékeink által megerősíteníthetők.

3-szor Ha a' tétel' szerzőjének törvényünk' rendelkezése szerint azon czimű tételhez 's rendelkezéshez tárgyiránti tehetsége, *activitas realis*, semminémű esetre nem volt, vagy is ha a' tétel' tárgyaról azon czím alatt törvényesen semmi esetre sem rendelkezhetett, az ilyen esetekben sem lévén felső törvényszéki bíróságra szükség. Ezen kútfőből félretétethető: a) a' fiúnak életben lévő szülői javairól, vagy b) az osztályos atyafinak atyafia' osztályrészéről akár osztály előtt, akár osztály után, 's szóval mindenkinek máséről tett rendelkezése, c) a' még emberkorra nem jutott, és egyszersmind atyai vagy gyámtyai hatalom alatt álló személynek atyja vagy gyámtyja megegyezése nélkül tulajdon keresményén túl tett pénzhitel iránti kötelezése, d) a' koronai, egyházi, vagy valamely közönséghez tartozó elidegeníthetetlen ingatlan jószágok felett nyert királyi, nádori, vagy főpapi közadomány, e) a' leányág' birtokában lévő jószágról férjfiágra kirekesztőleg felkért újadomány, a' leányág' jusaira nézve, f) az elsőszülött vagy öregebbiségi, valamint szinte az egyházi javakról

-
- a) Hárm. törv. 1-ső része' 51-dik czím, és 1792 törv. 17-dik ágaz.
- b) 1723 törv. 47-dik ágaz.
- c) 1792 törv. 17-dik 's 1802 törv. 21-dik ágaz.
- d) Albert törv. 16-dik. Ulászló III. törv. 55-dik és VII. törv. 2-dik, 1638 törv. 35-dik ágazat, az iktatás sértetlenségéről szóló 4-dik kir. cúriai végzés.
- e) Ugyan azon czím alatti 1-ső végzés.
- f) 1687 : 9, 1723 : 10, 's 1567 : 31 ágaz.

birtokosa által tett örök vagy zálogvállás, g) az ősi-javakról tett végső intézet, vagy ingatlan jószág aján-dékozás, h) a' közadományi jószágról magáról ma-gonszakadás' esetére királyi megegyezés nélkül tett el-idegenítő rendelkezés, i) a' fő papnak keresménye' egy harmadánál többre terjedő, királyi engedelem nél-kül tett, végső intézeti rendelése, k) a' nőnek házasa-gi közös keresményről férje' jóváhagyása nélkül, tett, 's annak felét felülhaidó rendelkezése, l) a' jószág-zár, *sequestrum*, alatt lévőnek jószágai terheltesét eszközlő akármiféle rendelkezése, 's kötelező egyezése, m) az egyik egyező félnek másik jusának sérelmé-vel ugyan azon tárgyról később tett, és tüsténti ellen-mondás által megsebhett alkukötése, *) n) az olyan bíró által hozott ítélet, kinek az alperes sem személyére sem jószágára nézve bírói hatalma alatt nem áll, o) a' törvénnyel nyilván ellenkező privilégium, vagy p) bírói parancsolat. Hogy az itt érdeklét tételek mind félre tételhetők, azt hazánkknak mindegyik tárgynál elő-idezett írott törvényei és királyi cúria végzései is bizo-nyítják,

-
- (g) 1715: 27, 1723: 47 és 49 ágaz., és az egyezések telje-sítését sürgető per alatti 4-dik kir. cúriai végzés.
- h) 1715: 26. ágaz.
- i) 1715. 16 ágaz.
- k) Hárm. törv. 1-ső rész 48 czím, és az örökösödésről 's osztályról szóló 30 és 58-dik kir. cúriai végzések.
- l) 1723: 47 ágaz.
- m) Az egyezést teljesítő per alatt 9-dik cúr. végzés.
- n) A' bíróság' kérdéséről és az ellentállásról szóló 2-dik kir. cúriai végzések.
- o) Hárm. törv. 2 része' 8—11 czím, és az örökösödés-ről 's osztályról hozott 38-dik kir. cúr. végzés.
- p) 1613: 34, 1625: 5, 1630: 10, 1635: 12, 1655: 53, 1681: 30-dik ágaz.
- *) Ide látszatnék tartozni az ilyen későbbi egyezés még ak-kor is, ha az tüsténti ellenmondás nélkül általadás által

Egyébiránt kötelesnek érzem magamat itt el nem titkolni azt, hogy némelly törvényíróink az ősi javakról tett végső intézetekre nézve ellenkező véleményvel vagyunk, azokat nem félretétethetőknek, hanem csak királyi cúria által megerősíthetőknek tanítván *). Azonban melly ingadozó alapon épül tanításuk, kitészik onnan: mert a' végső intézetet szabályozó 1715-diki 27-dik törvényünk az intézet' tárgyára nézve csupán csak azt parancsolja: hogy azon végső intézet nyerjen törvényes sikert, mellyet végső intézeti tehetséggel bíró személy szabad rendelkezése alatt álló vagyonáról tett, „Ut a modo in posterum in bonis et rebus liberae dispositioni subiectis testamenta a Testatore, qui testandi „habet activitatem condita legitimum sortiantur vigorem“. Mivel tehát ősi vagyonaink, nemzetségünk magonszakadása előtt, szabad rendelkezésünk alatt nem állanak, a' rólok tett végső intézetet teljesítésbe venni semmiféle bíró sem tartozik, vagy is más szóval azt akármelly alsó bíróság is félre teheti, és pedig annyival is inkább, mivel az ősiség' kérdése nem olyan kérdés, mellynek meghányása törvényeink és törvényszéki szokásaink által egyedül felső törvényszékeinkre szorítva volna. Ezen okoskodásnak rendületlenségét bizonyítják királyi cúriánknak több rendbeli végzései is. Ilyen jelesen az egyezést teljesítető per alatti 4-dik vég-

*teljesedésbe ment is, csak hogy az előbbi, jusaiban megsértett, egyezőfél későbbben ugyan, de még is a' törvényes egy esztendőnek lefolyta előtt ellen mondott legyen; minthogy a' későbbi egyezés ezen esetben sem lehet soha foganatos. Azonban ezen esetre nézve kivételt tett kir. táblánk a' bíróság' kérdéséről hozott 16-dik végzésében.

*) *Kelemen*, Instit. Juris priv. hung. 1814. II. köt. 879—881 lap. — *Markovics*, Epitome Instit. juris hung. priv. 1819. 231 §. — *Kövy*; Elem. Jurisprud. hungar. 1804. 233. és 243 lap. — *Frank*, Principia juris civil. hung. 1829. I. köt. 195 §. b. betű alatt. 268 lap. — *Georck*, Honnyi törvény. 1806. II. köt. 336 és 341 §§.

zés, mellyben királyi curiának az ősi javakról, sőt az ősi vagyon' elidegenítésével szerzettekéről tett végső intézeteket is félretételhetőeknek: vagy is olyanoknak mondja, mellyeknek teljesítésbe vételét az alsó törvényszékek is megtagadhatják, „Quando ad implementum testamenti agitur, úgymond a' végzés, illius implementum eatenus solum decerni potest, quatenus testator de propriis acquisitis, a redintegratione distractorum vel inoperatorum aviticorum supernatantibus liberam disponendi facultatem habuit“, és ismét tovább „idcirco tale testamentum eatenus, quatenus explicite vel implicite avitica involvit, tanquam inactivum implementationem non recipit“. Ilyenek továbbá az öröködsről, osztályról, 's osztály igazításról szóló 22-dik, 32-dik, és 38-dik végzések; mellyek közül a' 32-dikben ugyan az ősi javakról tett végső intézet fogatlanak, inactivumnak, mondatik, a' más kétrendbeliben pedig az oldalagi atyafiaknak ősi ingó javak iránt alsó bíróság előtt indított törvényes örökösödési kereseteik az örökség-hagyó' irántok tett rendelkezésének ellenére helyben hagyattnak. De nincsen is olyan törvényünk, melly az ellenkező véleményűeknek tanítását védené; mert hárm. törv. 1-ső részének 58 és 59-dik czimei, mellyekre hivatkoznak, a' végső intézetről említést sem tesznek, hanem egyedül az örök vallásról, *fassio perennalis*, 's annak jussérellem miatti megdönthetéséről szólanak; már pedig az örökvallás' megdönthetését szabályozó törvényhatározatokat végső intézetre kiterjeszteni nem lehet; mert onnan, hogy az ősi jószágról tett örökvallások, ugmint a' mellyek több esetekben megdönthetetlenek, és mellyeknek meghányásában gyakortább a' nemzetség' jusának ingadozatlanságáról kérdés forog fenn, jussérellem miatt alsó bíróság által félre nem tételhető, helyesen következtetni nem lehet: hogy az ősi vagyonról tett végső intézet, melly t. i. semmi esetre meg nem állhat, és melly iránt kir. curiának bíróságát megkívánó semmiféle kérdés elő nem fordul, sem lehessen félre

tétethető. Hasonlóan gyarló támaszt talál az ellenkező vélemény kir. curiáknak Kelemen által előidézett, 's végső intézet' erőtlenségéről szóló 5-dik végzésében, mellyben az ősi javakról tett végső intézet erőtlenség' tárgyául vétetett; mert, mivelhogy az olly tételeket, mellyek törvényeink szerint csak kir. cúria által megerőtlenthetők, az alsó bíróság semmi esetben félre nem teheti, királyi curiánk az által, hogy fennemlített több rendbeli végzéseiben az ősi javakról tett végső intézetet alsó bíróság által félre tétethetőnek ítélte, nyilván kijelentette azt: hogy az ősi javakról tett végső intézet iránt erőtlentő pert előtte indítani szükségtelen; következőleg az érdeklett 5-dik cúriai végzésre alaposan azt lehet mondani, hogy a' felperes annak tárgyára nézve nehezebb úton kereste azt, a' mit könnyebben is elérhett volna, vagy is hogy erőtlentő perrel szükségtelenül élt.

A' végső intézet iránt itt előadott törvény és kir. cúriai végzések egyszersmind megczáfolják azoknak véleményét is, kik netalán az ősi ingatlan jószág felett tett ajándékozásnak megdöntésére is erőtlentő pert szükségesnek tartanak; mert az ilyen ajándékozás is minden esetre, és minden kir. cúriai bíróságot kívánó kérdés' fennforgása nélkül megdönthető lévén, a' végső intézet iránt előidézett törvénynek, és kir. cúria végzéseknek alapoka ellene is egyenlően harczol.

4-szer Ha a' jusszerző a' tétel' tárgyául vett jusszerzéshez törvényes tehetséggel nem bír, az ilyen tétel is minden esetre megdönthető lévén, és iránta semmi olyan kérdés elő nem fordulhatván, melly a' kir. cúriának bíróságát szükségessé tenné. E' kútfőből félre tétethető: a) a' külföldinek vagy zsidónak részére költ privilégium, vagy nemesi, városi, és más kiváltsági jussal birt ingatlan jószág feletti örök vagy zálogvállás, 's végső intézet, b) a' nemtelen hazafi' részére nemesi ingatlan jószág felett történt örök vagy zálogvállás, c) az olyanok által tett ingatlan jószág szer-

zés, 's nyert királyi vagy nádori közadomány, kik ellen holt kéztől tiltó törvényeink, *amortisationis leges*, harcolnak, d) az egyes szerzetes részére, 1715-diki 71-dik törvényünk értelmé szerint a' végső intézettévőnek fiait annak keresményére nézve az ott kijelelt esetben egyedül kivéven, tett akármiféle végső intézeti hagyomány, e) a' nem egyesült szertartású görög egyházi személyek által idegen fejedelem' alattvalójának részére költ végső intézet. Az itt előszámlált tételek félre tételhetőségét nyilván bizonyítják élő törvényeink és kir. cúriai végzéseink is, jelesen II. Ulászló III-dik törv. 55-dik, 1542-diki pozsoni törv. 33-dik, 1659 törv. 49-dik és 1715 iörv. 23-dik ágazatai, a' jószág birható tehetség' hiányzásán épülő peralatti 1-ső kir. cúriai végzés, és az 1779-diki september' 16-dikán költ illyriai magyarázó királyi rendelés.

5-ször Ha a' rendelkezés a' benne érdekeltető személyeknek vagy tárgyaknak elégséges meg nem határozása 's jelelése miatt végre nem hajtatható, illy esetekben az alsó bíróság azt, ha akarná is, teljesítésbe nem vehetvén.

6-szor H₂ a' tételnek valamelly olyan külső szertartása, *externa solennitas*, hiányzik, mellyet annak sikerességéhez törvényünk megkíván, az illyen tétel is minden esetre erőtelen lévén, és hiánya' elítélésében semmi olyan kérdés fenn nem foroghatván, melly az alsó bíróságnak hatalmát túl haladná. És valóban e' hiány miatt világos törvényeink is félretételhetőeknek nyilatkoztatják a' tételeket, a' mint ezt a' privilégiumokra nézve hárm. törv. 2-dik része 12-dik czimének 8-dik pontja, a' királyi vagy nádori adományos' iktatására nézve hárm. törv. 1-ső rész: 32-dik, és 2-dik rész, 12-dik czimje, 1559 törv. 50-dik, 1647 törv. 135 's 136-dik ágazatai, és az iktatás sértetlenségén épülő peralatti 3-dik kir. cúriai végzés, a' végső intézetre nézve 1638 törv. 31-dik és 1715 törv. 27-dik ágazata, az egyezésekre 's felvállásokra nézve hárm. törv.

2-dik rész. 13 és 17-dik czimei, 1723 törv. 39 's 47-dik, 's 1687 törv. 13-dik ágazatai, és a' vármegyékbeli zálogról szóló 6-dik és 18-dik kir. cüriai végzések, a' birói ítéletekre és végrehajtásra nézve 1723 törv. 24, 25, 28, 29, 31, 32, 's 1729 törv. 43-dik ágazatai, hárm. törv. 2-dik része' 57, 65, 's 74-dik czimei, azt ellentállásról szóló 9-dik, és az ellentállás vagy visszafoglalás' okát kérő perről hozott 5-dik és 8-dik kir. cüriai végzések, végre a' birói parancsolatokra nézve más többeken túl 1655 törv. 53-dik, 1659 törv. 45-dik, és 1681 törv. 30-dik ágazatai eléggé bizonyítják.

Egyébiránt a' szerénység ismét nem engedi eltitkolnom, hogy némely törvényiróink *) a' végső intézetekre nézve itt is más véleménnyel vagynak, azokat külső szertartási hiányaik miatt nem akármely illető alsó bíróság által félretétehetőeknek, hanem 1647-diki törvényünk' 15-dik ágazata szerint egyedül csak szent székeink által megerősíthetőeknek állítván. Azonban ezen állításuk sem nyugszik erős alapon; mert az 1715-törvényünk' 27-dik ágazata, melly a' végső intézetnek külső szertartásait pontosan elrendeli, e' tekintetben előbbi törvényeinknek rendelkezését megváltoztatta, a' mi onnan tetszik ki, mert e' törvény csak azt parancsolja: hogy azon végső intézetek vétessenek törvényes sikerbe, mellyek a' külső szertartások' figyelemre vételével adtak ki; következőleg az olyan végső intézetet, mellyben ezekre nézve hiány történt, az örökösödési alsó bíróság végrehajtani nem tartozik, vagy más szóval, azt félre teheti. Ide járúl még az is, hogy, minekutána a' most említett törvény nyilván kijelentette azt, hogy a' csalárdságnak és a' végső intézettevő iránt gyakorol-

*) *Kelemen*, Instit. juris priv hung. II. köt. 527 §. 881 lap. — *Markovics*, Epitome instit. juris priv. hung. 231 §. 158 lap. — *Kövy* Elem. jurispr. hung. 243 lap. — *Georch Honnyi* törvény II. köt. 342 §. 329 lap.

tatni szokott álnok környülvéetésnek meghányása ezután is a' szentszékhez tartozzék, ha ugyan azt kívánta volna a' külső szertartások' hiányira nézve is, bizonyára egy úttal azt is szinte kinyilatkoztatta volna.

Ennyit a' fennérdeklett általános szabály szerinti foganatlan tételekről. De vagynak azon szabály alá nem vétethető foganatlan tételek is. Tudniillik egyes törvényeink és törvényszéki szokásaink némelly oly tételeket is foganatlanokká és félretétethetőkké rendelték, mellyek némelly esetekben teljes sikerűek, következőleg mellyeknek elítélésök néminemű meghányást kíván, jöllehet az illyenek, törvényeink szerint egyébként csak felső törvényszékek által megerőtleníthetők szoktak lenni. Az illyen foganatlan tételek közé tartoznak:

1-ször A' gyámatya vagy árvagondviselő által tett árvajószág eltulajdonítások, vagy káros elidegenítések és eladósítások. Ezeket foganatlanokká rendeli 1655-iki törvényünk' 24-dik ágazata. Olyanoknak mondja azokat a' királyi fiscus' kereseteiről szóló 23-dik kir. cúriai végzés is.

2-szor A' törvényes nevendék korúaknak olyan káros kötelezéseik vagy rendelkezéseik, mellyeket már az oda megkivántató 14 vagy 16 esztendő korukban tettek, csak hogy egyezésüket emberkorra jöttök előtt hárm. törv. 1-ső része' 128-dik czimének rendeléséhez képest közhitelességű hely vagy személy előtt visszahúzták legyen. Bizonyítják ezeknek foganatlanságát, 's félre tétethetőségét a' kötésbeli büntetésről szóló 3-dik és a' gyámatyai számadást sürgető per alatti 10-dik kir. cúriai végzések.

3-szor Az osztatlan közös jószágokról egyik testvér által a' többi osztályos testvérnek megegyezése nélkül általánosán tett sérelmes örök vagy zálogvállás. Az illyen felvállás tudniillik az elidegenítésbe meg nem egyezett testvéreknek részeikre nézve ugyan a' fenn érdekllett általános szabály szerint, a' felválló testvérnek részére nézve pedig az 1723 törv. 47-dik ágazatának

különös rendelkezésből fogatlan és félretétethető. Azonban itt megint őszintén fel kell fedeznem, hogy ezen állításomnak végső részére is más véleményben vannak néhány törvényíróink *) , kik azt tanítják: hogy az osztatlan közös vérségi jószágról tett örök vagy zálogvállás a' felvállónak részére nézve soha félre nem tétethető, hanem csak felső törvényszék előtt megdönthető. Hogy érdeklett tudós íróinknak ezen tanítása meg nem áll, eléggé kiviláglik onnan: mert 1723-diki törvényünk 47-dik ágazatának ide tartozó ezen szavait, „*Quaevis bonorum communium, adhuc divisioni obnoxiorum aut vero „fraternorum vel soreriorum praefudiciosae abalienationes „vel etiam inonationes, sepositis quibusvis contractibus aut fassionibus — deinceps ineundis, tanquam ipso „iure nullis, per fratres vel sorores — coram Tabulis „Districtualibus vel — Judicibus Comitatusibus iudicialiter vindicari valebunt*“ . — úgy magyarázni lehetetlen; mintha ezen íróinkként a' törvény valakinek csak férfi vagy leánytestvérei' jószágrészeikről jussértőleg tett örök vagy zálogvállását rendelné félretétethetővé, részint mivel úgy e' szavak „*bonorum communium, adhuc divisioni obnoxiorum*“ szükségtelenül, mint üres hangok állának a' törvényben, minthogy ezen szavaknak kihagyásával is lehet érteni azt, hogy e' törvény szerint a' testvéreknek akár még osztatlan, akár osztály által már kiszakasztott jószágrészeikről fel nem hatalmazott testvérek által tett örök vagy zálogvállás félretétethető, részint mivel a' *fraternorum vel soreriorum* előtt álló e' szavak „*aut vero*“ kimutatják, hogy törvényünk a' testvéri jószágokat, *fraterna vel sororia bona*, az osztatlan közös jószágokkal ellentétben veszi; mellyben nem állának; ha a' félretétethető elidegenítésü, oszt-

*) *Kelemen*, Instit. jur. priv. hung. II. köt. 618 §. 1070 lap — *Kövy Elem.* jurisprud. hung. 272 és 273 lap. — *Markovics* Epitom. jur. priv. hung. 298 §. 200 lap. — *Georch* Honnyi törv. 693 §. 235 lap.

tatlan közös jószágokon csak a' felvalló' testvéreinek jószágrészei értetődnének, az ilyen osztatlan testvéri jószágok, *bona fraterna et sororia*, lévén. És valójában az általam elő terjesztett értelemben veszi kir. cüriánk is az 1723 törv. 47-dik ágazatának fenn érdekllett szavait. Bizonyítja ezt: a) A' több vármegyékben fekvő zálog visszaváltásáról szóló 23-dik végzés, mellyben kir. cüriánk azt mondja: hogy 1723-diki 47-dik törvényünk osztatlan közös jószágról tett minden felvállásokat alsó bíróság által is felretétethetőknek rendeli. „*Quamvis fassiones de bonis communibus et indivisis, celebratas, velut ipso facto et iure nullas, articulus 47. 1723 per pedaneos etiam Judices seponendas statuat*“, és csupán azért nem teszi a' perben forgó felvállást fé're, mert az nem idegennel, hanem nemzetség' tagjával téve, és a' felvállónak tulajdon részére szorítva lévén, az 1723-diki 47-dik törvénynek fenn érdekllett határozása alá nem tartozik. b) A' sérelmes örökvallást erőtlenítő per alatti 26-dik végzés, mellyben a' kir. cüria világosan kifejezi: hogy az 1723-diki 47-dik törvény az osztatlan közös jószágnak akár egészen akár részletesen sérelmes elidegenítését foganatlanak és erőtellennek nyilatkoztatta. „*Bonorum communium et indivisorum in toto vel parte — in praeiudicium factas, abalienationes ipso iure nullas et invalidas declarat*“, és ezen oknál fogvást a' perben forgó örökvallást nem csak a' felperesnek, hanem a' többi osztályos atyafinak jószág részére nézve is megerőtleníthetőnek ítélte. Végre c) A' cserevallást erőtlenítő per alatti 1-ső végzés, mellyben kir. cüriánk az osztatlan közös jószágról egyik vérséges atyafi által tett cserevallást a' felvállónak jószág részére nézve csak kivételképen, 's azon okbul hagyja helyben; mert, a' cserevallást elidegenítésnek tartani nem lehetvén; az 1723-dik 47-dik törvényágazatnak minden osztatlan közös jószágról tett örök vagy zálogvallást foganatlaná nyilatkoztató rendelkezését arra alkalmaztatni nem lehet; következőleg általános szabály gya-

nánt elismeri azt: hogy az osztatlan közös jószágnak sérelmes elidegenítése az 1723-dik 47-dik törvény szerint a' felvállónak jószág részére nézve is foganatlan, és félre tétethető.

4-szer A' házas társaknak nemesi közös keresményökről egymás jusának kivívást kívánó megsértésével tett végső intézeteik, 's másféle rendelkezéseik. Ezeknek foganatlanságuk az 1715-diki törv. 27-dik ágazatán alapul; melly a' mint már felebb is mondtam, csak az olyan végső intézeteket parancsolja törvényes sikerbe vétetni: mellyeket végső intézeti tehetséggel bíró személyek szabad rendelkezésük alatt lévő javakról tettek. Továbbá bizonyítják ezen rendelkezéseknek félre tétetőségét kir. cúriai számos végzéseink is, jelesen az ingó javakat, házassági jutalmat, 's menyegzői ajándékot követelő per alatti 5-dik, és az örökösödésről, osztályról, 's osztály igazításról szóló 11, 39, 44, 's 58-dik végzések, mellyekben illetén, alsó bíróságok előtt kérdésbe vett, sérelmes végső intézeti rendelkezések félre tétetnek.

Egyébiránt itt is kénytelen vagyok felfedezni azon kellemetlen helyzetemet, hogy ugyan azon törvényíróink, kik az ősi javakról tett sérelmes végső intézeteket csak kir. cúria által megdönthetőknek vitatják, az itt érdeklött állításomra nézve is ellenkező véleménnyel vagynak, véleményük' támaszául hárm. tör. 1-ső része' 48 és 102-dik czimeire *), és a' végső intézetet erőtlennítő per alatti 1-ső és 2-dik kir. cúriai végzésekre **), mellyekben a' házassági közös keresményről tett sérelmes végső intézet erőtlennítés tárgyául vétetett, utalván. Azonban melly gyenge lábön áll vélekedésük, kivílglik onnan: mert hárm. törvénykönyvünknek itt ér-

*) *Frank*, Principia jur. civil. hung. I. köt. 195 §.

***) *Kelemen*, Instit. jux. priv. hung. II. köt. 527 §: 881 lap., és *Markovics*, Epitome instit. jur. priv. hung. 199 §. 132 lap.

deklett czimeiben ugyan a' házassági közös keresmény felett tett jussértő intézet' megdöntésének pereről és bíróságáról szó sincsen, és ha volna is, az 1715-diki újabb törvényünk' határozásának nem árthatna, a' felhozott két rendbeli kir. cúriai végzésből pedig az általam előidézett olyan számos kir. cúriai végzéseknek ellenére, mellyek a' házassági közös keresményről tett sérelmes végső intézeteket félre tétethetőknek nyilatkoztatak, azok szerint, a' miket fenntebb az ősi javakról rendelkező végső intézetekre nézve az ugyan azon czim alatti 5-dik kir. cúriai végzés iránt mondtam, semmit helyesen következtetni nem lehet, és itt is megáll az, hogy a' felperes e' két rendbeli végzésnek tárgyára nézve erőtlentítő perre szükségtelenül kelt.

Meglévén az eddig mondattak által a' foganatlan-ságnak, és általa szülemelő félre tétethetőségnek ismerte-e és esetei határozva és bizonyítva, a' megerőtleníthető tételekre nézve elégségés megjegyezni azt: hogy minden egyéb sérelmes, 's megdönthető tételek, mellyek t. i. sem a' fenn érdekkelt általános szabály szerint, sem valamelly különös törvényrendeletnél vagy törvényszéki szokásnál fogvást nem épen foganatlanok, a' nemesi bírósággal élökre nézve az 1715 törv. 28-dik ágazatának 1-ső és 5-dik pontjai szerint csak felső törvényszék, vagy is királyi vagy horvátországi báni tábla által megerőtleníthetők.

SZLEMENICS PÁL.

V.

A' Grachusok' forradalma.

Ha a' régi históriának valamelyik szaka a' legújabb idő történetei által új érdeket nyert: úgy az kétségkívül azon kora a' római respublicának, midőn a' földuralást magához ragadá, 's változások' és polgárháborúk' során keresztül monarchiai statussá alakúlt-át, a' többi világ-
nak mindazáltal nem kevésbé rettenetes maradvá. Egy *nagy katonai respublicának* rettenetes jelene, melly benne először tűnt fel, 's korunkig egyetlen maradt, a' nélkül, hogy az ó és új idő' személyei 's történetei közt keresett, 's igen gyakran elhibázott párhuzamokat vonnánk, mellyeknél az igazság közönségesen többet vesz mint nyer, ez a' nemtörténetes és elmuló tulajdonosságokban, de magoknak az alkotmányoknak lényében alapult hasonlat, sokkal föltünőbb, hogy sem további mutogatása szükséges lenne.

Illy körülmények közt a' történetíró' figyelmét nem csak a' nagy külháborúk érdemlik meg: de nem kevésbé azon hatalmas benső rendületek, mellyek a' római birodalmat e' korban ingaták. Kezdetöket vették a' Grachusok' forradalmával, 's csak egy egész század után k. sz. e. 134—31 — az actium csata végzé be. A' respublica ezen egész idő alatt forradalmas állapotban vala, bár egyes szakok alatt kevésbé viharosban. Köztársaságban az illy állapot azonnal előáll, mihelyt a' politikai pártok politikai factiókká alakulnak át, az az: mihelyt az ész' uralkodása megszűnik, 's helyébe a' szenvedélyeké lép; határvonal, mellyet theoriában elhúzni könnyű, de egyes esetekben, határozottan, annál nehezebb. Fájdalom, hogy az többnyire mindig megvan

ott, hol politikai pártok elveiket tettelegesen akarják megmutatni; 's itt alapúl azon veszély, mellyet az ész szeme minden statusok' elalakítására tett próbákban lát, mihelyt azokat nem kizárólag az uralkodás' kezei teszik. De épen azért *kezdetök* az, melly' a' gondolkodó történetvizsgáló' figyelmére leginkább érdemes. Factiók, ha már egyszer megalakultak, játékokat csaknem mindig egyformán üzik, a' főnökeik' tactikáját csak idő, körülmények módosítják, de a' fő dologban egyek; e' körülmények közt tehát hasonló, ha bár nem egyenlő, jeleneznek kell visszatérni. De a' *kezdet* különböző marad; 's tulajdonkép' ennek kifejlése a' forradalmak' historiájának tanító része.

Ezen látponthól nézelve, a' Grachusok' merényeinek nagy fontossága mindenki előtt világos leend. Ők voltak első kezdőji azon forrásnak, mellyet egy egész század épen ellenkező kimenettel végze be, mint mellyet annak adni ők akartak. Magok a' Grachusok ugyan polgárháborút nem kezdettek, csak polgári nyúghatatlanságokat, mellyeket azonban már véres jelenetek követtek, 's mellyeknek magok is áldozatai levének: de az általok felgyújtott láng egészen soha többé el nem oltaték, mint végre a' *respublica'* romjaiban, 's a' polgárháborúk' szikrája később annál rettenetesebben gyúla föl, mennél több anyag gyüle az alatt. — De hogy merényeiket érthetni, megítélni lehessen, mélyebb pillantás szükséges akkori állapotába a' státusnak, mellyet ők reformálni akartak.

A' római birodalom, midőn az első Grachus alkotmányának reformátorául fölállta, hetedik századát élé. Hosszas tusák után már százötven évektől óta fő ura lett Itáliának, 's ezen, későbbi időszakban makacs küzdelek után vágytársát, a' gazdag Carthágót meggyőzve, az által az akkori idő' minden hatalmasságain túl emelkedék, 's erős lön, a' világ' uralását kezéhez ragadni. Macedonia 's Görögország igája alatt valának; mind azon provinciák, mellyek az előtt a' fényes Carthágót

uralák, rómaiak lettek. Ásiában legióji győztek, 's más országokban a' Senatusnak összekötései voltak, mellyek őt ha nem formszerinti főúrrá is, de gyámnokká tevék, melly nyereséget az Socius Populi Romani pusztá czim-mel szokott volt jutalmazni. — Belsejében már két század óta tökéletes nyugalomnak örült Róma. A' hajdani vitázások a' nemesség (Patricii) 's polgárrend (Plebeji) közt régen megszűntek, mi után az utóbbi egészen egyenlő jogokat nyert a' nemességgel, 's Patriciatus, bár létezék, de pusztá névvé lön.

Első pillanatra úgy látszik, hogy Rómának jelen állapota nem kevésbé biztosíta hosszú belnyugalomát, mint hatalmának sebes növekedését. De ki mélyebben néze, 's a' kül- és belviszonyokat szorosabban ismeré, annak más vizsgálatokra kelle vezettetnie, 's azon nagy rendületeket, mellyek rövid idő alatt elkövetkeztek, nagy hitelességgel sejtnie, bár következeit 's kifejlésüket előre ellátni lehetlen vala.

A' római status ugyan *respublica* volt; de *polgárait* lakosainak legkisebb része tevé. Csak magának Rómának, 's az igen csekély városbirtoknak lakosai, Italia' egyes városaival, mellyeknek *municipium* név alatt magával Róma' városával egyenlő jogok adattak, érdemlék meg e' nevet teljes jelentésében. Egyedül csak ők tevék az uralkodó testet, a' souverain népet; a' többi nagy nemzetek és népek, Italián kívül és belől, inkább vagy kevésbé alattvalók voltak, a' mint nekik a' római kény kisebb vagy nagyobb előjogokat engede. A' különbség legalább Italia' nemzeteiben illy nagy vala. Ezeknek nagyobb része, melly magát Rómának bizonyos föltételek alatt veté alá, *szövetségesnek* nézetett, 's belalkotmányaik közönségesen meghagyattak, bár a' külső veszve volt, 's a' rájok eső részt, sereghen nem kevésbé mint pénzben, adózni kénytelenitettek; 's ezek közt ismét nagy különbség vala; a' mint polgárjogok *latin* vagy *olasz* volt. Azonban minden külföldinek, 's Italia' különb nemzeteinek sorsa egészen más volt, mint ezeké;

jogaikat elveszték, 's a' szó' legszorosb értelmében római *alattvalók* levének. Évenként változó római kormányzó' uralkodása alatt annál többet szenvedtek, mert az alkotmány' katonai szerkezete, mely Rómának magának minden időben tulajdona vala, rájuk is átvitetett.

A' római státus épen nem tett *egyetlen 's felosztatlan köztársaságot*, a' szó' újabb értelmében; 's *szövetkezett köztársaságnak* épen olly kevésbé nevezhető. Bár e' nevet Itáliának, mint főországnak adni bizonyos tekintetben lehetne; de azon különbséggel, hogy a' szövetségesek' jogai koránt sem valának a' fővároséival egyenlők.

Lehete-e azt várni, hogy ezen nagyszámú nemzetek azon igát, mely alá őket egyetlen egy város szorítá, mindig türelmesen szenvedendik? Nem lehet-e előrelátni, hogy leginkább az olasz népek, kiknek szabadságok' töredékei még meghagyattak, próbákat teendnek azt egészen kivívni, 's a' státus' kormányzásában Rómával egyenlő részt venni? Nem volt-e az annál hihetőbb, mennél keményebb a' járom, mely őket nyomá? 's ha hinnők is, hogy ők a' rabszolgaságot inkább megszókkák, hogy sem magok e' gondolatra jöhetének, nem volt-e ok félni, hogy magában Rómában vezérlendi őket arra egy hatalmas demagog, pártjat velök növesztendő? Lehetett-e egy dícsvágyó vezérnek kecsesebb kilátása, mint az eddigi alkotmány' földöntését *ezen* az úton próbálni meg, mellynek végcélja, csak nem hibázhatlanúl, Italia feletti főhatalom? —

De ha Róma' külállapotának a' politicusban gondolat kelle költeni, a' belső viszonyok egy közel forradalom' kiütését csak nem bizonyossággal láttaták. Ellenére a' fényes győzelmeknek, ellenére a' leggazdagabb országok' 's városok' kiraboltatásának, az igazgató' nép' nagyobb részének állapota irigylendő épen nem vala. Sőt ellenkezőleg; a' világ' meggyőzőji sokkal inkább, 's a' szám szerint nagyobb részben szegényebbek voltak, mint elődeik, kiknek minden uradalmokat néhány mérföld

környezé. Ezeknek élelmet birtokok' szorgalmas művelése biztosita; de épen azon győzelmek ölik el e' müipart, 's az annyiszor bebizonyult tapasztalás itt is valósula, hogy hódolás és rablás a' győzőket nem gazdagokká, de szegényekké teszi. A' rablás' könnyűsége elszoktat szabályos foglalatosságoktól, 's bőség helyébe szükségét szül, mert a' növekedő fényüzéssel egyszerre, seregét kelti fel új szükségeknek.

E' szerint Róma' lakosai közt egy osztály alakult, birtoktulajdon és müipar nélkül, nagyszámú *pór*, melly nevet a' *nép*-pel egyenlővé tenni csak korunk akart. A' mint egyes családok hivatalok' viselése, főkép provinciák' igazgatása által roppantúl meggazdagodtak: úgy szegényült el ez, 's a' rettenetes jelenet, mellyet nagy városok közönségesen mutatnak, a' *legnagyobb nyomor*, a' *legnagyobb pazarlás mellett*, már Rómában is kezd mutatkozni. — De ennek itt még különös okai is voltak, a' státus' belalkotmányával mélyen egybeszóttek, mellyeket ismerni szükségesen kell, ha ítéletet akarunk hozni, azon politícai történetekről, mellyeknek okozatai valának.

A' nagy családok' kincseit, a' mint az egy eredetileg tulajdonkép' földművelő népnél máskép' nem lehet, *fekvő birtokok* tevék, de mellyek, 's nagyobb részben, nem egészen *tulajdonaik*, nem családbirtokok valának, sőt inkább *status' birtokai*, mellyeket ettől mérsékelt árért haszonbérben tartának. A' mint t. i. a' rómaiak győző fegyvereiket Italián át odébb és odébb terjeszték, úgy szedék el, egészen vagy nagyobb részben, a' meggyőzött népek' birtokait, mert azok a' ragadmány' legfontosb részének, a' győzelem' díjának nézettek. Az elfoglalt városokban gyarmatokat volt szokás telepíteni, mellyeknek az elfoglalt föld' egy része tulajdonul kiosztaték. De a' sokkal nagyobb rész leginkább minden nem művelt föld, mint státus' tulajdona, *nyilvános birtokoknak* használtatott, 's a' *respublica'* javára *tized'* fizetése mellett haszonbérbe adaték. Az eredeti szerkezetek sze-

rint ezen haszonbérbe adott jószágokat egyenlőn kellett volna mind a' meggyőzött népnek, melly tulajdonát egészen vagy részenként elveszté, mind Róma' szegényebb polgárainak használnia: — de a' cél egészen el-
 tévesztetett. Mennél gazdagabbak e' földek, mennél csekélyebb a' haszonbéri ár: annál jobban akarták a' *gazdagabb családok*, 's magokéivá annál könnyebben teheték, mert ők tevék a' haszonbérloket is. — Így tehát Róma' nagyjai roppant földek' birtokába jöttek, mellyek, ha a' szó' legszorosb értelmében, nyilvános tulajdonok voltak is, még is némi részben feudalis birtokok levének, mellyeket azoknak birtokából, kik azt egyszer magokéivá tevék, többé kivenni nem vala lehető. Ha ez a' visszaélés, mi által Italia' földtulajdona mindig kevesebbeknek kezeibe jöve, már magában a' népesülésre 's műiparra veszélyes vala: azzá még inkább kellett lennie, mert e' földek nem napszámosok, de rabszolgák által műveltettek. Az utolsót jobbnak hitték, mert azokat keményebben lehet tartani, 's leginkább pedig, mert nem félhettek, hogy háború' idején katonáknak vétessenek. Könnyű felszámolni azon következeseket, mellyeknek ebből egész Itáliára háromlani kellett. Az ország megfosztaték népétől, mert elnyomatott, a' szabadon születtek' (szabadosok') száma azon mértékben csökkent, mellyben a' rabszolgáké növekedék, 's az elkeseredésnek, melly a' többi részt elfogá, nagyobbúlni kellett, mert tulajdonok erőszakkal vétették el. Magában Rómában a' henye 's nyomorú pórnépnek száma naponként növekedett. a' faluk' lakosai, daczára az egyenesen tilalmazó törvénynek, mivel hon keresetök nem vala, a' fővárosba tolúltak, hol a' gazdagoknak mindig növekedő pazarlásával, számokra több módjai látszottak fölnyilni a' keresetnek.

Ha ezen nagyszámú pórnépnek csak egy vezetőre, 's néhány odavetett eszmékre vala szüksége, hogy egy *democratiai* párttá alakúljon: úgy álla annak ellenében egy már tökéletesen kiképzett *aristocrazia*. Azon hosszú

szakában a' belső nyugalomnak, melly a' nemesség 's polgárrend közti vitázásoknak a' jogok' egyenlővé tétele általi megszüntetésétől óta uralkodék, a' Senatus' hatalma lassan lassan olly erős 's körnélküli leve, hogy a' római kormányt tulajdonkép' ő tevé. Ő végzé a' státusnak minden fontos ügyeit, 's elnökeinek, a' consuloknak, évenkénti változása meg nem engedé, hogy magoknak, mint illyenek, maradandó befolyást biztosítsanak; 's a' polgárság' gyűléseinek, tisztviselői' választásán, 's némelly formalításokon kívül, csak nem épen semmi hatalom nem marada föl. Az olly hosszú 's fényes igazgatás, olly dicsőséggel vitt, 's még nagyobbal végzett háborúk, azon összeköttetések a' földteke' minden részeiben, a' Senatusnak olly méltóságot adtak a' nép' szemében, mellynek a' közvéleményen kívül, úgy látszék, még biztosb védjei voltak a' népvallás által megszentelt formák. Sőt magok azon választások, mellyekben a' polgárrend jogait csaknem egyedül gyakorlá, többnyire illy formalításokká látszottak sülyedni. Mert a' Senatusnak azon hosszú, meg nem harczott uralkodása alatt, lassan lassan egy *családi aristocratia* gyökerezett meg, melly legközelebb ugyan nem a' születésben, a' magasb tisztviselésekbeni részvéten alapült, mellynek törvényes következése a' római Senatusbani ülés és szó vala: azonban még is olly erőre kapott, millyet csak a' tulajdonképi születésnemesség nyerhet. A' dolog lassan lassan odament, hogy némelly családok a' státusnak azon magas méltóságait, 's tehát a' senatusbani helyeket is, magoknak mintegy kizárólag tulajdoníták, mert bár arra a' patriciusi vagy plebejusi születésnek semmi befolyása nem vala, még is csak nem lehetlen volt egyikét azon helyeknek kivívni, nem születve azon optimatesi rendből, vagy azzal szoros összeköttetésben nem állva, melly magát már *nemes*-nek (Nobilis) nevezgeté. E' házak voltak azok, kik tulajdonkép' Róma' hódolatainak 's győzelmeinek díjait araták, mellyek minden hódoló nép' nagy tömegére nézve, bár milly légyen is

igazgatási formája, mindig veszve szoktak lenni. Közülök választattak a' vezérek, 's a' provinciák' helytartói; ők halmozák föl a' kincseket 's birtokokat, mellyeket, bár mily távol maradtak is a' később időeitől, még is azok, kik hasonló állapotban nem valának, csak irigységgel nézhettek. —

E' korban Rómának 's a' Senatusnak állapotja ilyen volt valódilag; 's ki nem látja, hogy itt tűz lappangott a' hamu alatt, mellynek hihetőleg, előbb vagy utóbb, ki kellete törni? Csak egy vezér kellett, ki őket vezesse, a' nagy tömegből hatalmas ellenpártot alakítson, 's meg vala kezdve a' tusa a' Senatus 's uralkodó családok ellen. Más statusoknak sorsa hasonló körülmények közt közönségesen az vala, hogy vad dicsvágyó álla fel az elnyomottak' vezéréül, nem hogy őket fölsegélje, de hogy *magát* emelje föl. Ebben Rómának kegyesb sorsot hagytak istenei. Két testvér, tisztalelkű, magas honszeretettől lelkesített, tevé e' merényeket, 's bár azok nem sikerültek, a' historiának ez által még is kettőzött érdeket nyújtnak.

A' Grachusok' családja, mellynek mindketten tagai valának, bár plebéji vala is, de azért egyike a' legelsőeknek Rómában, 's azon kivül a' patriciusi legnagyobb házak' egyikével, a' Scipiokkal, házasság által a' legszorosban összeköttetett. Atyjok Tiber. Sempronius Grachus, a' status' legnagyobb méltóságait viselé, mert censor 's consul két ízben vala, 's kétszer éré a' diadal inneplés' dicsőségét. Elődeinek nagy száma Róma' sereginek elején küzdött. Anyjok, Cornélia, a' nagy Scipiónak, Hannibal' meggyőzőjének lánya, korának általános bizonyítása szerint azon idő' legnagyobb aszonya. Lélek magasságát atyjának, kin ábrándozó csudálattal függge, gazdag mértékben öröklé, 's vele azt a' gyöngéd érzetet művészet és literatura iránt, mellynek Rómában hazát a' görögök' szorosb ismeretségétől óta előszer a' Scipiók', 's Cornélia által a' Grachusok' háza ada. Termékeny házasságában tizenkét magzatot szüle, de kik,

hármán kívül, gyermekkorban halának el; csak két fiú, *Titus*, és *Cajus Grachus*, kikről itt szó leend, 's egy leány, *Sempronia*, neje az ifjabbik Scipiónak, Cart-hago' eldulójának, maradtak életben. A' Grachusokat tehát már születésük a' legmagasb kinézésekre igazlá, sértett dicsvágy egyedül nem lehetett az, melly őket más pályának menetére inditá, mint melly elébök kitüzve lenni látszaték. Nevelés 's időköriülményeknek kelle össze jöni, hogy ok föllángitassanak, 's képesekké tétessenek, azon két nagy szerep' fölvételére, mellyet mindketten játszottak.

Atyjok' halála óta annál inkább bennök helyezé az anya minden reményeit, mert lányának házassága az ifjabb Scipioval nem vala szerencsés. Fiait, kik miveltségök' főbb részét neki köszönék, *kormány-sérfiakká* akará nevelni, 's csak azon reményben élt, a' mint nekik gyakran viszonzá, nem a' Scipio' napája legyen, de a' Grachusok' anyja. E' végre nagy gondossággal tanitátá azon ismeretekben, mellyek politikai pályájokban legnagyobb hasznúak lehettek, — a' philosophiában, 's különösen a' szónoklatban. Mivel a' görög literatura Rómában, 's különösen azon házban, mellyből anyjok származott, épen akkor honosúlt be, az ő neveltetésökkel is görögök bizattak meg, de kik közül csak az idósb Tituséit ismerjük, 's ezekről megemlekezni annál szüksegesb, mert egész végig nagy befolyást gyakorlának rá. A' szónoklatban tanítója *Diophanes* volt, Mitilénéből, kit Cicero kora' legékesb nyelvü görögének mond, 's növendékének historiája mutatja, az vala tanításban is. Philosophiára a' cumaei *Blossius* oktató, tanítványa a' stoa' iskolájának; 's ha azon magas fogalmakat ismerjük, mellyeket ez az iskola a' politikai szabadságról tanita, úgy is hihető lesz, hogy a' status alkotmány föletti theoriák, mellyekkel ifjú szellemét a' görög bölcs élteté, utóbbi éltére befolyás nélkül nem maradtak. De az a' korban úgy is uralkodó vélemény vala az, 's merényeiben később mindketten olly lelkes részt vettek, hogy

együtt buktak tanítványjok' pártjával. A' vizsgálat' folyamata azonban megmutatja, hogy őket azzal vádolni nem lehet, hogy növendéköket politikai ábrándozóvá képzék, ki a' statusalkotmányoknak valami ideálját akarta volna valószínűsíteni, mert ő a' létezőt nem elrombolni, csak javítani akarta.

A' két Grachus' kora különbözőbb volt, hogy sem a' pályát futni egyszerre kezdhették volna. Az idősb, Tiber, Cajusnál kilencz évvel születése előbb, 's mivel politikai pályáját olly hamar megkezdé, a' mint azt a' római szerkezet engedé, 's még harminczadik éve előtt megfutá, természetes, hogy ücsse csak később léphete nyomaiba.

Tiber, minden fiatal római szokása szerint, első próbáját a' Carthago elleni háborúban tevé meg. A' tizen-nyolcz eszt. ifjú, sógorának, az ifjabbik Scipionnak kíséretében, részt vett Carthago' megvételeiben, 's egy szemtanú (Fannius) bizonyítása szerint *), egyike volt a' legelsőeknek, kik az égő város' falait meghágák **). — E' hősi vonat után, ki nem vágyott volna, a' harcz' fiát, 's a' tüzelkü ifjút látni? 's még is Tiber épen ellenkezője volt mind ezeknek. Szelidség, melly mozdulatainak mindenikében nyilvánosult, csak nem lányi szerénység, 's nyugalom, melly kétségenkívül, ismét bizalmat és nyugalmat kelte, — voltak karakterének alapvonalai, melly semmi szenvedélyt, egyedül a' honszeretetet ismeré, de azt annak egész nagyságában. Előtte a' meggyőződés, ment, 's a' köz bizalom követé, idegeneknél nem kevésbé, mint polgártársainál. Még ifjú, az augurok' collegiumának tagjává választatott, hová pedig csak férfiak léphettek, de még érzékenyítőbb jelét vevé, melly rá, úgy látszik, mély hatású vala, 's magától az ellenségtől, midőn nem sokára Carthago' bevétele után, a' sereget mint quaester Hispaniában Numantia ellen szol-

*) Plutarch. I. l. 826.

***) Róma' 608, 's K. sz. e. 146 eszt.

gálá. — Ez a' kis status, a' mostani Castiliában, során át az éveknek csak nem példátlan vitézséggel szegült ellen Róma' minden hatalmának. Jelenleg is a' római ostromsereget megveré, 's bekerité *) 's egészen tönkretette volna, ha azt Tibér, kívül alkuba ereszkedni egyedül akartak, mert bizalmokat csak benne helyezék, egy szövetekezéssel meg nem menté. De földulák az egész római tábort, 's abban a' questornak is számadásait. Tiber jobban ismeré Rómát, hogy sem át nem látta volna, hogy e' veszteséget ellenségei használatlanúl nem fogják hagyni, elhatározá tehát, próbát tenni, nem nyerhetné e' azt vissza a' győzők' nagy lelküségétől. Egy pár kíséreléssel egyenesen az ellenség' városába ment. Alig terjede el a' hír, hogy Grachus jö, felnyitak előtte a' kapuk, a' nép elébe tódult, 's örömkialtások 's ölelések közt vezeté be a' városba, hol nyilvánosan megvendégeltetett, papirosai visszaadattak, 's kérék, vigyen magával a' ragadmányból annyit, mennyit tetszése tartja, de ő csak egy marok töményt vett, áldozatul az isteneknek.

Nem sokára e' történet után Rómába visszatért, de azon jelenet' benyomása nem foszlott el lelkéből. Élénken Numantiában érezé először, mit tesz: *nép' emberének* lenni, — 's csudálkozhatni-e', ha ott megerősüle határozata, honában azzá lenni, most, midőn úgy látszék, hogy arra önmaga szólítja föl.

Utazása Olaszországon át, Hispaniába mehve, úgy látszik, először kelté föl lelkében e' határozatot. Azon látmány, melly itt mutatkozék a' földnép' elszegényülése, elnyomatása, nyomorú kunyhói, a' gazdagok' háttartalan birtokaik, 's pompás mezei lakaik, serege mellett a' hizlalt rabszolgáknak, öcsce tudósítása szerint, mélyen hatottak reá. Terve, midőn Rómába ért, kétségkül kész vala, de a' körülmények sietteték, 's Tibert a' színre, mintegy föltolák.

*) Mancinus consul alatt. A. U. G. 617. K. sz. e. 137.

Volt Rómában egy párt, melly a' numanciávali frigyét gyalázatosnak, 's meg nem tartandónak akará. Akkori fogalmai szerint a' nyilvános hűségnek, a' sereget vezéreivel együtt inkább az ellenségnek kellett volna átadni. Nagy része a' népnek, kinek a' seregnél testvére, rokona, barátja volt, Grachusoz fordult, ki már akkor polgártársai' szeretetét olly köz és nagy mértékben bírá, hogy miatta a' büntetést egyedül a' vezérre háriták, 's ő és a' sereg mentve volt.

Mindazáltal Grachus kénytelen vala, azon fordulás által, mellyet a' dolog vett, magát nem kevésbé megsértetve érzeni. Ő köté azon frigyét, melly honának a' béke' és függetlenség' föltéte alatt, nem kevesebb, mint 20,000 polgárt mente meg. Még is a' Senatus Mancinus consul' kiadatásaért, de mit a' numantiaiak elfogadni nem akartak, a' háború' megújítását elhatárzá, 's a' főparancsnokság az ifjabb Scipionak, Grachus' sógorának adaték át. Mind azon kimélet mellett, mellyet iránta a' nép bizonyított, a' Senatus még is csak az ő szövetkezését semmisíté meg, a' mi Cicerónak világos kifejezése szerint az idézett helyen, az ellene forralt elkeseredést annyira növeszté, hogy Tibert attól nyilvánosan elszakadni elhatárzá.

E' történet által tehát, még erősen vonatva a' nép' érdekéhez, most határzá el azon tervének kivitelét, mellyet régen érlele keblében, 's melly rendkívüli kegyelések alatt megért. A' milly mély vala lelkében a' beszakadt visszaélésekröli meggyöződés 's érzelem, olly erős volt föltéte, azokat eltörlni lelkének elég ereje volt, nem csak az igen bizonyos kinézéseket, mellyek elébe nyiltak, bizonytalanokkal váltani föl, sőt még, 's a' mi olly szívü 's karakterü embernek, mint ő vala, sokkal nehezebb, szétszaggatni azon összekötéseket, mellyekben Scipióval, 's más rokonival, kik elvei iránt idegenkedtek, álla. De ő egy pályára lépe, mellyen magok a' legfényesb talentomok, 's szív és lélek' legnagyobb tulajdonai, tapasztalás nélkül ritkán kielégítők.

Tiber' terve *olly* vala, mint millyet olly erejü 's szelid lélektől mint övé vala, várni leheté. A' beszakadt visszaéléseket egy alapos javítás által egyszerre eltörlelni, az aristocratiá párt' hatalmát 's gögjét eldúltni, 's ellenben az elnyomottakét hasonló mértékben fölemelni, — ezt tenni czélozá ő. Azon eszméből indúlt ki, hogy a' *földbirtokok' száma Italiában megneveltessék*, minden statusbirtokok újra elosztassanak, 's azzal egyszerre egy maximum határozassék meg, mellyet meghaladni minden egyes polgár' részének tilos legyen.

Nem titkolá Tibér, hogy nagy terveket készíté a' nép' boldogítására, 's kivitelökre csak hamar majd fenhargon, majd fölragasztott irások által nyilvánosan fölshólitaték. — De hogy nyilván cselekedhessék, mindennek előtte egy hivatalra volt szüksége, 's viszonyai közt ő nem akarhata mást, mint a' *tribuni* méltóságot. Ez által a' nép' törvényes fejévé emeltetve, egyszersmind jogot is nyert 's tehetséget, annak javára munkálódni. Mint tribún a' polgárság' gyűléseit (comitia tributa) összehihata, élébök javaslatokat terjeszthete, mellyek elfogadások által törvényes erejüek lönek; így tehát kezében módok voltak, daczára az ellenpárt' ellenkezésének 's gyűlöletének, mellynek sérveitől azon szentség 's sérthetlenség óvá, mellyel méltósága körité, változtatásokat tenni a' status' alkotmányában, szerkezetében. Azon magas népszerűség, mellyet már eddig is magává tön, biztosítá egy hely' sükeres kérésében, mellyet a' nép' választása adott. Mint candidatusa álla föl, 's kilenczed magával a' jövő évre néptribunná választatott. *)

*) A' tribunok' választásának ideje Rómában, a' nyár' közepére esett, aratás' idejében, tehát augustusban, de helyökre csak 10-d. decemb. léptek, Dyonis. Hal. I. R. 410. l. — Tiber K. sz. e. 135, Róma' é. 619 eszt. választatott. Tribunatusának éve tehát a' 134 eszt. K. sz. e. De már azon évben aratás körül meggyilkoltatott, 's így méltóságát tulajdonkép' csak kilencz hónapig viselék.

Ha Tiber' előrenézését 's mérsékelttségét valami bizonyítja, úgy azt azon mód teszi, mellyel reformját kezdé. Javaslataival nem álla föl hamarébb, még azokat a' legnagyobb férfakkal, kik elveiben osztozának, meg nem fontolá. Ezek közül Plutarch hármát jegyez meg: sógoratyját, Appius Claudiust, egy ház' fiát, melly máskor mindig az aristocratiá' elején vala; a' nagy jogtudóst, Mutius Scaevolát, akkori consult, 's Crassust, a' pontifex maximust. Ily férfiak' részvételének rá nézve bizonyosan kedvező előítéletet kelle szülni, de azon kívül tervétől minden gyűlöletest az által igyekezett elvenni, hogy arról az újításnak minden színét lefosztá. Hogy az csak egy régi, több mint két század előtt Licinius néptribun által hozott, de régen feledésbe ment törvény' visszaállítása legyen, 's így is csak nagy körzések 's lágyításokkal, melly akkor minden statusbirtok' maximumát, római polgár által birhatót, meghatároza. Aztán összegyűjté a' népet, 's érzékenyítő beszédjében lefesté Itália' lakosainak nyomorú helyzetét. „Hazátok' vadállatainak, mondá, van fek-és lakhelyök, csak azoknak, kik Italiáért küzdenek és húnak, nem adatik semmi más, mint lég és víz! — Lak és tulajdon nélkül bujdosnak ide 's tova nejeikkel, gyermekeikkel. Vezéritek csálnak, ha fölszólítanak benneteket, küzdeni tüzhelyetökért, 's isteneitekért, mert nektek nincsen tüzhelyetök, nincsenek hazai isteneitek; ti vért csak mások' gazdagodásaért, gögeért ontotok — ti, kik a' világ' urainak mondattok, 's nincs egy arasznyi tulajdonotok“ —! Beszédét e' szavak után azon javaslattal végzi, hogy Licinius' törvénye szerint, Rómának egy polgára se birhasson 500 hold *) státusbirtoknál többet; 's a' többit föl kell mérni, 's a' szegényebb földmivelők 's polgárok közt kiosztani. — De hogy a' törvény' keménységét még jobban lágyítsa, a'hoz még e' két cikkelyt ragasztatá, hogy minden még föl nem szabadított fiú

*) Egy római hold föld (jugerum) 28000 □ lábat teve.

felét bírhasa (a' fölszabadított, mint polgár 's házatya a' maga ötszázátbírhatá), 's hogy az elvett földekért a' kincstárból bizonyos pótlék adassék. 'S három tagból álló küldöttség neveztessek, a' törvény' létesítéséről gondoskodó, 's legközelebi népgyűlésben (római szokás szerint egy törvény' javaslata 's elfogadása közt tizenkilencz napi időköznek kellett lenni) szavaztassék az elfogadásra.

Ez volt az idősb Grachus' első, olly nevezetes *agrariai* törvénye, Cicero szerint fáklója a' polgárháborúknak. — Megállapodva a' történetek' beszélésében, lássuk szorosban a' hozott törvény' értelmét 's becsét.

Értelmét az írók, elég rozszúl, gyakran oda magyarázák el, mintha az *minden* földek' bírását érté, akár valódi tulajdon, akár statusbirtokét. Igaz, hogy mind Grachus', mind a' régibb törvény' szavai, a' mennyiben ismerjük *), e' véleményt igazolni látnak. Közönségesen mind a' két helyütt ez mondatik: „mindenkinek tilos 500 holdnál több földet (agri) bírni“. De már ezen törvények' többi töredékeiből nem kevésbé bizonyos, hogy itt a' földek csak *status' birtokait* jelentik. Mert a' liciniusi törvény' negyedik töredéke ezt mondja: „ha a' római nép földeket gondviselők (curatores) által osztat ki, egyesnek nem több, mint két föld adassék“. Azonban világos, hogy *így*, *csak* status' birtokát lehet kiosztani. De a' grachusai törvény' nyolczadik töredékében hasonló módon minden új elosztásnál mindenkinek tiz hold ígértetik, azon világos hozzátéttel: „*status birtokokból*“. Azon kívül nyilván tanítja azt a' grachusai törvény' meghatározása is az V. töredékben, „hogy a' hármias választmány határozza el, mi nyilvános,

*) Mind két törvény' töredékeit összeszedé Goes. Script. Agrar. l. 348. De e' töredékek is olly írókból szemeltettek, kik csak az értelemre, de nem szorosban a' formára hivatkoztak. Ugyan ezen gyűjteményben 329 l. van a' *lex Thoria*, valódi formájában, hasonlóan a' földmívelést tárgyazó, hol mindig világosan *ager publicus* mondatik.

mi magány tulajdon". Minek ez a' határozat, ha szó nem *egyedül* arról volt volna? Mivel "a' tárgy olly fontos, 's a' fölettei vitázatok olly különnemük 's hozsantartók voltak, Rómában beszédformává vált, 's közönségesen csak *föld* (ager) értetek, ha szó csupán nyilvános földbirtokokról, status' uradalmairól vala. De ha más alapok nem igenlenék is, csupán az is hihetővé tenné, hogy a' nagy házak' birtokainak sokkal nagyobb részét illy nyilvános földek tevék.

Illy szempontból nézve, Grachus' törvénye kétségen kül igazságosb fényben tűnik föl, mint a' második vélemény mellett. A' status visszasedé kölcsönzött uradalmait, mellyekben a' tulajdoni jogot mindig föltartá, hogy azokat ismét, rá nézve nyereségesb módon, kiadja.

E' cselekvés megegyezett-e a' *szoros törvényt* ? Nem volt törvény, melly a' földek' mostani birtokosait a' status' földel' kibérlésétől elzárá, *eredetileg* ollyan sem, melly azoknak mennyiségét meghatározta volna. Azt csak a' Licinius' törvénye tevé; 's így tehát az egész tett csak ennek megújítása által nyerheté a' szoros törvényesség' színét. De ezen törvény, mint más száz Rómában 's akarmellyik statusban, régen feledésbe ment, 's használatlan leve. A' szoros törvény kétség kívül megengedé, hogy az a' jövőre nézve is megújítassék; de azzal megengedé-e, hogy annak visszaható erőt adjon?

De tetteleg nagyobb fontosságúnak e' kérdések: mennyiben volt az *méltány* (Billigkeit), mennyiben *okosság* szerinti?

Nem lennének igazságosak, ha az optímatoknak rossz néven akarnók venni, hogy ők azt igazságosnak nem láták. Ők nagyobb részint igen *régi* birtokban valának, talán már egy pár száz, sőt több évektől; mert olly régen volt az, hogy Róma Italia' hódolatát bevégzé, 's azon birtokokat kezéhez ragadá. Tegyük hozzá, hogy *ők* voltak, kik e' földeket megjavíták, sőt nagyobb részint (mert, mint fölebb mondatott, arra miveletlen parlagok használtattak) ők tevék először termővé; nagy költsége-

ket, adósságokat tevének tehát, ültetvényeket természetek stb. Oly pótlást ezekért, melly őket magokat ki-elégíté vala, a' status aligha adhatott nekik, ha bár azt tenni akarta volna is.

De ahhoz 'a' már főlebb említett körülmény jó: hogy a' családok' birtokainak bizonyosan sokkal nagyobb részét illy földek tevék, 's a' Grachus' törvényét azon határozat, ha igazságosabbá is, de enyhíteni hihetőleg csak kevéssé fogja. Az egész mód, a' mint a' hódított birtokokkal bántak; mutatja, hogy azoknak csak igen kevés része illeté valódi vevés által, legalább közvetlenül, a' római családokat. Vagy oda küldött gyarapok' tagjai közt osztattak azok föl, vagy status' uradalmiavá tétettek, mellyek haszonbérért, vagy tizedért osztattak ki. Még is csak illy hódolatok tehettek Rómában nagy földesurakat, mert maga a' tulajdonképi város-birtok (ager rom.) parányibb volt, hogy sem arra elégséges lett volna. A' status' uradalmainak behuzása tehát olly csapás volt, melly minden nagy családokat ére, 's tőlök annak, a' mit már olly rég tulajdonuknak néztek, nem csak egy részét, de hihetőleg a' sokkal negyobbat, el-vevé.

A' hozott törvényben ezen szempontból nézve, kétségkiviül nagy keménység vala. Más oldalról ismét joggal mondhatni mellette sokat. A' státus' földeinek azon része (500 hold) mellynek birását a' törvény mindenkinek megengedé, már magában igen is nagy vala. Mi ugyan, nem tudjuk megmutatni egyes családok' birtokainak mennyiségét, épen úgy meg nem határozhatjuk, mennyit kellett nekik adni, a' milly kevéssé tudjuk megmondani, mennyire lehet egy hold' jövedelmét tenni. De egy más határozata ugyan csak e' törvénynek, hogy új telep' alapításakor egy egy telepedő tiz holdnál többet nem kaphat, némi részben vezérfonalúl szolgálhat. Ennyi számoltaték tehát egy család' szoros szükségeire, 's ha a' nagy birtokosok' mindenike ötven ilyen részt tarthata meg a' status' földeiből, nem igen panaszkodhaték; — a'

mi mutatja azt is, milly távol vala Tiber az egyenlőség' chimaerájától. 'S még ahhoz a' törvénynek két, épen nem fontosság nélküli, de nagyon lágyító határozatai járultak: hogy minden még atyai hatalom alatti fiúnak, a' fele, az az 250 hold, 's még mind ezen kívül a' behuzottért a' kincstárból pótlék adassék. Az első épen olly fontos vala, mint czélirányos; mert miként népesb vala a' család, úgy engedteték neki több, 's bár a' kincstárból tökéletes kárpótlást adni lehetlen vala, még is elvevé az igaztalanság' minden színét. Legalább az újabb kor' statusa aligha tevé illy lágy föltétek alatt uradalmi reductióját; 's ha még is -teljes kárpótlás' lehetlenségét kénytelenek vagyunk megengedni: legalább ez engedmények' mindenikéből Tiber' lágy lelke olly szépen és tisztán tűnik ki, hogy emlékét mérsékeltsége nem kevésbé örökíti, mint magas honszeretete.

De a' magasb látpont, mellyből e' merényt nézni legfőképp' kell, kétségkívül ez: mennyiben volt az a' statusérdek szerinti, 's így azt a' *meggondolás* javallhatá-e vagy tilthatá? — a' vele összekötött bizonyosan nagy és fontos nehézségeket talán e' következő három pontok alá lehetne venni:

Először. Minden merénylet, bár melly statusban, igen veszélyes, mert azt úgy is lehet nézni, mint sértését a' tulajdon' szentségének, pedig minek a' status' első czéljának kellene lenni. Igaz, hogy itt a' tulajdonról szoros értelemben szó nem vala, de azon birtokokat az uralkodó vélemény csak nem tulajdonokká tevé, 's a' hatás ugyan az vala. Nem csak a' legújabb kor', de minden idők', 's leginkább pedig a' köztársaságok' históriája mutatja, hogy ha itt az egyszer elfogadott határvonal áthágatik, mást biztossággal húzni többé nem lehet.

Továbbá előre lehetne látni, hogy a' Senatus' pártja ellenkezés nélkül nem engedend, 's a' köztársaság' akkori egész állapotja, mint azt főlebb rajzolók, pártszellem? felkeltével ijeszthete, a' mit olly hamar le-

csendesíteni nem vala lehető. — 'S ha általában az utolsó következtetéseket fölszámolni nem lehetett is,

Végre: ahhoz még is egy különös körülmény járult, azt még veszélyesbé tehető. A' Grachus' föltéte nem zár' be kizárólag csupán a' római polgárokat, de általában Italia' lakosait. Mindnyájan, 's leginkább azon társak részt vettek volna a' behúzott uradalmak' ismétli kibérlésében; 's ez nyomorokkal együtt egyszerre végzé vala a' földművelés lesüllyedését is. Helyzetök' e' javítása, Róma' iránti 'viszonyukat általában ugyan nem változtatá meg, de olly közel tevé a' változáshoz, hogy ez az utolsó, a' mint azt a' tapasztalás is bizonyítá, attól csak nem elválaszthatlannak láts. ék. Többen e' népek közül, leginkább a' latinok, mint legközelbi rokonai a' rómaiaknak, már többször nyilván kivántak egyenlő jogokat. Lehete-e várni, hogy egy illy, őket közvetlenül érdeklő föltétnél nyugalomban 's munkátlanságban maradnak? Nem kellett-e annak a' kezdő elébe önkényt felöltő kinevezések' egyikének lenni, hogy velök pártját nevelje? 's így az út az eddigi alkotmány' megbuktatására, nem látszék-e könnyűnek, a' mit eltávoztatni talán a' legjobb akarattal sem lehete?

De a' milly könnyű a' játék' kifejlése *után* tenni ezen vizsgálatokat, olly igaztalanság lenne, Tibert vádolni, hogy ő mind ezeket előre nem tevé. Mikor ő fölállá, már akkor a' polgári háborgások menetéről 's következteteiről a' rómaiaknak szemléletes ismeretök nem vala, mert régi idők óta nem tapasztalák, 's ezen okból igen engedhető, ha ő merényeiben csak a' nagyot, a' jótékonyt, csak egy elnyomott néposztály' boldogításának eszközét látá. Súlyá a' beszakadt visszaélésekből keletkezett roszaknak eléggé érezhető vala, hogy eltörlesztésökben a' status' megmentésének legbiztosb, vagy épen egyetlen módja látassék. Ha minmagunk tapasztalók, hogy hasonló körülmények közt egy egész időkör, ismeretekben 's tapasztalásokban végtelenül gazdagabb, tévedhetett, 's még sokkal gonoszabban tévedhetett, vá-

dolhatunk-e egy férfit, hogy várakozásaiban csalatkozék?! —

A' dolgok Rómában most azon ponton állottak, melly a' historiában sokszor rettenetesen elhatározó, azon ponton, kevés illóséggel 's hideg ésszel kimondhatlan nyomort előzhetni meg, 's ezerek' szerencsését 's életét megmenthetni. A' láng még annyira el nem terjede, hogy egyezés lehetlen, vagy csak nemhihető volt volna is. Maga [Grachus azt nem várható, hogy az ellenpárt mindent önkényt megadand; 's egész viselete mutatja, hogy még többet engedett volna, ha a' másik fél csak parányi mértékben jött vala elébe. De őtt az ész helyett, csak a' szenvedély' szava nyert figyelmet, 's a' helyébe, hogy mérsékelt 's igazságos fölálkozások által nyereséget vitt volna ki, a' szenvedett kárt sokszorosan kipótolt, inkább *mindent* veszélyeztetni akart, hogy sejmmit ne veszítsen. —

A' Senatus először azon módhoz nyúlt, melly közönséges villámhárítója volt valamelly néptribun' csapásának. Mivel a' tribunok' collegiumában egyetlen egy ellenmondás elég vala, hogy minden többinek javaslatait megsemmisítse: a' Senatus tehát illy esetekben egyet közülök igyekezett megnyerni, ki elmondja a' maga *Veto*-ját. — Most is e' módhoz nyúlt, 's most is szerencsével. Az egy tisztvársa volt Tibernek, merész 's gazdag ifjú, a' ki, bár a' törvény ötet nagy birtokokról lemondásra kényszerítette volna, addig még is barátja vala Grachusnak — *Marcus Octavius*. Ha az ármánynak nem állandó karaktere volna, a' távolabhat a' legközelbi percz felett elfeledni, csudálkozhatnánk, hogy remélheték nagy belátású férfiak a' jövődő viharnak elhárítását illy ráesküvés által! —

Megjelent a' gyűlés' (comitia) napja. Grachus nem várta, hogy tribun merészlend ellenmondani egy törvénynek, melly nyilván a' nép' javaért hozaték. De Octavius

megtartá szavát, 's elmondá vetoját. Több napokat töltöttek el a' két tribún közti viták, de, mint Plutarch világosan megjegyzi, személyes sértegetések nélkül, 's illedelemmel. — Tiber is teljesen használá hatalmát; a' kincstárt bepecsételteté, megiltván minden tisztviselőségeknek a' functiot. A' forrás most legfőbb fokára hággott, 's Tiber ellen nem csak ármányok, de gyilkok is vétettek elé. A' mindkettőnek elérhetlent egy kérés csak nem megnyeré. Manlius és Fulvius, a' legelsők közül, mind ketten volt consulok, hozzá mentek, 's könyözve kérék; lépjen vissza. Lelkében fölkele sejtése a' törté-
 nendőknek; most már hihetőleg többet láta, mint mennyit először várt. Érzékenyülve kérdé kívánságukat. Azok esedeztek, engedje az ügyet a' Senatusnak. Ő ráállot; maga ment a' Senatusba, de gúnynyal fogadtaték, 's csak hamar tapasztalá, hogy makacssága azoknak, kik ott fők, hajthatlan. Elkeserítve ezen ellenzés által 's maga előtt egyedül ezen választást látva: vagy visszelépní, vagy Octaviust eltolni, megtevé a' merész lépést, letételét, mint hűtelen előljáróét a' nép elébe terjeszteni; egy lépést, melly eddig a' római historiában példanélküli vala, 's mellynek magára az előjárók' tekintetére nézve — a' mit az ellenpárt Tibernek nagy bosszúval lobbanta szemére — veszélyesnek kellett lenni, mert megfosztá sérthetlenségöktől.

Ellensége ez' alkalomkor nagy karakterü férfiúnak mutatkozé'. A' római harminczöt néposztályok (tribus) közül, már tizenkettő a' *letételre* szavazott; csak még egy szó — 's az el vala döntve, 's akkor a' méltóságával együtt sérthetlenségétől is megfosztott tribún, a' fenyegető nép' bosszújának leve áldozatja. Ez elválasztó pillanatban hozzá lépe Grachus, 's öleléssel kéré, huzza vissza vetoját. Octavius megrendült; de midőn azon feszült várakozást látá, mellyel rá az aristocratia pártja néze, neki bátorodva mondá: szavaztasson tovább. A' legközelbi voks elhatározott. Octavius megbukott, 's a' dühöngő néptől tüstént szétszaggatott volna, ha pártja

segélyül nem jö, 's egy hiv rabszolga önfeláldozásával meg nem menti életét. — Még azon-gyűlésben megerősítettett az *agrariai törvény*, 's választottság nevezteték, 's tagjaivá maga Tiber, öcscse Cajus, de ki jelenleg a' hispaniai seregnél vala, 's ipja Appius Claudius lettek. Ők bizattak meg a' törvény' végrehajtásával, az egész ügy tehát mintegy családívá téteték.

A' tribun' diadala elhatározottnak látszék. De ki nem tudja korunkban, hogy illy határozat' hozása 's' kivitele közt még nagy időköz van? — Mennyi időt kívánt csak azt megvizsgálni, mi a' statusbirtok vagy privattu'ajdon? Az aristocratia' pártjának most úgy is egyenesen ellenmondani nem leheté, de jól kiszámolá, hogy halasztással mindent megnyerend; a' törvény' végrehajtásának elhalasztására tehát az ármánynak semmi cselét használatlan nem hagyá. —

Már nyár' közepe vala. Az idő közele, midön a' következő évre új nepelnökök választattak. Tiber, ki az aristocratiai párt' egész gyűlöletét magára voná, minden esetre állandóbbat a' nép' kegyénél, jól látá előre, mit ellenségei nem is titkoltak, hogy bukása bizonyos, mihelyt méltóságát letevé, 's talán épen olly bizonyos, hogy egész terve végzetlen marad, ha azt maga nem végzendibe. Így látá magát a' *második* lépésre kényszerítette, melly a' római törvényekkel, vagy legalább a' törvénynyel egy erejü szokásokkal ellenkezők — a' tribuni méltóságot a' jövő évre is kérni; melly tett mind a' két párt' elkeseredésének, 's tehát munkásságának is új eleményt ada. Az aristocratia' gyűlölete próbálatlanul semmit nem hagyott, hogy Tibért a' nép' szemében lesülyeszze. Dicsvágyónak festeték, tehát, ki az elődök' szerkezeteit elrombolni csak azért akarja, hogy az uralást *magának* vivja ki; a' társak' felingerlőjének a' nép' érdeke ellen stb. — Tiber, jól érezve, hogy e' rágalmak a' népnél hatás nélkül nem maradnak, ismét kényszerítette látá magát, a' democratiai pártnak kinézésekkel,

's reményekkel hizelegni, mellyeket tán maga sem javalt. —

E' tájban érkezék Rómába III. Attalus' pergamusi király' halálának hire, ki elég kába volt Elöasia' legsebb, legnagyobb országát 's kincseit végrendeletében Rómának hagyni. Tiber ezt az alkalmat új javaslatra használá, mellynek következésében: „a' királynak Rómába hozott kincsei azok közt, kik birtokokat kaptak, osztassanak el; 's az ország' városai fölett (t. i. kétségkívül a' mennyiben oda római telepek lesznek szállítandók) ne a' Senatus de a' polgárság határozzon“. A' Senatus leginkább elkéséríté ez az utolsó javaslat, mert ez jogait a' status' külügyeinek vitelében csonkítá. — Még más népszerű javaslatok *), a' szolgálat' éveinek kevesbitését, a' polgárságrai appellatio' biztosítását, 's a' lovagok' részvétét az ítéletek' hozásában, érdeklök, hasonlókép' Tibernek tulajdonítanak; de hogy tevé-e azokat valóban, vagy csak ideában maradtak, bizonyossággal meghatározni nem lehet. Ó legalább bizonyosan nem létesíté. Minden esetre csak módok voltak népszerűségének meghatározására, 's fő célja? méltósága' meghoztatásának kivívásában.

Végre eljött az új választás' elhatározó napja. De a' faluk' lakóinak távola, kiket az aratás elfogva (mert még akkor a' római polgárok' nagyobb része falun lakott, 's nem a' városban), nagyon meggyöngíté Grachus' pártját. Kényszerítetve látá tehát magát a' tulajdonképi pórnépbe **) folyamodni. De midön a' dolog szavazásra

*) A' javaslatokat úgy adom, mint Plutarch fölhozza; de ki itt igen rövid 's fölületes. Appian szót sem tesz rólok, 's tartok tőle, hogy itt, mint gyakrabban, Tibernek tulajdonítatik az, a' mit később Cajus teve. A' lovagoknak az ítéleti választmányokbani részvételéről hozott javaslatot bizonyosan csak az utolsó képzé ki, ha az idea a' Tibéré volt volna is.

**) *Plebs urbana*, a' nagy tömeg, minden földtulajdon nélkül.

jött, 's a' Senatus az ismétli megújítás' törvényszerűsége ellen protestált, viták keletkeztek magok a' tribunok közt. Az, kit a' sorsjegy ére (melly e' felett közönségesen határza), az elnökség' vitelében (neve Rubrius volt), ingani kezdett; más, a' letett Octavianus' helyére választott Mummius, akará fölváltani; de a' többiek azt álliták, hogy a' felett sorsozni újra kell; 's Tiber, hogy időt nyerjen, a' gyűlést más napra halasztá. Azon tapasztalást kezdé tenni, mit tesz' egy demagognak sülyedni a' nép' véleményében, 's sorsát sejteni kezdé. — A' forumon, kis fiával kezén, gyászöltözetben jelent meg, 's azon benyomás, melyet e' látmány okozott, újra föléteté népszerűségét. A' népnek nagy csoportja követé, 's házának örje vala az éjen át, mert orgyilkolástúl, vagy erőszakotúl kellett rettegni.

Mihelyt reg lön, a' forrongás közönséges leve a' városban; a' forumot, 's a' mellette lévő Capitólt roppant nép csoport fogá el. A' Senatus, az aristocratia' pártjának körében a' Fides' szomszéd templomában gyűlt össze. Tiber barátaival elhagyá házát, reménye ismét föléledni látszék; a' hol mutatkozott, öröm kiáltása hangzott az összegyűlt népnek, kétszereződő, midőn a' capitol' lépcsőjén felhága. Próbákat teve szólani; de ha a' legközelbiek nyugottak valának is, a' távolabbak' lár-mája nagyobb volt, hogy sem célját érte volna. Ekkor egy barátja hozzá tolakodik, 's azon hirt hozza, hogy a' Senatus elhatározá, erőszakot használni ellene. Tiber, hogy a' népnek a' veszélyt megjelelje, mellyben élte forog, kezével fejére mutat. Nehány kém azonnal a' senatusba siet, azon hírrel, hogy ő a' koronát kéré.

E' hirre Scipio Nasica *) fölugrik, 's a' consulokat fölszólítja, használjanak hatalmat. De midőn ezek mér-

*) Utódunokája Cn. Scipionak, ki Publius testvérével 212 e. K. sz. e. Hispaniában hült el. 138-d. Consul, 's egyike a' leggazdagabb földbirtokosoknak. Könnyen kimagyarázhatni, mért a' legszenvedélyesb aristocraták' egyike.

sékeltebb szabályokat javáltak, maga két föl, 's körében társainak a' senatusból 's pártjából, a' curiát elhagyja, 's a' népet megtámadja *). Összezsapnak. A' csatatért háromszáznál több meggyilkolt lepi el; a' pór szalad, inkább a' senatus iránti vak tisztelet féltékenységéből, mint visszaveretve. Az egyedül maradt Tibert dühöngő ellenségei buzgányokkal verik le. Boszújokat nem oltá ki halála; teste az utczákon hurczoltatva, a' Tiberisbe lökették. Hasonló sors éré a' többi meggyilkoltak' testeit is.

Igy bukott meg az idős Grachus, mint áldozatja merényének; 's az e' feletti ítélet bár milly legyen, csak egy lehet azon módról, mellyel azt megsemmisíteni igyekeztek. A' Senatus' egész viselete makacsság' 's szenvedélyességnek hordja jelét, melly gyilkosságig ragadá. Az illy szer bizony nem a' helyes vala a' vihar' lecsendesítésére, 's a' nép' megnyerésére, pedig a' mit elérni okosabb viselettel olly könnyű lett volna. Az eddig iránta mutatkozott tiszteletnek, a' szentség' azon fénykörének, mellyel magát eddig némikép' köríteni tudta, el kellett tűnni, mióta a' nagy tömeg előljáróiban csak kincszomju földbirtokosokat, 's szenvedélyes embereket látott. S Grachus' pártja is már sokkal erősebb őszállóságot (consistentia) kapott, hogy sem elnöke' hunytával ő is veszett volna. Hol egy párt már létezik, az elnök' helye csak hamar elfoglaltatik, 's a' tapasztalás, fájdalom! azt tanítja, hogy az utódok szokás szerint rosszabbak elő-

*) Tudjuk, milly nehéz hasonló esetek' elbeszélését szemtanúktól is megtudni, 's csudálkozni nem lehet, hogy Plutarch' ezen elbeszélésétől Appian eltávozik. Szerinte Tiber pártjának először jelt adott, hogy a' comitium' eltört székeinek darabjaival fegyverkezzék föl. Az általa okozott zavar szülte volna a' Senatusban a' fenemlített hatást. Plutarch' elbeszélése inkább van a' Grachus' szellemében, 's több benső összhangzással bír. A' többiben mind ketten megegyeznek, hogy Scipio Nasica volt a' vezér, 's okozója Grachus' meggyilkolásának.

deiknél. Ezt bizonyítja Róma' historiája is, a' legközelbi években, mellyhez csak azon sajnálkozásunkat kénytelenítünk tenni, hogy ismeretünk róla igen hiányos.

Azonban abból, a' mit tudunk, igen világos, hogy a' két párt közti küzdés a' legközelbi években (13—12 K. sz. e.) nem csak folytaték, de azt is, hogy a' demokratiai párt nagy túlsulyt nyere. A' Senatus ugyan bosszuvágyát, azon inquisitiók által, mellyeket Grachus' egyes barátai ellen tétete, kielégíté, kik közt különösen mindkét görög tanítóji említetnek, 's ezek' egyike, Diophanes, meggyilkoltaték, a' másik, Blossius, inquisitióba bukott: — de ezen egyes öletések olly kevéssé voltak képesek a' csendet visszaállitni, sőt a' forrást annyira növeszték, hogy Scipio Nasica, kit a' néppárt' gyűlölete leginkább terhele, jobbnak lelé, magát követség' ürügye alatt Kisásiába küldetni, hol rövid idő alatt Pergamusban elhala, a' nélkül, hogy honát vizslátá. Grachus' agráriai törvénye' eltörlesztéséről épen olly kevéssé lehete gondolkozni, sőt a' Senatus még azt is kénytelen vala megengedni, hogy a' meggyilkolt Tiber' helyébe a' statusföldek' elosztására Licinius' Crassusban (hihetőleg az ifjabb Grachus' ipjában) új tag választaték.

Míg e' törvény' kivitele a' forrásnak mindig új eleményt adott, ezt leginkább az nagyítá, hogy a' tribúnok Grachus által megtanulák hatalmok' nagyságát ismerni. Ő tette őket demagogokká, 's minél természetesb volt az, hogy a' helyre épen a' legdicsvágyóbb férfiak igyekeztek, annál veszélyesb lón az a' Senatusnak. A' szó' igazságát bizonyíták a' legközelbi évek is, midőn a' helyen ketteje a' legnyugtalanabb embereknek, Papirius Carbo, és Fulvius Flaccus üle. Az első abban Tiber' nyomdokait követé, ki akarván vinni, hogy a' tribunatus több évekig viszonzva ugyan azon egy személy viselhesse; a' másik azt hozá javaslatba, — de a' mellynek következetei csak az ifjabb Grachus alatt fejlődtek ki — hogy római polgárjog adassék a' szövetséges társaknak is.

A' dolgok' jelen állásában, a' köztársaságnak megbukása a' javaslatoknak már elsője által is bizonyosnak látszék. Ellenében dicsvágyó demagogoknak, kik magokat évekre, talán egész életükre törvényes népelnökökké emeltetheték, semmi felsőségi méltóság föl nem tarthatá magát, 's világos vala, hogy a' népszabadság' e' védőiből rövid idő alatt zsarnokoknak kell lennie, kik a' pór' elején, ez által uralkodtak. Természetes, 's kötelesség vala, hogy e' javaslatnak a' Senatus állhatatosan ellenszegüle (?)

E' tájban a' Senatus nagy védet nyert egy férfin, kinek befolyásáról már neve kezeskedék, az ifjabbik Scipióban, Carthagó' eldulójában. Azon évben, midőn Tiber meggyilkoltaték, győzelmesen végzé be Spanyországban a' Numantia elleni háborút, 's azon gyalázatot, mellyet e' maroknyi nép' magas hőselkűsége Róma' ezreire ejte, megboszulá. — A' Scipiok' háza már jó időtől óta a' Senatus' elején álla, 's újítás' elleneivé már családelsei is tevék, ha tagjai személyesen nem azok lettek volna is. De egy olly jó fő ezen háborgások' következeit el nem ismerheté, világosan ellenszegüle tehát ez újításoknak, de igen is világosan, hogy népszerűségét elveszítse. Midőn Carbo igyekezett, hogy a' törvény a' tribúnok' javára elfogadtassék, Scipio fontos beszédet tartá ellene, 's elég tekintete volt, azt megakadályozni. De épen e' beszédben egyenesen kimondá, hogy Tiber igazságosan gyilkoltaték el, melly mondása sokkal inkább hordja vad szenvedélyesség' bélyegét, hogy sem azt gondolatlanságnak mondani nem lehetne. Boszankodás' zugása szakasztá félbe, de nem szokva engedni, még szitkokra fakadt, mellyek nem annyira a' népet mint a' pórt, 's leginkább a' szabadosok' azon csoportjait érheték, kik a' státusnak már veszélyesek kezdtek lenni. Ez időtől óta elveszté befolyását, 's bár Carbon diadalt vón, a' viták még is hevesebbek lönek, mint az előtt. A' státus' földeinek elosztására kiküldött megbizottak' ketteje, Appius Claudius, 's Crassus, el-

haltak, 's helyökre ismét a' felebb említett Carbo 's Fulvius Flaccus léptek, kikhez még az elébbiek közül az ifjabbik Grachus választaték. Mig ezek a' földek' fölöstását újított hévvel folytaták, azoknak birtokosai menedéket Scipiónál kerestek, ki a' tribúnoknak állhatatosan ellenszegüle. De egy reggel halva lelék ágyában. Halála' okozói soha egész bizonyossággal ki nem tudattak; a' Senatus még csak vizsgálatot sem tehete benne, de a' pártgyűlölet oly nagy volt, hogy a' gyanú magára Sempronia nőjére, a' Grachusok' testvérére eshetett.

A' Senatus, e' védjétől megfosztatva, most pedig nagyobb zavarba jött volna, ha nem lett volna szerencsés, magán, legalább bizonyos időre segíteni. Kecsegtető ürügyek alatt el tudá a' párt' fejeit Romából távoztatni. Az ifjabbik Grachus, ki még csak most éré el a' kort, mellyben az alsóbb hivatalokat viselheté, mint Quaestor Sardiniába küldetett: Fulvius Flaccusnak az Alpokon túli déli Gallia' (Provence) főparancsnoksága adaték, hol Róma, a' belvitákba keveredve, akkor kezdé erős lábra kapni; de Carbo meggyözödéshöl-e, vagy a' Senatustól mécs módon megnyeretve? — elhagyá azelőtti pártját, 's maga is imádója lön a' Senatus' auctoritásának, mellynek elején később mint Consul ragyogott. Így tehát Róma 128 eszt. óta nyugodtabb lön, de könnyen látható, hogy a' szer, melly e' nyugalmat tartogató, csak palliativ vala.

De a' nagyobb befolyásu férfiak közt nem volt egy is, kitől az aristocratia' pártja annyira rettege, 's oly nagy okkal, mint a' meggyilkolt' öcscse, *Cajus Grachus*. Ugyan azon elvekben neveltetve, mint Tiber, hasonló honszeretettel, Cajus még sokkal nagyobb mértékben egyesité azon tulajdonokat, mellyek egy demagógot hatalmassá 's rettenetessé tehetnek. Hő szelleme már elébe szárnyala a' körülményeknek, még a' szelídebb Tibert azok határozzák el. Nézete szélesb, körülhatóbb mint bátyaé, 's merényei épen azért nagyobbak,

merészebbek. Ha Tibernél a' tettek' első rugója csupán meggyőződés vala, Cajusnál elkeseredés is keveredett be, 's boszúvágy bátyja' gyilkosai ellen. Véralkatának e' hevessége határozta szónoklata' karakterét is. Ragadó volt telj és fenség által, igen virágos, 's művészet 's studium által gyakorlott. Beszédeinek hiánya, Cicero' ítélete szerint *), csak az utolsó kéz vala; a' rend benők hibátlan, de bevégezve eléggé nem valának. Mi előtt kormányfi álla föl, már mint ügyvéd szónoki talentomának olly próbájit adá, mellyek a' köz figyelmet magokra ragadák. 'S ahhoz mester vala azon kis mestersegekben, mellyekkel népszerűséget kivíni leginkább lehet, 's Tiber előtt az a' nyeresége volt, hogy a' forradalom' pályájára nem egészen újoncz lépe föl. Magányélete olly fényes vala, melly ugyan fényűzésbe nem csapott, de még is nagyon elüte bátyja' nagy frugalitásától, 's sokat tett, hogy a' nép' szemeit magára huzzá. E' tulajdonok mellett, mellyek vétkekké könnyen válhattak, ezektől még ellenségeinek szemében is ment vala. Haszonvágyat vagy kincskört nem lehet szemére lobbantani, senki sem lökhete házi életére, mint férj és atya' árnyat, senki patriotismusát kétségbe könnyen nem húzhatá, ha tervét nem helyeslé is.

A' Senatus jól látá előre a' veszélyt, ha egy illy férfi, mint néptribún törvényes védnöke lenne a' democratia' pártjának. Igyekezett tehát, midőn quaestorúl Siciliába küldetett, lehetőleg távol tartani. Három évig (126—124) marasztaték ott, pedig e' méltóság egy-évi vala. De Grachus e' távolban is annyira kitünteté magát, hogy ellenei' irigységét fölgerjeszté. Nem csak önzetlensége 's mérsékeltisége vala az egyedül, mik rá csudálatot vontak: de ő ellenségeinek legkisebb szövényeit is, mellyekkel zavarba akarák hozni, önnyeréségre tudá használni. Kemény tél, gabonahiánnyal társulva, a' római sereget nagy veszélybe helyezé a'

*) Brutus, 33.

provinciaiban. A' proconsul gabonát és ruházatot a' sardiniaiaktól kívánt; ezek panaszra Rómába mentek. Szívesen hallgattattak meg, 's az igazgató parancsot vön, más rendelkezéseket tenni. Azon nagy zavarban, mellybe e' parancs hozá, Grachus jött közbe, 's hitele által oda vitte a' dolgot, hogy a' sardiniaiak a' szükségest megadák.

Ugyan akkor érkeztek meg Afrikából Numidia' királya', Micipsa' követei, azon hirt hozák a' Senatusnak, hogy a' király Grachus' kedvéért gabonát küldé Sardinia'ba. Ez megsérté a' Senatus' gögjét. A' követek elküldettek, de a' politica is győze a' gögön. A' seregek azonnal visszahívtak a' szigetről, hogy mások küldeszenek oda; de a' kormányzó és quaestora a' provinciában hagyattak, csakhogy az utolsó távol tartassék. De a' ravasz terv' következése hamisan számoltaték ki; az elkeseredett Grachus' elhagyá Sárdiniát, 's önzetlensége' védelmének színe alatt, oly hathatósan kimenté magát Rómában, hogy belé akadni semmikép' nem leheté. Hasztalan ingerelteték más' alacson vádakkal; a' mentesség nem vala nehéz, 's épen ezen viszonzott győzelmek ellenségei felett, tevék a' nép' emberévé, 's őt magát mindég elkeseredettebb ellenségévé az aristocratia' pártjának,

Plutarch' véleménye szerint, Cajus még is kedve 's akarata ellen vett részt a' status' ügyében, minek oka egy álomlátás vala *). Lelkében bátyjának árnyéka tűnik föl, így szóló: „mit késlekedel Cajus? Hasztalan keressz menekvést; mindkettönk' határozata, a' nép' idvéért élni és halni!“ — Ha ez igaz ('s miért ne lehetne az?); már magában is elég bizonyosság, hogy Grachus illy munkátlanságra épen nem határozá el magát. Kinek illy álmai vannak, annak lélekidegzete nem igen nyugodt. Hogy mindjárt Tiber' halála után visszavonúla, igen természetes volt, mert arra nem csak ifjusága, hanem a' Sená-

*) Plutarch Cicerora hivatkozik.

tus keménysége bátyja' párthívei ellen kényszeríté. De már Carbo' mozgásaiban munkás részt vön, segítve javaslatit *). A' provinciábani távolnak először kellemesnek kelle lenni, mert őt ott, úgy látszék, dicstele pályá várá: de önhatalmu visszatérése mutatja, hogy határozatai e' tájban már megérték. 'S milly erősek voltak azok, mutatja a' körülmény, hogy tőlök magának Cornelia anyjának esdései sem vonhaták el. Birjuk még leveleinek töredékeit, mellyeket akkor írt neki, midőn Cajo a' tribuni méltóságot szándékozott kérni, 's ha ugyan hitelesek, jeleit mutatják idegenségének e' vitaktól 's magas patriotismusának **). — Azt fogod mondani, így szól első levelében, dicső, bosszút venni az ellenen. Az senki előtt nem látszhatik dicsőbbnek, de csak úgy, ha a' status' üdvével összeegyztethető. Ha ez nem lehet, ellenségeink jelen állapotjokban maradhatnak, ha csak az a' köztársaságnak nincs veszélyére. — „S a' másodikban“; esket mondhatnék reá, hogy nekem, Tiber' gyilkosain kívül, annyi bánatot egyike sem okozza ellenségeinknek, mint te. Te, kinek idősb gyermekeim' hunytát kipótlanod, 's arról kellene gondolkoznod, hogy vénkorom bú nélkül maradjon, hogy merényeid helyeslésemet nyerjék, és semmi fontosat egyezésem nélkül nem tennél. Hát éltemnek azon kis maradéka, melly még hátra van, nem akadályozhat meg, hogy ellenem szegülj, 's a' köztársaságot megbuktasd? Mikor lesz

*) Epitome Liv. I. LIX.

***) E' töredékek megvannak a' C. Neposéi közt, ed. v. Staveren, l. 810; hol a' kritikusok' véleményei is láthatók hitelességök felől (de az alapok' fölhozása nélkül). Én bennök kétkedem, mert nem tartom hihetőnek, hogy Cornelia fiával e' felől *levelezett*, midőn akkor mindketten Rómában együtt éltek; 's Plutarchbol (II. 836.) kiviláglik, hogy Cornelia fiának' lépéseit nem *úgy* nem helyeslé, mint itt. Csak hevességét igyekezett lassítani, de önnépszerűségét fel tudá tartani, 's végre a' harmadik töredék' vége igen elárulja a' declamatorot.

már egyszer vége? Mikor szűnik meg házunk dühöngeni? Mikor szűnünk meg másoknak 's magunknak is szerencsétlenséget okozni? Mikor lesz szégyen a' státust zavarni? De ha ez lehetlen, kérd a' tribunatust, ha én meghalok, akkor tedd azt, a' mit tetszik, csak hogy én azt ne láthassam többé. Te akkor gyászbeszédemet fogod tartani, 's lelkeid hívni szüléidnek, 's azon istenségeket, kiket, míg éltek, elhanyagolál, nem pirulva fogod-e imádni? Óvjon meg Jupiter, hogy föltétedben megmaradj, különben félek, hogy egész életedet annyi bünnel terhelened, hogy nyugalmat lelmi soha nem foghatsz többé!" —

De ezen kérelmek hasztalanok valának, föltéte erős vala. A' *tribunatus* kéré. Maga ez a' kérés rá nézve diadal vala, 's mutatá, miily roppant tekintete, 's azon várakozások, mellyeket róla tápláltak. A' polgárok Itáliának minden tájaiból Rómába gyültek, hogy a' comitiák' napján szavallhassanak. A' Mars' tére nem fogadható be a' számlálhatlan sokaságot, a' körülte lévő házak', és templomok' tetőjít 's fedeleit emberek lépék el.

És a' polgártársak' egyező fenn kiáltása Grachusú elnökké kívánta — ő *tribún lön!* *) —

Azonban az ellenpárt' gyülolete nem nyugodott; ármányai még a' választás alatt is munkásságban voltak, 's valóban elére a' kis örömet, hogy Grachus a' választottak közt, a' rendben csak *negyedik* lön. „De ő, teszi hozzá Plutarch, csak hamar megmutatá, hogy rangban az első“.

Azon polczon, mellyen most üle, munkátlan nem maradhatott volna, ha akará is. A' köz várakozás rászegült, munkátlansága, magának pártjának tette volna áldozatává. Azt újra föllángitni, először testvéreének szomorú sorsa 's meggyilkolása' emlékének megújítása által igyekezett, 's így gyulasztani föl a' gyüloletet el-lenségei ellen. „Ők Tibert szemeitek előtt merészlek elgyilkolni, teste szemeitek előtt hurczoltaték az utcákon,

*) Választatott 124. nyarán K. sz. e. Első tribunatusa tehát 123. e. esik.

's löketék a' Tiberisbe. „Ezek 's hasonló beszédek, nemes tartástól segítette, 's ifjak' hevétől lelkesítve, nem hibíták el céljokat. A' forrás naponkint növekedék, 's Grachus élelményt tudá neki adni, a' nép elébe terjesztett egy pár javaslat' által, melly szerint a' letéte-tett tisztviselők új méltóságokra alkalmatlanoknak nevez-tessenek, 's hogy minden tisztviselő, ki egy polgárt meg nem hallgatva számkiüzött, a' nép' bírószeke elébe vonatassék. Mind kettőnek, mint várhatjuk, specialis okai valának. Ez a' Tiber által megbuktatott Octaviust, amaz Popiliust, az aristocraták' egyik főnökét érdeklé, ki mint praetor, Tibernek néhány barátait számüzé. Azonban Popilius a' fenyegető vést önkényes számüze-téssel előzé meg, 's az Octavius elleni törvényt, Gra-chus, nagylelkűség' színe alatt, anyja, kérelmeire visz-szahúzta.

De ezen előző próbák után nem csak megújítá bátyja' agrariai törvényét, de, a' mint látszik, még élesíté is. *Mindenkinek tilos legyen 500 hold földnél többet bírni*, 's a' Tiber' lágyításiról szó sem téteték *).

Mennél nagyobb élelményt kapott a' pártok' dühe, a' vi-

*) Cajus Grachus' historiáját az nehezíti igen el, hogy ja-vaslotta törvényeinek következeit, mint tartalmokat sem, szorosán nem adhatjuk. Nem bírjuk azoknak for-májit, mert csak citatumokból ismerjük, mellyek ismét lényeges részekben távoznak el egymástól. Ez, mint a' később példák mutatandják, épen a' legfontosb tör-vényeknél van így, 's ezeknél gyakran épen a' legfonto-sabb esetekben. Igen nehéz tehát, sőt gyakran lehetlen, határozottan megmondani: mit és mennyit akara Cajus Grachus? 's innen látni, milly vigyázat szükséges a' rólai ítéletekben. Mindjárt az agrariai törvényekben, Plutarch csak általánosan nevezi: a' szántóföldek' elosz-tására hozott törvényeknek; Appian épen sehogy sem határozza meg; Livius, Epit. libr. LX. azon törvénynek mondja, mit bátyja hozott. Velleiusnál, II. 6. Licinius' törvényének: hogy senki többet 500 holdnál ne bírhas-son. Ha tehát egyedül Licinius' törvénye újítaték meg, úgy a' Tiber' hozzáadásai elestek.

ták' ezen ismét odavetett almája által, annál inkább új lépésekre látá magát Grachus kényszerítve; mellyeket önmaga is nehezen helyeselhet. Csak hamar tapasztalá, hogy a' nagy tömeg főnökeitől mindig többet kíván, mint azok adhatnak, 's hogy ezek mintegy kénytelenek adni, ha tekinteteket föltartani akarják, melly a' legsiklósabb alapra építeték, 's mellytől még is, szokás szerint, létük függ.

Az Italiában általános forrás, Róma' lakosainak számát rendkívül megnöveszté. Idegeneknek roppant száma folyt össze a' fővárosba, 's ellenére a' nyilvánosan tiltó rendeletnek, melly; mint az újabb időben Parisban, az idegeneknek Rómát elhagyni parancsolá, számok még is növekedék. Ennek következése, az élelem' szereinek növekedő ára, Grachust azon javaslatra vezeté, hogy a' köztárból a' gabonának bizonyos mennyisége a' szegények közt csekélyebb árért osztassék ki *). Ez tevé le első alapját a' *largitio*-knak, mellyek később csaknem hihetlen fokra hágtak, a' mit magának egy Nerónak vagy Caligulának despotismusa sem volt képes eltörteni. Egy másik törvény megkönnyíté a' szolgálatot, 's a' katonáknak a' zsoldon kívül ruházatot is rende. — De ez által elkerülhetlenül meglehetősen hiány lón a' pénzügyekben. Ennek kipótlásául Grachus fölemelt vámárjegyzéket rende, leginkább ási portékákra nézve, mellyek a' fényűzés' legfőbb tárgyait tevék.

Annyi századok' tapasztalatai után, nem nehéz e' rendeletben a' jót és roszt megkülönböztetni. De csudálatra kisztetünk, mint tudá Grachus' terjedelmes szelleme azt a' szükségét, mellyben látá magát, hogy a' népnek szerzés' útjait nyissa föl, egyszerre, illy nagy me-renyletben (*Unternehmung*) is használni. Övé volt az eszme: egész Italián keresztül hidakat 's országutakat csinálni, hogy a' lakosok' közlekedése könnyitessék. Ez az idea mind azon nagyszerűségben viteték ki, melly Róma'

*) Az első *lex frumentaria*.

minden műveliben még most is föltünő; mutatványai azon útmaradványok, mellyek a' századok' annyi sorának daczolának. Ellenére a' természet' minden akadályainak, egyenes vonalakban húzattak; a' völgyek kitöltettek, a' halmok kiegyenitettek, hidak verettek a' vizekre, 's a' mocsárok kiszáraztattak. Maga Grachus volt lelke mind e' merényleteknek. Mindenütt maga jelen, olly munkásságot mutata, olly talentomokat fejte ki, mellyek még ellenségeit is csudálatra ragadák. Társaságát mindig művészek, kormány férfiak, tudósok, 's általában minden rendü emberek tevék, mihelyt magokat valamibe kitüntették. Mindenek iránt egyformán leereszkedő, egyformán nemeslelkű, magát a' rágalmat is hallgatásra kiszté, melly őt szigorúnak 's föllobbanónak hírlelé. A' nép csaknem határtalan lelkesedéssel tisztelé kegyenczét. A' mi hátyjának nem sikerült, 's minek nemsikerülése nem igen fontos Cajus előtt sem lehete: *méltósága' megújítását*, legkisebb nehézség nélkül nyéré meg. Ő a' néptől, így beszéltek, egy kegyet kérend, mellyet ha megnyer, az előtte megbecsülhetetlen leend, 's ha nem, panaszra nem fogja kiszteni. Barát és ellenség egyforma feszültségben vala. Az egyben mindnyájan megegyezének, hogy a' tribunatus mellett a' consulságot is kívánandja. — De midőn a' consul' választásának napja megérkezék, Grachus egy barátjával, Fanniussal, lépett a' gyülekezetbe, 's ennek számára kérte a' nép' szavát. Ez a' ravasz szerénység Grachus' minden kívánatát teljesítetté tevé; barátja consul lön; 's ő maga további kérés nélkül, fölkiáltás által tribúnnak választaték *).

A' könnyü diadal, mellyet Grachus ellenségeinek ármányain mindenütt vön, kik neki nyilvánosan még csak ellenszegülni sem merészlettek, önszemeiben olly tekintetet vala kénytelen adni, mellynek senki sem daczolhata. Még csak most merészle új terveivel előállani,

*) 123 e. K. sz. e. a' 122-dikre.

mellyeket kétségkívül régen érlele lelkében, 's mellyekre a' polgárok' akkori állásában, igen természetesen kelle bukkannia, de sikerülésök' elkerülhetlen következésének az eddigi alkotmány általános fölforgatása látszék; 's néki épen oly bizonyosan, oly tekintetet szerzend, melly körzetlen uraság' utját is föltárhatá. — Ezen javaslatok' első, 's következetekben leggazdagabbja ez vala: a' *szövetkezett olasz népeknek, különösen a' latinoknak, az egész római polgárjog adassék, a' comitiakbani ülés-sel 's szóval*; vagy más szavakkal: „szolgákból emeltessenek uralkodó társakká“.

De itt is igen nehéz, szorosán meghatározni, *menyit* akart Grachus tulajdonkép'. Annyi bizonyos, hogy e' terv eredetileg nem az övé vala, de leginkább egy emberé, ki Grachus' oldalánál roszt szellemkint állá, 's vad javaslatai által legtöbbet tevé, hogy ő 's a' status megbuktassanak — a' gyakrabban említett *Fulvius Flaccusé*. Ő e' javaslatot már mint tribún, 's mint nyilvánosan mondatik *) *először* próbálá kivinni. Grachus, ki azt tőle vevé, úgy látszik, szoros körök közé szorítá; ő a' római polgárjogot nem minden ítál, hanem *egyedül a' latin* szövetséges társaknak a' rómaiak' első rokonainak akará adni **). — Ez a' dolgot igen megváltóztatja, 's Grachus' javaslatát sokkal mérsékeltebb színben tünteti föl.

De ha csak ez egy sikerült volna is, 's a' latinok az egész polgárjogot megnyerik, az a' római alkotmány' alapját még is megrengette volna; a' mi pedig Rómát, a' fővárost, a' *respublica'* fejévé 's fejdelmévé is tevé.

*) Appián I. p. 30. 50.

***) Plutarch II. p. 838. Grachus' törvényét kétszer nyilvánosan így határozza meg; de maga is p. 873 ismét azt mondja: a' comitiakbani szavazásjogot minden olasznak akará adatni. Velleius II. p. 50. azt mondja: ő a' polgárjogot minden olasznak adá csaknem az 'alpokig; Appian semmit sem határoz meg. Hogy lehet hát azt biztosan meghatározni?

Grachus, ki e' népeket 's városokat mind lekötelezé, velök nagy növekedést szerze pártjának, melly neki a' leghatározottabb túlsúlyt adá. Az Róma' körzetlen törvényadójává teszi, mert hatalmában vala, ezen új polgárok' egész csoportjait Rómába idézni, mihelyt a' comitiákban valamit akart kivinni.

Grachus bizonyosan látá ezt előre, hogy e' terv, később vagy hamarébb, polgárháború szikráját rejté, mellynek, ha bár történetes időköriülmények által feltartaték is, később lángra kellett lobbanni. De ő azt is igen jól tudá, hogy egy demagog rövid idő alatt veszve van, ha nincs hatalmában az a' mesterség: az ingadozó népet mindig új javaslatokkal feszültségben tartani. A' sürgetős szükség, pártjának új és erős gyámolokat szerzeni, mindenkit, ki vele hasonló állapotban vala, lépésekre ragad, mellyeknek veszélyeit ő ugyan átlátja de tenni *kénytelen*, mert a' forradalmak' pályáján szünet annyi, mint halál.

Grachusnak e' lépése még sem tevé meg egészen a' várt következéseket. Bár mennyire megnyeré is általa a' külső szövetséges társakat, olly kevéssé elégité ki az Rómában az uralkodó népet, melly szokva mindig arra volt, hogy e' külső szövetségeseket megvetéssel nézze le. Hogy ezt kielégítse, 's a' legnyugtalanabb fők' egy részét lerázza nyakáról, javaslatot teve: küldessenek gyarmatok alsó Italia' legdúsabb részeibe, Tarent és Capuaba. Kivitele nem volt nehéz, 's népszerűsége ismét emelkedék.

Kevesbé ménthető Cajusnak egy más törvénye, mellyet e' tájban teve javaslatba. Célja volt az aristocratia befolyásának gyöngítése a' nép gyűléseiben. Eddig szokás volt, hogy népgyűlésekben (comitia) mellyek centuriák szerint tartattak, ('s hol a' legfontosabb tárgyak legnagyobb része véteték vitatás alá) alaprend szerint szavazni, melly szerint az első rangu centuriák, a' birtok elosztás szerint először szavaztak. Ezeknek száma olly nagy volt, hogy már magok megtevék a' többséget,

's ha megegyeztek; a' többiek még csak szavazáshoz sem jutottak. Grachus új rendelete szerint, minden rendű centuriáknak a' szavazás rendjére sorsozni kelle; azzal ugyan a' többséget nem nyéré meg, de igen annyit, hogy a' szegényebb centuriák szavazási jogokat lényegesítheték.

Hogy pártját magában Rómában növesse, e' tájban egy más tervét is létesíté, melly a' politicábani mély és jeles nézeteit többi minden merényleteinél jobban kiűnteté. Ha hona' alkotmányának historiáját egyetemes nézéssel átvizsgálá, alig kerülheté el azon jegyzés, hogy a' beszakadt visszaélések legnagyobb részét főkép az szülé, hogy a' Senatus 's nép közt semmi politicali test nem létezék, melly a' Státus' kormányábani részvéte által a' Senatus hatalmát körzötte volna. Ha neki egy illy testület képzése sikerült volna, melly a' Senatusnak ellensúlyt ada, úgy diadala elhatározottnak látszék. Erre ő a' római *Lovagrendet* határzá, koráig csupán katonai testet, de melly a' dolgok' jelen állásában épen olly állapotban vala, hogy politicali testületet képezzen. Szokott szerkezetei szerint az olly statusoknak, mellyekben a' katonaságot polgárkatonaság, a' lovagrendet vagy lovasságot a' legbirtokosb' 's legnagyobb tekintetű polgárok alakíták, mert tekintet és tehetség kellett e' drága 's fényes szolgálat ellátására. De e' régi szerkezet még sem vala egészen megegyezhető az akkori idővel, mellyben a' számos sergeknél számos lovagság is kivántaték, 's azon szükség régen éreztetett, hogy az toborzások által sokasítassék, 's egészen a' status költségein tartassék. Így tehát magában erede a' *lovagság* és *lovasság* (Chevallerie és Cavallerie) közti különbözés, mellyet most Grachus arra használt, hogy azon testületnek politicali hatósságot is szerezzen, és pedig a' státus költségein. Azzal azt nyéré, hogy épen a' legnagyobb tekintetű 's vagyonú polgárokat, kik eddig, mivel forradalmában vesztettek, többnyire mindnyájan ellenségei valának, érdekébe voná, a' Senatusnak örökre ellen-

sulyt ada, általa több beszakadt visszaéléseket megelőze, 's magának is olly tekintetet szerzett, melly rendíthetlennek látszék. A' Grachus javaslata, az *ítéleti rendszer' megváltoztatását* tárgyzá.

Római szokás szerint az ítélszékeket nem, mint nálunk, mindigi collegiumok tevék, de egy törvényszéki személy elnöksége alatt, ki a' pört instruálta, feles számú esküttek, évenkint változók. Ezek tevék az ügyek vizsgálatát, 's mondák a' *bűnös* vagy *nembűnös* hártáratot. Régi időtől óta a' Senátus bitorlá a' jogot, hogy ezen esküttek mindig és kizárólag az *ő* köréből választattak. Föltünők valának ennek következesei a' republicákban olly gyakori bűnügyekben, mellyek a' kormány elleni merényeket tárgyzák. Megvesztegetés 's igaztalanság feletti zúgás, ha a' vádlottak a' párt tagjai, 's különösen a' provinciák volt igazgatói valának, kik a' legkeményebb nyomással vádoltattak, mindig növekedék, 's a' Senatus törvényszerű hatalma kiállhatatlan kormány despotismussá fajúla el.

Mennél inkább növekedék az ellenei elégületlenség, annál nagyobb nyeresége volt Grachusnak, midőn a' Senatust ez oldalról támadá meg. Erre egy pár különös alkalmat használt, midőn a' megvesztegetések csak nem hebizonyítottak. Élénk beszédekben rajzoló ezen beszakadt visszaéléseket, 's a' belölök szármozott zsarnokságot, 's azon javaslattal álla föl: *az esküttek jövendőben ne a' Senatusból, hanem a' lovagrendből választassanak*. Javaslát soha talán hasonló helyeslést nem nyere. A' tartományiak, szövetségesek, polgárok, lovagok szavai egy lélekkal pártolák azt. A' Senatus, kit a' megvesztegetések fölhányasai a' nélkül is a' legmélyebben megaláztak, ellenszegülni sem merészle. A' Grachus javaslata, ki beszédközben a' Curiától, pedig melly felé a' szónokok szokás szerint fordúltak, jelentőleg a' Comitiumhoz fordúlt, megerősítetek, 's általa a' státusban egy új political test, mellynek hatalma és tekintete Grachus halála után is mindig növekedék, 's ez

időtől fogva mindig második testet képze, a' lovagrendet. Ha e' körülményeket együtt vesszük, könnyen átláthatandjuk a' lépés fontosságát, 's nem leljük helytelennek Grachus' fölkiáltását, midőn a' törvény megerősíteték: „vége az aristocratiának“!

De a' mennyire bizonyos Grachus törvényének iránya, ismét épen olly nehéz szorosán kifejtani, tulajdonképi tartalmát. Plutarch *) szerint az ítézés 300 lovagának, kiknek kinevezésével a' nép' ötöt bizá meg, a' Senatussal közösen adaték (mellynek száma akkor hasonló vala). Appian **) szerint, kivel Velleius ***) is megegyez, a' Senátustól egészen elvevé azt, 's a' lovagrendnek kizárólag adá. Sőt Livius szerint, a' mennyiben azt elveszett 60-dik könyvének foglalatából tudhatjuk, még tovább ment. E' szerint 600 lovagot tett volna senatorrá (in curiam sublegit), úgy hogy mivel akkor a' Senatorok száma 300 volt, a' lovagrend kétszeres hatalmat nyert. Ha a' valódi ez a' vélemény lenne, úgy ő maga átalakította volna a' Senatust, 's tagjaivá párthiveit tevé, a' mi neki a' többséget megszerzé. De ebben kétkednem kell, mert semmi több nyomát nem lelem, hanem az' egész merénylet *egyedül* az ítélöszékeket tárgyzá. A' mi ezt illeti, helyesnek a' második véleményt tartom, hogy azt *egyedül* a' lovagrendnek adá, mert azt bizonyítja Ciceronak is egy helye (Cicero Ver. Act. I. 16.) hol azt mondja, hogy a' lovagok csak nem ötven évig (Grachustól Sulláig 123—83 K. sz. e.) ültek a' birószékeken, 's ebben Cicero minden kétségen túl a' leghitelesb tanú.

Azonban az aristocratiá párt mind azon vesztesékek ellenére, mellyeket szenvedé, még sem monda le reményeiről, sőt inkább új merényleteket tevé, de az

*) Plutarch I. p. 837.

**) Appian I. 32.

***) Velleius II. 6.

előbbieknél természetesen egészen más neműeket. Az eddig történtek neki iskolák voltak; kénytelen vala átlátni, hogy olly férfi ellen, ki tekintetét annyira megerősíté, mint Grachus, minden nyilvános támadás hasztalan. Rá nézve a' rágalom' nyilai is igen elkoptak, hogy sem tőlök még nagy hatást lehetett volna várni. De a' Senatus ismeré a' nép' ingatagságát, 's erre alapíta egy, a' legfinomabb politica-szötte merényletet. A' helyett, hogy Grachus eltolassék, tervében vala, ellenében egy más demagogot helyezni; 's ha sikerült ennek, a' nép' szemeit Grachusról magára vonni, minden nyerve volt, mert épen a' népszerűség' védőfala az, a' mi Grachust ellenségei ellen biztosítá. Ha ez elromboltaték, véd nélkül marada minden támadás ellen.

Hogy e' czélt elérje, a' Senatus egy más tribúnt, *Livius Drusust*, voná érdekébe; szónokságban nem kevésbé kitünő férfit, mint gazdagságban. Távól attól, hogy a' népnek, mint Octavius, ellenmondjon, sőt annak minden kigondolható módon hizelegnie kellett. Ha Grachus csak két gyarmatot vitt ki, neki tizenkettőt kellett javasolni; ha Grachus földbért határza, a' szegényebb polgároktól a' kapott statustelkekért a' respublikának fizetendő, neki e' földbért, mint a' szegényebb polgárokra nyomasztót, el kelle törleszteni. — Így győze személyes gyűlölet még önérdeken is; így ronthatá el maga a' kormány a' nép' characterét, hogy szenvedélyét kielégíthesse!

A' politica ravaszabbúl volt kigondolva, hogy sem célját tévesztheté. Drusus naponként inkább és inkább a' nép' embere lön; 's a' mint ő emelkedék, Grachusnak úgy kelle sülyedni. A' Senatus, amazzal egyetértőleg, minden javaslatait helyben hagyá, 's ellenben ő minden beszédében a' kormány' főnökeit a' hon' atyjainak festé. A' két párt' ezen szinlett engesztelődésének bizonyos áldozatja senki más nem leheté, mint Grachus.

Hogy körét még inkább kiszélesítse, egy jó alkalmat használa Drusus, ellenségének egy időre Rómá-

bóli eltávoztatására. Gyarmat vala küldendő, legfőképp Fulvius' indítványára, az eldült, sőt átkokkal is terhelt Carthagóba. Drusus kivitte, hogy az ügygyel Grachus bizassék meg; 's a' főügyelet neki, 's még más kettőnek adaték. E' megbizás öt Romából szükségkép' néhány hetekre eltávoztató, 's e' becses időt ellenségei használatlanúl nem hagyák. Az ármányok' és cselek' egész szövénye használtaték ellene. — Az ismeretes maxima szerint: hatalmas demagog' megbuktatásában nem annyira magát mint inkább párthiveit támadni meg, leginkább a' Grachus' meghittje, Fulvius Flaccus hállóztaték körül, kigondolatlan hevessége által legtöbb gyengéket mutata. Elhíreszteték, hogy ő a' nagy Scipio' gyilkosa, 's kéz alatt az is, hogy a' tettnek Grachus is czimborája; bizonyosnak mondaték, hogy a' carthagói új gyarmatot rosz előjelek a' terv' föladására rettenték. Grachus hírévé e' cseleknek, vissza sieté Rómába, 's mindent megteve vesztett népszerűségének visszaküzdésére. E' czélra még lakását is megváltoztató, azt a' palatini hegyről, annak lábához téve át, hol csak szegények laktak. De rövid idő alatt kénytelen vala látni ellenségeinek felettei diadalát, mellynek fájdalma előkövete volt végképi megbukásának,

Ideje az új consulok' 's tribúnok' választásának elkövetkezék. Grachus' süllyedő népszerűsége föléleszté ellenségei' reményét, hogy a' consulatust pártjok' egyikének fogják kivívhatni, 's tán öt is megfoszthatni méltóságától. E' végre tehát a' consulatus' jeleltéül (candidatus) leghevesebb ellenségeinek egyike, ki a' múlt alkalomkor átesett, nevezteték, *Lucius Opimius*. Nem elégedtek meg ármányokkal, de mivel az aristocratia legfőképp a' szövetségeseket rettegé, kik Rómába nagy számmal seregelték, Grachus szavaikkal 's hatalommal is partolándók: a' Senatust parancsot híreszte, hogy a' gyűlések' előtti napon Rómából minden idegenek kitakarodjanak. Cajus nyilvánosan megrová a' consulok' e'

zsarnokságát, 's a' parancsot a' szó legszorosabb értelmében létesíteni nem is vala lehető.

Így érkezett el a' választás' ideje, 's az aristocrazia' pártja tökéletes diadalt vitt ki. Opimius consul lön, ellenben Grachus *nem* jött az új tribunok' számába; bár a' láрма közönséges' vala, hogy a' sorsok meghamisítottak; — 's a' többség valóban *öt* pártolá. De a' választás el vala döntve, 's Grachus magányéletre látá magát letéttve, 's sorsán, ellenei' halálos gyűlöleténél, kétkedni is alig lehete.

Az új consul azzal kezdé meg hivatalát, hogy Grachust minden³ módon sértegeté. Szó vala törvényeinek megsemmisítéséről, leginkább a' Carthagóba vitt gyarmat miatt zugtak, 's nem vala vége az ott látott csuda jelekröli beszédnek. Opimius reménylé, hogy mind ezen ingerkedések⁴ által Grachust valami gondolatlan lépésre tévesztendi, melly neki alkalmat adhata, *öt* nyilvánosan megtámadni. De Grachus annál gondosabban őrizkedék, mennél bizonyosabban tudta ezt; azonban, mivel a' fenyegető vihart jól látá előre, 's Rómában többé erős védet nem lele, azt hát ismét Rómán kívül keresé. Italia' minden részeiből áruhákban jött mindenféle ürügy alatt a' szövetségesekek' nagy száma a' fővárosba, hol anyja maga is segéllé, bár, mások szerint, soha nem javallá e' merész módokat. Elhatároztaték Grachus' törvényeinek megsemmisítését a' Carthagóban telepítendő gyarmat' kiviteléröivel tenni meg, minek kivitelé annál inkább remélhető vala, mert ürügyül a' vallásnak — mint sok illy esetekben — kelle szolgálnia. Az ügy a' senatusban elvégezteték, 's a' nap' határozva, midön Opimius az erröli javaslatot forma szerint a' nép elébe terjéztendi.

A' mint közelge a' nap, 's a' két rész minden erejét cselre fordítá. Grachus különösen semmit nem mu-

*) 121 e. K. sz. c.

laszta el, népszerűségének visszanyerésére. Egy nyilvánosan adandó színjátékra az aedilek kibérlendő páholyokat építettek; a' demagog szétrombolásokat kíváná, mert így a' szegényeknek el kellett maradni. Midőn szavára senki nem hallgatott, a' játékok előtti éjjel számos ácsokkal maga ment a' Circusba, 's a' páholyokat ön-hatalommal leszaggatá. Ugy látszik, elfelejté, hogy a' köztársasági egyenlőséget kikényszeríteni nem lehet, 's hogy az kevesebb mértékben bizony sehol sincs, mint ott, hol vele kérkedünk.

A' várt nap elérkezik, 's Rómában minden előre nagy forradalmat jelente. Számos csapatai mindkét párt népének, jókor elfoglalák a' Capitol' hegyét. Az általános feszültségnél csak egy csekély ok kellett, 's a' zavar elárada. Nem sokára megtörténék az. Mikor a' consul, Opimius, a' gyűlések előtti szokott áldozatokat tevé, lictorainak egyike az áldozat' marháinak belrészeivel az ellenfél' egy csapatján áttolakodva, az útjában állókat e' szavakkal löké félre: „*vissza lázadók!*“ Alig vala a' szó kimondva, és a' lictort gyilkoszurások dőfék le *). A' gyilkolásróli zúgás általános lön 's az aristocraták egyikét sem téveszték el azon nyereségeknek, melyeket nekik ez az eset nyujthata. A' meggyilkolt' teste nagy zajgással vittetik a' Forumon keresztül a' Curiára; a' Senatus 's a' Consul szinlett ijedéssel mentek elébe, bár a' nép fen zugott, hogy épen azok, kik kevés előtt Tiberius Grachus magok gyilkolák el, 's az utczákon hurczolni engedék, most nyilvánosan szomorognak egy

*) Ezen esetenél is eltávozik Appian' elbeszélése I. 37. a' Plutarchétól. Az első szerint, a' gyülekezet' kezdete előtt Grachus a' Capitol' csarnokában magányosan járt föl 's alá, midőn egy Antyllus nevű közember kezét megfogá, 's kéré, kimélje honát. Grachus e' szavakon elbőszülve nézett az emberre, 's egyike kíséretének azt jelöl vévé, hogy az embert urának parancsa nélkül ledöfje. — Plutarch' elbeszélésének kétség kül több valószínűsége van.

lictor' halálán, melyet önmaga okozta. Alig tért vissza a' Curiába a' Senatus, 's rendelést tön, csak igen nyugtalan 's veszélyes időkben használtat, melly a' consuloknak körzetlen teljes hatalmat ada, mindent tenni a' közbékék föltartására, sőt arra *erőhatalmat* is használni *), a' mi különben Róma' falain belől soha meg nem történhete, mert ott fegyvert hordani mindenkinek tilos vala. — Erre Opimius a' Senatusnak, 's a' polgárság' azon részének, melly pártján álla, fegyvert parancsola ragadni.

Grachus a' következeseket tüstént a' gyilkolás' megtörténtekor átlátá. Heves szemrehányásokat tön a' gyilkosoknak, de a' tett meg volt téve. A' Senatus' határozata sejteté önvégzetét; annyi volt az, mintha nyilvánosan lázadónak hirdettetett volna. A' köz ijedés párthiveinek nagy részét elszéleszté. — Mielőtt ő maga a' Forumot elhagyá, megállott atyjának szobra előtt, 's miután azt néma merengésben sokáig nézé, könyűkre olvada. —

Az alatt párthiveinek nagy része összegyűlt. Számos nép késéré haza, 's éjen át örködék házánál, mert támadástól lehete tartani. — De sokkal nagyobb zavar volt a' birtokok' védésére kiküldött választmányi társa', Fulvius Flaccus' háza előtt. Ez az ember, kinek heveskedése szokás szerint mindent elronta, most is characteréhez illőleg mutatkozék; nagy számú pártjával fegyvert ragadtata, 's az oda tolongó népet pazarolva osztogatott szeszes italokkal bódítá el.

Napfelköltével mindketten az aventini hegyet ülék meg. Grachus elhatározottan, meg nem engedni polgárver' ontását, fegyvert sem akart magához venni, 's csak egy rövid gyilokkal ment elébe végzetének. Midőn házat elhagyá, neje *Licinia*, átütelé, 's egyik kezével fér-

*) Videant consules, ne quid detrimenti Respublica capiat. Körülbelől azt a' mit új nyelven így mondunk: *egy várost ostromlandónak nyilatkozzatni*; a' mi az egész belalkotmányt katonáivá teszi.

jét, másikkal kiskorú fiát tartva, kesergé sorsát. „Te a' nép' gyűléseibe nem mint tribún 's törvényadó mégysz többé, mondá; fegyvertelenül lépsz elébe bátyád' gyilkosainak! Ha Tiber Numantia előtt hült volna el, testét kiváltottuk 's eltemettük volna, — 's most nem sokára kénytelen leszek tiédet is habokban keresni!“ — Grachus kifejtözék, 's hallgatva ment odébb barátival; nője togáját akarta megfogni, a' fájdalom elnémitá, 's az életnélkülit rabszolgái vivék testvére házába.

Az alatt Grachus Fulviussal egyesült. Grachus' kérelmére, megegyeztek, béküldést próbálni, 's közbenjárónak Fulvius' kisebb fiát választák, kit ifjusága 's szerénysége arra legalkalmasbnak mutata. Ez a' Senatusba ment, 's javaslatokat tön, mellyek sokaktól javalással fogadtattak. De az eldühült Opimius röviden felelé: „itt szükség közbenjáróra nincs; jöjjenek magok, 's hódoljanak meg a' Senatusnak!“ — A' hirt véve, Grachus késznek mutatkozék, a' Senatusba menni, 's magát védeni. De barátai nem engedék; 's Fulvius' fiát a' közbenjáróság' folytatására másodszor is elküldék. De Opimius távol békülés' akarásától, békókba vereté a' követet, 's párthiveinek parancsot ada támadásra. A' csatának sorsa csak hamar eldőlt. Számos csapatai cretai ijászoknak, kiket a' consul zsoldjában tartá, már távolról szétűzék Grachus' és Fulvius' párthiveit, 's a' rövid csatát megszárlás követé, melly Rómának minden utcáin elárada. Fulvius egy fürdőházba rejtezek, de ellenségeitől megtalálattott, 's nagyobb fiával elgyilkoltaték. — Grachus a' Diana' templomába vonult vissza; ő nem vön a' csatában semmi részt, 's a' polgárhad' látása kétségbe ejté. Öngyilkolásában csak két barátjai, *Licinius* és *Pomponius*, akadályzák meg; 's szaladásra készíteték. A' két érdemes férfiú' neve a' följegyzésre annál érdemesb, mert Grachus iránti vonzalmukat halállal bizonyíták. A' Tiberis feletti hídig késérék. Itt elébe szegültek nyomuló üldözőinek, hogy barátjok időt nyerjen, 's addig vıvtak,

míg mindketten, hűségök' áldozatai elhullának. Csak a' nagy férfinak lehetnek illy barátai! —

Grachus az alatt egyetlen egy rabszolga' kíséretében, egy szomszéd szent berekhez ért. Itt elérek üldözői; de a' hű szolga öntestével fedezé urát, 's fölfogá a' rá irányzott gyilokszurásokat, 's senki addig meg nem sebesítheté, míg ez el nem öletett.

A' polgárgyűlölet' dühe még a' holttesteken is bosszúlatot kerese. Grachus' feje elmetszeték, 's karóra fűzve hordaték, teste, a' többi, 3000-et meghaladó elgyilkoltakéival, az utczákon hurczoltaték, 's a' habokba löketett; birtokaik behuzattak, sőt magának a' természetnek jogai is megsértettek, mert a' meggyilkoltak' nejeiknek megtiltaték férjeik' gyászolása. — Grachus' anyja ifjabb fiának halálát a' léleknek azon nagyságával türe, mellyet megalázni semmi nem tud. Midőn a' hirt vevé, hogy a' szent berekben gyilkoltaték el, csak e' szavakat mondá: „sirt lele, rá érdemest!“ — maga Miseneumba, Nápoly mellé vonult vissza; hol élte' többi részét nem a' világtól elvonúltságban, de olly körben tölté el, melly érdemes volt a' nagy Scipio' lányára.

Ellenére az aristocrazia' ezen elhatározó diadalának, Grachus' pártja ennek halálával sem hala ki. Emléke csak hamar föléledett, neki 's bátyjának szobrok emeltek, azon helyek, hol elgyilkoltattak, szentek lőnek, 's a' nép' oda áronga, haláláldozatokat tenni szabadsága' vértanúnak. Opimius ellenben megvetésbe sülyede, mellyet magára ármányainál is inkább, alacson fukarsága vona. De a' Grachusok' helyét csak hamar más népvézerek fogák el, kik honszeretet' álarcza alá csak önzést rejtének, 's nem irtóztak, kezeiket polgárvérrel elfertőztetni, ha azzal szenvedélyeiknek áldozatot hozhatának. Ki nem ismer, a' sok többek közt, egy *Máriust*, egy *Clodiust*? Forradalmat statusban talán soha sem kezdének nagyobb, nemesb, 's tisztább lelkü férfiak, mint a' Grachusok, de forrás' árja már magoknak is ha-

talmash vála, 'hogy sem azt halálok után köreibe lehetett volna szoritni. Polgárháboruk, számüzések (proscriptio), 's ismételt vérontások voltak merényleteik' következei, 's végök : hogy épen az a' nép', kinek ök szabadságot akartak kivívni, olly despotismus' békóiba engedé magát verni, melly Európában egész a' mi idönkig példa nélkül maradt. (*Heeren után*)

KAZINCZY GÁBOR.

VI.

Herder, az emberiség tanítója.

1. §. **F**elséges nézni, mikor a' sas valamely párolgó völgyekből emelkedik fel a' naphoz ; de szívemelőbb, mikor az ember nem az ész setétségéből közeledik az ismeret világához.

Nemünk gyermekkorát hosszú éj' fekete árnyéka boritá, és az emberi társaság előideje nem jámbor pásztori élet képében, hanem durva vadság zavaros jeleneiben tűnik előnkbe. Állatóságban tespedvén, az erkölcsi érzés csak bajosan, és sok fáradság után kaphatott fel. A' mivelődés első magzeme nem kies éden termékeny földébe, hanem kietlen pusztaság zordon tájaiba hullott. Önmivelődés a' természet talpköve, ez az emberé is, ki életének megfejtésében, célja utáni törekedésében segítséget keres ; de az önmivelődésen kívül nincs hova folyamodjék. Saját erőnk vezethet egyedül, és gyámolíthat bennünket. Nem találunk itt semmi mentő tündérre, ki az igazat a' hamistól, jót a' rosztól tanítson megkülönböztetni, vagy könnyű, fáradság nélküli győzedelmet nyerni, észbeli tehetség, erkölcsi felemelkedhetés és a' lelkiismeret' szava azon rugók, és eszközök, mellyek segedelmével teljesíthetjük magas rendeltetésünket.

Nem csoda tehát, hogy a' történetírásban, a' jót és nemest felette hatalmas ellenséggel látjuk mindig küzdeni, mindenütt rémitő dulást, céltalan zavart, és az ész magasabb országának alapítása sikeretlenségét vagyunk kénytelenek szemlélni. Gyenge és gyámoltalan az ész' és felemeltébb erkölcsiség csemetéje ; de az állati természet ösztöne bátor, és erőteljes ; erőtlen és halkan zeng bennünk a' deréknek, és felségesnek szava ; de az

alacsony önségre egy bájos, és elragadó szózat készlet. Gyámolítás és minden táplálás nélkül kellett a' mivelődés veteményének kemény földből kikelni, hozzá nyulhatván bármi, azt megrontandó durva kéz. Mindazáltal el nem enyészett, hanem minden dermesztő vad zavar háborgásainak ellenére, csendesesen, és észrevétlenül csirázott, míg lassudan erőre kapván, magosabban nem nyúlt, és kifejlődvén, napvilágra került. Meg sem nevezhetni mind azon bajakat, és nehézségeket, megmondhatlanok a' veszedelmek, mellyekkel az emberiség mivelődése vala kénytelen vini; hogy mindazáltal ügyefogyott fejlődő korában képes volt olly hatalmas ellenzőkön erőt venni, kezdetének szinte semmiből, tulajdon ereje által mostani arányilag elég magas állásra juthatni: azzal jobb jövődönket nyilván hirdeti, és tántoríthatlan kezesseget nyújt arról, hogy mivelődésünk és javulásunk nem csak kicsemetézni, hanem inkább mind jobban meggyökerezni, és virágozni, mind pedig magasabb valónk józan kívánatinak és várakozásinak meg fog egykor felelni.

Tudva van azon állítás, mintha az emberiség történetében fel nem találtathatnék azon isten, ki az egész természetben olly hangosan és szívrehatólag szól. A' természet egyetemében a' legfőbb rend legnagyobb összefogás, és legbölcsebb egyezés uralkodik; minden rugóerő maga helyén van, és híven felel meg rendeltetésének, a' tehetségek viszonyos kapcsolatban állván, bőséget, és áldást eszközlenek. Itt a' háborgatásnak, ellenkezésnek vagy botlásnak nincsen helye; napok jönnek 's mennek mindegyik maga idején és óráján, a' világtestek kereknek ama' határtalan térürben, és az egész mindenségnek összeillő egyenmérték a' törvénye. Az ember néma csodálkozással szemléli az egész természetben sejdíthető isten járása nyomait, hódoló elméje fejet hajt e' teremtés tökéletes bölcseségének: egyedül az emberi dolgok történetében nem akar isteni gondviselést, jósgot és bölcseséget látni, csupán itt nem hisz mértéket

és törvényt; csak itt gondol határtalan önkényt, örök esztelenséget, boldogtalanságot, 's nyomorúságot uralkodni.

Kislelkü bohók! ti kétségbe estek azért, hogy egy arasznyi idő, egy féreg rövid élete előttetek örökké valóság, önségből zúgolódtok, mivel az emberiség mivelődésének nagy járása nincsen gyermekes megfogástokhoz szabva, és mivel parányi fáradozástok azonnal meg nem jutalmaztatik. Ugyan az az isten ki a' természetet éleszti; az emberi dolgokban még nagyobb, bölcsőbb és fenségesb jelenségét adja, de hogy itt menése nyomait meggyőződéssel lehessen látni, ahhoz ész, és értelem kívántatik.

A' lelkek fenséges országa erkölcsi szabadságon, nem vak engedelmességén és lelketlen természet' kénytelenségén alapul: nem ellenállhatlan külső kényszerítésből, nem is úgy, mint valamelly erőmű érzéketlen kerékének kell az embernek bölcseséget, és jámborságot gyakorolni, hanem saját ösztönéből maga megismeréséből, és szabad választásból követheti ezt egyedül. Azért szükséges, hogy rosztat ott is tehessen, bohó lehessen ott is, hol isten lehetne. De azért a' bölcs gondviselés meg nem ijed minden visszaéléstől, mellyet munkája, és adománya, az akarat szabadsága szül; nem retteg azon veszedelmektől, mellyeket az erkölcsi szabadság okoz, 's nem hagyja magát azoktól, az emberiség tehetségeinek megkötözésére, és megakasztására azonnal rábírni. Nem, igen jól tudván, hogy tiszta erkölcsi becs és értelmi felvilágosítás, csak ön magokból erednek, csak a' nemtelenebb természetteli küzdésből fejlődnek, és egyedül az erő gyakorlásából származhatnak; azért rá hagyja őket. Az ember tehetségében áll rosztat tenni, de annak következését is meg érzi: minden visszaélés, mellyet erejével, tehetségével visz véghez, ön magát bosszulja meg. A' kérlelhetetlen nemesis üldöz minden botlást, mit vagy magános tag, vagy az egész nem elkövet, és magában a' bajban szükségképen foglaltatik

az orvoslás. De a' mivelődési felemelkedésben rövid szempillantások nem szülhetnek nagy, és nevezetes következményeket; célja magasan áll nemünknek; a' kiindulás pontja pedig alacsony volt. Szüntelen haladunk, de zarándokságunk célja is mozog: mert a' nemes és nagy előtt nincsen gát. Előre van függesztve szüntelen szemünk, és békételenség lep meg bennünket, ha törekvésünk ideálját ezredek után is még messze látjuk állani; a' békételenség majd zugolódássá, megelégedetlenséggé, és kétségbeeséssé válik nem sokára, sőt az a' buta hiedelem fogja el az esztelen embert, hogy nemének egész története oktalan céltalan, és értelem nélküli. Ha volt valaha tévedés, van ebben minden bizonytalansággal.

Hátra kell tekintenünk, ha tudni akarjuk, igazságe a' mivelődés örök haladásának eszméje, vagy csak feszült képzelődés szüleménye? hátra kell tekintenünk, hogy bátorságunk és erők legyen, a' köz felvilágosodásra és boldogságra törekedni.

Miben állott a' mivelődés nemünk első korában a' régieknél, még a' hajtani csinosodás legboldogabb idejében, és micsoda fokon áll a' mai mivelődés? mik voltak a' tudományok, és szép mesterségek a' régieknél, mennyire terjedett a' hasznos mesterségek üzése mi módokat használtak ők az élet könnyebbitésére és szépítésére, 's miként állanak mind ezek a' mai mivelődéshez? mi állapotban volt hajdan a' vallás, az erkölcsiség a' köz és magános törvény, milyen karban voltak akkor a' nevelő, oktató, mivelő, és a' közjóra vezérlő intézetek, és micsoda arányban vannak ezek a' mai mivelődéshez? mifele bajaik és nehézségeik, igaz panaszai voltak a' régieknek, és miben állottak általában az elhunyt kor' szenvedései? mik voltak a' régibb polgárosodás kívánati, reményei, és képzeményei? mi teljesedett be ezekből, és mi nem? elmaradott-e az utókor képzeményétől, vagy talán messze túl haladott azon, nemünk tehetségének, miveltségének, és boldogságának kifejlö-

dése teljesítette-e az akkori emberbarátok reményeit, és óhajtásait, vagy talán felül is multa azokat? miből állottak a' régibb műveltség embereinek gondolati, és képzeleti, az életnek értelme és jelentése felől, mit tartottak az embernem örök leendőségéről, hogyan képzeltek az emberiség természetét, és annak a' teremtés nagy mindenségéhez álló viszonyát? milyen terjedelme volt általában a' régibb művelt kor értelmi körének, és magasabb gondolatországának? micsoda arányban vannak mind' ezek a' mai polgárosodás álláspontjához? mik különösen jelen óhajtásink, reményeink képzeményei, micsoda gondolatok divatoznak mai nap nemünk nagy jövődjére felől, mi nyújt arra módot, és hol találhatik az azt biztosító kezeskedés?

Ezen kérdések világos megfejtéséből tanuljuk megismerni az emberi dolgokban is az istent, ez által pedig azonnal eloszlanak minden kételkedéseink az emberi sors bölcs elrendeléséről. Ezek' alapos, elmés, és világos megfejtésétől függ nemünk nagy érdeke, és némileg a' művelődés haladása is: azért ezek jól talált eldöntése nevezetes a' művelődés történeti feladások sorában; ehhez szolgáló gondolatokat, és útmutatásokat szándékozunk közölni jelen töredékekben.

Minél mélyebb behatású, és kevesebb elfogultságú hasonlítást teszünk a' mai művelődés, és a' régibb polgárosodás között, annál inkább megerősítetünk azon meggyőződésünkben hogy, az embernem' lépcsőnkénti nemesedése örökké tart. Sok, és igen nagy a' mi eddig létezésének rövid időszakiban maradandólag történt már e' részben. A' történetírás minden lapjain sok nyilvános jel, és bizonyosság látszik arról, hogy időfolytában sokkal több tétetett már az emberiség művelődése, és boldogsága előmozdítására, mint a' mennyi valóságban kívántatott és váratott az előkor legfenhéjázóbb reményei szerint is. Valamint a' jelennek vannak olly követeléseik jövődjére nézve, mellyek feszült elmék hiú álmódzásainak tartatnak: úgy a' hajdani emberbarátoknak sokféle

öhajtásai és várakozásai, mellyek már maradtandó teljesedésbe mentek, elmefuttatások gyanánt nézettek. Esztelenség tehát kislelküleg kétségbe esni, és kételkedni a' magasabb mivelhetés, és ezzel összekötött tiszta boldogság felől, 's épen nem bölcsesség minden jobb jövendőt elrekesztő botlásokat látni azon nehézségekben, mellyek a' mivelődés menetelével természet szerint járnak. A' bölcs emberbarát, kinek igazán szívéen fekszik neme' boldogulása, nem veszti reményét, inkább mostani mivelődésünk állásának még igen csekély foganaatával is meglegszik, és örömet bizik a' jövendőhöz, tudván milly alacsony állása volt az emberiségnek mivelődése kezdetében, mivel látja mi temérdek akadályokat kell az egyetemleg terjedő magasabb polgárosodásnak alacson önkecsegtetéssel küzdve legyőzni; a' természet' egész elrendeléséből, valamint a' lélek, és minden emberi dolgok legbensőbb valóságából, úgy a' történetnek fő vonásaiból azt a' biztató ígéretet, és meggyőződést nyeri, hogy a' világosság és emberi méltóság után törekvő erőnek hatalma roppant, következőleg olyan, melly soha meg nem győzethetik, egészen soha el nem nyomattathatik, hanem még olly tökéletesnek látszó elbukása után is megfitalodott diadalmában újra felemelkedvén végczélját elébb utóbb dicsőséggel kivija.

Még ugyan szorosan vannak összefűzve azon sokféle rejtvények, mellyek az élet' jelentésinek tekintetében körülvesznek bennünket, de az emberiség nagy jótévői már megtörték a' jeget nevezetes munkálkodásaikkal, és dicsőleg utat is nyitottak, az emberiség feltétele és célja bizonyosan tudatik, és azon végpont, mellynek elérésére nemesb természetünk törekszik, már szinte szemünk előtt áll.

2. §. Mikor az újabb mivelődés útját még homály borítá, számtalan szük képzelet szegénnyé tette a' gondolat országát: akkor földünk virányaira egy világosság' nemtője bocsátkozik alá, felebarátinak megmerevedett sziveit végtelen bölcsesség árjával elevenítő, és feleme-

lő, őket az ismeret kutfejéhez vezetendő, szivreható szelidséggel buzdítván őket, az emberiség legszebb célja elnyerésére.

Közelíték tehát hozzád nemünk nagy jótévője, nemzetünk és az egész emberiség kedves tanítója; sokkal gyengébb, mind szavam, mind beszédem, sem hogy ha, tártalan lelkesedésem tolmácsa lehessen; de Herder nevére keblem minden zengzete, és a' szeretet teljes érzése egyesülnek bennem. Ő is feleinek szív barátja, a' szeplőtelen és tökéletes férfit, kinek neme' mivelődéséről nagyobb érdemei vannak, mint akárkinek, ki eddig munkálkodott és tanított, ő is balul érteték és gyűlölteték; mindazáltal szép jutalmat vett, mert olly koszorú fűzeték számára, minőt nem földi, hanem csak mennyei hatalom, és gondviselés nyujthat, a' régibb és újabb mivelte kor' költőinek legjelesbikétől Richter Jean Paultól magasztaltaték, halljuk a' költőt: „olly őrangyalt fogsz megismerni, kit ugyan ifjúságodban feledékeny vagy megérteni, de ki utóbb rád nézve azon jövendőlt alakhoz hasonló szárnya, tagokkal fog birni, mellyeken túl ragad minden szószaporító' bölcselkedése; ha egykor ezen dicső léleknek magas országába felemelkedel, kinek egyetlen csupán magát érdeklő gondolatja, vagy tudománya sincs, ki nem a' gyümölcszedővel nyul az ismeret fájának egyes ágaihoz, hanem földrengésként gyökerestől megrendíti a' fát, ha felszálsz az ő világába, egy hegyórmon leszen állásod, alatta a' népek közelebb hozzád egymással összeszövetkezve tanyáznak, szivedbe pedig ezen népek és idők rajzolója a' türelemnek századunkban ismeretesnél fennségesebb lelkét szállítandja; bérceire jutván lelket emelkedni fog és a' tiszta, könnyű hegylég az eget, és földet közelítendi, a' tüzes csillagzatok verőfényét, és az élet' zaját enyhítendi; majd a' képzelődés déli bábként játszadozó tündereit festegeti előtted, szívérványát övezet gyanánt bocsátja ki, és ha oltárt emel, a' dicső égi hangok zengedeznek körül, mivel épülete minden kövét Apolló lantja illette.

Akkor édesem! ha olly boldog leszesz általa, mint atyád lön, akkor azon embert, kit legbuzgóbban tisztelsz és szeretsz, ne nevezd más, mint Herder néven“.

Illyen volt, így virágzott ő, és soha senki korá' mivelődésébe annyi elhatározottsággal, mint ő, nem hatott. Munkálkodásai olly nagyok, hogy azokat átlátni kívánt sikerrel fejledezni csak a' jövő nemzedék fogja. Nem is volt soha egyes ember olly mérhetlen tehetségekkel és segéd eszközökkel felruházva, mint Herder. Nem könnyű elszámlálni mind azt, a' mit tudott, de még nehezebb volna ennél megnevezni azt, a' mit nem tudott. Már az is álmélkodásra méltó, ha mind azon tárgyak hosszú sorát tekintjük, melyekről remek munkákat írt. Herder egyképen jeles költő, történetíró, bölcselkedő, aesztheticus, belletrista, tudós theologus, tanult és elmés nyelvész, geographus, és természetvizsgáló volt; mindenek felett az emberi szív, és minden emberi viszony fordulatok bölcs ismerője és megítélője volt. Azért ideálja minden történetírónak. Egy nagyszerűleg kidolgozott, és *Über den Geist der ebräischen Poesie* című értekezésként előadott nemzetek történetes legfenségesebb remekmunkája a' classica literaturának.

Herdernek legnagyobb érdemeit az emberiség és mivelődés terjesztésében tett fáradozásai teszik. Az emberi tehetségek' nagyra és dicsőre törekvő ösztönei kifejtésére nincs semmi nagyobb befolyással, mint az emberi mivelődés története; ez képes egyedül az élet' jeletereit és mivoltát tökéletesen felvilágosítani, ez tehet bennünket oktatás és példaadás által emberségesekké: az általános magasabb mivelődés alapjául tehát a' mivelődés történetét vehetjük, ennek alkotója pedig Herder, előtte nem is volt mivelődési történet, ő fogta fel legelőször is e' gondolatot, és azt nem csak legjelesb munkájában; *Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit*, hanem általában minden munkájában terjesztette, egyszersmind pedig olly bölcseséggel és mély belátással alapította meg ezt az új tudományt, hogy ebben

nehéz lesz másnak hasonlót tenni. Ha tehát ezen nagy alkotmányt az emberiség javára nemzedékről nemzedékre hovatovább akarjuk vinni: Herdernek az emberiség története philosophiájához vezető munkáját kell vezérül választanunk. Minél mélyebben fog a' következő kísérlet vágni ezen munka velejébe, minél szorosabban fog ahhoz ragaszkodni: annál foganatosb hatása leend. Már el sem tévedhetünk, Herder igen is világosan tűzte ki a' pályát, de őt követniünk is kell, ha a' nagy épületet renddel és pontossággal akarjuk folytatni. De a' tárgyat közelebről szükség érintenünk, és meghatározunk azon vezér gondolatokat, mellyek Herder elméjét leginkább kitüntetvén, egyszersmind megtágitották az emberi láthatárt; gyönyörű nyugpontok gyanánt szolgálhatnak ezek arra, hogy a' mostani tudomány állásához képest az élet működésére és céljára néhány pillanatot vethessünk.

3. §. I. Jeles tanítónknak fő eszméje, melly különösen tulajdona volt, és kiváltképen bélyegző, azon meggyőződésben áll: hogy *az emberi nem folyvást nemesedik*. Ez Herdernek fő munkájában a' már említett Ideákban alaposan és bőven van eléadva, jelesen a' XV. könyvben, melly felette érdekes és szivreható. Csak czimét kell olvasni, és azonnal megérezni ezen fennsleges nemtőnek szárnycsattogását. Azon bölcsesség, nyugalom, és mélység, melly ebben uralkodik méltó elragadtatást szül. Olvassátok el barátim azt a' szép értekezést, olvassátok el gyakran, és fontoljátok meg figyelemmel, egy tiszta lélek nem vehet ennél szebb fellengzést; vége pedig utánozhatlan. „Valamint úgymond az ész nem kíván külső jutalmat, úgy a' belső erény sem. Ha munkája el nem sül, a' kár nem őt, hanem korát éri, de az emberi oktalanság és félszesség azt meg nem ronthatják, hanem elkészül annak idejében; az emberi elme azonban egyetemleg szüntelen halad; a' ki gondol, bár eszközleni még nem tud, az talál, ha bár visszaélnék is a' gonosz kezek sok időbe került találmányával. Meggyőzvé az indulatokat magát is csinosítja, ha egy he-

lyen nyomatik, más helyre szál. és tágítja földi uralkodása' körét. Nem ábrándozás azon remény, hogy a' hol csak emberek léteznek, ott még valaha okos, igazságos és boldog emberek fognak lakni, boldogok, nem csak ön, hanem az egész testvérem okossága által".

De ennél még mélyebben és összefüggőleg van kifejtve más helyen, emberiséget terjesztő leveleiben (*Briefe zur Beförderung der Humanität*) nemünk örökké haladó tökéletesedésének eszméje, ott áll egy fejezet, a' többiek sorában, rövid, de gondolat teljes, czime: *Az emberiség characteréről*. Ez az igazi életphilosophiának kifejtését foglalja magában, annyira bővelkedik következményekkel, hogy arra az életnek mivoltáról egész tudományt építhetni. Ezen cikkelyben foglaltatik a' mivelődési történetnek valódi feladása, ezen tudományban fellépni akaró egyebet nem tehet, mint Herdernek ama' alapeszméjét folytathatja, a' tudománynak mai állásához képest új bizonyságokat, és szempontokat foghat fel, ezen olly mélyen, és állandólag rakott talpkövnön a' nagy művész szellemében tovább építhet. Azon értekezés nemünknek mivelődési történetére nézve felette érdekes, és nyomos, melly minden mivelődés barátjainak különös figyelembe ajánlható, mert a' miveltségeknek évkönyveiben sehol sem találtatik a' jámbor és elmulthatlan bölcseségnek hasonló mutatványa. Befejezése különösen jeles, csak egy épület van ügymond, mellyet folytatni kell, ez legegyszerűbb 's legnagyobb; kiterjed minden századokra, és nemzetekre, az emberiség, mikent physical, úgy erkölcsi és political tekintetben szünet nélküli haladásban, és törekvésben áll. A' tökéletesedés nem csalás, hanem eszköze, és végeztelje mind annak, a' mi nemünk természetére, az emberiség kimivelésére kívánatik. Emeljétek fel szemeiteket, és lássatok mindenütt vetés; itt rothad' és csirázik, amott neki indul, és új magra érik; ott jég és hó fedi azt, ne busulj! a' jég felolvad, hó melegíti a' vetést. Minden mostohaság, melly az emberiséget éri, egyedül javára és hasznára

rendelteték. Csak rajta mulnék, ha hasznát nem venné, magok az emberi vétkek, hibák, és gyengeségek, mint természetes tünemények, törvények alatt vannak, és számolás alá vethetők, valamint ki is számítatnak, az én hitem ez: „*Speremus atque agamus!*“

Ezen nemünk szünet nélküli tökéletesedésének eszméje elkerülhetlenül szükséges. Ez teszi a' szellemi élet valódi rugóját és elemét, nélküle az emberiség álló posványra válnék, melly a' gondolatok országát rothadásba sülyesztené. Noha pedig oly nagy szüksége van nemünknek ezen eszmére, oly mélyen gyökerezik a' természet egész elrendelésében; még is igen soká férkezhetett az emberi szivekbe.

Ezen eszmének tulajdon becse abbad áll, hogy az egyes ember életétől külön választatik az egész fajzaté, 's ezen utóbbinak mint a' teremtett dolgok mindensége nevezetes tagjának több fontosság tulajdonítatik, mint ez a' régibb gondolkozás szerint szokásban volt. Ki az emberi élet mivoltáról megvetőleg és ocsárolva beszélt, és ítélt, az ezelőtt nem igen sokkal köz tetszést nyert; minden a' mi ez életen kívül van, az mind jónak bölcsnek, és deréknek tartatott; csak az embernek minden tette törekedése, és egész természete alávalónak, rossznak, czéltalannak, esztelennek, és nyomorultnak látszott; érdemnek tartaték, nemünkről alacsonyító gondolatokat táplálni, az emberek' nemes utáni fellengző törekedéseitől minden jövendő fogamatot megtagadni. Minden remény egyedül a' jövendő életre utasítaték: ott fogna feltűnni egyszerre minden dicsőség, itt pedig örökön örökké setétség, undokság, és nyomorúság tüntetett előnkbe. Ilyen szomorító philosophiában nincs okosság, benne minden jobb jövendőnek, míg az e' világon túl igértnek is csak temetőjét láthatni. 'S mindazáltal amaz időnek miveltebb férfiai is bár nem oly darabos, és buta alakban, hanem egy finomabb scepticismus színe alatt részesültek benne. Maga Lessing is, ama' miveltebb, és világos elme' csalódásnak nevezte azt az eszmét,

melly szerint az emberi nem szüntelen javulni, és nemesülni gondoltatik, mi hasznos, és szükséges volna ugyan, még sem egyéb csalásnál. Swiftnek komor emberggyűlölete is nagyon ellenszegült, azon szép ideának, 's így Herder előtt senki sem hitte azt, neki, mint az ember-nem buzgó barátjának volt fennhagyva ezen szép hitet támasztani, szelid bölcseségének világában magasabbnak és felségesebbnek mutatkozott az emberi élet becse, 's olly elragadtató nyájassággal tudott beszélni embertársai sziveikhez, hogy azóta emberségesebb képzeletek keletkeztek. Ezeknek hatása sokáig csendes és észrevehetlen volt, de idővel szemlátomást nevedett, bölcseséggel, és szelidséggel fogja az emberi sziveket eltölteni; emberségre nyájias türelemre, és szíves jámborságra fog bennünket kisztetni, 's számtalan száj fogja hirdetni alkotója dicséretét.

4. §. II. Második főgondolatja Herdernek, melly elméjét bélyegzi: az emberség' eszméje. Ez volt kiváltképen életének, és munkálkodásának főtárgya. „Óhajtanám úgymond ezen szóba *Humanitát* emberség mind azt befoglalhatni, a' mit eddig az embernek eszességre, és szabadságra, szebb erkölcsökre, és munkálkodásra, legérzékenyebb, és legerősebb egészségre, a' föld ellepésére, és rajta uralkodásra vezető mivelődéséről mondtam: mert az ember rendeltetésének emberinél szebb nevet nem adhat, mivel ő rajta van földünk teremőjének képe, a' mennyire itten látható, kinyomva.

Azon ideának veleje pedig abban áll, hogy nemünknek mindegyik tagja jelen éltének célját mindazon tehetségeknek tökéletes kifejtésében keresse, melyek természetében fekszenek. Nem földfölötti lényekké angyalokká, vagy félistenekké, hanem jó; bölcs, igaz, és boldog emberekké kell ön magunkat mivelnünk. Ezt pedig mindenkép megtehetjük; mert arra elszánt akaratunk mellett elég tehetségünk van. Az ember egy szellemi világnak, melly véghetlenség legalantabb lépcsőjén áll. Tehát mindig igen tökéletlen lény, 's úgy szólván

csak kezdete a' véghetlenség munkájának. De épen azért nem álmódzás azon hit, hogy buzgó akarattal emberi hivattatásának tökéletesen megfelelhét. Emberi bölcseségre és emberi jóságra felemelkedni elegendő erőt, tehetséget adott neki a' természet. Ezeket gyakorolja hiven, ezeket fejtsse ki tökéletesen, és eleget tett; ez által földi istenné válik, 's úgy megyen át, mint érdemes és tiszteletre méltó. lény a' második lépcsőre, önszerezte magasabb tehetségekkel felruházva fenségesb második életét boldogabban töltendő.

Azért volt olly mélyen meghatva kedves tanítónk a' humanitás értelmétől, írásaiban is arra törekedett, hogy ezt közönségesen elfogadtassa. Rendkívüli szépséggel, és kellemetességgel irt ő erről emberséget terjesztő leveleiben: „Nemünk természetéhez tartozik úgymond, annak minden lehető kimivelése, és tökéletesítése teszi azon tárgyat, mellyet az emberséges férfiú szeme előtt tart, mi után törekszik, 's miért faradozik. Minthogy nemünknek magának kell azt véghez vinni, a' mi lenni kíván, és tud, azért senkinek, a' ki csak ahhoz tartozik, sem illik részvétlenül attól elállani, mindenkinek az egész emberiség boldogságán, vagy boldogtalanságán részt kell vennie, ész és tetheli tehetségével készakarattal neme őrangyalaának kedveskednie. Mindnyáján keblünkben hordjuk a' valósitandó eszmét, és azt mivé lennünk kellene, 's mik nem vagyunk, ismerjük a' levetendő salakokat, úgy, mint a' felveendő alakot, és minthogy azzá, a' mivé válni akarunk, máskép nem lehetünk, mint magunk és mások által, tőlök indítatván 's rájuk hatván, humanitasunk másokéval egyesül szükségképen, és életünk nem más, mint annak iskolája és vinnyéje. Minden emberi intézetek, tudományok, és mesterségeknek, ha igazán azok akarnak lenni a' miknek lenniük kell, más céljok nem lehet annál, hogy bennünket emberségesekké tegyenek; az az nem emberekből, vagy félemberekből tökéletes emberekké tegyenek, és nemünknek először kicsinyben azt az alakot adják,

mellyet az ész jóváhagy, a' kötelesség kíván, 's melly után vágyaink törekszenek“.

Mi szent ihletéssel beszélt a' megdicsőült az ember abbéli kötelességéről, és rendeltetéséről, hogy az magát embernek mívelje ki. Halljuk csak magát, úgy sem képes valaki ebben gondolatjait elérni. V. könyvének 5-dik czikkelyében ez van: „Láttuk, hogy mostani létezésünk, a' humanitás kimivelését tárgyazza, arra valók minden földi szükségünk, hogy ahhoz vezéreljenek bennünket. Észbeli tehetségünknek eszességgé, finomabb érzeinknek művészetté, ösztöneinknek valóságos szabadsággá, és kellemetességgé, illetődhetésünknek szeretetté kell válni, e' szerint könnyen sejdíthetjük, mi fog átmehetni emberiségünkben a' tulvilágra; t. i. épen azon istenféle humanitas, és emberség, minden, mi e' földön szükséges, csak erre való; csontjainknak meszét a' köveknek hagyjuk, az elemeknek visszaadjuk a' magokét. Minden érzékbeli ösztönök, mellyek által, miként az állatok, a' földi háztartásnak szolgálunk, akkor munkájokat elvégezték, melly abból állott, hogy az embert nemesebb érzésekre, és törekvésekre bírják, 's ezzel vége munkálkodásuknak. Ilyen szándéka volt a' természetnek minden földi szükségünknel, mindenikét arra rendelte, hogy a' humanitás csiráját sarjadosni segítse, melly ha kikelt, egy napfénynek szebb sugárai alatt virágot hajtand. A' valódi szépség és szeretet volt az ember minden iparkodásának célja, noha azt maga sem tudta, 's e' célra gyakran igen görbe úton törekedett; a' tömkeleg megnyilatkozik 's a' csábító tündéralakok eltűnnek, 's mindegyikünk, ki közelebb, ki távolabb nem csak azon középpontot látandja, mellyre útja vezet, hanem te anyai gondviselés! magad fogod őt szelid kezeddel nemtői, és baráti alakban, mellyre elkerülhetlen szüksége van, oda vezetni.

Bizzál tehát ember: a' jutalom' mellyért vinned kell, ki van tűzve előtted. Vesd el mind azt, a' mi embertelen: igazság, jóság, és istenféle szépség után töre-

kedjél, 's el nem hibázhatod czéledat. A' nap, melly világít, kicsalja lakásodat, és földi munkádat, és mind addig elhomályosítja az égi csillagokat; mihelyt leáldozott nagyobb alakjában mutatkozik a' világ: a' szent éj mellybe burkolva valál, 's egykor elleszesz rejtve, árnyékával betakarja földedet, 's felfedi égben a' halhatatlanság könyvét. A' föld már nem leszen, mikor te még létezni fogsz, és más lakhelyekben és életművekben az istennek, és teremtésének örülni. Sok jót tapasztalál rajta. Azon működésedet, mellyben mint az éj' fia körül, és feltekinteni tanultál azért vetted. Rajta légy tehát, hogy vígan elhagyjad, 's áldásodat bocsásd arra, mint egy ligetre, mellyen egy halhatatlanság gyermeke, gyánánt játszadoztál, 's azon iskolára, mellyben öröm és szenvedés között férfi korra neveltettél. Tovább semmi jogod ahhoz: ő neki sincs hozzád: a' szabadság süvegével ékesítve, és a' mennynek övezetével körül övezve folytasd vígan zárandókságodat.

5. §. III. A' mi kedves tanítónkat mindenek felett fel-emeli, és lelkének fenséges természetét leginkább hirdeti, az az eszme, hogy az ember nem csak az emberi nem által nemesíthetik, hogy az ember fenséges nemes és szerencsés körülmények utáni törekvésében csak saját erejére van utasítva, hogy neki e' részben valójának legbensőbb törvénye szerint semmi idegen erő, vagy hatalom kalauzul nem szolgálhat, hanem hogy minden boldogulását egyedül saját belátásában, és munkás buzgóságában kell keresnie, és így elérnie. Nincs olly gondolat, melly nemünk mivelődésének ennél hasznosabb, termékenyebb, és így elkerülhetlenebb volna. Azon képzelet, hogy egy láthatlan hatalom intézgeti az ember lépteit, és hogy ez amannak hozzájárulta nélkül semmi-ben czélt nem érhet; nagyon otromba és vad, és az embert érzéketlen eröművé alázza le; munkásságát, fáradozását, állhatatosságbeli ösztönét megsemmisíti; minden jobb jövődöre kilátását megakasztja. Vannak nagy bölcseségű törvények, mellyek az élet, jeleneteit igazgat-

ják, de ezek az egész teremtésnek elintézésében, ennek minden egyes tagja természetében, melly azok szerint van alkotva, következőleg az ember' természetében is léteznek. Ezen változhatlan törvényeknél fogva önmagában talál az ember elég tehetséget, és segéd eszközt, hogy tökéletességének azon pontját, melly állapotjának megfelel, saját iparkodása által is elérhesse. Közmivelttség, vagy közdurvaság; közboldogság, vagy közboldogtalanság; felséges béke, vagy lesújtó békételenség: egyiránt az emberiség hatalmában állanak, mert ő maga egy sorsnyilait osztogató istenség. A' véghetlen bölcsesség törvényei szerint, mellyeken alapszik az egész teremtés, a' csinosodást, miveltést, jóságot, és magasabb miveltséget eszközölő erők és segédeszközök sokkal felül múlták az azok ellen törekvő munkásságot; azért esztelenség természet feletti segítséget várni, ha erőnkben is eleget találunk. Nemünk ellenséges nemtője, és csapása melly a' fejlődést annyira gátolta, azon buta állítás volt, hogy az emberiség magasabb és állandó miveltődésre, vagy épen nem alkalmas, vagy legalább azt egy természet feletti hatalomnak segítségével nélkül el nem érheti. Ez ellen szegült Herder felvilágosodott elméjének egész erejével. Érdekes a' mit erre nézve *Ideen zur Philosophie* című munkájában mond: „Ha a' gondviselést kísértetnek gondoljuk, melly minden úton előbukkan, hogy az emberi cselekedetek folyását minduntalan félbeszakassza, hogy képzelődésünk, és önkényünk szülte ez vagy amaz feltételünket elősegítse, vagy végrehajtsa: arra azt felelem, hogy a' történet temetője illy gondviselésnek, de az igazságra nézve minden bizonynal hasznos temetője, mert micsoda gondviselés volna az, mellyel mindenki mint dolgai felzavarójával, feltételei eszközlőjével tetszése szerint vissza élhetne? Azon isten, kit a' történetekben keresek, ugyan az, ki a' természetben nyilatkozik. A' természet törvényei ugyan is, a' dolgok valóságában fekszenek, mellyeken túl magát az istenség, épen nem teszi, ő inkább azokban, mint a' mellyeket maga

alkotott, 's mint felséges hatalmu változhatatlan, bölcs és kegyes szépségében nyilván mutatkozik. Tökéletesen van ezen szép eszme, mellyről szó van máshelyen, kifejtve t. i. azon példabeszédben, mellynek czime ez: *A Sphynx*, egy földi, és emberi történet.

Olympus istenei e' világra teremtvén az embereket, azokat társalkodások, és sorsuknak közvetlen elrendelése által kívánták boldogítani. De ez nem sikerült addig, míg a' bölcsesség istenné azt a' tanácsot nem adta, hogy az embereket egyedül önerejük élesztése által gyámolíthatni. Azon eszközök, úgymond a' példabeszéd, mellyek eddig a' halandókra fordítottak, rájuk nézve idegen eszközök valának, valamelly istennek kellett segítségökre lenni, valamelly nemtőnek kellett őket meginteni egy magasabb szellem feltalálására, nem csoda tehát, ha ezen idegen jótéteményeket zsákmányokká tették, azokkal vissza éltek? nem csoda, hogy ama' háborgató isteni járásra ráuntak? a' jó nem tulajdon szivekből fakadott; nem saját lelkekből származott. Az emberiség egyedül az emberi nem által emeltethetik fel.

Pallas szállott alá a' földre, hogy munkáját elkezdje; Pythagorást hallgatásra és gondolkozásra tanítá, ébren álmodozások nélkül megfejté neki a' világ mindenségének törvényeit, füleit megnyitá a' sphaerák harmóniájára. A' lelkes Plátót a' lelkek országába vezeté, megmutatni neki az istenek' birodalmát, és magát a' mennyei szerelmet, Brutust, és Scipiót áthatlan paizsával fegyverkezte fel, érzést csepegtete szívökbe, hogy ne csak a' hazát, hanem az erényt is szeressék, az irigységet megvessék, és kigyószőre által csak még nagyobb erényre ingereltessenek. Egyszerű dárdájával, melly egykor óriásokat terített le, megüté a' sziklát, mellyből jótékony olajfa kelt ki. Nem az ellenségen győzedelmeskedőket, hanem az emberek jótévoit köszoruzta meg békes lombjaival; de legörömbestebb azt, ki ön magát meggyőzvének békében élt önmagával. 'S az erény jutalmazásban sem rendre, sem nemre, vagy időre nem

tekintett. Az asszonyi nem sem kerülte el testvéri figyelmét: a' munkásságnak és házi szorgalomnak minden mesterségeit nem ő érettök, hanem ő bennök találta fel. Penelope által ártatlan ruhát szövett, és békességes reményének könyeivel vigasztalta, a' várakozót. Még a' halálnak megvetésére is kiszította nemének némelly nemeseit. *Arria* kezébe tört adott, és *Porciának* tüzes szenét nectarrá változtatta. Jupiter neki az emberi nemét, mellyről legtöbb érdemei voltak, tulajdonul adta át, 's ő a' mennynek vigalmi helyébe, a' földet választá magának csendes bizodalmas lakhelyéül. Legörömostebb lakik a' gondolkozó, és munkás bölcsnél, 's örül a' jó, nevelés, házi és dolgos élet boldogságának. Ezért aztán gunyolta őt a' szerteszét kalandozó Venus, őt sötét bagolyhoz hasonlítván: de a' sors maga, úgymint végzései egyedüli, és legjobb végrehajtóját nemesebb hasonlatjellel *Sphynxxel*, mint a' rejtett bölcsesség képével tisztelte meg.

Még eddig itt ott a' földön homályba van borítva országod ó nagy istenné! bár minél előbb általános világos országgá válnék!

6. §. IV. Negyedik különböztető jegye Herdernek az a' legszelidebb türelem, és állhatatosság szelleme, mellyet az emberi természet nemesezése utáni törekvésében mutatott.

Egykedvűség és állhatatosság szüke teszik az emberiség mivelődésének legfőbb akadályait. Egyik része az emberiségnek nem indul meg semmi nagy eszmén, főkép a' közjó nemesebb elmozdítására törekedni nem képes. Az olyannak ön személye állati tengése fekszik szívéen, 's ezen keskeny körben kerengnek egyedül szegény buta gondolati: De még ama' nemesebbek is, kiknek az emberi mivelődés és boldogság nagy végcélnek látszik, még azon jó emberek is, kik készek nemünk szebb jövődjének szentelni és feláldozni magukat, nem képesek mindig a' szerencsétlenség órájában a' lélek háborgatlan egyformaságát, és nevezetesen az

igazságnak és bölcseségnek végtére is következő győzelme felőli reménységet megtartani. Ha a' sors kemény csapásai érik őket, ha az egész emberiség javát tárgyazó törekvéseiknek egy megrendíthetlennel látszó vak hatalmasság állja el útjokat, ha legtisztább céljaikat, legszebb reményeiket dugába dőlni látják: akkor könnyen erőt vesz rajtuk a' vigasztalhatlanság és kétségbeesés: hátortalanul engednek az ellenséges hatalomnak, nemes szíveik egykedvűséggel telnek meg, az emberiség nagy ügyei iránt. Ezen jámborok a' mi nagy tanítónknak, és vezetőnknek oktatásaiban keressenek vigasztalást, és épülést. Elérhetlen, a' mit erről Ideáiban mond. Az a' hely sokkal fenségesebb, hogy sem leírni elmulasztlatnám.

„Térdet hajtok egész nemem a' természeti bölcsesség szülte magos elrendelésének annál örömeztőbb, mivel látom, hogy ez terve az egész természetnek. Azon szabály, melly világ alkotmányokat tart fenn, 's minden kristályt, minden fényt, minden hófúvatagot alakít, ugyan az alkotta nemünket is; tulajdon természete teszi maradandósága, és munkálkodása alapját, míg csak emberek lesznek. Az istennek minden munkái magokon alapulnak, és az egymásközi összefüggésben élnek, mert valamennyien egy, bizonyos határok közé szorított ellenkező erőknek súlyegyenére, mellyet belső hatalom rendre intéz, vagynak építve: a' mi csak történetik, az megtörténik: a' mi hatni képes, az valóban hat is. Egyedül az ész és igazság maradandók; ellenben az oktalanság és balgatagság ön magokat, és a' földet is megrontják“.

Ha tehát ama' rege szerint, egy Brutust Philippi-nél a' csillagos ég alatt úgy hallom beszélni: „Oh erény, azt véltem, hogy valami való vagy, most látom, hogy csak álmom vagy“, akkor ezen utolsó panaszban nyugodt bölcsre nem ismerek. Ha igazi erénnyel bírt, úgy az, valamint okossága mindig magában jutalmaztatott meg, 's azon szempillantásban is jutalmaztatnia kellett.

Hasonlólag ha közülünk valaki, ki az erénynek híve, annyiszor panaszkodik, hogy munkája el nem sül, hogy a' földön csak otromba hatalom és elnyomás uralkodik 's hogy az emberi nem csak az esztelenségnek, és az indulatoknak zsákmányul vettetett, akkor eszének őrangyala közelítvén, kérdezze meg tőle barátságosan; ha erénye jóféle és azon okos munkássággal összekapcsolt-e, mel'y egyenesen az erényhez tartozik? Igaz, hogy nem minden munka sikerült mindig, hanem azon kell lennünk, hogy sikerüljön, megválasztván idejét és helyét, valamint azon belső állandóságát, mellyben az egyedül jó. Durva erőket csak ész által szabályozhatni, de valóságos ellenerő, az az okosság, komolyság, és tökéletes jóság kivántatik, ha azokat rendre hozni, és abban józan hatalommal megakarjuk tartani.

Ezerfélekép van az emberiség problemája előttem megfejtve, és az emberek fáradozásainak következménye mindig egy, és ugyan azon okosságon, és jámborságon alapuljon nemünk célja, és szerencséje, nincs ennél szebb haszna az emberiség történetének, ez mintegy a' sors tanácskozásába vezet bennünket, 's alacsony helyzetünkben az istennek örökös természeti törvényei szerint tanít cselekedni, azonban minden esztelenség' hibáit, és következéseit megmutatja azon nagy összefüggésben, mellyben az ész és jóság vad erővel sokáig harczolt, még is utóbb természeténél fogva rendet alkot, és a' győzelem pályáján marad, kimutatván csendes, és keskeny körünket.

7. §. V. Ötödik bélyege Herder' elméjének a' leggondosabb közlélekben, minden nagy és nemes helyzetek utáni törekvésben, szóval a' szeretet', elszánás' és feláldozás' azon érzésében állott, melly a' nagy és dicső után szomjuzónak olly igen tulajdona. És valóban csak ezek teszik az emberség' bélyegvonásait 's az életnek foglalatját. Millyen sajnálkozásra méltók azon szegények, kik csak ön személyök parányi képzelt érdekeinek előmozdításában találják az emberi létnek főczélját,

melly szerencsétlenek, kiknek az egész testvér-nemhez vonzó szeretet, és a' nagyobb műveltség és simultság' eszközléseért kész feláldozás csak halgatagságnak és ábrándozásnak látszik! Az emberiség ellenállhatatlanul egy nagy czél felé indul, 's az egyes személy is lép-csónként a' nemesedésben halad. Bármilyen szűken legyen a' humanitas' érzése egyikben vagy másikban kifejtve, 's bármilyen szegény állapotban maradt legyen is, ön hibája miatt, elméje' és szíve' műveltsége, előbb utóbb ő is jobbról győződik meg, 's ő is most szinte tisztelni tanulja azt, mit más embertársai már sokkal előbb hév vágygyal öleltek, 's fájdalmas- és szenvedésteli feláldozással elérni törekedtek. De minő lesz felébredése, ha látni fogja, hogy éppen annak szegezte magát ellene, a' mit most maga is legfenségesbnek, legnemesbnek és legbecsesbnek talál? Ne hídje senki magáról, hogy ember, ha nem képes a' közjót előmozdítani. Nemünk' bélyegét éppen ezen másokért munkálódás és művelődés' közzéjárásáért határ nélküli elszánás teszi. De még soha sem volt olyan őrangyal, ki ezen nagy igazságot szívrehatóbban hirdette volna, mint Herder.

8. §. Herder az emberiség' történetei philosophiájához Ideainak előszavát következő mondással fejezte be: „Ime lábaidhoz teszem, oh te nagy valóság, nemünknek fenséges láthatlan nemtője, ezen legtökéletlenebb munkát, mellyet halandó irt, 's mellyben értelmességed után nyomozni és indulni törekedett. Levelei elszórathatnak ugyan, 's jegyei felhomolhatnak, azon sajátosságok is omladozni fognak, mellyekben nyomodat láttam 's embertársainnak megmagyarázni igyekeztem; de gondolatid maradandók, és te azokat okos teremtményeidnek lép-csónként tovább meg tovább felfedezni 's dicső képzetekben mutogatni fogod. Szerencse, ha akkor ezen levelek a' feledékenység' árjába merültek, 's a' helyett világosabb gondolatok létezni fognak az emberek' lelkeikben.“ Itt a' nagy férfúnak legbelsőbb valója mutatkozik, 's ez magában is a' jövő nemzedékből ezeket fog lelkesíteni

arra, hogy mint méltó követői ezen nagy mesternek tovább folytassák munkáját. A' mit Schiller Don Carlosában Pózával mondat: „*Én a' jövő századok' polgárra vagyok*“ legszorosabb értelemben Herderre illik. Ismeretlen és értetlen állott a' maga névtelen idejében egyedül; de a' jövő nemzedék elismeri értékét, 's nagy jelentésű levelei nem a' feledékenységnak, hanem az emberiség' örökkévaló jövődőségének vannak írva.

De valamint igyekezetének egész iránya kortársaitól balul ismertetett, úgy fő munkájának alap-gondolata is tökéletesen értetlen maradt: innen érthetni meg, hogy ennyi idő után még nem tétetett semmi kísérlet Herder' eszméit tovább feszegetni. Tehát törekedni fogunk ezen gondolatot, a' mennyire csak lehet, élesen és világosan felállítani. További kidolgozása lesz aztán jelen töredékek' főcélja.

Az egyes ember legfoganatosabban tapasztalás által miveltetik. Érezvén a' meggondolatlanságnak, véteknak és halgatagságnak rosz voltát, azoknak el nem maradó következeiseiben, 's nem kevésbbé az okosságnak és erénynek tapasztalván lelkiisméretében jutalmát, indulatai' mérséklésére, szükségei' rendbetartására, eszének művelésére, és általában jövődjének javítására tanítatik. A' mi pedig élteinek tapasztalása az egyes emberre nézve, ugyan az a' történetírás az egész emberi nemre nézve. Az emberiségnek eddigi fejlődési meneteléből tanúságokat kellene magunknak szedni, hogy ezek szerint az egésznek céljait és az egyeseknek kötelességeit tudjuk kiszabni. De mint a' tapasztalás mutatja, a' világ-története majd sehol sem okozza ezen befolyást, 's még kérdés, ha eddigi hatása nem inkább ártalmas volt-e, mint hasznos? Legalább bizonyos, hogy az emberiség' szebb 's magasabb reményeinek gyakran hátráltatólag útját elállja, az emberiségnek jobb jövődjéről homályos és hamis képet fest, 's keblünket bizodalom helyett inkább elfojtó kétségekkel és töprenkedéssel tölti el. A' dolognak ilyen állása pedig nem természetes; 's innét szár-

mazik, hogy az emberiségnek még nincs is valódi történetírása, hanem a' mit történetírásnak nevezünk, nem egyéb, mint elszigetelt össze nem függő történeteknek mechanical gyűjteményei, mellyek átabotába véve azért ijesztik meg az embereket, mivel a' szerint, a' mint eddig bántak a' történetírással, meg ném foghatni azoknak a' mivelődés' járásának törvényeihez álló viszonyát. Valódi történetírás csak ákkor lehetséges, ha az ember' természetét, egész nemünk' characterét, annak az egész teremtéssel egybefüggését vagyunk képesek áttekinteni. Mihelyt a' természet' összefüggő alkotmányát ismerem, és tudom, minő helyet foglal abban az embernem; mihelyt erejét és tehetségeit ismerem, azonnal áttekinthetem az emberi élet' célját, 's e' szerint mind az egyes ember', mind az egész nem' jövődjét is, a' történet' minden tárgyai, a' természet törvényei' egyszerű és szükséges következményeinek fognak látszani, 's az egész történet-tanban értelem, világosság és rend fog beállani.

Most kérdem már, van-e ezen szempontból kidolgozott történetírás? Herodot' és Thucidides' munkáit nem tarthatni olyanoknak, mivel akkor a' természet-tudományok sokkal alsóbb fokon állottak még, sem hogy a' teremtés' elrendelésében csak némi belátásuk lehetett volna, mégis a' mai történettudomány' állása azon munkáknál is alább van. Nem csodálom tehát, hogy az, a' mit mi történetírásnak nevezünk, mindenkép ellentállásban van jobb reményeinkkel és törekvéseinkkel, 's általában a' legszövevényesb, legértelmetlenebb zavarnak alakját képezi; mert még nincs történetírásunk, a' mink van is, az nem egyéb krónikáknál, mellyek azonfelül a' történet dolgokat időbeli sötétségnek befolyása alatt jegyzték fel, következésképen azokat egészen elváltozott színben adják elő. Herder volt az, ki e' hiányt első átlátta, az emberiség' történetét ő törekvék megállapítani, 's ezen munka szerencsésen sikerült neki. Elvégezni természetesen sem nem tudta, sem nem akarta az egész épületet; ő vezérgondolatot 's előljáró munkálatot akart

adni. Ebben pedig tökéletesen eljár, és már ezáltal is megbecsülhetlen jótéteményt nyújtott embertársainak. Munkálkodásának 's igyekezetének, különösen írásainak, mellyek az emberiség' mivelődését tárgyazzák, alapgondolata abban áll: hogy az ember' életműves természetét, az egész nem' characterét megvizsgálja, nem kevésbbé az egész teremtésnek összefüggő alktományát 's azon álláspontot, mellyet abban az emberi-nem foglal, kikeresse, 's ezek szerint nem csak az élet' jeleneteit, hanem az emberiség' jövendőjét is megítélje, hogy aztán olyan alapokra építtessék nemünk' története. Mennyire boldogult ezen oriási feltételében? az nem sok, mit adott, korának ezer meg ezer akadályai, vagy az emberi gondolkozás' akkori álláspontja gátolhatták igyekezetét. — Elég, hogy az igazi történetírás' eszméjét felfogta, elég, hogy útra vezetett bennünket, mellyen világosabb időkben tovább haladva a' mivelődésben legnagyobb szempontokra, 's általában nemünket legbiztosabb előmenetekre vezérlendi; de anyagi dolgokban is korának megfogásait sokban helyre igazította e' barátunk, felvilágosította és megtágitotta. Csakhogy nem mindig tudjuk, kinek köszönhetjük jobb belátásainkat, azért gyakran olyannak tulajdoníthatjuk azokat érdemül, kit épen nem illet.

Herder már korán 's pedig a' nyelvek' eredetével kezdette vizsgálati igyekezetét. Erről jeles értekezése pályamunka, melly 1770-ben a' berlini tudós társaságtól jutalmaztatott meg. Ez által magának azt a' nagy érdemet szerezte, hogy a' mivelődésnek egyik igen nevezetes tárgyában egy babonás véleményt foganattal megbuktatott és gyökerestől kiirtott. Minden fenntebbi mivelődésnek fő ellensége az a' szerencsétlen vélekedés volt, hogy az emberi nem sohasem ön erejéből, hanem mindenkor csak jelenések, csodák és természet feletti behatások által nemesíthetetik. E' sovány állítás Herder előtt a' nyelvek' eredetére is alkalmaztatott, 's ezt is a' szerint egy fennsőbb közvetlen befolyásból származtat-

ták. Az efféle babonáságnak Herder teljes ifjúsági buzgósággal szegült ellen. Csodálatra méltó erővel és világgossággal hatott ő be az ember' életműves alkatásába és annak legbensőbb természetébe, 's megmutatá, hogy a' nyelv nemünknek öntalálmánya, ennek a' társalkodási és közlési szükségéből szintúgy, mint az érzékek' meggátolhatlan kifejezőjének kellett eredni, eleinte csak kevés hangokból állott, és csak lassanként miveltetéek hangszeres nyelvvé. Igen elmésen és okosan támogató Herder állítását. „A' nyelvnek egész fenntebbi eredete mellett, úgymond, semmi sem vi, még a' napkeleti nyelvnek bizonyosságát sem véve ki, mellyre hivatkozni szoktak; mert az állati megnevezések a' nyelvek' emberi eredetére mutatnak. Az emberi feltalálás mellett minden, ellene semmi sem harczol; az emberi léleknek valósága és a' nyelv' eleme; az emberi nem' analogiája és a' nyelv' előmeneteleinek hasonlata, minden képek' nagy példája, minden időké és világrészeké.“ A' fensőbbi származtatás bár mi jámbornak látszik is, egyáltalában nem istenes, minden lépésnél megkisebbiti az istent, a' legalacsonyabb leghiányosabb emberisítések által. Ellenben az emberi származtatás legnagyobb világban mutatja az istent. Az ő mive, az emberi lélek, maga teremtvén nyelvet 's azt öregbítvén, mivel ez az ő mive és az emberi léleké. A' nyelv' eredete tehát csak úgy lehet méltókép isteni, ha emberi, a' fensőbb származtatás semmire sem hasznos, sőt ártalmas is: mert az emberi léleknek minden hatóságát megsemmisíti, nem fejt meg semmit, 's az egész lélektudományt minden tudományokkal megmagyarázhatlanná teszi; mert a' nyelvvel az emberek minden ismereteknek magvait istentől kapták, különben semmi sem lenne az emberi lélekből eredett, tehát minden mesterségnek, tudománynak és ismeretnek kezdete mindig megfejthetlen maradna. Az emberi származtatásban egy lépést sem teszünk kilátások, 's a' 'philosophia' és nyelvtudomány' minden nemesítés ágait illető legtermékenyebb megfejtések nélkül. A' szerző itt né-

hány okot hordott elő, 's talán még többet adhat. Mint örülne, ha ezen értekezéssel egy tévedésekre vezető állítást rontana meg, melly több oldalról tekintve az emberi elmét csak ködbe borithatja és olly soká borította.

Elérte pedig ezen örömét Herder: mint felkoszorúzott győztes hagyta el a' harczmezőt, és a' beszéd' emberi eredetét tulajdonító okos vélekedés közönségesen elterjedett. A' tárgy pedig sokkal fontosabb, mint a' millyennek eddig már tovább haladott fogalmaink mellett első tekintetre látszanék. Most már azt gondoljuk, hogy nem nagy mesterség egy illy egyszerű igazságot felkapni és kivíni. De másként volt az akkori időben. Az emberi természetről képzetek olly szűkek voltak, és a' természet feletti befolyásokról hiedelem olly közönségesen vala elterjedve, hogy felette nehéz volt józan fogalmaknak beférkezni. Míg ezen hit uralkodik az emberi szivekben, addig teljességgel lehetetlen a' mivelődés és tudományosság. Minden csodává és rejtvénynyé válik, 's nevezetesen a' történettudomány olly szövevényes lesz, hogy mind a' jelenvalóra, mind a' jövőre csak kárhuzatos befolyása lehet. De mihelyt az emberi természetről okos megfogásokhoz ragaszkodunk, 's kiváltképen ezen egyszerű igazságnak engedünk, hogy nemünk' tulajdon ereje' és tehetségei' kifejtése által emelkedhetik lassanként az eredeti vadság' állapotjából, művészeti, tudományos, erkölcsös és emberséges életre: azonnal minden kiviláglik. Gondoljunk már most vissza az emberiségnek azon állapotjára, mikor még beszéde nem volt, hanem érzéseit csak durva ösztönözésbeli hangokban kénytelenített kijelenteni, 's csak ügyyelbajjal, egy roppant időszaknak elfolyása alatt, tehetett szert a' vademberek' egyszerű természeti nyelvére! Vessük aztán egybe ezen állapottal a' mai mivelődésünk' fokát! mennyi világosság nem terjesztetik ezen egy gondolat által az egész történettudományra? Ha tehát lehetséges volt az egész emberi nemnek egy olly állapothól, mellyben még csak nyelve sem volt, mai miveltségünkre csak ön-

erejéből felkapni; hova fog majd eljutni a' legközelebbi ezer esztendőök után, ha jelen állásunkból indul ki, 's mind azon segédeszközök' befolyásával, mellyeknek birtokában már most is vagyunk? De hova fog érni tízezer vagy százezer év után? millyen lesz pedig virágzásának és tökéletességének megtetézett mértéke még több esztendőök után, ha a' jövő ezred esztendőök' állásából fognak kiindulni, és az olly annyira előre haladott művelődési időszaknak segédeszközei örök gyarapodással egy célra munkálkodni?

Valóban bámulok azon gondolon, hogy az emberi nem még nyelvét is feltalálhatta, hogy eleinte olly helyezethen volt, mellyben a' vademberek művelődésével, nyelvvel sem birt. Ezen egy gondolat fejtí meg a' történet minden rejtvényeit, egyedül ez tárja ki előttem nemem jövődjét, 's mindent a' legnagyobb napvilágba helyezett, csak egy kevéssé mélyebben kell ezen eszmébe ereszkednünk, 's csodálkozni fogunk, melly sok jelentésűnek és tartalmasnak látszik azonnal, ámbár olly igen egyszerű és természetes. Herdernek ezen tárgyról érdeme már most talán nagyobb, és a' dolog maga is fontosabbnak fog látszani, és kétségkívül háladatosán elfogjuk ismerni, hogy a' mint maga mondja, igyekezett az emberi lélekből, az emberi életműségéből minden régi és vadnyelveknek alkotásából, végre az emberi nem egész elrendeléséből adatokat gyűjteni állításának olly megbizonyítására, a' mint csak az philosophiai igazságnak lehets. A' tárgynak ezen szempontból felvétele, és a' megrögzött előítéleteknek egy sújtás általi megsemmisítése nem is olly könnyű volt, mint gondoljuk. A' nyelv eredetéről írt munka tehát minden időkre egy igen nevezetes bizonyosság fog maradni mély belátásról, és az emberiség felvilágosítására való érdemteljes törekvésről, 's örömmel olvassuk még ma is ezen elmés munkát. Erre következett ezen nevezetes írás: „*Altteste Urkunde des Menschengeschlechtes*“ 's mind a' kettő által tett előkészítés után jelent meg végre a' fő munka: „*Az embe-*

riség története.“ A' szerző általános tekintésekkel kezdvén földünknek planétái alkatása, és természete felől, azt úgy írja le, mint igen sok mindenféle teremtményeknek organisatiójára szolgáló nagy műhelyt, összehasonlítja a' növények országának alkatását az állatországéval, megmutatja a' lépcsőnkénti kifejlődést, és az összefüggést, melly ebben van, és így veti meg az utat az emberi organisatiónak felfogására. Mint ezen utolsó megvizsgálásának fő következményét ezt az állítást teszi, hogy az embernek fennálló testalkatásában nem csak a' nyelvnek, és általában a' felségesebb természetnek alapja, hanem maga az észnek csirája is fekszik. Rendkívül mély és eleven ezen ideának feszegetése, 's ha nem csalatkozunk, úgy gondoljuk, hogy a' természetnek legbelsőbb valóságához van szabva, és sokkal többet jelentő, mint eddig gondoltuk. Herdernek ezen eredeti menetele sokféleképen gáncsoltott, 's még ma is vannak, kik nem kedvezőleg ítélnek felőle. Úgy olvassuk p. o. Ludernek előbeszédében, mellyet „*Ideen zur Philosophie*“ czimű munka elébe tett, hogy úgy látszik, mintha Herdert nem eléggé foglalatoskodtatta volna az emberi lélek természeti minémiségének megtekintése. Luder szembetőnőnek találja, hogy a' lélek előre nem bocsátatik, hanem mintegy az anyagnak életműségéből látszik eredni. Ő azt mondja: az ész Herdernek ideái szerint nem úgy jő elő, mint azon örökös kűtfő, mellyből az élet minden forrási ömlenek, hanem csak nem az élet terményként látszik, a' melly tehát mintegy a' levegőbe függesztetik. Nem a' lélek kifejtésének szüksége szüli az embernek fennálló termetét és egész organisatióját, hanem a' dolog megfordítatik, és a' fennálló termetére való organisatió által származtatik a' lélek. Nem az észnek örökké való mivolta, melly az emberben megjelenik, és az egyeseket összeségbe hozza, teszi a' nyelvet szükségessé; hanem az embernek fennálló teste és organisatiója szülik a' nyelvet, és csak a' nyelv által ébreszte-

tik fel a' lélek, és olly munkásságba hozatik, melly nem látszik természetében lenni.

Hanem épen az, a' mi itt gáncsoltatik, legnagyobb jelesség Herderben, 's épen ott, a' hol tévedést gondolnak, fekszik a' legnagyobb igazság. Jelen időnk fonák miveltségének fő oka abban áll, hogy mindenütt egy úgy nevezett philosophia kezdett uralkodni, melly üres szóhajításban állott, 's általában a' természet járásától és characterétől eltávozott. E' szerint a' lélek egy megfoghatlan levegőlény, mellynek a' materiával semmi köze. Ezen a' természet characterével olly igen összeütköző elválasztás által azon eszmélkedés minden alapját elveszté, és elvont terminológiává változott, melly sok szót összehalmoz a' nélkül, hogy legkisebb valódi értelem volna benne. Ide tartozik nevezetesen Ludernek előadása is, hogy az észnek örökké való lénye az emberben nyilatkozik, 's az egyeseket összeségbe foglalja. Ezen szőejtés egyebet nem mond, mint hogy az embernek esze van. Ezt pedig úgy is tudjuk. Herder ellenben épen azt akarta megmutatni, honnan ered az észbeli tehetség, mint származik az ember természeti élet műségéből, és miben állanak alapjai. És ezen vizsgálat nagyon igazán azon következményre vezeté, hogy az embernek formáló testalkatásra életműségében kell az észnek élettudományi alapját és csiráját keresni. Vigyétek a' gyermeket állatok közé, és szinte úgy fog mászni, szaladni, és kapaszkodni, mint az állatok, a' nélkül hogy testét lábaira állítani akarná. De még ezen legörnyedt állapotban marad, az észnek egy szikráját sem vehetni rajta észre, tekintsétek meg a' gyermek fejlődésének menetét a' polgárosodási állapotban, 's látni fogjátok, hogy csak bajosan tanul talpán megállani, 's hogy azon szempillantástól fogva, mellyben ez sikerül neki, elmebeli tehetségének fejlődése is kezdődik, az emberiség gyermekora is illyen volt, és hihetőképén volt olly idő, mellyben az ember fennálló termetet sem mutatott még, hanem állatilag tengődött. Illy nemü eszméknek a' mive-

lódési történetre nézve felette nagy becse van, mert azt mutatják, mi alant volt nemünk állása története kezdetében, és mi igen messze ment már mai nap ezen nézet után ítélve mivelődésünk. Szép és hathatós tehát Herdernek azon gondolata, az embernek fennálló testalkatásában áll a' nálánál alábbvaló teremtményektől különböző bélyege, ebben látni nevezetesen észbeli tehetségét. Ő azonban azzal nem azt akarta mondani, hogy a' ki fennállni képes, az eszességre is rendeltetett, hanem nyilván egy valódi alkatást életműséggel állit fel a' fennjárásnak alapjául, úgy hogy ezen utóbbi nemünk minémiségévé és bélyegévé válik. Ezt pedig az emberen kívül egy teremtményben sem találjuk. A' majomfajták közeliteneek ugyan a' fennálló testalkatáshoz, hanem életműségek arra épen nincs elkészítve, és azért állandóan nem is maradhatnak ezen állásban.

Minekutána Herder megmutatta volna, hogy az embert alkatásából és physiologiai miveltetéséből kellett származni észbeli tehetségének, egyszersmind azt is megfejtí; mint vettetett az által többi érzékenységének és ösztöneinek alapja, és mint virágzik fel végre az egész mesterséges alkotmány a' humanitásra, felmutatja azután a' felmenő formák és hatóerők sorát, mellyek a' föld teremtetésében uralkodnak, azoknak hélső összeköttetéssökre czéloz, és ezekböl következményül azt a' szép igazságot hozza le, hogy a' természetnek alaptörvénye, sem az egy helybeni állás, sem visszalépés, hanem mindenkori haladás. Legközelebből átmegy egyes népeknek különös physikai kimiveltetésére, 's ezekböl még egynehány főpontokat fejtven az emberek elmebéli és erkölsi életműségére nézve, megveti magának a' régibb, és újabb népek különös történetéhez vezető útát.

Nyilván való, hogy ez az egyedüli józan út az emberiség történetének megalapítására. Csak hogy most, midön Herdernek alkotmányát tovább kell folytatnunk álláspontunkat valamivel magasabbra tüzhetjük, 's tekinteteinket inkább a' természetnek általánosabb, és

nagyobb szerü viszonyaira fordíthatjuk. Az emberiség történetét a földtest történetének kell megelőzni. Minél közelebbről fogjuk azt megismerni, 's mennél mélyebben fogjuk a többi teremtett dolgokkai összefüggését átlátni, annál egyszerűbben fejlődik meg az élet törvénye, annál tisztábban látjuk át az egész mivelődési történetet, 's ezzel együtt magát az életnek jelentését is. Igen jól érezte ezt Herder, 's azért még később az ég történetéről akart írni, valamint a föld, a világ és az elemek miveltetési történetét kívánta kidolgozni. De a halál hirtelen meglepte, 's nem csak ezen, hanem még más nagy ideáknak kidolgozásától is eltiltotta.

Herdernek utolsó sorai ezek voltak:

*„In neue Gegenden entrückt
Schaut mein begeistert Aug' umher, erblickt
Den Abglanz höh'rer Gottheit, ihre Welt,
Und diese Himmel ihr Gezelt!
Mein schwacher Geist in Staub gebeugt
Fasst ihre Wunder nicht und schweigt.“*

Mi pedig igyekezni fogunk a jóslónak utolsó satekintetét szemünkkel kíséreni, és a természet, nagy viszonyairól új nézetekre szert tenni. Megtörte a nagy férfiú az útát, kitiüzte a' ezélt, melly után a' jobb embernek törekedni kell. Induljunk utána! A' kilátás lépcsőről lépcsőre tetszetősb és jutalmasabb lesz. A' hol pedig valami új termékeny eszmére vezettetiünk, hol a' természetnek elrendelésébe akármelley új tekintet vetiünk, 's ebben nemünknek nagy jövendőjéről egy új kezességet nyerünk, ott emlékezzünk meg nyájas megilletődéssel megdicsőült barátunkról, ki annyit sejdített 's olly sokat törekedett megfejteni. (*Wirth, Fragmente zur Culturgeschichte, után*)

GÁBRIEL ADOLF.

VII.

OKLEVELES TOLDALÉK

VIII.

A vasvári káptalan' Pálfi Lőrincz, Jánosfi Miklós, és más poghi nemesek' számára 1334-diki apr. 3-dikán (vagy 1335-diki apr. 23-dikán) nyílt alkatban költ osztálylevele.

Nos Capitulum ecclesie sancti Michaelis archangeli de Castroferreo Significamus tenore presencium vniuersis, Quod *Laurencius filius Pauli* fily Opour prose et pro eodem Paulo patre suo ex vna parte. *Nicolaus filius Johannis* fily eiusdem Opour prose et pro Stephano ac Johanne fratribus suis *nobiles de Pogh*, ex altera! Coram nobis castituti, in possessionarys porcionibus eorum, quas secundum formam litterarum nostrarum, inter se diuidere debebant talem diuisionem concorditer factam retulerunt presente nostro testimonio magistro Nicolao Clerico Chori nostri per nos adhoc transmissio. qui presencialiter aderat. et hoc idem affirmavit. Quod primo vnam particulam terre eorum, prout incipit a *Raba* et vadit versus occidentem usque *altalut*, que venit de *Pomlen* diuisissent in duas partes, perlongitudinem, Cuius medietas a parte aquilonis, avicinitate filiorum *Clementis*, *Paulo* et *Laurencio* filio suo, altera medietas ameridie a parte vicinitatis filiorum *Oliuery*, *Nicolaio Johanni* et *Stephano* filys *Johannis* cessissent perpetuo possidere. Item vnam particulam terre eorum iuxta vicinitatem *Pauli* fily *Ledegeres* in latitudine duorum iugerum avia *altalut* perlongitudinem usque *Rabam* adiacentem similiter in duas partes diuisam retulerunt, cuius medietas ab aquilone filys *Johannis*, altera me-

diétas ameridie *Paulo* et *Laurencio* filio suo sunt assignate! Item duo iugera iuxta viciniam *Emericy* et *Petri* filiorum *Chepani*, *Paulo* et *Laurencio*, et econverso duo iugera retro ortum *Clementis* filij *Vynclou*, filij *Johannis* supradictis sunt assignata. Item in valle *Sarzyluauelg* vnum iugerum filij *Johannis*, et in diuerticulo eiusdem iugeris usque fluuium *peluznyg* vnum iugerum et quitquid super fluum est quod ipsorum fuit *Paulo* et *Laurencio*! Item Fenile vnus falcastrum ultra fluuium *peluznog* iuxta viciniam *Clementis*, Fenile similiter vnus falcastrum ab occidente eiusdem fluuii in viciniam filiorum *Erney* sunt data filij *Johannis* supradictis, et econverso Fenile duorum Falcastrorum iuxta ipsum fluuium aparte occidentis ante *Noghyd* assignata sunt *Paulo* et *Laurencio*! Item iuxta *Rabam* medietas prati ipsorum vnus falcastrum *Paulo* et *Laurencio* altera medietas filij *Johannis* sunt assignate! Item vnam particulam terre eorum prout incipit avia magna cum longitudine currit usque ad *Nyarvelg* similiter cum Sessionaria porcione ipsorum in duas partes diuisam retulerunt Cuius medietas ab aquilone aviciniam filiorum *Kundra*, *Paulo* et *Laurencio* filio suo, altera medietas ameridie aparte filiorum *Vynclou*, filij *Johannis* supradictis sunt assignate perpetuo possidere Item vnam particulam terre eorum arabilis prout incipit amagna via et currit usque *Hayd* scilicet usque terram *Ilbu* perlongitudinem in duas partes diuisam affirmarunt, Cuius medietas ab aquilone iuxta viciniam aparte, *Clementis* *Paulo* et *Laurencio*, altera medietas, ameridie iuxta viciniam *Pauli* filij *Vynclou*, prescriptis filij *Johannis* sunt deuolute. Item iuxta metas terre *Buguzlou* de octo iugeris terre ipsorum in quatuor diuerticulis adiacentibus usque *Hayd*, medietas, ameridie filij *Johannis*, altera medietas ab aquilone *Paulo* et *Laurencio* sunt assignate. Item vnam particulam terre eorum arabilis iuxta *Kerektou* existentis, medietas *Paulo* et *Laurencio* altera medietas filij *Johannis* sunt deuolute! Item Sessionem aurorum suorum

in duas partes diuisissent cuius medietas ab aquilone est deuoluta filys *Johanniis* fily *Opour*, altera medietas ameridie est assignata *Paulo* et *Laurencio*! Item medietatem terre eorum arabilis in prato existentis, quam medietatem *Laurencius* et *Paulus* eligerint (igy), *Paulo* et *Laurencio* dixerunt deuolutam, residuam medietatem filys *Johannis* dixerunt assignasse in qua terra ibi in prato Cuilibet parti singula tria iugera dixerunt prouenire! Item de quatuor *Equacys* in domitis, duas, vnam *Zugcoloris* et aliam *Zeu* (*Zen*?), *Paulus* et *Laurencius* recepissent electiue deresiduis duabus vnam *Zencoloris* quadriennem fily *Johannis* recepissent, quarta uero predictis *Paulo* et *Laurencio* remansisset, et in octavis sancti *Georgy* nunc venturis, prescripti *Paulus* et *Laurencius* vnum poledrum femellum anni presentis si in predictis tribus *Equacys* fuerit ex tunc de ipsis, alioquin precio comparatum dare tenebuntur, filys *Johannis* supradictis, et sic super vniuersis causis ipsorum tam possessione quam dampnorum vlnorum (igy) et aliorum in comodorum racione suscitatatis et exortis hinc et inde usquemodo ad plene pacis dixerunt se deuenisse vnionem et penitus concordasse.

Datum in octavis passce. Anno Dni M. ccc xxx qto'.

Íróhártján hitelesen költ példányomból, mellynek már végképen eltöredezett kerek viaszpecsége, a' keresztül vont hártyakötélék' egymásra hajtott szélein hártára volt nyomva. Mi érdekes volna az oklevelek' magyar szavait századról századra híven egybegyűjteni, mire nézve a' nyelvtudós *Óklevéltárunkhoz* épen nem folyamodhatik, hol, *fékes pénz* (*fékpénz*) helyett, *fistpénz* - (*füstpénz*-)re akad. (Cod. Diplom. Tom. IV. Vol. I. 195.)

IX.

István bihácsi bírónak és az egész községnek 1395-ki mart. 2-kán költ bizonyítványa, hogy a' szakoli várnagyok Miklósnak, testvéreinek és klockosi rokoninak az elrablott marhát megtérítették.

„Nos Stephanus Judex de *Bihigio* et Tota comunitas de eadem tenore presencium significamus quibus expedit vniuersis Quod accedens in nostri presenciam *Micula* cum fratribus et generatione sua de *Clococh* parte ab vna parte vero ab alia *Johannes* dictus *Vza* et *Gregorius* dictus *Etila* Castellani de *Zacol* Idem *Micula* cum fratribus suis presentibus nobis confessus est viua voce spontanea voluntate Quod Castellani supra nominati ipsi omnino et in tegre ac plenarie satis fecissent de predacione seu recepcione pecoribus (igy) ipsorum In quorum omnium protestimonio presentes literas nostras eisdem castellanis supra dictis literas nostras (igy) duximus concedendas *sigillo nostre Comunitatis consueto consignatas* Scripta in sede nostra Judiciaria feria tertia proxima post festum beati Mathie apostoli sub anno
mo mo mo
domini M ccc lxxxx quinto“.

Íróhártján hitelesen költ *Perger János'* példányából, mellynek alul felhajtott hártya' hasadékaiból sodrott, de már szinevesztett szálakról függő pecsétét az ide mellékelt réznyomat mutatja. Az azon álló tornyok, és bejárások' boltivei, mint régi 's újabb erősegek czimerei védhelyre mutatnak, a' toronyra kitűzött kereszt és zászló, az erőség alatti két csillag, és félhold, ezen várnak a' török erőn vett győzedelmeit, mint történeteit jelentik. E' vegyített viaszpecsét annyiból is nevezetes, hogy az a' sötétre barnult fehérviasz fészke' közepén, a' mit ritkábban láthatni, *feketeviaszba* van nyomva. Felirata ez: † *Sigillum* *Comunitatis* *(d)e* *B(i)* *higi(o)*.

Bihács, kisdud város, de nevezetes erőség, neve: *Bihacsium*, *Bihaczinum*, *Bihaz*, *Bihegium*, *Bihi-gium*, *Vichicz*, *Vihics*, *Vihicz*, *Vihitia* stb. változásokkal fordul elő; fekszik török Horvátország nyugoti szélén, hol *Unna* folyam, melly határuul szolgál a' török tartományoknak, két ágra szakad, szigetbe kerítvén e' hires erőség' tornyos védfalait. 1592-ben került *Haszán* bosznaországi basa' hatalmába, *Lamberg Kristóf* akkori parancsnoka adta fel, félnék ügyetlenségből, örseregével bátorságos kíséret melletti szabad kiköltözés feltétele alatt *). Most is a' töröknek hódol.

A' czimerek, vagy czimerképek eleinte nem pecsételen, mellyeken még a' XII-dik században is ritkán jelennek meg, hanem vértén (*clypeus*), paizson (*scutum*), sisakon és fegyvereken jönnek elő **). Innen magyarázható azok' *Arma*, *Wappen*, *Waffen* stb. nevezete.

A' városok, míg tetszés szerint magok választottak magoknak pecsétet, arra többnyire, mint a' káptalanok, és monostorok, azon szentnek képét vésették, kinek pártfogó ótalmában állott a' város, és kinek tiszteletére volt szentelve annak főegyháza.

A' husvétí bárány, mint urunk' feltámadásának jelképe *Debreczen*, *Szeged*, *Trencsin* és más városink pecsétein hihetőleg II. András' a' szentföld megszabadításáért vállalt fegyveres készülleteit jelentik. Bányavárosink czimerein többnyire dolgozó bányászok adatnak elő. *Ujbánya* pecsége nemzetünk nagyasszonyát szemlélteti, előtte I. Lajos, mert ettől nyéré szabadságait, ábrázoltatik pénzes szekrényt nyújtva Mária kisdudének.

*) Nicolai Istvánfi, Regni Hungarici Historia. Coloniae Agrippinae, 1726. fol. Lib. XXVII. p. 365. Cft. Stephani Katona, Historia Critica. Budae, 1794. 8. Tom. XXVI. p. 581—595.

**) Sumserat ignara Theseus data pocula dextra;
Cum pater in capulo gladii cognovit eburno
Signa sui generis: facinusque excussit ab ore
(Ovid. Metamorph. L. VII. v. 421.)

A' vérttartó (telamones) angyalok és nemtők, isteni ótalom jeléül, *Zsigmond*, a' koronák V-dik, méhbenhagyott *László*, a' sisakok és lengyel sas II. *Ulászló* alatt, a' soknemű foszladékok (laciniae) leginkább a' XVI-dik században találtak kedvelést. Azt sem tagadhatni, hogy a' czimerek, és pecsétek számos díszjelei egyedül a' művész önkényén alapulnak. Pozson városának jegyzői hivatala pecsétén csak azért van pelikán, mert azt a' metsző épen oda illőnek vélte.

Kevesebb változáson mentek keresztül a' városi pecsétekre vésett valódi, vagy szóló körüliratok, mert ezek mind ekkorig *latin* nyelvűek. Ujbánya, és a' szepességi városok *német* feliratot véstettek pecséteikre; de *magyar* feliratu városi pecsét *Magyarországban* tudtomra még nincsen.

Mint hogy régiebb városink oklevelei, 's pecsétei nagy részint elvesztek, és királyaink az 1197-ki oklevél szerint nem csak czimert, melly azonban senkit nemessé nem tett, hanem mint II. András 1217-ki adományleveléből kitetszik birtokot is *); pecsétet pedig még inkább ajándékoztak minden adomány, vagy czimeres levél nélkül: azért nem csodálhatni, hogy városaink' ekkorig ismeretes pecsétei, 's czimeres levelei közül egy sem ér túl a' XIII-dik századon.

Az erdélyi szászok 1224-ben nyertek királyi adomány mellett hiteles pecsétet. Budának 1268-ban, Szepességnek 1280-ban már volt, kétségkívül előbb szerzett törvényes pecséte. Sopron, mint tudva van. 1340-ben költ királyi helybenhagyás mellett, újra vésette pecsétét; Kassa városa pedig, hogy többet ne említsek, 1369-ben nyerte czimeres levelét, mellyben a' czimerfestvények is megvannak határozva.

*) Codex Diplom. Tom. II. p. 304. Tom. III. Vol. I. p. 199. Cft. Fran. Caroli Palma, Heraldicae Regni Hung. Specimen. Vindobonae, 1766. 4. p. 116.

Elhallgatván a' zöld aztán veresviasszal pecsételhetés engedelmét *), Fejérvár' 1485-ben nyíltan költ oklevele *közép* (Sigillum mediocre); Budának 1498-diki oklevele pedig *kettős* (Sigillum duplex) pecséttel volt megerősítve, miről maga ezen oklevelek' befejezése teszen említést. Esztergam' kettős pecsétnyomója már régen ismeretes, valamint az is, hogy Ujbánya városának pecsétére ez van vésvé: „*S. Ciuitatis montis Regis minus*“ **) Kőszeg, Lócse, Ózólyom, és több más városink, különféle irományok' kiadásához alkalmazólag, most is nagyobb, és kisebb pecsétet használnak. Az is figyelemre méltó, hogy a' városok szinte adtak, mind jeles alkatu (privilegium), mind metszett (cyrographum) okleveleket.

X.

Bakos János' és Büdi Guba László' érdektársai nevében is 1551-diki máj. 29-kén a' vasvári káptalan, és vmegye jegyzőjéhez intézett levele.

„Wythezle wrwvk es zerelmes barathwvk, az the kegyelmed lewelyt el wettehek es yol ertyek, kyben hol the. k. azt yrya, hogy az czere és zerzes lewellben csak az dwkayaknak wolna kethelek, azt nem thwgyok, Sol Balas my modon yrtha es yegyezthe, de my wgy zerzethek hog nem csak az dwkayaknak legyen kethelek ket zaz forynth, hanem wvalamel fel ezt az zerzesth es az czereth meg bonthanaya es meg nem allanaya, hat

*) Martini Georgii Kovachich, Formulae solennes Styli, Pesthini, 1799. 4. p. LII. n. 131. p. 519 et 542. Cft. Martini Schwartzner, Introductio in Rem Diplomaticam. Budae, 1802. 8. p. 155.

**) Cimeliotheca Musei nationalis Hungarici. Budae, 1825. 4. p. 10. 11.

az ky meg nem allanaya az maragyon az masyk ellen az ky meg allanaya, keth zaz forynthon es hewth kyztessegen (igy), yol leheth kel az yegyzben wgy wagyon, hog ha az dwkayak az kwthat be kerthelneyek, az kethelen meg maragyanak, vgy wagyon, de nem csak az dwkayak, hanem, walamel fel ezt az zerzesth fel bonthanaya, Awag walamy rezeben meg nem Allanaya, az masyk fel ellen maragyon keth zaz forynthon, es hwthyn tyztessegen, mert hol lathot the. k. oly zerzesth Awagy wegezesth, hogy csak egyknek lenne Az masyk ellen kethele, soha my azt nem zerzetek hanem, Azt wygeztek, walaky meg nem Allanaya az cheret, es az zerzesth Az maragyon ket zaz forynthon es hwtyyn tyztessegen, de az dwkayak az kwthat be ne kerthelhessek es kerthek alla ne wehessek, azyrt my ekeppen zerzethek, ysthen tarcza meg the. k. az lewel kelth Zombathelen Pentheken wrnap wthan 1.5.51,

Bakos Yanos es
Gwba Lazlo d Bewd,

Thowaba, az the. k. levelyth lattha Sol Balas es, ewys azt mongya walamynth wagyon az yegys, az mynth my meg yrthok; azwthan keryek azon the. k. myndnyayan Senye Bernalth. Sol Balas es Bakos yanos, Gwba Lazlo, hog the. k. dwkay dyenessel menne be az kapthalaban (igy), es ot erewl zolnathok, es wygeznethek, es hog Azon fizetesre az leveleketh meg yobyltanayak es meg yrathnayak, es meg peczetellyek“.

Pintér Endre, eredetileg költ papiros példányából, melly lévélként összehajtva 's zöld viaszra nyomott két kis pecséttel volt lepecsételve. Czime ez: *Egregio domino Sixto Bwdor notario Capituli et Comitatus Castriferrey etc. domino et Amico observandissimo. Hátára más kéz ezeket jegyzé: Concambium Dwkay Thome et Blaszy etc. In Bewd.*

Írásbeli sajátságait a' mi illeti, az elég világos, hogy *állanája*, *bontanája* a' mostani állaná, bontaná helyett állanak; ismerjük a' *na*, *ne* ragasztékot ezekben: *tud-na*, *kér-ne*, mellyből *nám*, *nád*, *nája* olyan, mint *fa*, *fám*, *fád*, *fája* stb. lám hallhatni ma is: *nám megmondtam*, és ezek írott és nyomtatott nyelvmaradványaink szerint divatosabbak voltak, mint *tudjok*, *értjek*, tudjuk értjük helyett, mellyekben levelünk' írója olly következetes, hogy *ük*, *uk*, helyett mindig *ek*, *ok*, ige-ragasztékot használ; a' mi Vas vármegyei szóéjtésre, palócz dialectusra mutathat, hol hajdan besenyők (*bissen*, *bessi*) laktak.

LUCZENBACHER JÁNOS.

VIII.

Az asszony és férfi.

Burdach után szabadon.

(*K. Fr. Burdach, die Physiologie als Erfahrungswissenschaft.*
1. B. Leipzig, 1835. 253. — 299. l.)

A' nemi élet tulajdonai nem korlátozhatók egyedül a' nemi élet rendszerének szűkebb körére, hanem meghatározzák az egész életet. Ezen általános nemi bélyeg az alacsonyabb életművés lényekben egészen hibázik, mert bennök a' különös tenyésztő élet részei sincsenek elkülönözve, mi hol az életműves lények sorában először feltűnik, ott vagy sincsenek még elválasztó 's megkülönböztető nemi vonások, vagy ezek a' különböző nemek tulajdon jelenségeinek nem felelnek meg; úgy a' kétlaki növények (*plantae dioecae*) férfi- és nőegymieiben virágzások idején kívül csekély különbséget tapasztalhatni; és csak hol a' belső élet hatalmasabban fejlődik ki, mutatja az magát egy megfelelőbb külsőben. A' gerinctelen állatok közt testi alkotásokban főképp a' rovarok (*insecta*) mutatnak legnagyobb különbséget, csak bennök hatotta meg a' nemi élet hatalma egész lényüket, elannyira, hogy mind a' két nem mint egy más valóságnak tetszik, mert valamint külsejükben különböznek, úgy életmódjukra, és hajlandóságaikra nézve sem egyeznek meg. Azon rovaroknál, hol az ösztönzések (*Triebe*) a' nemzéshez több oldalnál fogva oda fordulvák, p. o. a' méhek-nél és hangyáknál, a' nemi bélyegek állandóbbaknak látszanak lenni. A' halakban és vízleberekekben (*amphibia*)

csak igen csekély különbséget lehet a' két nem közt észre venni, holott az emlős állatokban, és még jobban a' madarakban a' nemi különbség igen szembeszökőleg kifejtett, ezen utolsókban annál is inkább, hogy más viszonyaikra nézve sem mások, mint a' robaroknak ismétletei. Az általános nemi bélyeg azonban az emberben éri el legnagyobb mélységét, mert tulajdonkép csak benne jut el az élet legnagyobb tökélyére; melly itten olly messzire megyen, hogy végre minden egyes csont nemi különbséget árul el. Hogy az általános nemi különbség a' nemi élet rendszerének és működéseinek nem csak követője, hanem hogy ezeken alapul is egyszermind, onnét tetszik ki, hogy a' nemző tehetségek változtával az is változik, sőt szinte elvész, mint p. o. ha a' herék, vagy petefészkek (ovaria) kiirtattak. Valamint testi, úgy erőbeli nemi fejletlenség (hermaphroditismus dynamicus) is van, hol a' nemi részek alkatásbeli elfajulástul szabadok, noha kifejlődésökben visszamaradtak, erejük tökéletlen, és általában az egymá általános nemi bélyege kétes, 's nincsen kinyomva, honnét, ha ez külsejében férfit mutat inkább nőncznek (Weibling, mas effeminatus), ha asszonyt férjencznek (Männling, virago) neveztetik.

A' tápláló élet egyes működésein átfutván, az *emésztés* a' férfinál általában erősebb, az ahhoz szükséges készület téresebb, a' némbernél az állkapocs kissé összenyomott, kúpoldalú (parabolicus), a' szájür szűkebb és alacsonyabb, a' szájnyílás kisebb, a' gyomor szűkebb, a' máj korlátoltabb, az epeválasztás szegényebb. Az emberi néber *) állkapcsának felhágó ága keskenyebb, alacsonyabb, és ferdebben álló, a' rágizmok korlátoltabb térü helyre tapadvák, és gyengébbek, általában az egész rágás gyöngébb, valamint a' fogak is kisebbek, és a' hátsó rág-

*) Az eddigi néember helyett, melly csak a' nőemberre vitétik, és így korlátoltabb szó, szabad legyen ezen általánosabbal, mint minden nő lényt jelentővel élni, melly a' nő és bar magánhangzójak elváltozotti szókbul alakult.

vagyis órló fogak gyakorta hibáznak, vagy legalább később rontanak át mint a' férfinál. A' némbér gyomra vékonyabb hártájú, és a' belek izomhártája gyöngébb, honnét a' bélürület lomhább és ritkább, a' székrekedés gyakrabban, több ideig húzható, az emésztésnek izomgyöngéségen alapuló bajai többször tapasztaltatnak; ellenben nála a' szívó edények száma a' bélcső körül nagyobb, az ezeket vezető fodorháj szélesebb, innét ezek erősebb felszívó ereje miatt a' szék keményebb. Mivel tehát a' némbér gyomra kisebb, és a' szívó edények munkásabbak, azért ő könnyebben jól lakik, és kevesebb táplálmányokból is bujábban táplálkozik. Ellenben a' férfi emésztő készülétének izomereje nagyobb, azért nála a' táplálmány utáni vágy is erősebb. Az asszonynál a' szívó edények tehetsége, tehát az emésztésnek növényi része előkelő, az asszony a' táplálmányokat nem olly igen kívánja, étvágya előbb kielégítetik. Az asszony könnyebben nélkülözhet, és boldognak érzi magát, ha alattomban valamit magától elfogván, evvel férjének vagy gyermekeinek kedveskedhetik. A' férfi a' táplálmányok szükségétől jobban függ, és torka ingere által könnyebben elcsábítatik a' torkosság inkább a' férfiak vétke, és a' dözsölés, devernálás általában nem az asszony büne, holott ezen erkölcsi szenny némelly férfi erényekkel megegyeztethető. Az asszony inkább növényi, a' férfi állati táplálmányokat keres; ennél az állati táplálmányok fölvételére szükséges szemfogak (más állatokban az agyarak) kifejlődöttebbek, miként a' kan elefantnál, disznónál, stb. láthatni, mellyek a' csödörnél kicsinyek, de a' kanczánál még kisebbek, sőt gyakorta egészen is hibáznak, úgy hogy Bechstein tapasztalása szerint a' szemfogas kanczák többnyire termékenytelenek, tehát nem tökéletesen néberiek. Az asszonynál a' gyomor hosszabb, a' bél hosszabb mint a' férfinál, és a' húsfaló állatoknál. A' férfit belső ösztöne hústáplálmányra készíti, ez által ő erősebb, de durvább, nyersebb és vadabb is leszen. A' némbér a' természethöz hüvebb marad, a' mennyire növényi eledel-

lekkel él inkább, az állatokból főképp a' tejet szereti, úgy a' férfinak a' csipős izeményekre (condimentum), szeszes italokra nagyobb szüksége van, t. i. hogy a' nagyobb erőlködések után erős de tompa izgékonyosságát fölingerelje, és hogy magában bővebb erőkifejlődést okozzon. A' néembernek ezen ösztönökre kevesebb szüksége van, sőt ezek bővebb éldelete után asszonyiságátul fosztatik meg. A' részeges asszony a' legocsmányabb látomány.

Az altest általában a' mellel összehasonlítva az asszonynál hosszabb, az ágyékcsigolyák nyúltabbak, innét termete is nyulánkabb. A' néember tüdei kisebbek, valamint orrürege, göge (larynx) és légcsőve is szűkebb, innét nála a' lehelés is gyöngébb, a' légköri savitónak emésztete csekélyebb, mellyet ha az égéssel hasonlítunk össze, úgy az az asszonynál nyugalmas parázs, vagyis zsarát, a' férfinál lobogó láng, honnét érteni, hogy a' vérköpés az asszonynál nem oly veszedelmes, tüdősorvba ritkábban megyen át, mint a' férfiban. A' férfiban a' nála nagyobb rekeszizom (diaphragma) többet tesz a' belehelésre, honnét a' mellüreg függélyes irány szerint tágul inkább, az asszonyban a' környéki izmok működnek jobban és a' mellet haránt irányban tágitják, mert bordáik mozgékonyabbak és pergealakuak (spiralförmig), keblök ezen okbul emeleng és sülýedez jobban.

Az asszonynak kevesebb táplálékra és kevesebb levegőre van szüksége, tehát az anyagitúl kevésbé függő, és mégis ennek ellenére nála a' vérvkészítés elég gazdag, több, erősebb, sőt szokványos (habitualis) vérvészteseknek van alávetve, vérét könnyebben visszanyeri mint a' férfi; mi onnét függ, hogy a' befelé irányult edények (a' nyirk- 's visszerek) munkásabbak, és így nála az összehasonulás (assimilatio) bővebb.

Mi az asszony edényrendszerét illeti, nála a' szív kisebb, az üterek falai vékonyabbak, a' visszerektől nem annyira különbözök, mint a' férfinál. A' néember érrendszere, vékony falainak ellenére is, izgékonyabb, körforgá-

sa sebesebb, érítései szaporábbak, gyöngébbek, lágyabbak, és könnyebben változnak.

Az elválasztások közül az asszonynál a' zsiré, mint az életműségben maradéé az első, melly valamikép a' táplálék hiányát pótolja, mi onnét látszik függeni, hogy a' vér az emésztéshöz képest gyöngébb lehelés miatt szélesebb. Ezen gazdagabb kövérség által a' tagok gömbölyűebbek. A' férfinál az anyagmállás (Zersetzung), a' kiürítendők elválasztása bővebb, szájából, orrából több turhát vet ki, vizellet is több válik el nála. A' némben kevesebb vizelletet választ, és általában kevesé szenved a' vizelő utak betegségekben, ő ki noha kisebb vizelő hólyaggal bír, a' vizelletet mégis több ideig tarthatja, mi a' visszaszívó edények nagyobb munkásságától függhet. *)

A' bőr mint egységünket korlátló határéletmű a' némbenél kevesé fejlődött, finomabb, puhább, simább, fehérebb, áttetszőbb, visszerei jobban áttündöklőnek, hajerei kevesebb vért tartanak. A' férjencznél a' bőr keményebb, feszültebb és merőbb, a' herélnél, és nőczenél lágyabb, és simább. A' férfi bögözölése szagosabb a' herélnél ezen szag elmarad, A' bőrnek ezen erősebb kifejlődése által a' férfinemben, egyszersmind a' gyulékony anyagok nagyobb bősége a' világosság nagyobb megtörését eszközölvén, a' férfi állatok, többféle, erősebb, égő, fémlő, metszetesebben határozott színeik okoztatnak, mit főkép a' világosságot olly igen kereső állatokban, a' robarok-, és madarakban bámulhatunk leginkább.

A' bőrnek erősebb kifejlődésével, a' bőrnek különböző képletei, vagyis bujálkodásai egyenlő lépésekkel járnak. Ide tartoznak a' taréjok, vagyis duzzadékony, főkép a' lehelő életművekkel összeköttetésben álló bőrkép-

*) Innét magyarázhatná közlő azon tapasztalását, hogy egykor bizonyos asszonysággal utazván, ez korán reggeltől fogva késő esteig (és így körül belől 16 óráig) le nem szállván a' kocsirol, vizelletét nem ürítette, mit ritka férfi tehetne.

letek, mellyek a' férfi állatokban kifejlődöttebbek, mint a' néberiekben; úgy a' hajak és tollak amazokban szinte kifejlődöttebbek mint emezekben. A' néberi emlős állatnak, p. o. juhnak, kecskének átalában lágyabb, finomabb szőre van, valamint az emberi nébernek haja is sajjább, melly a' férjencznél sűrűbb és merőbb. Az asszonynál az arcyszőr (a' bajusz és szakál) hibázik, melly a' férfinál a' nemző tehetséggel áll viszonyban, melly nála pelyhedésének idejekor kezd mutatkozni, és többnyire a' nemző erővel párhuzamos arányban fejlődik ki, a' nőneznél hibázik, a' herélnél lágy, fejletlen, ellenben a' férjencznél megjelenik. Az arcyszőr tehát mindenkor tárgya volt a' férfiúi büszkeségnek, és a' szakál mindig nevezetes tiszteletes sőt szent tárgy gyanánt tekinteték. Mózes népének a' szakál levételét megtiltotta, mi az indeknél nagyobb vétkek büntetése, a' germánoknál pedig nagy gyalázat volt. A' római első szakálát a' capitoliumi jupiternek áldozatul vitte, az ozmán pedig szakálára esküszik, mellynek ápolásában tölti napja nagyobb részét a' nélkül is. *) Csak a' franczhoz trónján volt szakálatlan királyok példája szédíthete először néhány udvarnokot el, és ezek után lassanként a' többi Európát; és a' nagy czárnak legveszélyesebb újítása volt az, midőn vitézeinek a' szakálatlan Európa e' példáját követni parancsolta. Azon némberek, kiknek havi tisztulása fölakad, nem ritkán megszakálasodnak; egyébként az asszonyi szőrök gyérebbek, finomabbak, lágyabbak, hajlékonyabbak, és simábbak. A' szarunemű képletek közül, a' körmök az asszonynál gyöngédebbek és atlátszóbbak.

*) Szent István' királyunk szakála Hartviknál; a' kún nemzeté pedig még a' római bullákban is megemlégetik. Némelly királyaink pecséteiken szakálosak. A' mohácsi veszedelem előtt egyvalaki Tomori érsek szakálába kapott. Tárnok - városaink törvényeiben, minden kitépott szakál szálaért egy gira büntetés rendeltetik. Mind ezekből az tetszik ki, hogy a' szakál - viselés hajdan magyar nemzeti szokás is volt.

Mi a' test nagyságát illeti, vannak ugyan minden állatseregben példák arra, hogy a' néber szembeszökőleg nagyobb, de mégis általában véve a' férfinem a' nőnemnél nagyobb, amannál inkább a' hosszú, emennél pedig a' széles mérték lévén az előkelő. A' férjencz többnyire magas, a' nőncz alacson, és általában a' magas termetű asszonyok nem igen termékenyek, meddők azaz ménárok.

Az összeállás (cohaesio) a' némberi testben mindennél inkább az ímámhoz (Indifferenz), a' csepfolyó alakhoz közeledik, és az egész test lágyabb, holott a' férfiban a' merőnek és gözalakunak ellentétele nyilvánb, honét ennek teste tömött, feszült, rugalmas lévén, benne a' merőség könnyen kicsapong, innét nála a' keményedések izmervedések (ankyloses) a' porcok és üterek megcsontosodásai, köhegedmények, küszvénycsomók, és a' bélpokol gyakrabban fordulnak elő; holott az asszonymál a' csepfolyó alak szokott inkább túlesapongani, honét a' csontellágyulások, takárok, fehértruhás állapot nála közönségesebb. A' herélt szabadon marad a' lábköszvénytól, és a' bélpokolban nem igen szenved, csontai több ideig maradnak lágyan, és sáppadásba meg vízkórba könnyen esik, ellenben csúzban és gyuladásokban nem igen szenved.

A' némbert a' férfitől vegytanilag is meg akarák különböztetni, amazt inkább gyulékony, ezt pedig savitós állapotunak mondván. Ha azonban az egész nemiségnek alapokát ezen vegytani különbségben gondolák lenni, a' határokon túl mentek; ugyanis a' vegytanos élethvárok (chemici physiologi) a' savitón és gyulón kívül más istent nem tisztelének, pedig ezek csak kisebb rendű istenek (dii minorum gentium), a' természetben tudni illik a' vegytani kör korán sem a' legmagosabb, mert maga is az erők nyilatkozásai lévén, ezek alá van rendelve.

A' himport szétmállott, egymástul elvált, életműves kötelékeiből kilépett növényállomány gyanánt vehetjük, származását bizonyos tekintetből a' rothadáshoz közelítő feloszlásnak nézhetjük; a' milyen csakugyan az állati mag, azaz ondó is, melly kítaszítandó anyag, a' herék

pedig kiürítő életmű gyanánt tekintethetők, *) mihöz képest a' férfiúi sikererő (plasticitas) is főkép a' külsőkben (emésztés, lehelés, és bőrgőzölésben) mutatkozik munkásnak, t. i. mint kicsapongó szétmállás, és kiválasztás; holott az asszonyi természet anyagait jobban összetartja; kevesebbet választ, ellenben többet köt le, következésképp külső anyagokra kevesebb szüksége van. Innét magyarázhatni, hogy a' férfinál a' rothasztó lázak gyakrabban és veszedelmesebbek. A' himszarvas esztendőnként elveti szarvait, mely ha herélés által mintegy néberré tétetik szarva hullta előtt, úgy szarvai élte hosszáig megmaradnak. Az asszonyok később veszítik hajaikat, és ritkább a' kopasz asszony mint a' kopaszférfi. **)

Az asszony gyöngédebb ösztönfogékonysággal bírván a' behatások iránt, ezeket könnyebben fölveszi, érzi. Érzékenysége éhreb, izomerejét sokkal fölülmúlja, honnét álma is könnyebb és rövidebb, idegbetegségekben, görcsökben többet szenved, mik idegeinek izmain való túlsúlyán alapúlnak. A' férfi több testi erővel bír, nála a' forró, nevezetesen az erőtúlzáson (hypersthenia), a' kicsapongó izgékonyságon alapuló betegségek gyakrabban fordulnak elő. A' nőncz és herélt kevesebb izomerővel bír. És valamint egy zsigere sincsen a' férfinak annyi szabadkényű izmok által körülvéve, mint a' herék: úgy a' férfi nemzés közben inkább izomereje, az asszony pedig inkább ösztönfogékonysága által hat, innét a' két nem egymáshoz képest mint izom és ideg áll.

A' külső állati élet, az izom-mozgás a' férfi-nemnél erősebb. Az emberi néberről az egész mozgó rendszer kevesbé fejlődött, az izom nála halványabb, lazabb, lá-

*) Ezt csak bizonyos értelemben kell vennünk, mert az ondo az agy- és ideggyurmával egy lévén, a' férfi legnemesebb részét adja a' nemzésre.

**) Mit annál inkább csudálhatunk, hogy a' hajhullásnak a' fej szüntelen melegben tartása egyik oka lévén, e' részről az asszonyok többet hibáznak.

gyabb, vékonyabb, gyöngébb, minek oka onnét látszik függeni, hogy lehelete gyöngébb lévén, a' rostonya (fibrina) azon fokban mint a' férfinál nem fejlődhetik ki. Az izmok vegytani különbsége a' két nemnél a' hús ize által is elárulja magát; a' melly állat húsa igen puha, ott a' him-egymik húsa jobb izü, mint p. o. némelly hal-fajokban; ellenben az emlős állatok nöstényeinek húsa jobb izü, mert húsok gyöngédebb, finomabb, porhanyóbb, sőt a' heréltek húsa is megjavúl. Minden erősebb izgonyilatkozás a' himállatok tulajdona inkább, innét minden durvább, tartósabb testi munka már erősebb izomkifejlődése miatt is a' férfit illeti inkább mint az asszonyt. *) A' tagok gömbölyüedsége a' némberekben nem egyedül az izmok több zsírba, sejtszövetbe való bonyolodásátul függ, ezt már az izmok által körülvelt csontok nagyobb gömbölyüedsége kezdi el. A' gerincoszlopnak csatornája az asszonynál téresebb, és az idegek áthocsátására szolgáló gerinczközötti likak nagyobbak. Mivel tehát ezekhez képest arányként a' gerinczagy is erősebb, 's ekként az érzékeny központ a' környéki tömeget meghaladja, azért nála az izmok az érzékenység által inkább kormányoztatnak, honnét mozgásai is könnyebbek, szabadabbak, tetszetesebbek, illendőbbek, többet jelentők, és fáradhatatlanabbak, az izmok tömegeinek csekélyebb ellenállása miatt az asszony kényétől jobban függönek.

Mi az alsó végtagokat illeti az asszonynál a' medence erősebb kifejlődése miatt a' hozzá tapadó izomtömeg is jobban kifejlődött, a' farizmok, és a' czombnak többi izmai húsosabbak. Az izvápák egymástul távolabb állonak, mert az ülcsontok alól inkább kifelé néznek, honnét a' két czombfej közt eső hézag is nagyobb, melly még az által is nagyobbodik, hogy a' czombnyak nem olly ferdén megyen alá mint a' férfinál, hanem inkább vízirányosan, honnét a' két nagy tomporok is (trochan-

*) Honnét a' durvább, erősebb munkáktul már ez okból is megkérdendő az asszonyok.

teres) távolabb esnek egymástul. A' czombcsontok nem mennek olly egyenesen alá mint a' férfinál, hanem kissé ferdén befelé tartanak, úgy hogy a' térdek közelebb esnek egymáshoz, és mivel a' belső izfejek nagyobbak és domborúbbak is, azért a' térdek egymáshoz közelléte ezen körülmény által is öregbedik. Az asszony térde gömbölyűbb, nem olly szögletes mint a' férfié. Az asszonyi gázak, vagyis lábikrák finomabbak, csinosabbak, aláfelé véznábbak; valamint a' lábak is kisebbek, keskenyebbek az asszonynál, nála tehát a' támalap esekélyebb. Részint a' csontok rövideége, részint a' czombcsontok iránya miatt az alsó végtagok az asszonynál rövidebbek, honnét az asszony kisebbeket lép, és teste hosszaságának központja medenczéje és köldöke közé esik, holott az a' férfinál a' szeméremcsontok egyesülete alatt találtatik. A' medenczének bővebb tágasága és a' czombok ferde állása miatt az asszony menése ingadozóbb ugyan, de mivel a' mozgás könnyűsége segít ezen bajon, azért menése lebegő lesz inkább; és ugyancsak ezen körülmények által az asszony erős szaladásában gátoltatik, azért mint Rousseau mondja, ez az asszonynak azon egyetlen egy mozgása, melly kellem nélkül történik, és egész futása is arra látszik inkább számítva lenni, hogy utól éressék. A' czombvápák állása miatt az asszonyi test terhének nagyobb része hátulra esik, a' férfié pedig előre, úgy hogy ezen oknál fogva amaz hátra (hanyatt), ez pedig inkább előre (homlok) esik. Az ágyékcsigolyák teste az asszonynál sokkal magasabbak mint a' férfinál, mi által mind az altest ürege hosszabbodik, mind pedig termete karcsúbb lesz. Mind az ágyéktájnak nagyobb hosszasága miatt, mind pedig mivel a' haránt nyújtványok és orjak (processus transversi et spinosi) közt levő hely mélyebb, azért az itt találtató izmok, mellyek a' medenczét és mellkast kötik össze, u. m. a' háttartó (opisthotenar), az ágyék négyszegletű izma, a' horpasz-izom (psoas) jobban ki vannak fejlődve.

A' felső végtagokra nézve úgy találjuk, hogy az asszonyi szűkebb és elől laposabb mellkashoz rövidebb, kevesbé hajlott vállpereczek simulnak, a' kisebb és vékonyabb váll-lapok tehát szorosabban odafekszenek a' derékhoz, és a' váll-lapok általában keskenyebbek, kevesbé állanak ki. Az asszonyi karok rövidebbek, gömbölyűbbek, kövérebbek; a' kéz kisebb, fehérebb, puhább, kövérebb, az ujak finomabbak, hegyesebbek. A' mellnek és izmainak alkotása, valamint az egész felső végtagnak szerkezete a' könnyebb és finomabb mozgásokra való elrendeltetést mutatja. Az asszonyi kezek közül a' szép Vigniers Paulaé a' Sümmering bonczgyűjteményében a' legszebb, a' boncztudósok legalább ezt tartják annak.

Az asszonyi nyak vékonyabb és gömbölyűbb, és csak enyhén, meg halkal megyen mind a' fejbe, mind a' mellbe által; a' férfi nyaka erősebb, és a' kiálló izmok miatt szögletesebb, de főkép a' düledt paizsporc (a' gög, larynx) teszi ezt szögletessé, melly főkép hátul igen vastag. A' kiherélt állatokban a' tarkóizmok fogynak, és a' nyak nőtényi alaku leszen.

A' külső érzékeletművek a' férffinemben jobban ki-fejlődöttek, a' némbernél ellenben nem olly tökéletesek, úgy ennek szemei kicsinyek, laposabbak, szemöldei finomabbak gyérebbek; az asszonyi fül hosszasabb, finomabb, vékonyabb, orra rövidebb keskenyebb, nyelve szinte keskenyebb vékonyabb, ujai hegyesebbek. Az asszonyi érzékek fogékonyabbak, szabályos, kellemes működéseikre enyhébb ösztönök is elegendők, a' millyek enyhe világ, szelid hangok, finom illatok, egyszerűbb, 's enyhébb izü eledelek, puha fölületek. Az erősebb érzéki ösztönök nála kellemetlenül és dulólag hatnak. Az alatt, hogy az asszony a' finomabb tárgyváltozatokat könnyebben fölveszi, érzékei nagyobb körben kevesbé hatnak, honnét ő egy nagyobb egésznek, vagy távol fekvő tárgynak viszonyait nem képes olly élesen és határozottan felfogni mint a' férfi. Az asszony csont halljárata, mint Autenrieth állítja, egyenlő hosszasága mellet szűkebb, tehát nem olly

sebesen szűkülő, és tágságához aránylag hosszabb tölcserént képel; következőleg kevesebb hangsugarakat vesz föl, de a' fölvettekből kevesebbet igazít vissza mint a' férfi. A' közel hangból tehát az asszonyi fül több sugárokat ereget a' dobhártyára, de a' távol hangot nem veszi olly jól ki, mint a' férfi. Mivel pedig az asszonyi halljárat hengerü inkább mint tölcseréalaku, azért a' hangsugarak egyenesebben vezetnek a' dobhártyára, 's nem annyira ütődnek a' csontfalakba, azért a' hang a' kaponyacsontok megrezzentése által kevesbé vezetetik a' lélekhez. Innét az asszony ügyesebb a' finomabb hangokat közléről még pengésére és más tulajdonaira nézve is világosan megkülönböztetni, ellenben a' férfi a' távol zörejt képesebb hallani. Sőt más himállat is könnyebben fölveszi a' távol hangot, az alatt p. o. míg a' kannyúl füleit kétfelé egymáshoz közelíti azért, hogy a' háttul jövő csörgést meghallhassa, a' nösténynyúl füleit oldalvást eresztí le.

Az asszonynál ugyan a' fej és agy valamivel kisebb mint a' férfinál, de egész testéhez képest mégis nagyobb és nehezebb. A' fejnek magossága az egész testéhez képest a' medicei venusnál mint 1:7, 50. a' vatikáni apollnál pedig mint 1: 8. áll. És így az agy is az egész testhez képest nehezebb az asszonyban mint a' férfinál. Honnét kitetszik, hogy az asszony belső, érzékeny életére esik a' túlsúly, ellenben a' férfinál a' durvább érzéki anyag, a' hús, a' csont a' belső élet központjához képest kicsapongóbb ellentételben áll. Cuvier azt mutatja meg, hogy a' kaponyaiüregnek aránya az arczhoz (ábrázathoz) képest a' fölebb és fölebb emelkedő állatok seregében mind inkább nő; Sömmering pedig azt állítja, hogy a' mint az ember a' többi állatokat maga után hagyja, úgy marad a' ferfi az asszony mögött e' részről hátra. Az asszonyi arcz kisebb rövidebb, az arczcsontok finomabbak, rónábbak, és az arczhoz tartozó homlok- és felső állcsontok öblei szűkebbek. Ugy már a' himorszlán is hosszabb, szélesebb, erősebb arcza által különbözik a' nös-

ténytől. Az asszonynál tehát az érzéki életművek és izmok ellenében az agy részére, a' környéki ellenében a' központi oldalra esik a' tulsúly. A' férfinál magában az agyban nagyobb az ellentétel a' vér és az érzékeny állomány közt. Az asszonynál az agyállomány az előkelő, mert az agyüterek szűkebbek, kisebb kaponyalikakon hatnak az agyba, és kevesebb vért visznek; az agy tehát az asszonynál önállóbb, és magához egyenlőbb marad a' vérrendszerhöz képest. Parent-Duchatelet és Martinet úgy találták, hogy az agylob az asszonyoknál sokkal ritkább, 110. beteg közül csak 22. volt asszony, férfi pedig 88, tehát az arány úgy áll, mint 1 : 4-höz. Sömmering azt mutatta meg, hogy az agynak tömege az idegét az asszonyban sokkal fölül múlja mint más állatokban és a' férfiban. Az idegek, a' látidegeket (nerv. opticus) kivéve, az agy nagyságához képest az asszonyban leggyöngédebbek és legfinomabbak. Az érzékeny rendszerben tehát a' belső egyesítő pont részére, az agyra esik a' tulsúly a' környékének ellenében; a' magasabb, a' belső uralkodik tehát inkább és maradandóbban, mint a' külső és alsó az asszonynál. Innét az asszony a' testi fájdalmat könnyebben türi, és általában kevesbé érzéki, a' külső dolgoktól kevesbé függő, ő a' behatások által belsejében kevesbé zavartatik meg, magához hasonlőbb marad; az inségeket könnyebben szenved, és idegen égally alá áttéve kevesbé fajul el. Az agynak említett aránya az idegekhez képest magában az agyban még egyszer előkerül, az asszonyban a' környékhözi viszonyt eszközölő agytörzs (Hirnstamm) kisebb, az ebbe merülő központi idegvégek tehát egymáshoz közelebb esnek, és a' kaponyaüregnek alapja, vagyis azon hely, hol az agy az idegek által az alacsonyabb életműséggel függ össze, az asszonyban szűkebb, mint a' férfinál. Az agyburkony (Mantel) vagy tulajdonlag a' központi, az idegekkel semmi összeköttetésben sem álló része az agynak, az asszonyban aránylag nagyobb, tehát a' külső viszonyokhoz képesti legbelsőbb életnek tulsúlya itt is ki van nyomva.

Az asszonyi fej továbbad egyenletesebb gömbölyűségű, és kevesebb egyes dudorai vannak, tehát az agyburkonnak részei közt nagyobb a' megegyezés, és arány, egy irány sem különösen. előkelő benne, itt semmi különös rendkívüli nem tűnik könnyen föl, de a' harc és ellenkezés is ritkább, benne több belső harmonia uralkodik a' belső élet nyugalmasabb, 's csendesebb menetelű. A' nagy agynak alsó karélyai, az ikcsontnak (os sphoenioideum) ezeknek megfelelő szárnyaival együtt kisebbek, mert hennők főkép a' cselekvő erő, mint a' léleknek kifelé irányult önkénye (Spontaneitaet) látszik munkálni. Végre az asszonyban a' toboz (Zirbel) vagyis az agynak azon életműve, mely a' lélek érzelmi részével (Gefühlseite) szorosabb összefüggésben látszik lenni, nagyobb mint a' férfínál.

A' férfi lelkében (Seele)inkább szellem (Geist) az előkelő, ő inkább gondolkozó mint érző lény, és főkép tiszta világos nézetekre törekszik; az asszony ellenben kedély (Gemüth) inkább mint szellem, és többnyire érzésébül erednek ösmeretei, a' mennyiben ő egységét a' nagy természettel mint eredetileg levőt magában hordozza. Valamint az értelem választ, az érzés pedig egyesít, úgy a' férfi a' választó, az asszony az egyesítő elem: amaz a' világosság után vágyik, emez hőt hordoz keblében; mely viszonyal megfelelőleg a' férfiban az agynak mellső (anterior), az asszonyban annak hátsó karélyai (lobi) vannak jobban kifejlődve; amannak mellfeje (sinciput) szélesebb, homloka nem csak magasabb, és jobban kifejlődött, hanem több dudorok is tapasztaltatnak rajta; emennél a' homlok alacsonabb, a' mellfej keskenyebb, ellenben a' hátfej (occiput) a' nyakszirt csont felső részeiben és a' falcsontok hátsó öbleiben olly igen kifejlődött, hogy már ezen bélyegénél fogva is meg lehet az asszonyi alkotásu kaponyát ösmerni.

A' szellemben az asszonymál inkább a' fogékonyság (Receptivitaet) vagyis felfogási erő (Perceptionsvermögen), a' férfiban pedig az önkény, avagy az értelmiség (In-

telligenz) az előkelő. Az asszony a' különös, apró, közel iránt, mi könnyű felfoghatásu, nagyobb fogékonysággal bír, a' közönségesnek, a' távol esőnek felfogása neki több erejébe kerül; a' valóságosan levőt ő könnyebben felfogja, mint minek létele még csak fogalmi; úgy ő minden külsőség, és bizonyos egyes tárgyak, főkép az ollyak iránt, mellyek érzési érdekében fekszenek, különös felfogó erővel bír, ellenben az olly fogalmak, mellyek értelmi erőt kívánnak, ötet zavarba hozzák; nekie az említett körben nagy szemfülelő ereje (Beobachtungsgeist) vagyon, előtte olly kicsiségek, és finom vonások is feltűnnek, mellyeket a' férfi nem képes észrevenni, és mind ezek iránt benne nagy az emlékezet. Felfogási tehetsége kicsapongó erejének érzetében, ezt szüntelen munkában kívánván tartani, ennek az asszony szüntelen új és új táplálmányt iparkodik adni, honnét kandiságát, újságvágyását magyarázzuk, melly erejét gyakorta igen csekély, hasztalan, ollykor nem is való dolgokra vesztegeti; hanem a' nyelvtanulásban, a' historiában, a' természettörténetben is jeles hajlamokat mutat, a' mennyiben ezen tudományok egyes tárgyakkal foglalkoznak, sőt tanítatván a' mathematicában sem ügyetlen, a' mennyiben ennek egyik oldala merő mechanismus. Azonban mind ezeknek ellenére az asszonyi szellem mégis kevesebb öntehetiséggel bír, ábrándozása éber ugyan és ingerlékeny, de csak újrateremtő (reproductiv), melly erő a' férfiban erősebb, hatalmasabb, és valóban teremtő (productiv). Az asszonyok közt a' lelki erőkre nézve nincs olly nagy különbség, mint a' férfi és férfi közt. Az asszonyi nemben soha sem találtatik lelki eredetiség, vagy is találó ész, melly mint a' léleknek való teremtő ereje magának új rést nyit, járatlan ösvényen halad, és a' tudomány mélyébe ér. Csak egy asszony sem tett eddig elő egy nagy találmányra sem szert, sőt a' szép művészetekben sem teremtett egy is eddig elő valami nagyszerűt; sok jeles virág-arcz-tájfestőnök voltak ugyan már, de egy sem állott eddig egy nagyobb történeti re-

mekképpel elő; itt ott adott már egy kettő jó emlékpénczdarabot, de a' képfaragásban (Sculptura) még eddig egy sem jeleskedett; sok kísérlette erejét már a' regény- és énekköltésben, de a' hősi és tragikai költeményben még eddig egy sem tündöklött; a' számtalan zenészi művész-nök közül csak keves hangköltők (Tonsetzer) találtattak, és magasabb stylben egy sem adott eddig elő eredeti hangkölteményt (compositio). A' természet csiralényi el-tévedése általában véve azon külömoctül (Vorzug) jó részt megfoszja az embert, mellyhöz tartoznia kellene, még pedig a' nélkül, hogy azon nem külömeiből részesülne, mellybe átmenetelt teszen. A' férjencz (Männling) az asszonyi foglatosságoktül iszonyodik, az üres fecsegést nem szenvedheti, és a' sokbeszédü asszonyok társaságát kerüli; ellenben az olvasást szereti, a' komolyabb gondolkozásra hajlandó, létre hozni azonban semmi különöset nem bir. De különösen a' nőncz (Weibling) csak torza (eelsüfított képe) az asszonyinak, puha és rüst, a' komoly és erős foglatosságokat kerüli, neki nem annyira kis, mint inkább kisszerü dolgokban telik kedve, külsejében semmi kellemeset, sőt inkább fásat mutat, értelme nem annyira az egyes dolgok felfogására van korlátolva, mint inkább buta, az egész valója nem annyira asszonyi mint inkább asszonyos. A' herétek közt hasonlókép számtalan jó éneklők vannak, de eddig csak egy nagy eredeti hangművész (Tonsetzer) sem találtatott köztök.

Az értelmiségben (Intelligenz) az értelem (Verstand), melly a' tünemények viszonyát magok közt veszi föl, az asszonynál felülmúlja az észet (Vernunft), melly az eszmét (Idee) nézdeli, és mellynek tárgya a' véghetetlen. Az asszony ép ítélő erővel bir, azaz a' dolgok viszonyait jól átlátja, t. i. mint azok az emberi ösmerötehetségnek (Erkenntniszvermögen) mutatkoznak; a' valót, 's igazat ő jobban megérzi, mellyet úgy fog fel mint van, holott a' férfi azt alkotni szereti; ő sebesen fog, és jól ítél, még pedig inkább belérzésből, mint gondolkozásból, előbb

jöslatból, mint elmékedésből, és az okok meghányásából. Ekként az asszony az értelem, elmesség, éles felfogás (Scharfsinn) birtokában a' társaságos életben különös bölcseséget, a' külső viszonyok kormányzásában pedig nagy ügyességet mutat. A' polgári társaság alacsonyabb fokáról hirtelen egy magasabb polczra áttéve az asszony, új viszonyaiba korábban beilleszkedik, mint a' férfi, midőn ez nem ritkán gyöngébb oldalait nem képes eltakarni. A' korosabb asszonyok illő vágásban járó esze e' részről ösmeretes már, kik tanácsul hivatván, sok igen terhes életviszonyokban segílyt nyujtottak. Az asszony ravasz is tud lenni, és mit erő által és nyilván ki nem tud vinni, azt finomsága, állandósága által görbe útakon éri el. Már a' néberi állatokban mutatkoznak világos jelei az elmének; a' vadászok p. o. jól tudják, hogy a' nösténykutyák legalkalmasabbak a' vadászatra, jobban szimatolnak, ravaszabb, és vigyázóbbak; tudják, hogy a' szukaróka ravaszabb a' kannál, és hogy a' nöstény hőresög vigyázóbb a' baknál, lakását is mélyebbre ássa; de általában az is közönséges tapasztalás, hogy a' nöstény elefánt, és más állatok nöstényei is tanulékonyabbak a' bakoknál. Az asszony a' közbátorságai fölügyelésben sem ügyetlen, mint sok és valóban derék kormányzónök voltak is már; sőt kérdeni lehet, hogy a' két nemi ugyanazon számu uralkodók közül, nem az asszonyok részére sülyed-e a' mérleg? Ellenben az asszonyban az észbeli tehetségek, mint legmagasabbak, 's a' mélylátás (Tiefsinn) nem olly jelesek, a' legfinomabb elvonások tehetsége, a' dolgokat egész általánosságokban átlátni való erő, némelly eszméket minden tapasztalati különösségek nélkül felfogni való tehetség, egy szóval a' metaphisicai hajlam nálok általában gyöngébb mint a' férfiakban. Annak, mit az asszony megfog, látható igazságnak, a' gondolatok egyszerű, 's egymásbul folyó kapcsolatának kell lenni; hol az igazságot több ítéletek összehasonlításából, az észtehátlatok (consequentiak) elmefárasztó összeaggatásából, a' legkülönfélébb

okok meghányásából, a' következtetések egymásba kapó tagjainak sorából kell kihozni, ott az asszony nincsen a' maga helyén; nem ritkán megengedi az asszony mind a' majort mind a' minort, de midőn a' conclusióra kerül a' sor, ott egyet ugrik esze, és a' demonstráló férnek nem kis bosszúságára ismét előbbeni állítására (assertiójára) tér vissza, esze ahhoz bilincselve egy tapodtat sem mozdul.

Az asszony kedélyében (Gemüth) több az érzés ébersege, mint az akarat ereje (energiája). Az érzés fogékonyság, az akarat önkény (spontaneitas). Az asszony mivolta finomság és gyöngédség; holott a' férfiben mindent az erő és önállóság dönt el. Az érzés inkább a' jelenre, az akarat pedig inkább a' jövőre van irányulva. A' férfi kevesbé elégszik meg a' valósággal, ő inkább a' jövőben, öntehetségének terveiben él, 's egész létele merő törekvésben áll; holott az asszony egész kedélyét inkább a' jelen tölti ki, és ábrándainak éldeletét inkább emlékezetében, mint távol kilátásaiban találja. Az asszony érzései kitünőbbek lévén, ő megindíthatóbb, kedély állapotja könnyebben változik, a' nevetés csak hamar sírásba, és ez amabba megyen által. Ekként az élet-erőnek időszaki ingadozása által, a' havi tisztulás idején kívül is a' kedélyidegzetnek (Gemüthsstimmung) nagyobb változatossága, azaz a' szeszélyesség (Launenhaftigkeit) inkább tulajdona az asszonynak. Hanem kedveli is az asszony ezen változatosságot, apró perlekedésre szeretettjével örömet keres anyagot, hogy pöre tárgya miatt sirhasson, kissé már ekkor is örülvén a' ki engesztelődés nagyobb örömeinek. Ezen látszatos könnyelműsége mellett az asszonynak, benne azonban mindig ugyanazon alaphélyeg marad; az asszony akaratának a' kihatásban, mások elhatározásában nincsen ereje; de belső erőssége akaratának nem hibázik, mi nála egyszer érzésében gyökeret vert, az erősebben áll, 's állandóbb, honnét az asszony, ha érzés vezette akarata bizonyos vágasba irányult, nagyobb állhatatossággal bír; holott a'

férfi kívánatai és igényei kalandozóbbak, akarata ingatagabb. Regnier asszony, kit férje társaságban hallgassal csitított el, aztán egész életében hallgatott, és sem a' legkedvesebb meglepések, sem ijesztés nem hirt többé belőle csak egy hangot sem kicsalni.

A' természetben mindenütt az érzés az eredeti, melly az emberben felébred és viraszt is a' nélkül, hogy akaratának reá egyenes befolyása volna, azon belsőségünknek közvetlen nyilatkozása, melly semmi mástól nem vő eredetét. Az asszony e' részről föltünőleg összhangzik a' természettel, ő inkább azt követi, mit meg nem zavart érzése sugall akaratának, mert érzése természetesebb, tisztább, biztosabb, körülnézés 's visszagondolás (reflexio) által nincs megzavarva. Az általánosnak, a' véghetetlennek érzése benne élénkebb, az asszony vallásosabb, és a' vallás neki valóságos szív szüksége, éldelete, lelki táplálmánya, holott a' férfinál a' vallás egyszerűsmind, vagy különösen is, a' gondolkozásnak, meghatározás vetésnek tárgya, mint Carus F. A. is mondja „A' férfinak lélek és igazság, az asszonynak hit és szeretet.“ A' férfi a' véghetelenségen fejét töri, és tudománya tárgyául akarja tenni, az asszony efféle szemlélődésekkel nem sokat gondol, ő a' véghetetlen lényt érzi inkább, és ezen érzés e' részről kitölti szive vágyát. A' férfi ezen törekvésében maga magával meg hasonlik, és életének bizonyos szakában kételkedővé leszen; az asszonyban az isteni érzelem olly erős, hogy ezen hiedelmében megrázhatalan, a' szabadhitű (Freygeist) és a' részeges asszony egy híron pendülnek. Ha a' férfi valamelly vallásbeli meggyőződéshez juthat, ő ezt mindenre akarná tukmálni, és buzgólkodóvá leszen, úgy akarja, hogy azon hitágozatok, mellyeknek ő hódol, mindenütt uralkodjanak; 's hogy azon szokások, mellyekhez szokott, és mellyeket jóknak talál, mindenütt divatba jöjjenek, és ki talán másról van meggyőződve mint ő, és ellenkezőköt vall, mivel az örök elkárhozás átka neki sem elegendőnek, sem biztosnak nem látszik lenni; azt ha bár életétől nem is, lega-

lább hivatalától és javaitól fosztja meg, és ezen az úton akarja e' mulandóságban semmivé tenni; az asszony ellenben cselekedeteiben, életmódjában gyakorolja a' valóságosságot, azért is türelmesebb, engedékenyebb, a' mást hívők iránt, és mindenkire kegyesen tekint, ki csak az istent imádja, bár ilyen vagy amolylan alakban történjék ez. Mivel a' megfoghatatlanak érzése az asszonyban élénkebb, azért az asszony annak felfogására, mi az élet közönséges járásán által mint eszmeheli áttündöklük, alkalmasabb, honnét az ő sejtései e' részről biztosabb és határozottabbak. Ugy Signi a' Volsunga-ságában, midőn szerencsétlenséget jövendöl, magát arra hivatottabbnak gondolhatja, hogy nemének az elősejtés ajándékát igényelje. Mivel az asszonynál az érzés vezérli az értelmiséget (Intelligenz), azért ő vitatlanul is könnyebben átadja magát amannak. Megihletett világos látók, jövendölők, álomjárók mindig voltak, még pedig éppen akkor, midőn az asszony egészen asszony, különösen némellykor a' terhesség, vagy szülés alatt rütetési ihlés (inspiratio ab exstasi) lepi meg az asszonyt; és több hét- (gyermek) ágyas ihlett látások (begeisterte Visionen) közt múlik ki e' világból. Az ábránd (phantasia) minden eszmét megtestesít, a' természetes tüneményekben lelkeket lát, és rajoskodásba (Schwärmerei) esik; sok magasnevelésű asszony, ki a' babonákat kineveti, kártyát vettet magának, és más babonás orvoslások alá adja magát. A' véghetetlennek érzéséhez minmagunk végeességének, idő-, tér-, és hatásheli korlátoltságunk, valamint azon kapcsolatnak érzése, melly minden véges lényeket átka-rol, közel esik; ez azon érzés, melly bennünket értesít, hogy magunkra önállólag általában, és így magunk magunknak céljai nem lehetvén, csak az egészben élhetünk. Ezen minden élő lény iránti érzés az asszonyban jobban ki van fejlődve, benne élénkebb, mozgékonyabb; úgy láthatni p. o. milly rokonézés köti az asszonyt a' növényhöz, a' virágok ápolását, mint szíve ügyét, milly örömmel teszi, az állatokról mikép gondos-

codik; általában az asszony tele jó akarattal az emberek bizalmának átadja magát, noha nem ritkán való sejtés által vezettetve, egyes emberektől őrizkedik, ezekben nem annyira nem híven, mint inkább átlátván őket. Ő az emberi gyöngeségeket több türedelemmel, gyöngédséggel szenved, és így férjének nyers erejét enyhíti, gyermekei iránt is több elnézéssel levén; hónnét kórápolásra is használhatóbb a' férfinál. Az asszonyt más felebarátjának insége jobban megmozdítja, kész a' szolgálatra, örül, ha valami szolgálatot tehet, általában ő jótévő, haszonkereset nélkül. Az asszony más bajára könnyeket áraszt, holott ha a' valódi férfi sir, ez az ő nemiségén megyen túl. Az asszony minden valója tehát szeretet, hogy ez által a' megváltat egyesítse, az ingtagságot megerősítse, az elusontót leküsse, ezek tulajdonlag az ő elrendelésesei. A' férj, a' gyermekek, a' szülék, testvérek, atyafiak iránt az asszony szíve erősebben dobogván, ő önnönei közt összetartó 's egyesítő elemmé lesz, a' családi összhangot ő tartja föl, és az ellenségesen meghasonlottat ő engeszteli meg. Az asszony önnöneiért áldozatot is tud tenni, 's emellett szenvedéseit hősi nyugalommal tűrni. A' mennyiben az asszonynál a' közönséges egyetérzés (sympathia) egyes tárgyakra van inkább korlátolva, és hatásköre metszetesebben ki van jelelve, azért ő célját tökéletesben éri, mint a' férfi, érzelmei mélyebbek, állandóbbak, és kielégítettebbek. Az asszonyi érzés nem emelkedik ugyan egész a' világszeretetig (cosmopolitismusig), de minden ember sorsából osztozik. Látkórének szűkebb határai között az állodalmak kölcsönös viszonyai elötte távolabbaknak tetszenek, a' hazaszeretet (patriotismus) benne családszeretet, a' nemzetgyűlölség (Nationalhasz) emberszeretet által korlátoltatik; de hol az asszony mint nő vagy anya érintetik meg, ott ő magos polgári erényt tud kifejteni; és mint Bobelina, és századunk más görögnői a' vérengző sorokba is tud vegyülni, mi több, midőn érzései, egész rajlatig (Schwärmerey) hevültek, valója egész hőszületig tévedhet, mint

példában láthatni lázadások alkalmával, midőn kegyetlenségei egész az iszonyatig mennek némellykor. Az asszony a' maga közönséges körében a' függőséget az egésztől világosabban érzi, magának kevesbé elég, és így bensőbbleg csatlakozik az emberiséghez; a' férfi ellenben ereje érzetében önállóságát jobban érzi, jobban elkülönül, magasabb egymiségeért küzdik, honnét az önszeretet (egoismus) több benne, melly majd alávaló önzetté (Selbstsucht) korcsúl, majd a' véghetetlen dicsőség utáni törekvéssé nemesedhetik. A' nemiség azon helyzetekből is kitetszik, mellyben a' Pompeji, Herculanium, és más földtemette városok csontvázaival találtak; Hamilton és Bartelsz szerint a' férfi halottak csaknem minden kivétel nélkül a' meggyőzendő akadályok ellen szegülő erőlködésben, az erre mutató állásban adták ki lelköket; holott az asszonyhalottak a' kétségbeeső elszantság jeleit mutatták; avagy ha gyermekeik voltak, ezek ölelései közt találtak. A' nemi bélyeg még a' bőszületig (Wahnsinn) menő elmeháborodásból is kitetszik; magokat isteneknek tartó bösök (wahnsinnige) mindenkor voltak, és egy böszház (Tollhaus) sincsen, hogy legalább egy pár illy istenség nem talátnék benne; holott ellenben még egy asszonymak sem jutott eszébe, hogy ő isten volna, hanem vallási böszültében inkább az isten hölgyének véli magát; mi egyszersmind a' népek istent férfialakban ábrázoló képzetökből is kitetszik. A' férfinál az izomtömeg nagyobb lévén, a' közérzés is erősebb, ösztönzete, tolatma (Trieb) hatalmasabb, érzékisége háborgóbb, minden indulata zajlóbb; az asszony érzékisége lágyabb, a' nyers kívánságoktól kevesbé kapatik el, és mivel érzékénységi rendszerében a' központi a' környéki fölött világosan tulsúlyul, azért ösztönzetei nyugalmasabbak, de épen ezért állandóbbak és tartósabbak is. A' hevesebb ösztönzettek, és élénkebb ábránd (phantasia) a' férfi érzelmeibe és kívánataiba több változatosságot, megszakadást és ellentételt hoz, mert a' durva érzékiség birtokába esik, majd ismét egy tiszta

eszmehéli nagyságra emelkedik, majd szűkkeblű önzővé lesz, majd ismét mint emberbarát, világváltó (cosmopolit) az emberiség javára terveket készít. Az asszony törekvéseiben egyenletesebb vegyület, és összhangzóbb kapcsolat uralkodik. A' férfi életében a' munka és éldelet közt metszetesebb a' határ, az éldeletben ő jobban szereti a' kényelmet, mellyben az asszony fürgébb, ser-tepeltélni szeret, és a' munkából visszatérő férjnek elfo-gadására tett készületek kedves foglalatosságok neki. Hol a' férfi a' műveltségnek alacsonyabb lépcsőjén áll, és az élet szükségai őt nem nagyon kényszerítik, ott ő munkátlanul tesped, és feleségét kénytetni helyette dolgozni, és szolgálni, gondját viselni. Az asszony vidámabb, jobb kedvű, és elfogultlanabb, a' férfi ellenben komolyabb. A' férfi inkább csak magával a' dologgal gondol, az asszony még ezen kívül azt is akarja, hogy a' dolognak módja is megadassék, ő a' külsőségekben, formalitásokban is gyönyörködik; azért is az asszony a' szép iránt több érzéssel bír, még pedig mivel az egyes, könnyű át-nézetű dolgok őtet jobban érdeklik; azért a' könnyű, tet-szetes, czifra tárgyokban gyönyörűséget lel. Az illedelmes iránt gyöngédebb érzéssel viseltetik, és semmi olly éldelet őtet nem gyönyörködtetheti, melly finomsággal, illedelem-mel, izléssel nincsen összekötte. Mivel pedig az asszony a' külső szint nagyra becsüli, azért könnyen a' születés, az úri szokások, a' divat bálványa lesz, elég bátorsággal nem bír a' szokás sorompóin áttörni, honnét csak a' férfiak közt vannak különczök; egyszérs-mind az asszonyban több a' hiúság és kevélység, és a' valónál fénylőbb színben örömet látatja magát. A' férfi erejében kevélykedik, és büszke véghöz vitt munkáiban, vagy legalább abban, mit tenni képes, ő erkölcsileg rosz-nak tartatni, ha valóban nem az is, kevesbé fél, csak hogy erőtelennek ne tartassék, egyebet nem bán, és ha vagy lángésznek, vagy elmésnek, vagy finom cselszö-vőnek (politicusnak) vagy nagy bátorságúnak, vagy igen erősnek tartatik, ha bár nem az is, azzal is beelégszik;

sőt még a' testi éldeletekbeni kicsapongásokban is szeret kitűnni, a' mennyiben ezekhez is erő kívántatik, avagy birtokaiban is kevély, a' mennyiben hatalmas és függetlensége ezekre alapszik; egy szóval a' férfi az értelem előtt akar nagynak és erősnek tetszeni, és ez előtt különböző színben jelenik meg, a' szerint a' mint nagyságróli fogalma változik; az asszony ellenben az értelem foglalatoskodtatásában semmi meglegedést nem talál, hanem az érzésre törekszik hatni, 's azt érdekebe hozni, szeretetre méltónak lenni legfőbb büszkesége. Ezen szeretetre méltóság azonban a' külső és belsőnek, az eszmebelinek és érzékinek nem annyira nagyszerű, mint inkább könnyű felfogású összhangzatán (harmoniaján), a' gondolatok, és ezek kinyomása szabadságán, könnyűségén, és kellemén, az alakon, idomon, és minden mozdúlaton alapszik. Az asszony erősnek még csak tetszeni sem akar, ezen tulajdona őt még piritaná, miért, mert ez szeretetre méltóságát korlátolná, ő testi gyöngeségét örömet mutatja; ha ninçsen, legalább színli azt, t. i. mennyire ez az érzéssel áll viszonyban, 's ezt érdekebbé teszi. A' mint az asszonyi nemző részek befelé huzódvák, és inkább rejtvék, úgy lelke is segíti a' természetnek ebbeli intézetét nagyobb pironkodása, szemérme által, a' mennyiben ez erkölcsi tulajdonának érzelmét, érzéki éldelete lelki méltóságát testi, anyagi, állati élete fölibe helyzi. Ugy még a' legszemérmesebb asszony sem feledi keble teliségét észrevehetővé tenni, mellyben a' nemiség az anyai édes kötelesség viszonyában tisztább szellemi éldelet alakban jelenik meg. A' férfi nagyobb izomereje, rettenthetlenebb bátorsága által a' küzdelemre alkalmasabb lévén, nevének természetes védelmezője; a' két legfensőbb seregben a' férfi állatok általában véve több bátorsággal és erővel bírnak, sőt természeti fegyverekkel u. m. agyarakkal, sarkantyúkkal, ellátvák. A' vad szilaj bika kiheréltetvén szelidebb, megigázhatóbb leszen. Az erkölcselv (Moralprincip) inkább az érzésben fekszik, hol biztosabb földél alatt, és

erősebb alapon létezőn hatalmasabb és tisztább; a' férfinál az inkább vizsgálódásnak tárgya, ki erkölcsi elveket maga teremt magának, mellyek mellett többet botlik, hozzájuk többször leszen hűtelen. Az asszonynál az érzésen lebeg az erkölcs által, a' férfi nézdeli azt, válogat benne. Az asszony inkább szenvedőleg, a' férfi pedig inkább tevőleg áll az erkölcshez. Az asszony erőműve inkább az erkölcsnek, a' férfi inkább teremtője.

Az erkölcsi érzés az asszonyban főképp a' nembeli élet azon körülményeivel áll összeköttetésben, mellyek az asszonyiség központját teszik, és a' férfinál alsóbb rendűek. A' férfi a' nemi életbeli örömeiben kicsapongván, inkább testileg romlik, 's pusztul el, holott az asszony inkább lelkében vesztegetődik meg, 's elvetemedik, a' mennyiben magát minden tekintet nélkül a' testi gyönyörűségeknek átengedi, és férje, gyermekei iránt való kötelességeivel nem gondol; holott a' férfinak ezen hibája mellett még más tekinteteből a' maga érdeme meglehet. A' férfinban valamint a' testi erő nagyobb, úgy akarata is hatalmasabb. Kifelé még pedig nagy körben hatni a' férfi rendeltetése, ő vagy az ország embere, vagy polgári ügyköröknek, merényeknek tagja, vagy a' művészetekkel és tudományokkal foglalkozik; ő az élet szükségeit ösmeri, és a' veszélyeket a' neki tulajdon bátorsággal fogadja; és valamint ő mindenütt a' munkásabb, 's az egészért munkáló rész, úgy ő mindent a' maga munkásága tárgyává kívánna tenni, és mindenhol uralkodni. Az asszonyban az izgékonyság gyöngébb, és testi meg lelki szerkezetében, organisatiojában minden oda mutat, hogy munkálkodásának köre korlátoltabb, ő egyedül önnönei közt és önmöneiért él, de ezen szűk határok közt a' maga rendeltetésének annál tökéletesebben megfelelel; honnét Marie Wolstonecraftnak (*Rettung der Rechte des Weibes a. d. Engl. mit Anmerkungen von Salzman Schnepfenthal 1793. 94. II. 8.*) azon kívánsága, hogy az asszonynak épen olly tudományosan, és annyira testi ügyességre kellene neveltetni, mint a' férfinak, a'

természettel nem egyezik meg, mert ő hasonló munkákat és dolgokat természeténél fogva nem tehet mint a férfi. Az amazon népekről régi mondák csak mesék, és a' Thibetben, Congóban, Minomotapában létező harcsható, férjeiket kormányzó, 's rajtok uralkodó asszonyokról némelly utazók elbeszélései szinte nem mentek nagytáptól. A' férfi valamely tette inkább itélete következtében határozza magát, az asszonyt itten is érzése vezeti; de mivel az érzés az akarathoz közelebb esik, mint az értelemhez, és maga is nem más mint pillanattig tartó ösmeret, azért az asszony rövidebb úton jut az akarathoz, és e' tekintetben némelly asszony sok elszántságot és lélekébrenséget mutatott már, úgy p. o. azon asszony, kiről Cochranes emlékezik azon alligator melly őtet már megkapta, szemébe bökven ujjait szabadult meg; valamint azon is, ki, mint Pennánt beszéli, a' hozzá tartozók közül egyikéhez lopózkodó, és már martalékára rohanni kész tigris az által ijesztette visza, hogy hirtelenében esernyejét tárta föl elibe. A' férfi munkássága oda van irányulva, hogy változtasson, és újat alkosson, holott az asszony hatása a' való oltalmazására, az elkezdettnek véghöz vitelére határozatit inkább; mit a' férfi keres, azt neje gyűjtögeti össze, és tartja meg.

Végre azon egyetemi, vagyis összalakot (Gesamtform) vesszük vizsgálóra, mellyben a' két nem lényege külső tüneménye' leszen, hol részint a' műelnes (kunsztinnig) Humboldt Wilmos szavait szórul szóra követjük: „az asszonyi életmüségben az eredeti, az eröknek egyenletes vegyülete előkelőbb, a' férfiban pedig az erök ellentétele van jobban kifejlödve; amott, t. i. az asszonyban a' több savítóval anyagimám (Indifferenz der Stoffe) tapasztaltatik, emitt (a' férfiban) a' gyulékonyak (inflammabilia) az előkelők; amott a' belső élet, itt pedig a' kiféle irányult munkásság a' túlütő; ott a' mindenséggel nagyobb a' kapcsolat, itt az önálló egyemiség több. Mivel már a' tekeidom a' belsőnek, a'

magában nyugvó valónak nyilatkozása és kifejezése, 's egyszersmind a' mindent magában foglaló egészé is, azért fejezi ki az egészét is, a' mennyiben az oszthatatlan központ minden környelű különféleséget egyenletesen kormányoz, és minden életműves lényeknek eredeti alakja, és ő végre azon idom, melly mind a' közömbös (indifferent), és eredeti víznek tulajdona, mind pedig az összehúzó savító (oxygenium) és így az ennek megfelelő nemleges berz (negative Electricitæet) által is létre hozatik. Mind ezen tulajdonok által tehát a' tekeidom az asszonyi lény kifejezésére alkalmas, melly ennek mind nemző életműveiben, mind egyéb képeleteiben, de összalakában is mutatkozik. A' vonal két végein az ellentételt fejezi ki, melly az életműves országban is mindenütt a' tekeidomból fejlődik ki, ennél tehát később jelenik meg. A' vonal a' kifelé törekvést jelenti, melly mint végetlenre nyújtott gondoltathatik, de melly mindig magános 's egymis, elkülönült irányában marad; és végre, melly a' gyulóban egész a' legmagasabb fokra hágott terjedésnek felel meg, és a' tévőleges berznek (posit. Electr.) tulajdona, melly a' Volta oszlopának gyuló-végén fejlődik ki. Ekként mutatkozik a' vonalalak, vagyis a' hosszú mérték mint a' férfiség ábrázolója a' férfi nemző részeiben, medencejében, izomrostjainak viszonyos tulsúlyában idegállományihoz képest, idegek előkelőségében, az agyával összehasonlítva, agytörzsének nagyságában agyburkonya fölött, valamint más képeleteiben, és összalakában is. Mivel pedig a' különféle elemek az életműségben (organismushban) összeolvadva, és az egységbe fölvéve vannak, azért a' nemek bélyeglő alapalakai csak mivoltos jeleik szerint tűnnek elő az összalakban, melly az asszonyi, tekeidomú remek (typus) szerint az összeköttetés, a' folytonosság, a' halk továbbhaladás bélyegét nyeri a' lágyabb gyöngédebb határon, a' férfi vonalalaka által ellenben a' megválásnak bélyege lép föl, mellyben minden egyes rész határozottabban és élesebben mutatkozik, az egész jobban kinyomott,

és a' határok szögletesebbek. Mivel az asszonyiságnak lényege a' könnyen felfogható felé van fordulva, azért az asszonyi termet a' gyöngédségnek és finomságnak bélyegét nyeri, melly nevezetesen az asszonyi test minden kiállásaiban, orrában, ajkaiban, füleiben, és végtagaiban mutatkozik. Az erők egyensúlya, a' szabadabban történő, és magát a' sejtszövetnek és zsirnak dúsabb kifejlődése által is eláruló sikeresség (phasticitas) az asszonyi test határainak azon szakadatlan folytonosságát kölcsönzi, melly idombúl kiténő erő igéző teliséggé változtatik által, és minden egyes vonásokat, kénytetlen könnyüséggel egy összehangzó egésszé kapcsol össze; az asszony minden részeiben teliség és lágyság van, mindenütt bújá alakok jönnek hízélgőleg érzekeink elejbe. A' férfi alakban kifelé való előkelő törekvési által, és belsejét kilitő izgékonyágánál fogva az erők a' több tömeg, és ezekkel egyetemben a' munkásságnak és erőlködésnek nyilatkozása tünnek szembe; a' férfi tulajdon ereje és erőlködése kiálló húshalmokot emel föl testében, és sejtiszövetbe kevesbé rejtett erősebb alkatásu teste egyes részeit láthatóbbakká teszi. Teste minden szögletei sebesebben, és kevesebb készülettel mintegy egyszerre tünnek föl, az egész test határozottabb részekre van felosztva, általában hasonló olly képhöz, melly merész ecsettel festve a' szabályosságnak legszorosabban megfelel, de kivitelében a' kellemre (gratiára) keves gond fordítatott; honét erősség, határozottság, a' határoknak metszetessége, melly keménységbe átmenni igen hajlandó bélyeglik a' férfialakot. Ezen határozottság az öntehetségü erő magas nyilatkozását hozza elő, és minden egyes részeket inkább egy élő és önállásu való egységének fogalmává mint az alaknak azon érzéki egységévé köt össze, mellyre mi az asszonyi testben ollyigen sokat tartunk. És valamint a' férfi inkább az értelem, az asszony pedig jobban az érzés felé van fordulva, úgy a' férfiu szépég alakzatának (formositas) magasztásága, és vonásának műszerü határozottsága által inkább az értelemhöz

szól, holott az asszony szépsége anyagnak telisége és a' vonások kedvessége által inkább az érzést elégíti ki.

Az asszonyi szépség, mint legfőbb és legbevégeztetebb nyilatkozása a' nemiségnek, mindenkor csak ott jelenik meg, hol az asszony egész valójában asszonyi; függ pedig a.) az égalytul; Görögországban, Georgiában, Circassiában, Mingreliában a' szelid levegő az asszonyi természetnek különösen kedvez, és az asszonyi szépség kifejlődését szabadon engedi. A' termékeny, és szerelem után epedő szerecsénnék Negernél és Angóláhan még mindig sok gratiával, és asszonyi kecsékkel bírnak; ellenben a' durva és kemény hideg által az asszonyiség elnyomatik. A' sarki tartományokban az asszonyok nem igen havadznak, és nem igen termékenyek, 's e' mellett rútak, a' férfiatól csak alig különbözök. b.) A' fárasztó életmód, és állhatatos erőlködés olly erős testi munkákban, mellyek inkább a' férfiakat illetik, az asszonyi szépséget diszteni nem engedi, és a' napszámban meg mezőn dolgozó asszonyokban többnyire elmázolódik, holott a' munkás férfiak közt nem ritkán szép alakok találtnak. c.) A' tápláló élet jó diszlete kellemes, és az érzékeknek tetsző alakokat hoz elő, de a' kellemnek csak a' szellem ad diszletet, 's azt szépséggé változtatja. A' szellem az önérzésen alapszik, melly a' testi közérzésnek (Gemeingefühl) emelkedése, melly tehát az állatokban a' külső alakon csak ott világlik világosabban által, hol nagyobb testi erő és tehát erősebb közérzés létezik. Azért is csak a' kanállat szép, a' mennyiben állása, menése, tekintete és minden más mozdulata által, bátorságot, dölföt és magos erőérzést mutat, holott a' nöstények hajlott, összehúzott nyakkal, gyöngeség elárulásával járnak. Az asszonyi szépségnek némelly nyomait azonban az okosabb 's nemesebb állatokban, nevezetesen a' kancaiban, és az emberrel közelébb viszonyban álló tehenben mégis észrevehetni; úgy az asszony szépsége is lelki műveltségével vagy arányban. A' köznép valamint a' szláv népség közt az asszony inkább férfi külsővel bír,

tagai erősek, arczsontai kiállók, bőrök durva, 'stb. általában a' külső kecsék hibáznak, mit a' nyers égaly, a' nehéz munka is elősegítnek, holott ugyancsak az említették közt nem ritkaság szép férfiakat látni. Ugy Chi-mában is a' közasszonyok csúfabbaknak mondatnak mint az úrnők, és ha a' vad népek közt általában csúfok a' némberek, Otaheite szerencsésebb alkotásu, már műveltebb lakosai közt az asszonyi szépség, és kecs nem ritka. Az asszonymál az eszme és erőkülület (Kraftäuserung) a' belső élet előkelősége, és a' szabadabban munkálódó tápláló élet miatt mindig jobban elrejtődik, mellynek ha való szépséggé akar fejlődni, át kell tündökölnie, az asszonyi teliségnek, gömbölyűségnek magán nem szabad lenni, azt a' lelkinék kell meghatni, ezzel összehangzólag egyesülni. A' léleknek és anyagnak ezen egysege az asszonymak magávali egyeségét eszközli, 's teszi, hogy ő a' valósághoz, a' természethöz közelebb áll, tehát természetesebb, és ez által nyeri ő meg a' kecsét és kellemeit, mellyek az asszonyi szépségnek tulajdon tartalmait teszik. A' mennyiben a' külső a' belsővel összehangzólag tűnik elő, anyyiban a' gratia (a' csin) azaz a' könnyű, keresetlen, mintegy magátuli előtűnése az erkölcsileg szépnék illendő külső alakokban. Hol az asszonyi gyöngédség és lágyság erkölcsi erő által nem emel-tetik, az egyedül mint a' tehetetlenségnek nyilatkozása tűnik elő; honnét a' kicsapongó erkölestelenség mellett az asszonyi alak mindenkor utálatosabb csúfabb benyomást teszen mint a' férfiúi, mellynek mégis testi erejének jelenléte által még bizonyos állása marad. Az asszonyi alak mindenütt a' legmagosabb nyilatkozásul teremtetett, melly ha az emberi szépségben nem tűnik föl, úgy az általában nem szép. A' férfiúi alak azonban erkölcsi emberlélek nélkül, egyedül mint az erőhatalomnak, és keménységnek erőszakos törekvése tűnik föl; csak hol azt a' lélek átfuvalja, tűnik el ezen keménység, és nyilatkozik ki a' férfi alakban az élet legmagosabb ezél-jára való törekvés, t. i. hogy a' tömeg munkásság ál-

ta meggyőzések, és hogy az eszmének uradalma a' lé-
tel, valamint az erőé az anyag fölött létre jushasson.

Az asszonynál valójában több az egység a' külső és
belső közt; az érzés, melly a' nyilatkozásnak tehet,
ségével közvetlen viszonyban áll, az ész (értelem) által
kevesbé van korlátolva, az igazott izomtömeg az idegek
behatásának könnyebben engedelmeskedik, valamint az
idegek az aránylag több agy által könnyebben kormá-
nyoztatnak; mi által az asszonynál a' belsőnek nyilat-
kozásai a' külsőben kinyomottabbak és tökéleteseb-
bek. Az asszonyi alak általában igézőbb, és egy lelkes
zenének összhangzatához hasonló, az asszony mozgá-
sai finomabbak, enyhébb haladatúak, holott a' férfi itt
is nagyobb heveséget, és terhet árul el. Mivel az
asszonyi szellemben az ábránd szüntelen az érte-
lem, az érzés az ész eleibe toladodik, és ez által
mindketten egyakarólag a' kedély egységét eszközlik,
mire a' férfi csak fáradságosabb erőlködése által tö-
rekszik: azért az asszonyokban a' belső élet is kevesbé
van elválasztva külső előtünési módjoktól, és a' képzé-
kenyebb alkatban nagyobb magátuli könnyűséggel festő-
dik le az asszonyi szellem, melly mivel benne az érzé-
kenység és ábránd uralkodnak, a' kemény és merőtül az
ingatag és határozatlannál jobban irtózik. És az asszo-
nyi alaknak ezen gyöngéd szónokságán, melly által ő
belsejének hű és világos tükrévé leszen, alapszik azon
való éldelet, melly társaságából keletkezik a' férfinak;
az érzékenység sehol olly közvetlenül nem szól hozzánk,
és semmi nem képes bennünk olly mély érzéseket ger-
jeszteni, olly összhangzó egyetérzéseket eszközteni. Iz-
mainak gyöngesége, és érzékenységének tulsúlya mellett
az asszony egyszersmind olly mozdulatokra is alkalmas,
mellyek által nem annyira bizonyos erőszakos célok-
hoz juthatnak, mint inkább belső állapotjokat feje-
zik ki. Ugy nekiök a' szökdelés, a' táncz, mint ébrénk
életérzésnek, fogultalan vidámságnak, és tiszta mozgási
vágynak nyilatkozása, természetes; önekik az időt be-

szélgetéssel tölteni több vágy jutott, mely ügyes, könnyű haladásu, mozgatag nyelvök által ápoltatik. A' mig az éneklők ritkábbak, az alatt éneklönöket a' tüzhely körül, a' fonóházakban, valamint a' magasabb ranguak termeiben mindenütt találhatni. A' mennyiben az izmok' játéka jelentőbb, a' belsőnek kifejezése többet mutat, és az akarat az izmokat könnyebben kormányozza, azért az asszony magát jobban is tudja színleni, és ő itten nagy mester; lángolhat egy részről szerelmétül, és külsőleg mégis jéghideknek látszik, tud tűrni, és vidámnak tetszeni, tud szükölködőleg másokért áldozatot tenni, és e' mellet mégis mindenben bővelködni látszani; innét a' színésznök is a' jó színészeknél nagyobb számuak, részint mert az asszony érzése által csekélyebb nevelése, és középszerű hajlama mellett is a' költő lelkét jobban fölveszi; részint mivel a' szépnek előadását jobban eltalálja; részint hogy ébregbb rokonérzete, ingatagabb ábrándja által az utánzandó személy érzéseibe illeszkedni jobban tud; részint végre mert külsejében, pillanata csudálatos hatalmában, ábrázata kimerithetetlen izomjátékában, és hajlékony hangjában a' gondolat kivehetőbb vonatokban tűnik elő. A' legügyesebbek némésznek (Mimen) arcza, egy némészi művésznőjével összehasonlítvaegyszerű tömeggé silányul.

A' szózat mint az erőnek irányzata kifelé, és mint a' szabad mozgásoknak a' légé'tművek által történő kihatása, eredetileg a' férfi nemnek tulajdona. Az élő lények első észrevehető hangja a' kan tücsök és sás-kák csevegésében ébred föl, mely célra szárnyaikat a' természet különösen készítette el, nöstényeik ezeknek még némák. A' him madarak szava erősebb tisztább, ők magokat többször hallatják, a' nöstény madarak jobbadán csak csiripelnek. Az emlősök közt, a' kanok szinte mélyebb és erősebb hangot adnak, de a' nöstények többször és több érzelmeiket árulják el hangjaik által; a' bika csak üzeködése idejekor bög, a' tehén többször, és különféle okokból. Herélés által a' hang gyöngébb

leszen, és a' kappan vagy csak gyöngén vagy épen nem kukorikol. Az asszony szava szinte gyöngébb mint a' férfié, mert életművei is hozzá fejletlenebbek; azonban haladatosabb, hajlékonyabb az, mert az izmok karcsúbbak, és a' szálágok nem olly feszültek. Hanem valamint minden, úgy az asszonyi hang is széppé leszne nevelés miveltetés által, melly lelkesítés által annak gyöngesége kelemmé, lágysága a' gyöngéd és mély érzés élő nyilatkozásává, haladatossága 's könnyüése zengelmes árrá (melodischer Flusz) leszne. A' szózat szépsége az asszonynál kellemben és érzésben, a' férfinál erőben és magasztasságban áll. A' kéjnök hangja tompa, nyers érdes lelketlen; a' férjenczé, mint p. o. a' nagy asiklaju mandingó szerecsennőké nyers és mély; holott a' nőnczöke sipító, vékony. A' heréltek göge (larynx) kifejlődésében visszamarad, az egész kicsiny, a' hangrés (nima glottidis) benne keskeny, hangja magasbodik, sopránná leszne; mivel azonban tüdejik gögökkel összehasonlítva kifejlődésekben kevesbet szenvednek, azért hangjok az asszonyi hangélességgel, magassággal némimükép férfiúi erősséget nyer. Másként a' heréltek az r-ret nem tudják jól kimondani. Mert szózatéletműveik izmaik és szálágaik nagyobb lágysága mellett csak a' lágyabb hangok előhozására alkalmasok.

BUGÁR.

IX.

C. Sallustius Crispus, erkölcsi tekintetben.

Minden esetre szép dolog 's a' tevőnek becsületére válik más' jó hírét nevét a' rágalmozók' vagy becsmérlok' piszkai ellen pártfogás alá venni; kivált olyanét, ki már rég a' tul világra szenderedvén magát morális character' megtámadóji ellen nem védheti: de ha e' pártfogolás a' hosszas közhiedelem ellenére, 's a' historiai igazság' rovására történik; csak fitogtató elmesfuttatás, vagy idétlen könyörület az, és nem nagy érdem.

C. Sallustius Crispusról el van terjesztve a' vélekedés, hogy a' rény' sanyarú tanítója az vala, kinek magasztalni kelle a' jót, hogy élte' fertelmit leczkézéseivel elfedhesse; 's kiadóji könnyebbnek lelék hinni a' mi hitelt nem érdemel, mint gondosan vizsgálni. Igy szól a' magyar literaturára főérdemü Kazinczy Sallustius' fordítása' bevezetésében; 's igyekszik lerontani azon vádokat, mellyek embere ellen elejétől fogva görditettek; 's mellyek iránt a' világ eddigelé, 18 századtól fogva tévelygésben lett volna. Nem egyedül áll pedig csak a' küzdő pályán: hanem a' német literaturá' egyik első rendü hősét idézi föl, ki vele ugyan azon értelemben van. E' gondatlanságokat, ugymond, nyomosabban senki meg nem czáfolta, mint Wieland.

Illy magas tekintetek ellen más véleményyt vitatni bajos merény; de igazán szólva, illy férfaktól is 18 száz esztendei hitet csak amugy földulni akarni, nem tudom, ha nem csupán elme hatalmukat kitiüntetni áhító vágy-e? E' vágy, nem tagadhatni, izgatott más nagy eszü férfiakat is: ez készteté Rousseaute azon állításra, hogy a' tudományok és művészetek az erkölcsökre ártal-

mas befolyásuak; ez birt reá egy más valakit, hogy Homerosnak valaha létezését tagadja; 's az annak neve alatt forgó munkák' belső jegyeiből fejtegesse ki azt, mit Pericles' korában soha valamely athenebeli tudós álmodni sem mert volna, hogy Homeros csak költött név; illyesmit próbálgata csak nem rég is egynéki, midőn bohózatból megmutatá, hogy Napoleon csak mythologiai személy, és soha Franciaország' császára nem volt. Milly jó hasznát veendi ezen elmefuttatásnak ezer esztendő mulva egy Wieland-szerű történehuvelyező, ha addig az a' literatura' mérhetetlen oceanjában el nem vesz!

De lássuk Sallustiust.

Az állittatik felöle: *hogy irásai, eltelve a' bölcseség' tanításival, a' jó meleg szeretetével, mind annak a' mi rut, szent gyűlöléseivel, (öt) tiszteletes halandónak hirdetik. Továbbá, hogy nappalát, éjjeleit Lucullusi dözsolésekben töltheté, minekutána Africából haza jött; és még is olly munkák' dolgozása által látják elfoglatva, mellyek a' Stoa' bölcsseinek is dicsőségökre válhatnának.*

Ezekre általányosan azon jegyzet tétethetik: hogy szavakból sok telik, de tenni, itt a' bökkenő. A' ki prédikálod, hogy ne lopjanak, lopsz; a' ki mondod, hogy ne práználkodjanak, práználkodol. Így szól az irás; és valóban, helyes életszabályokat írni, bölcs intésekkel, alapmondásokkal munkáját kiékesgetni, tetszetössé tenni tudós embernek nem nehéz: de az erkölcs' sanyaru pályáján veritékesen, folyton-folyva küzdeni, a' jóknak ismért, bár szigoru maximáktól soha el nem térni, a' fölállított velős mondások' értelméhez minden körülményben szorosán szítani, a' Stoa' bölcs elveit nem csak irással pártolni, hanem tettekkel gyakorlatba is hozni: ez már nehéz dolog; de abban, kit characteréről dicsérni akarunk, egyszersmind elkerülhetlenül meg is kivántató. Tettek, nem holt betűk bélyegzik a' jeles férfiakat. Seneca ugyan csak Stoicusnak mutatkozik irá-

saiban, tetteleg pedig mértékletlen pénzvágárról isméretes. Fridrik a' porosz király (Voltaire' szavai) Antimachiavellit írt, ládájiban milliomokkal birt, 's még is a' szegény Lüttichiektől titkos tanácsos Rambonet által egy milliomot vetetett el. VI-dik Károly császár' halála után is megmutatta, hogy Machiavellnek koránsem olly nagy ellensége, mint az előtt látszott. Sőt sajátsága volt *szavával és betűjével mindenkor ellenkezőt tenni*; nem ugyan tettetésből, hanem mivel egy bizonyos nemű enthusiasmussal szokott beszélni és írni, és azután ismét máskép cselekedni. Eddig Voltaire. Peldákat többeket is lehetne fölhozni.

A' mondottak szerint Sallustius' erkölceit is nem abból kell megítélni, hogy mit 's mikép írt: hanem mit 's mikép cselekedett. Már ha éltét fürkészszük, látjuk, hogy gyenge ifju korában vágytól elkapatva hivatalba jutni, mi által önvallomásaként (Catil. III.) úgy hozott bal hírbe 's utálatba, mint mások, arra fordítá köpönyegét, merre a' szél fűtt; ez ugyan általában másokkal közös hibája volt; 's ha új ember léteére boldogulni akart, a' kajánok és szemtelenek közt szátyóskodnia nem lehetett. Azért e' pontban, bár cselszövényeit nem dicsérhetni, még is azon idők' körülményeihez képest azok neki nagy gáncsul föl nem róhatók.

Néptribunus korában, midőn Milo 's Clodius név pergett minden ajkon, az ingatag néptömeget ki bosszura tüzelte egyik ő volt; de csak hamar tapasztalta, mi az a' népkegy, az a' popularis aura. Tapasztalt azonban nem sokára valami keserűbbet is: t. i. Appius Claudius Pulcher, a' Censor őt erkölceinek mocskai miatt a' tanácsból kitiltá. Ez tetteleg, 's minthogy tagadni nem lehet, Kazinczy a' védő pár szó' odavetésével vág keresztül a' dolgon. Szavai ezek: *Appius a' büntetlen hagyottat stb. a' tanácsból kitiltá, erkölceinek mocskai miatt, mint mondania tetszett, csak hogy minden mocskosokat ki nem tilta.* Erre még vissza jövünk.

Midőn az egész római világ két pártra oszlott: Szallust (Kazinczy' szavai) *hív honja' törvényeihez*, 's a' szabadságnak forró barátja, látta ugyan Caesar hová törekedik, stb. de megmaradt a' hol eddigelé is állt vala. Ugy-e? *hív honja' törvényeihez?* mellyek a' galliai proconsulnak fegyver-letevést parancsolának, 's azt, ha a' Rubicont átlépendi, haza' ellenségének nyilványíták; a' szabadság' forró barátja? és látta Caesar hová törekedik? hogy a' szabadságnak nyakára hágjon t. i. 's még is ennek részére állott? Ezt a' felől, kit hon - 's szabadság - szeretetéről dicsérni, 's általán védeni akarunk, fölhozni, igen különös.

Távol vagyok én attól, hogy a' dolyfős aristocraták' ügyét magamévá akarjam tenni: de akkor időben úgy állottak a' dolgok Rómában, hogy minden, ki a' törvények' barátja volt, vagy annak akart csak látszatni is, Caesar' követeléseit méltánytalanoknak, merényeit rend-dulóknak tekintette, Pompeiust pedig, mint a' haza' védelmére törvényes előljáróság, az az a' consulok által fölszólított hadvezért követésre méltónak ítélte. Nem is nyilatkozott amannak részére elejénte más, mint tíz évig vele gyözüdelmesen táborozott 's őt majd nem imádó serege, 's néhány olyanok, kiket arannyal megvesztegetett; vagy kik jövedelmeik 's kiadásaik közt arányt nem tudtak tartani; és általán a' kincsre vágyók, kik a' lelkesnek szerencsájától 's bőkezűségétől reménylék duzzaszthatni lapított erszényeiket; 's ezek, ha gátra való emberek voltak, számolásaikban meg sem is csalatkoztak. Ezen ok csatlotta kétségkívül Sallustiust is Caesarhoz, ki őt elhalmozá kegyeivel, 's végre proconsulkép Numidiába küldvén alkalmat nyujta neki a' numidák' kirablásával magának kiralyi kincseket gyűjteni; sőt a' kiszitt lakosok' zsarlás-vádja alól, lehet-e kegyet tovább terjeszteni? őt a' tanács által föl is menteté. Nem kell tehát, midőn Caesar' pártjához állása emlittetik, legkevesebbé pedig védelmezőjének nem kell mondani; *hogy honja' törvényeihez hű volt*, 's a' szabadságnak,

ha csak a' rablásának nem, *forró barátja*. Ha még az is hozzá tétetik; *hogy látta, Caesar hová törekedik*, 's még is pártjára állott, akkor characterére piszok tapad.

Könnyed szerelmek' üzésével terheltetik (ismét Kazinczy' szavai), *melly nemét a' vádnak szebb nem tudni, mint emlegetni*, 's *Numidia' kirablasával*; 's *olly tanuk után, kik e' vádat bitang hírekből kapkodák fel*, 's *a' vádlottnál több századdal később éltek*. Mert *a' kik egy időben éltek vele, hallgatnak mind az egyik. mind a' másik vád felől*. E' gondatlanságokat többen megczáfolták, 's *nyomosabben senki sem mint Wieland, stb.* 's *igy legyen elég olvasóinkat oda utasítanunk*. Lássuk tehát Wielandot.

Ez Horatius' Satyrájának fordításához (I. 2.) mellékelt jegyzeteiben nyilván Sallustius' ügyvédének adja ki magát; 's először is azt igyekszik megmutatni, hogy az ott megcsipkedtetett nem a' mi Sallustiusunk volt. *Mert, ugymond, noha ez idő tájban a' Sallustiusok' családja gyaníthatólag számos nem volt* (e' történetírón 's még egy másikon kívül, kihez van a' II-dik könyv' 2-dik ódája intézve más Sallustiusról mit sem tudunk): *még is lehetséges, hogy volt egy más csupán tobzódásai 's kirugásai által elhíresült hason nevű ember is, kit Horatius kiméltetlenül ostorozhatott*. E' védok fölött nem akarok Wielanddal felelni. *Lehetséges, hogy más Sallustius is volt Rómában; lehetséges az is, hogy nem volt*. Azért mellőzván Horatiust, 's megrótt emberét, fordítsuk figyelmünket ollyasokra, mik kétségtelenül történetírónkat illetik.

Halljuk mindenek előtt Lactantiust. Ez (Institut. II. 12.) ügyünkre nézve így: *Quod non fugit hominem nequam Sallustum, qui ait: sed omnis nostra vis in animo et corpore sita est; animi imperio, corporis seruitio magis utimur. Recte, si ita vixisset, quemadmodum locutus est. Seruiuit enim foedissimis voluptatibus; suamque ipse sententiam vitae prauitate*

dissoluit. De Wieland szerint Lactantius nem állhat elő mint tanu; mert kifakadását nem alapítja megbizonyított tetteire; hanem a' feslettséget csak mint ismeretes dolgot teszi föl. Azonban illik észrevenni, hogy Lactantius az említett helyen nem úgy szól mint felpörös, kinek a' vádokat nem csak fölhordani, de be is kell bizonyítani; hanem mint ki alkalmat vesz a' rősből is jót meríteni, 's a' fertelmekben fetregő ember' szájából az idves mondást használni. 'S aztán minek is fáradozott volna annak megmutatásában, mi általán tudva volt, 's mit senki sem tagadott? mert hogy, minden régiebb 's újabb életirók Sallustius mocskos erkölcsű embernek rajzolták maga Wieland is megvallja. Ha már az igazság iránt méltányosok akarunk lenni: fölhordott próbák' nem létében a' csak négy száz esztendővel későbbben élt, 's a' közvéleményt fölhozó Lactantius' pártjához szegődünk-e, vagy az ötödfélszer több évvel utóbb született Wieland' gyanitgató fessegetéseivel?

E' nemét a' vádnak szebb nem tudni, ugymond Kazinczy, *mint emlegetni.* Hagytuk volna tehát abban a' fölélesztést; maradtak volna a' feledékenység' örvényébe süllyestve, gyengén szólva, azok a' könnyed szerelmek' üzése: vagy ha említéssel a' régi vádokat fölfrisitettük, czáfoltuk volna is meg nyomosan azokat; mert mikor olly tanuk vannak, kik a' vádat nem bitang hírekből kapkodák föl, 's a' vádlottal egy időben éltek: akkor az illyen könnyen oda vetett mondattal arra, hogy Sallustius tiszteletes halandónak leljük nem csak írásai-ban, hanem életében is nem szerzünk hitet.

Mik a' régiségből már nem Lactantius' hanem Sallustius' saját korából ennek rossz erkölcei felől fölhozhatók, im itt következnek:

1-ször Korunknak jutottak bizonyos Linaeusnak Pompeius' szabadosának Sallustius ellen intézett gunyiratából némelly töredékek, mellyekben ez szerfölött rut nevekkel illetetik. Itt csak azon csodálkozik Wieland: mikép hivatkozhatik valaki illy *furcifer'* szavaira olly

férfit ellen mint Sallustius! Igaz, hogy Lenaeus csak szabados, Sallustius pedig praetorius vala: de hát az alsóbb sorsu nem mondhatja meg szintugy az igazat mint más? 's ha a' nem művelt író' pór kifezéseiben a' jó izlésű ember nem gyönyörködik is: megváltozik-e azért a' dolog' természete? nem gondolnám; sőt ha más részről nincs védő vagy czáfoló, a' historia' mérlegében ezek is nyomnak valamit, még pedig e' helyt annál inkább: mivel e' köz ember Pompeius' megbukta után merészelte a' diadalmas Caesar' pártján volt hatalmast rutuló czimekkel bántatlanul megtámadni.

2-szor Korunkra jutott egy, Cicero' nevét viselő. Sallustius ellen intézett declamatio, melly Cicero' munkái' némelly kiadásaihoz hozzá is szokott ragasztatni, 's telve van Sallustiust gáncsoló kifakadásokkal. Erről azt mondja Wieland, hogy ha lihetnök is, hogy Cicero egészen elfeledkezett volna arról, mivel a' tanácsnak 's magának tartozott; ki képzeltetné, hogy a' tanács elég béketürelemmel bír vala illy alacson 's az országot mitsem érdeklő gáncsbeszédet meghallgatni? Nem mondom, hogy e' declamatio Cicerotól jött légyen; de nem mulaszthatom ez alkalommal el megjegyezni: milly szószabadság uralkodott akkor időben a' romai tanácsban; 's mint nem átalotta maga a' consularis Cicero a' hasonlókép volt consult, „proconsult, és Caesar' ipát L. Calpurnius Pisot következő szép nevezetekkel illetni (L. M. Tullii Cic. orat. in Pisonem) „Bellua, pestis atque labes, furia, bustum Reip. carnifex, proditor templorum omnium, coenum, furcifer, pecus, impurissima atque intemperantissima pecus, putida caro, eiectum cadauer, animal, truncus atque stipes, barbarus Epicurus, Epicurus ex hara productus, ex argilla et luto fictus Epicureus, vecors et amens, helluo, latro, praedo, tyrannus, lutum, immanissimum ac foedissimum monstrum, fur, sacrilegus, sicarius, vulturius Provinciae, vorago scopulusque Reip. scelus, praedo amentissimus, homulus, tenebrae, sordes, admissarius, asinus, abiectum cadauer, poena et

furia sociorum“ stb. Ezeket a' tanács meghallgatta, 's azon Piso, kit a' mondtak szerint szörnnyek' szörnnyének vélhetnénk, utóbb *censor* lett.

E' kis félretérés után engedjük meg, mit Wieland szerint a' közvélemény tart, hogy azon declamatio' szerzője bizonyos Porcius Latro, vagy Vibius Crispus, kik törvényszéki szónokság' tanítóji voltak; engedjük meg, hogy e' declamatio hihetőleg iskolai gyakorlat volt: de egyszersmind ne feledjük, hogy e' declamatio azon időkből jött, hol Sallustius, annak élte' körülményeit 's erkölceit jobban ismerték mint mi, kik tizen-nyolcz századdal utóbb élünk, 's csak azt tudjuk legyen az jó vagy rossz, mit a' régiek felőle megjegy-
 ztek. Továbbá mivel ez iskolai gyakorlat nem Sallustius mellett, hanem ellene szól: országszerte rut hirben kellett azon férfinak állani, kit a' tanító iskolai gyakorlatul tanítványainak mint feddésre méltót adott föl; mert jó embereken gyakorlatképen sem köszörültetik az oktatók az ifjak' elménczségeit. Így ma is például, dicsérjük Hunyadit, gyalázzuk Cilleyt stb. az iskola falai között is; 's bár szónoki hevünk a' valónál néha többet mondat velünk, a' dicséret vagy gáncs még is soha sem alaptalan. Hogy tehát e' declamatióból, noha az nem Cicerótól került, Sallustius' rossz erkölceire helyes következtést huzni ne lehetne, én legalább vitatni nem merném. De

3-szor nyomosabb 's egyszersmind tagadhatatlan az, mit M. Terentius Varroból Sallustius felől tudunk. Ennek egy, már elveszett értékezéséből Gellius „Attikai Éjszákák“ czimű munkájában esetet hoz föl, mellyben C. Sallustius a' történetiró Annus Milotól ennek feleségével Faustával a' legfőbb fokú gerj' legmeghittebb helyzetében találattván bőrével 's erszényével igen érzékenyen meglakolt. Ezt tagadni, dicsérni, vagy szépíteni Wielandnak, a' simító szavakkal özőnlő Wielandnak sincs hatalmában. Szorultságában úgy eviczkel, hogy e' kérdést veti föl: kettejek (Milo és Sallustius) közül mellyik

bélyegeztetik nagyobb gyalázattal: a' Fausta' csábító kecseinek meghódolt ifju-e; vagy a' házassági ágyán esett mocsokért magát kész pénzzel megfizettető első rangu romai férfit, ki egy behálózott szerencsétlent oda kényszerít, hogy életét ősi jószágá' legnagyobb részének föláldozásával váltsa meg? De kárhoztatlatni-e Milot, ha férji méltó bosszúságában mindennemű kiméltlenséggel bánt az ő jogaiba olly rutul avatkozóval?

Exigit autem

Interdum ille dolor plus, quam lex ulla dolori

Concessit. Necat hic ferro, secat ille cruentis

Verberibus, quosdam moechos et mugilis intrat. Juven.

Más férj a' tetten kapottat talán keresztül szurta volna. Azonban ha Milo nem volt is derék ember; ha nem volt is szép pénzzel akarni azt megváltatni, mi természeténél fogva kárpótlást nem szenved; mit tartozik ez a' csiny' enyhítéséhez? mentve van-e ez által becsülete Sallustiusnak? ocsmány tette veszt-e legkevesebbet gyalázatosságából? mit használ Wielanddal mondani, hogy „Efféle kicsapongásai csak nem valamennyi rangjabeli ifju, sőt sok öreg rómaival is közösek valának?“ Menteni ilyenféle merényre vetemültet senkit sem lehet, sem ifjat, sem vénet, ha bár legszebb történetirói tehetséggel birt is, ha bár munkáját legjózanabb elveket lehellő mondatokkal kiékesgette is. Mert e' bűn a' társaság' legszen-
tebb kapcsainak megszagatása által az emberi nemet ostorozó számtalan rozsak' forrása.

Foecunda culpa saecula, nuptias

Primum inquinare, et genus, et domos,

Hoc fonte deriuata clades

In patriam populumque fluxit.

Akkor mondhatnók igazán: hogy Sallustiust tiszteletes halandónak leljük életében, ha feslett rangjabelieiből kiváltott, 's azokkal egy bordában nem szőtt volna; de mivel a' divatos erkölcstelenség' árvával uszott: mindazon gyalázatra érdemesíté magát, mellyel becsületes ember' szemei előtt azon fertelem' időszaka méltán rovatik.

Következik emberünknek Appius Censor által a' tanácsból erkölceinek rutsága miatti kilöketése. Ez történt Róma' épít. 703-dik esztendejében. Wieland azt mondja: *Ekkor Appiusnak ön ügyében szüksége volt Cicero' barátságára, mivel pedig ez Miloval együtt Clodius' megöletése óta Sallustiusra haragudott: milly hihető, hogy ez utolsónak a' tanácsból kilöketése csel-szövény' következménye volt.* Én azt gondolom, hiában csavartatik a' dolog. Nem tagadhatni ugyan, hogy Róma akkor igazi *sententina molorum* volt; nem tagadhatni, hogy leggyalázatosabb emberek is legfőbb méltóságokra juthattak; nem, hogy Appius Claudius Pulcher fölötte mocskos erkölcsü ember volt, mire csak az is elég bizonyosság, hogy censor korában Coeliustól Scantinius' törvénye szerinti vádpörbe idéztetett, nem tagadhatni továbbá, hogy privat' czélok, szenvedélyek 's fondorkodások voltak akkor már csak az országos rendeletek' 's tettek' rugói, 's veszni indultak a' törvények és azokkal minden: még is historice igaz marad, hogy Sallustius censori ítélet' következtében erkölceinek rutsága mint nyilvánosan kitett ok miatt tiltatott ki a' tanácsból.

Jegyezzük meg, hogy Appius Claudius Pulcher a' Milotól megöletett Clodius' testvére volt; Sallustius pedig tribunus korában Clodius mellett buzgott, ennek megboszulására tüzelte a' népet; 's így Appius talán csak nem viseltetett iránta olly természeti ellenszenvvel, mint ha Clodius ellen dolgozott volna. Nekem a' politicusok' és ügyvédek' minden, egymás közt könnyü kibékülésök mellett is nem igen látszik hihetőnek, hogy Appius a' Cicerotól pártfogolt Milonak, mint testvére' gyilkosának Sallustius' kítaszításával kívánt volna kedveskedni.

Azonban mindig mondhatni: hogy Appius épen nem volt azon ember, ki valamely nagynak feslett életén megbotránkozott volna. De azt csak ugyan nem állíthatni, hogy ha Sallustiuson akármí más okból boszuját akára tölteni, ürügyül reá *koholt vétket* fogott volna; mert

a' leggonoszabb ember is ügyel arra, hogy hivatalbeli cselekedete ne veszítse el törvényszerűségét; továbbá szüksége sem volt koholmányra, mert a' tilalom' karjaiba dülését főlebb láttuk; végre illy ok nélküli tettel, úgy hiszem Cicerónak sem tett volna nagy szolgálatot. Hanem censori hatalmát a' kedvéből kiesettel, vagy ha úgy tetszik a' kedvében soha sem volttal, úgy érezteté, hogy városszerte ismértes rut kalandjait hordaná föl kilöketése okául, de semmi esetre sem költeményeket; mert a' fedhetetlen életün a' censor sem paczkázhatott. 'S bár ez esetben a' censor ur maga is hasonló rutságban fetrengett, Sallustiusnak az szépítésül nem szolgálhat; sőt kérdehetném: nem több-e ocsmány erkölcsütől illy módon bélyegeztetni mint tisztától? Az egész dolog bizonyosan úgy van: hogy Appius *önkényesen* ugyan, de *törvényesen* cselekedett; 's itt nem történt egyéb, mint a' mi másutt 's máskor nem ritkán, 's ma is néha megtörténik, hogy személyes érdek vagy fölgerjedt indulatnál fogva némelly bíró, szavammal ne vétsek, a' fennálló, 's tán ezerektől, tán ün magától büntetlenül álthágott törvényeket egyesek ellen erőbe, hatásba lépteti. Így Appius is, talán nemtelen célból, csupán Sallustius nyeggeté, másoknak pedig békét hagyott; honnét azonban okosan legfőlebb ezen következményt huzhatni: hogy sokan megérdemlették ugyan erkölcsaik' rutsága miatt a' tanácsból kivettetni, de Sallustius is.

De miért nem tiltotta ki Appius a' többi mocskosokat is? Azért, mert itt önkény vitte a' vas pálczát; mert a' censornak tetszett egyik szemét mások' vétkeire behunyni; mert az egész tanácsot nem akarhatá kiséperni, mert nem is lehet, mikor a' bünösök fölöttébb nagy számuk mindnyájokat egyiránt büntetni, hanem kijellettetek a' czégeresebbek, 's azokon a' többiek' rettentésére példa állittatik. Volna a' bakóknak dolguk, ha a' fejedelmek legszebb jogukkal, a' kegyelmezés' jogával, nem élvén mindenkit a' törvény' betüje által halálra ítéltet kivégeztetni engednének! De ha száz elitélt közül ki-

lenczven kilencz életben marad, a' századik fájlalhatja ugyan sorsát, de nem mondhatja, hogy nem érdemlette meg a' halált. Azért Kazinczy is ezen pár oda vetett szóval „*Csak hogy minden mocskosokat ki nem tilta*“ úgy vélem nem mutatta meg, hogy Sallustius nem volt mocskos.

Wieland tovább fonja a' pört, 's neki saját *declamatioval* Sallustius' dicséreteire ereszkedik fölhozván: hogy ez Catilinájában Ciceronak, kivel pedig hihetőleg nem legbarátságosabb lábon állott, minden lehetséges igazságot szolgáltat; hogy Catilina' 's Jugurtha' első szakaszai nemes, állapotott, 's férfias lelkületre mutatnak; 's ha bár talán hírét az utóvilág előtt jobb színben akará is ragyogtatni, mint millyenben kortársai előtt állott (ezek előtt tehát rossz hirben kellett állania!) e' vágy is nem rossz emberre mutat; valamint az sem, hogy a' legfényesb jólét' közepette idejét jeles elmeheli munkákra fordította; 's végre, ugymond, hagyjuk életét, mellyből keveset tudunk; reánk nézve munkájiban él ő, mellyek egészen más érdeműek, mint Minturnum' (talán Amiternum) minden, valaha élt, nősült 's elhalt, jó polgárok' házi erényei. Ezeket olly csinos nyelven, olly elmésséggel, olly árnyéklatokkal, olly lassan tovább terjeszkedéssel, 's meggyőződésbe lopózással adja elő, hogy az, ki a' száraz igazsághoz nem tartja magát, ellenállhatlanul szavai' árjától elragadtatik. Ez neki csupán kedélyes 's érzékeny embereknél máshol is sikerült, például Peregrinus Proteusban stb. A' fölhozottakra lehetne egyenként is jegyzeteket tenni; azonban csak azt nem kell szem elől veszteni, mi a' pör' célja volt, megczáfolni t. i. 's lerontani Sallustius' élete felől a' régi írókon alapult közvéleményt, nem pedig szívünk-höz szólni, hogy az írónak, munkája' jelességei miatt, ne csak feledjük tetteit, hanem azokat nem tetteknek valljuk is; továbbá hogy a' historia által bebizonyult, 's a' morális' törvényszéke előtt rutul bélyegzett cselekedeteket sem szónoki, sem más mesterséggel eltörlni nem

lehet; végre hogy Sallustiusban az író' characterét az emberével nem kell összezavarni; azonnal átlátandjuk, hogy Wielandnak e' helyt különködni tetszeskedő szelleme az ügyet minden reá fordított fáradság mellett kivíni nem bírta.

Azt azonban engedjük meg Wielandnak (a' miről alkalmat vón Sallustius mellett kikelni, 's ennek hire' egészbeni visszaállításában ügyészkedni), hogy a' Horatius által megcsipkedett Sallustius nem a' mi történetírónk; de nem azon okból, mellyet ő *ex visceribus causae* mond fölhozhatni *); mert épen e' szavak „matronam nullam ego tango“ inkább gyaníttatják, hogy a' más' tilosába hajtás miatti børsajgás' keserű emlékezete Sallustiusunkat őrizkedőbbé tette, 's azóta inkább a' másod rendü nymphákkal kéjelgett, a' matronáknak pedig békét hagyott: hanem főkép azért, mivel a' név-egyenlőség a' személy' ugyan azonságát be nem bizonyítja. Nekünk, mint láttuk, más bizonyosságaink is valának.

Kazinczyval van még egy pár szavunk, melly alkalommal írónk' erkölcsi felől új körülmények jövendnek világosságra.

Az mondatik dicséretképen felöle: *Ahita hivatalba jutni, új ember volt, nem voltak hatalmas barátai, kik emeljék; és még sem keveredett Catilina' czimboráji közé, kik minden mások felett lelkes, nagyra törekedő, pénzetlen ifjak után ólálkodtak.* Szép, ha valaki a' hazát fölforgatni szándékozó gonoszok' csábjainak ellent áll; de nem is egyéb, mint csupa tiszta költelesség. Ha a' huszonhárom évü Sallustius után Catilina, vagy czimboráji ólálkodtak-e, nem tudni; de a' lelkes és nagyra törekedő ifju, ha csábíttaték is, bizonyosan látta, hogy létét 's reményeit az országos alkotmány' üsvényéből kिरontó, torkig adósságban uszó, kétségbeesett dühösök' sorskerekéhez kötni nem okosság;

*) Lásd Horazens Satyren etc. von C. M. Wieland Wien. 1813. I. Th. 73. S.

's főlebb emelkedni, hivatalokba jutni nem illy uton kell: hanem új ember' létere lelki tehetségeinek használása mellett, ha czélt akar érni, nem Catilina', hanem más hatalmasok', mint Pompeius', Crassus', Caesar' barátságát kell keresnie. E' szerint meg is történt, hogy a' törvény által kiszabott időkorban quaestori, 's utóbb fokonként praetori méltóságra emelkedik.

Ennek okaért adjuk meg az igazságnak a' magáét; 's abból, hogy Sallustius Catilina' czimboráji közé nem keveredett, hogy azt tette, mit több hozzá hasonló ifju tett, mint nem: igen nagy dicséretet számára ne következtessünk.

Lássuk már mi Wieland' hosszura font pörében nem említették, 's a' vád' második pontját teszi, Numidia' kiraboltatását. A' történet ez: Caesar a' Thapsus melletti ütközet után Africanak 's Numidianak ura volt; ez utolsót Provinciává tette, 's ott hagyá proconsuli hatalommal Sallustius. Ez használta az alkalmat, nádályként kiszita a' Provinciát, 's a' *nem gazdag onnan királyi kincsekkel tére vissza*. A' végig zaklatott szegény numidák keserves panasszal járulának Rómában a' tanács elejbe 's a' proconsul' telhetetlensége és zsarlásai miatt vádat tevének; *de Sallustius Caesar és a' tanács által tisztának ismérte'ett*. Ha azon szörnyü időkre visszatekintünk, a' vád' sikeretlensége' okát azonnal átlátjuk. Ugyanis:

A' pharsaliai véres nap után az egyik' óriás' csilaga elhunyt; 's a' töméntelen hatalom' csak nem egész telje Caesar' kezeibe szállott. A' legyőzött párt' nagyobb része remegve pillantott a' hatalmasra; 's ennek csak egy intésébe kerül, 's ők nincsenek többé. Megmaradt kegyelemből éltek; 's azért szegény- 's félelemtől lekötve ezek többé moczcanni sem mertek. A' kisebb, de még tetemes, rész Africába vonula a' harczot élet-halálra megújítandó, és sorsosivá tevé a' numidákat is. Hasztalan mert a' haragos győztös tönkre zuzzá mindnyájokat, önkényes rendeléseket tesz, 's nyakukon hagy-

ván kedves emberét vissza tér Rómába. Ez időtől fogva kényének 's akaratjának vakon hódol minden: barátjal lekenyerezetten 's szívből, titkos ellenségei kényszerülve. Mi volt illyes körülményekben a' tanács? ki merészelte Caesar' rendelményeit gáncsolni? ki ellenvéleményének legkisebb jelét is adni? hihető-e, hogy a' szegény numidák' legigazságosabb panaszát valaki megorvosolni akarta volna, mihelyt az Sallustius Caesar' teremtménye 's pártfogoltja ellen vala intézve, 's Caesar iránta nem mondom kedvezőleg nyilatkozott, hanem csak semlegesen viseltetett is? Sőt nagy vakmerőség volt a' numidáktól Caesar' kedvence ellen szavukat is fölemelni; 's hogy ezt merték égbe kiáltóknak kelle a' rajtok elkövetett zsarlásoknak lenni.

Ezeknél fogva Sallustiusnak Caesar 's a' tanács által tisztának ismértetése az akkor időkbe magát vissza gondoló előtt nem sokat nyom. Lássuk, mint ítélték e' fölmentés felől a' régiek is: Dio Cassiusnak a' latin fordítás szerint, ezek szavai: „Enim vero Sallustius et pecuniae acceptae, et compilatae Provinciae accusatus summam ignominiam reportavit, quod cum eiusmodi libros scripsisset, in quibus multis et acerbis verbis eos, qui ex Provinciis quaestum facerent, notasset, facto sermones non esset imitatus. (Ime itt is a' író és cselekvő közötti különbség!). Itaque etsi a. Caesare fuit absolutus, tamen suis ipsius verbis proprium crimen abunde quasi in tabula propositum diuulgavit.“

De Kazinczy a' psychologus előtt nagy nyomalékok gyanánt hozza föl Jugurtha' 91-dik fejezetét, *hol midőn Sallustius Mariust mondja nem zsvádnynak Capsában, azt is mondja egyszersmind, hogy ő sem vala az Numidiában, hol neki a' zsarlás és sarcozolás, igen is hihetőleg parancsolva volt, nehogy Africa, ha erejében meghagyatik, ismét föltámadhasson, 's a' háborgó Rómának essék.* Talán csak kezei nem valának a' fősvény 's kincsre vágyó embernek megkötvé, 's ő hatalmát embertelen mohósággal használ-

ta; mert ha parancsolva lett volna neki a' sarczolás: a' begyült pénznek 's drágaságnak az ország' kincstárába kellett vala folynia; *de ő kincseit kertje' ékesítésére pazarlá* (ugymond Kazinczy, 's helyesen; mert azt pazarolja az ember, mihez könnyen jut), *mellyel a' Quirinalison, Romának legemeltebb részén egy egész halmot borított volt el; és egy másiknak Tiburban, mellyet Caesar' veszte után pénzen vásárlott.* Továbbá nem is látom ált: mikép emlékezhetett volna a' fölebbi eset' elbeszélésénél Sallustius az ötöt terhelő vád felől; mert Marius' tette egészen más nemü volt t. i. perzselés, kardra hányatás, asszonyok' eladatása, a' pénznek katonáji között elosztása. Ezen embertelen áldozatot, a' hon' idvének gondolá tehetni, 's ebből személyére semmi haszon sem háramlott sem ekkor, sem utóbb: ellenben Sallustius nem a' honnak áldozott, hanem ön zsebeinek, és pénz, csak pénz volt vágyainak czélja.

A' sarczolás parancsolva lett volna neki Caesartól, ne hogy Africa, ha erejében meghagyatik, ismét föltámadhasson. Caesartól? lám e' nagy hadvezér 's kormányférfiu máskép tartotta féken az izgékony Gallusokat; a' legerősb pontokat katonákkal megrakatta, a' kisebb 's hosszára nem védhető erősegeket lerontatta, a' lakosok' fegyvereit elszedette, a' hatalmasok' gyermekeit tuszul bekérte, a' főnököket szép szerével barátságára hódította, stb. „Caesar unum illud propositum habebat, continere in amicitia ciuitates, nulli spem aut *causam* dare armorum. — — Itaque, honorifice ciuitates appellando, principes maximis proemiis adficiendo, nulla onera nova imponendo, defessam tot adversis proeliis Galliam, conditione parendi meliore, facile in pace continuit“. (De Bell. Gall. L. VIII. c. 49.) E' módok által eszközlötte, hogy Gallia, mikor Pompeiussal fegyverre kelt is a' dolog, ellene föl nem támadott. Illy jó sikerét tapasztalván nagy esze' rendelményeinek, kérdem a' psychologust: mikép parancsolhatta volna Sallustiusnak, hogy a' leverte, 's irtóztató Jubájoktól örömmel megsza-

badult numidákat minél inkább sajtolja, csikorítsa, rabolja, 's így a' vagyonaik' elkobzása által elkeseredetteket zendülésre inkább ingerelje, 's mintegy kényszerítse? Azért nekem nem a' rablás' parancsa, melly az okosság 's tapasztalással ellenkezett volna, *látszik hihetőnek*, hanem az, hogy miután Sallustius saját telhetetlenségétől ösztönözve a' numidáktól tömérdeket zsarolt, 's e' nyomorultak összeesküvés, vagy más erőszakos mód helyett ügyöket panasz- 's vádkép az igazság' 's törvények' útján keresnék: enyészve lévén a' föltámadás' félelme, **Roma** sem háborogván immár, *a' barátait gazdagulva látni szerető Caesar* által kérelmeiktől igazságtalanul elmozdítottak. Pörüket főlebb nem vihették; 's moczczanni az ítélet ellen bár kinek is veszélyes lehetett volna. Azonban milly vélemény maradt eziránt föl általában, láttuk Dio Cassius' fölhozott szavaiból, melly véleményyre, ha elfogulva nem vagyunk, bizonyosan többet adhatunk, mint a' szolga-tanács' fölmentő levelére.

Nem nagyobb erejűnek látszik előttem a' másik ok is, mellyet Kazinczy magából a' vádlottból emel ki, 's mellyről hiszi, hogy *psychologus előtt többet fog nyomhatni, mint mind az egyetemben, a' miket Szalluszt ellen tompaság vagy tévedés elhíresztelének, 's Szalluszt mellett elmésség és lélek' nemessége, a' dolog' setét homályban mondhattak*. t. i. Catilinája' 23-dik fejezetében Sallustius Q. Curiusról beszél, hogy ezt mocskos élete miatt a' Censorok a' tanács' kebeléből kilökték. *És midőn Curius felől, ugymond Kazinczy, beszél 's felőle javalva, a' mi magán is megtörtént, hallgatása által az egész Romát szólítja bizonyosságul, hogy a' mi Curiuson méltán történt, övele nem méltán történt*. Lehet, hogy kevélyebb volt, mint hogy a' felőle fenforgó hírekre felelni akart volna; lehet, hogy azt, a' mi rajta nem ugyan érdemetlenül (lásd fölebb), de még is nagy részént pártszellem' sugalltából számos büntársai között történt, nem is igen szégyenlette; lehet hogy sok kalandjai 's viszontagságai után biztos nyugal-

mában csak mosolylyal emlékezett vissza néha! megsziláztatására olly ember által, ki erkölcsi tekintetben nálánál tán sokkal alsóbb fokon állott: ezek, 's effélék miatt hallgathatott; de hallgatásával letörölte-e a' reá sült bélyeget? *bebizonyította-e ártatlanságát?* nem hiszem; sőt nem látom ált: mikép szólíthatta föl *hallgatása által* bizonyosággal az egész Romát, hogy a' mi Curiuson méltán történt, övele nem méltán történt? Ha csak résznyire is a' fölebb fejtegetett 's egész Roma' nyelvén pergett ok miatt taszított ki a' tanácsból: legokosabban tett, ha a' napí történetek' özönében elsüllyedt 's félig feledékenységbe ment baleset felől *hallgatott*; mert a' szó csak még ingerlendi irigyeit 's szidalmazóit, ha kimutatja, mit fedezni akar. Vagy hallgatni kelle tehát; vagy most már ellenei' fondorkodásain túl biztos állásban a' rajta elkövetett méltatlanság' okokkal támogatott kimutatásával fölszólítani becsülete' megmentésére az egész Romát. Ezt nem tette, 's az említett 23-dik fejezetben nem is tehette, mert személyes ügyét a' történet' folyamába nem keverhette. Ne horgásszunk tehát ott, hol sekély a' víz; ne mondjuk: *Szallusznak, midőn tollából e' sorai (Cat. 23. és Jug. 91.) folytatának, nem leheté nem emlékezni az ötet terhelő két vád felől*, olly értelemben t. i. hogy magát tisztítsa; hanem mondjuk meg, a' mi való: hogy Sallustius a' pragmaticus író Curiust mint ollyant, kinek fertelmei szükölködésre, szükölködése pedig az összeesküvés' fölfedezésére okot adának, a' történet' folyamában semmikép ki nem hagyhatta, 's miután egyszer megemlítette, szokása szerint dolgozatának művészi fenséget és arczot adandó, egy pár erős vonással olvasójival öt megismertetni jónak tartotta. Ime az egész!

Végre szükségesnek vélem még egyszer megemliteni, hogy Sallustiust erkölcsi' megítélésében mint embert, az írótól meg kell különböztetnünk, 's az elsőt nem a' legtiszteletesebb halandónak hirdetve, ez utolsónak a' teljes tiszteletet megadnunk. Mert a' mi munkáit illeti,

azok' bélyege : erő , méltóság , szépség , utólérhetlen tömörttség , a' kifejezésekben izletes válogatottság , az elbeszélésben hűség 's bátorság , és csak nem általán szónoki írásmód. Azért ha Sallustiusról mint íróról van szó , minden makacs különködése 's archaismusokhoz ragaszkodása mellett is , le a' kalapokkal.

SZENCZY IMRE.

X.

A' vasútak, különösen a' Bécs és Brochnia közötti vasút' terve.

1. §. Vasútak, vagy sínútak amaz egymás melletti közegyenü vonalban futó 3' 8"—4' 8" távolságra egymástól helyezett vasból, vagy vasalt fából, akár köből készült utágyak (Geleisebäume, rails), mellyeken különösen e' célra készített 's öntött vas kerekeken mindig azon nyomon haladó, és abból soha ki nem térő kocsik, tetszetes gyorsasággal haladnak tovább.

2. §. Illyen utak' nyomai már a' rómaiaknál is találatnak, ugyan is; a' még mostanig fennálló maradványai a' Rómából Capuaba vezető appiai utnak, (melly erősen összeillesztett ködarabokból (Blöcke) állott, mellyekbe ismét az utágyak valának bevésve) bizonyítják, hogy már a' rómaiak a' lehetőségig egyenes vonalú 's erős utágyak' jótékonyágát átlátták, 's használták. Külső alkatra ezekhez hasonlók voltak az angolok' e' nemü utágyaik, mellyeket e' végre készített fagerendákba vés-tek. A' német bányászok' állítása szerint a' mostani vasútak felállítását tárgyazó eszme, bányáikból eredett, hol már több század előtt hasonló készület szokásban volt, és onnét Angolországba ment által, mi annál hihetőbb, mivel Erzsébet királyné az angol bányászat' előmozdítására, német hegyészeket hozatott Németország' Harz és Erz nevü bérceiből.

1676-dikban illy, bár akkor még tökéletlen készületű utakon Newcastle környékében fekvő köbányákból a' közel folyóig annyi szenet vontattak egy lovon, mennyit azelőtt közönséges utakon alig négyen.

Később, mivel a' fautágyak, leginkább a' csavarodásoknál hamar elkoptak, vassal kezdték illy helye-

ken azokat bevonni 's erősíteni; 's azt tapasztalák, hogy ekkép sok erőt és kiadást gazdálkodtak meg, mi azután arra bírta az embereket, hogy lassan az egész utat vassal huznák be. Midőn t. i. Angolországban a' fa idővel ritkább 's azért drágább, ellenben a' vas olcsóbb lett, *Curr* 1776-dikban azon gondolatra jött, hogy utágyakat vasból öntene, és azokat keresztben összerakott fákra fektetné, ez utolsókat 1797-dikben *Barns* kőalattal, mint erősbbe cserélte fel. Mivel pedig az öntött sinek gyakran eltörtek, utóbb kovácsolt vagyis vert, legujabban pedig hengergetett vasból készítettek.

3. §. Az ekkép fokenként tökéletesített vasútak annyira magokra vonák az angol parlament' figyelmét, hogy az, 1799-dikben kebléből választottságot nevezett e' találmány megvizsgálására. De a' gőzerőművek nem voltak még a' tőkélynek olly pontján, melly később a' vasutakat csak nem minden képzeletet felülmuló fontosságra emelé. Akkor a' vasutakon csak lovak huzták a' kocsikat, a' nemzetek figyelmét jobban a' csatornák foglalák el, és inkább azon nyereség után vágytak, melly a' kiterjedett parti 's tengeri kereskedésből háromlott. A' *stocktoni* és *darlingtoni* vasút-társaságé a' dicsőség, az általa 1825-dikben felállított vasúton legelőször gőzkocsikat használni, 's ezzel időszakot nyitni a' vasútak' történetében. Ezt követték hamarjában Angolországban a' *liverpool-manchesteri*, Franciaországban, a' *st. Etienne-ből Andrieuxbe*, Éjszakamerikában végre a' *quincy* kőhányáikból *Bostonba* vezető vasútak. Ezen vállalatok, főkép pedig az utolsó, ámbár csak fakészületű, 's rajta a' kerekek csak sima vas sineken haladtak, és alig volt $\frac{1}{4}$ orányi hosszúságu, utóbb számtalan oriási vasutakat szültek. A' gőzkocsi próbaalkalmazásai a' *stockton-darlingtoni* vasútra olly kedvezők valának, hogy a' *liverpool-manchesteri* vasút-társaság elvégezvén művét, a' legzeleszerűbb gőzkocsi' feltalálójának 3500 tallér jutalmat ígért, és már 1830-dikban illyennel fogadási versenyt tartatott a' legörvendeztetőbb kimenettel. Ez időtől

fogva mindazok, kik a' gyorsabb 's olcsóbb szállítás' befolyását a' nemzeti iparra, és az ezzel egybekötött nemzetek' jobblétére és mivelődésére becsülni tudják, elismerték, hogy az illy nemü szállítási művek a' világ' más színbe öltöztetését tárgyazzák.

4. §. Felette ritkán találhatni a' vasutaknak, ha ezek hosszabbak, egyforma magasságu vonalban futó földalapot, azért egy pontról a' másokra külöfféle irányban, és vidéken vezethetnek keresztül. Ekkor ha egy irány nagyobb mennyiségü szállítást nem ígér, mindig tanácsosb azt választani, melly legegyszerűsb, simább vonalú 's legtömöttebb földalapon kapcsolná össze a' két pontot. Az útba eső hegyek vagy völgyek okozta egyenetlenségeken, amazoknak átfurása vagy átmetszése, emezeknek pedig feltöltése, hidverések vagy víz alatti vezetések által segitetik. A' költségek' 's a' haszon' összehasonlításától, a' szükséges eszközök könnyebb vagy nehezebb megszerezhetése, olcsó - vagy drágaságától függ, tanácsosb-e a' meredeket átmetszeni, aláásni, vagy a' görbe 's ferde kerületeket alkalmas erőművek' segedelmével áthágni. Ha a' szállításnak nem főfeltétele a' sebes haladás, 's elegendő erő van még a' legyőzésre, úgy a' mérséklett meredek hágás nem nagy akadály; de ha ezt közönséges erővel felül nem múlhatni, akkor felfelé keringő uton, ló, víz, vagy gőzerőmű által vontatnak a' szekerek. Ha a' meredek hágásnál a' fel- és lemenő kocsikon egyenlő a' szállítási teher, akkor helyreépítő mű (Compensations Maschine) használtatik; 's az út' egyik felén felmenő szekeret, a' más felén lemenők' terhe vonja, 's ha ne talán ezek' nehézsége azokéval egyenlő nem lenne, a' könnyebb kocsikra terheket, közönségesen vízzel töltött ládákat raknak, mellyek a' magasság' központján felállított víztartóból töltetnek meg, és leérvén ismét kiöntetnek.

5. §. Hogy az út, mennyire lehet, egyenes vonalban fusson az megkívántatik, a' görbület pedig, ha kerülhetlen, ne legyen hirtelen; mert a' gőzkocsi kerekei a'

görbületeknél felette reszelik az útágyak talpait, és természetesen annál inkább, minél rövidebb a görbület, mi által az erő nagyon kevesbítetik, és az útágy talpai élénken sértetnek. Azonban a görbületek szintolly elmellőzhetlenek, mint az emelkedések. A liverpool-manchesteri út-görbület sugara 540', a Baltimore és Ohio úté 400' sőt vannak utak, mellyeknek görbületi sugarai 250' sem haladnak meg. De már e kellemetlenségen is segített némikép a mesterség, és talán a gözkocsi tengelye és kerekei körül teendő javítások teljesen el is hártandják. És valóban; Knigth a baltimorei vasút főmérnöke 1831-diki october 1-sején kiadott jelentésében bizonyosnak állítja, az általa e tekintetben tett javítások fogamatosságát, minél fogva ő egy 400' sugaru görbületet minden káros következés nélkül az útra nézve, egy óra alatt 3 mérföldre iramló gyorsasággal képes kocsin megfutni. Baader még ennél előbb hirdete egy találmányt, mellynek segedelmével egy 20' sugarú görbületet biztosan megjárhatni. Kár, hogy ezen érdemteljes német, mozgony-művész olly karba nem helyeztetik, hogy ezen és másféle javításait nyilván megbizonyíthatná.

6. §. A vasútat alapja a földnek, mellyen keresztül huzatik, s a felső építmény mineműsége szerint különböző lehet. Így ha a felső építmény fából van, egyenes és tömött földön nem kívántatik egyéb, mint egy 16'—24' széles, kövecs- vagy földből hányt és két felől árkokkal szegett töltés, mellyre, midőn megüledett, egyenes érintkezésben keresztfák rakatnak, s kész az útalap. Az olly útalapoknál pedig, mellyekre vas építmény jó, összetördelt, s erősen összetiprott kemény kö töltésen kívül, minden 3' távolságra egymástól kődarab alzatok szükségesek. Hol a földalap nem elég tömött, ott a hajlásokon át e végre útfalak rakatnak. Fel van számítva, hogy egy német mérföld hosszúságu vasút 400,000 — 500,000 \square ' helyet foglal, a töltés pedig egy német mérföld térre, ha faépítmény jó rá,

3 — 6000 tallérnál, több költséget alig kíván. Az pedig, hogy vasépitmény, útfalak' rakatása, a' vidék hegyes vagy mocsáros fekvése tetemesebb költséget okoznak, úgy is értetik.

7. §. Valamint az út' alapja, úgy a' felső építmeny is különféle. És pedig ez lehet

a) *Fából.* Hol t. i. elegendő fa találtak, a' vas pedig drága, tökepenz nehezen szerezhető, 's e' felett a' szállítás nem nagy; ott legtanácsosb előjáróban csak fából egyszerű vonalt felállítani, az út' alapját mindazáltal, lehetőségig tökéletesen elkészíteni, hogy arra, ha később a' szállítás növekedésénél fogva érdemes volna, egy tömeges vasút illesztethessék. Egyedül ezen okos, takarékos, de előrelátó 's a' tartomány viszonyihoz szabott munkálkodás által vitték az éjszakamerikaiak olly tökélyre, hogy jelenleg óriási munkálatokat vállalhatnak. Ott t. i. 6'—8' hosszú kemény fából készült keresztfák, 3' magasságra egymás fölé rakatnak az út-töltésen, mellyekbe aztán 15'—21' hosszú, 9' magas és 5' széles többnyire vörös fenyő- vagy tölgybe vésett utágyas fák, eresztetnek, 's erősen egybe kapcsolatnak; az utágyak' belső falai és feneke $2\frac{1}{2}$ " széles és $\frac{1}{2}$ — $\frac{5}{8}$ " erős vas sinekkel huzatnak be, a' fa' oldalai pedig a' lég' viszontagságai ellen kenőccsel mázoltatnak be. Az illy úthoz megkívántató vas' mennyisége körül belül 1200 mázsát tesz egy német mérföldnyire, és 8,000 tallérba kerül, a' fa' eszközök pedig némelly vidéken szinte nem többbe 8000 tallérnál, 's eltartanak 10 — 20 évig. Felszámítatott az is, hogy illy nemű útnak a' szerek' kisebb mennyisége 's olcsósága, úgy az időközti bevétel' többsége által gazdálkodott nyereség 7 év alatt egy mérföld téren 30,000 tallérra megy, midőn a' ráfordított javítások, sőt a' faeszközök' teljes megújítása 10 — 20 évi használás után, egy n. mérföldnyire csak 8000 tallért kívánnak, *) a' vas sinek pedig tett vizsgálatok

*) List, Uiber ein sächsisches Eisenbahn-System als Grundlage eines allgemeinen Deutschen Eisenbahn-Systems, und

szerint évenként koptatás által nem vesztenek többet $\frac{1}{272}$ résznél. Hogy illy utak nem alaposak, nem tartósak, vagy épen a' vasútak' ügyében hátramaradást okozók, az helytelen állítás; mert mint már felebb kiszámítotott, illy közönséges faút kevesebb költséggel jár, mert csak $\frac{1}{3}$ tőpénzt kíván, 's mégis szintazon szolgálatot teszi, annyi kamatot hoz, mint a' tömeges, és gőzkocsival épen ugy haladhatni rajta, kivált ha az éjszakamerikaiak' példájaként a' gőzművek 8 kereken forognak, 's ekkép a' teher több pontokra oszolván, a' vágányok nem annyira rontatnak. Ezen nézetek valóban mindenütt komoly figyelmet és vizsgálatot érdemelnek, hol a' nemzeti ipar és jólét, 's a' magánosok' haszna hasonló vállalatok által sürgetve kíván előmozdítást.

8. §. Továbbá a' vasút' töltésére illesztett felső építmény lehet tömeges az az;

b.) *Vasból.* A' vasútak' e' nemének alsó alapja vagyis töltése olly alkatú, mint a' *hudsonmohawki* té, azon különbséggel, hogy fa helyett hengergetett vassinek, vagy is vágányok használnak, melyekből 3' a' *glasgowi* úton 28, a' *liverpoolin* 35 fontot nyom, és így egy n. mérföldre 6000 mázsa kívántatik 30,000 — 40,000 tallérjával, az öntött vas üllökön kívül, melyek' ára 4 — 5000 tallér. Ide járul még a' kőalzat, melly a' munkabérrel 10,000 tallért felüt. Ezek szerint tehát a' tömeges vasút egy n. mérföld téren körül belül 60,000 tallérba jő, nem is számlálván a' fel- vagy leásás' útfalazat', átmetszés', hidak', viz alatti vezetés', 's a' föld' megvételeire kívántató költségeket.

9. §. Az előszámlált építési módok között közép helyet foglal.

c.) A' *kőből* készült felső építmény, melly ekkép alkatik 3' faragott vagy metszett kődarabok egy kemény

insbesondere über eine Eisenbahn von Leipzig, nach Dresden. Lpz. 1833.

kövekből készült töltésre jól egymásba eresztve szorosan lerakatnak, 's a' felső részeken fűrt lyukakba faékek veretnek, mellyekre azután öntött vas üllök erősen illesztetnek, és végre ezekre jól megerősítve, hogy ne mozogjanak, tetetnek mint váluk a' vassinek. E' mód szerint épült a' *hudson-mohawki* kő út Uj-York tartományban. Vagy pedig, kemény faragott kövekből készített alapra még két sor egymástól három, vagy több láb távolságra közegyenü irányban futó faragott és kivésett kődarabok helyeztetnek, szorosan egybe eresztetnek, és vas sinekkel kapcsoltatnak egybe; mint ez az *ohio-baltimorei* vasútnak egy részén látható. Illy vasút készítéséhez $\frac{2}{3}$ — $\frac{3}{4}$ vassal kevesebb szükséges, mint a' tömegéséhez.

10. §. Valamint egyéb keskeny úton, úgy a' vasúton is (ha csak végig nem kettősök) kitérő helyek szükségesek. Az átmenet egyik vasutágyból a' másikba, vagy a' vasúttal egy irányban fekvő ország 's egyéb fiok mellékes utakon is keresztül e' végre feltalált könnyü 's egyszerű készülettal történik. Csak kevés esetekben, p. o. átmeteszéseknél kívántatik meg az országutat átvezetés által keresztül vinni a' vasúton.

11. §. Egyenes vonalú vasúton egy ló tizszer annyi terhet húz, mint a' legjobb országúton t. i. 150 — 200, és ha az utnak egy n. mérföldön 80—150' esése van 300 — 400 mázsát. Midőn pedig az út 150'-nál többet esik, a' kocsikat önterhök tolja, gátszerek szükségesek, hogy a' haladás felette sebes ne legyen. Ellenben, ha magasra kell felmenni, ugyan azon viszonyban több vonó erő kívántatik. Ha pedig az esés és emelkedés egyarányu és mérséklett, a' felmeneti hátramaradást helyreépítolja a' lemeneti sebesség. Azon gőzkocsik, mellyek 4½ tonnát*) nyomnak, egyenes úton egy óra alatt 30. tonna terhet elvisznek 3 mérföldre, vagy 7 tonnát 250' meredek meneten keresztül azon idő alatt, szintolly távolságra.

*) Egy tonna = 20 mázsa.

Minél lassúbb a' haladás, annál több terhet vihet az erömű, és 150 — 200 utazót egy óra alatt bizvást elvisz 4 — 5 n. mérföldre, szükség' esetében pedig 10—12 n. mérföldet is megfut annyi idő alatt. Ezen idő' folytában megemészt egy tonna kőszén, ennek hiányában a' fa is megteszi a' szolgálatot. A' fa' tüze által eresztett szikrák és nagy lángok, az emberek- és bútorokra nézve eddig veszedelmesek voltak, de most nem rég olly védezköz találtatott fel, melly mind a' kétőt teljes bátorságha helyezi. *)

12. §. Csak a' tudatlanok vagy elfogultak képzelgetik, hogy a' közönséges országúton felállítandó gőzkocsik által, a' vasúton járó gőzkocsik *) vasútágyakkal együtt feleslegessé válnak. Mert amazok legfelebb tizedrésznyi terhet bírnak el, és közönséges úton, mellyek ha legjobbak is őszszel, télen, tavasszal

*) A' frankfurti lapok következő érdekes hírt közlenek: „Sok évi tanulmány 's probatét után sikerült Rapp H. urnak nálunk új mozdító erőt feltalálni, 's azt vasúton használhatóvá tenni. E' mozdony erő olly törzs-erő, melly mesterséges erömű illesztés által a' gőz-hatást kipótolja, 's következő elsőségekkel bír: 1) repedési veszélytől ment. 2) alkotása csak félannyi költséggel jár, mint a' gőzkocsié, 3) tüzszerre, 's 4) ennek következtében az utóbbinak szállítására szüksége nincsen. 5.) vezérlésére csak két ember kívántatik. 6.) e' mozdító erő minden pillanatban indulhat 's megállhat. 7.) általa a' gőz-eröművek mindenütt kipótoltatnak. *Jelenkor* 28. sz. 1837.

**) Brüsselből 1836-diki jun. 16-dikáról írják: hogy ott bizonyos Dicty nevezetű az egész városon 's ennek legszűkebb utcáin keresztül gőzkocsin futkosott a' dologhoz értők meglegedésére: azt is mondják, hogy ezen férfiú most Brüsselből Hallig rendesen akar jární. *Londonbanis* Hamoks' gőzkocsiját nagyon kezdik használni, ennek haladása két olly sebes, mint az „*Omnibus*“ kocsié. Általában 12 személy ülhet rá minden fordulókör. Berlinben is tettek már illynemű gőzkocsikkal próbatételeket. Taval pedig Bécsben futkosott egy valaki illy műszeren, sőt hire is volt, hogy Pozsonig rendesen járand.

felszakadnak, és rajtok tengelyekig járnak az elvágó kerekek a' sárban, bizonyára olly sebesen nem haladhatnak, mint a' kemény alzatú vasúton futó kocsik; e' felett az út' egyenetlen fekvése és puha alzata miatt kivájt gödrökön, mikép mehetne gyorsan a' szekér? 's nem lenne-e szükséges minden futamatnyira bögnár és kovács műhelyeket felállítani, hol az utazók rögtön segedelemre találhatnának, ha nem akarnának minduntalan napokig vesztegleni? Rövid, igen jó 's e' végre készült útakon mulatságból fenntarthatják ugyan magokat, de kereskedési és nyereségi tekintetben okosan rólok említést sem tehetni, nem hogy még félni lehetne a' versenyzéstől. Igaz, hogy alkalmatlanság volt, midőn a' kő és por a' vasútak' ágyait betemeté; most azonban a' gőzkocsik előtt használt keskeny vaslapát a' vágányokat kitisztítja, 's a' kerekek télen nyáron akadály nélkül foroghatnak. Ezekhez járul a' szembetűnő szállítási olcsóság, melly a' vasúti gőzkocsikat az országútiak felett ezek által soha el nem érhető mértékben ajánlja. A' szállítási és vám költség $\frac{2}{3}$; a' vontatásé pedig $\frac{1}{8}$ teszi a' közönséges országúti kocsikon szükséges kiadásoknak. Ezen olcsóságot természetesen csak a' vasúti gőzkocsik nyújthatják, mert sebes haladásuknál fogva többször fordulhatván, többet is keresnek. A' kereskedési árúk egy óra alatt két mérföldet járnak meg; könnyű utazók pedig 's mérföldeken perczenetek alatt repülnek keresztül. A' közönséges gyors postai költségen háromszor annyi sebességgel utazhatni vasúton. Unalmas volna itt egyenként felhozni minden vasúton a' haladás' különböző sebességét, erről úgy sem kételkedik senki; de jelesen az újabb tervek iránti tudósítást érdemes megemlíteni; melly szerint Brüsseltől Párisba 11 és Párisból, ide értvén a' tengeri áthajózást is 13 óra alatt érkezhetni gőzöskön Londonba. Ki tette, vagy teheti ezt országúton járó gőzkocsival?

13. §. Ezen összehasonlításból, és ez alkalommal kifejtett közönségesen tulva levő a.) *sebes haladás* b.)

az ebből folyó közlekedési könnyűség, úgy nem különben c.) a' szállítás szerfeletti olcsósága, 's a' tagadhatatlan mindennapi tapasztalás elég világosan kiténtetik azon nyereséget és kedvezményeket, mellyek a' jól elrendelt vasúti közlekedésből a' nemzetek' mivelődése- és jólétére hárulnak, és valóban, ha tovább is olly lelkesedéssel ápolandják a' vasútak' ügyét, ugy nem sokára a' legszegényebb tudós, deák, mesterlegény stb. csekély költséggel néhány hetek, legfelebb hónapok alatt befuthatja a' világ nagyobb részét; és nem fog-e ez a' lelki mivelődésre hatalmasan hatni? De legnagyobb fontosságú befolyása van a' könnyített közlekedésnek a' nemzeti ipar - 's jelesen a' kereskedelemre nézve. Egyiptom, Tyrus, Sidon és Phoenicia hajdan, korunkban pedig Hollandia, de főképp Angolország jólétök, virágzásuk, szembetűnő mivelődések - és haladásukat egyedül a' csatornák és biztos hajozás által előmozdított kereskedelemnek tulajdoníthatják; a' mint általában egyéb tártományokban is a' nagyobb folyók mellett fekvő vidékek és városok jólétök, a' gyakoribb közlekedés és természetmányaik' könnyített szállításának, az az a' kereskedelemnek köszönhetik. Ezt pedig mi segítheti jobban elő, mint a' vasútak és gözművek? mérközhetik-e ezen vállalatok' gyorsaságával valamelly csatornai hajozás? A' vasútak által egész világ részek, hegyek, völgyek, sivatag puszták, posványok stb. elhasítva, kényelmes utakká válnak, legyen bár zivatar vagy szép idő, zordon tél, vagy kellemes tavasz. Angol, Francia - stb. országok' gyárai számos kelméket, a' német tartományok búzájokat, borait, kősenöket stb. 50 de 100 mérföld távolságra majd annyi könnyűséggel vihetik el, és cserélhetik ki egymással, mint ezelőtt tízmérföld messzeségre. Ez által könnyítetvén a' szállítás 's kiterjedvén, a' kereskedelem, nevelkedik az ipar, a' földmivelés virágzóbb, 's a' gyárok' új ösztönt 's elevenséget nyernek, minek következtében nem csak a' magános polgárok' jeléte 's mivelődése eszközöltetik, hanem az országos jövedelmek is szaporodnak,

szóval egész nemzetek' jóléte és művelődése, ezekből fejlődik ki. A' jól elrendelt vasútakból szivárgó nyereség és kedvezmények nem ingadozók, nem járnak szüntelen áldozatok - akadályok - s veszélyekkel, mint a' tenger-, országút- vagy csatornán üzött kereskedésé, hanem állandó, biztos, és mint a' tapasztalás mutatja inkább növekedő. Így Angolországban a' célirányosan készült vasútak részvényei 100 — 200 száztoli kamattal növekedtek eredeti becseken felül, Északamerikában 25 — 100 kamattal, Franciaországban ugyan annyival, és pedig az osztalék nevedése miatt. Azon felül mint már említék, a' szállítás kevesebbe kerülván, a' kelmék és természetmények ára is alább száll, és ezen körülmény midőn a' vevőnek kedvez, a' természetöt sem nyomja, mert az illy módon kiterjedtebb piacot nyer, többször és olcsóbban fordulhat, és így nevelkedvén a' használás, eladás és közlekedés, nevelkedik az ipar is, ezzel pedig minden néposztálynak jóléte. *)

14. §. Megismervén e' nézetek' igazságát a' mivel't s elfogultságokból kigázolt Angol-, Franciaország és Északamerika, mindjárt eleinte gyors léptekkel, most pedig kettőzötetett erővel, sőt hámulatra méltó tüzzel, s hatással állnak itt össze társaságok tömérdek tökepek-zekkel, és egész országokat látszatnak elborítani vasúttal, Jelesen.

A.) Angolország, melly eleinte mindjárt leginkább a' köszén, mész, vas stb. szállítására több száz mérföldnyi vasúttal birt, jelenleg is napról napra minden irányban lelkesedéssel s elszantsággal folytatja munkálatait olly annyira, hogy az ebbéli folyamodásokkal elárasztott parlament már szinte jobban megfontolja a'

*) A' vasútak jótékony következeit a' legújabbán dühödött tűz alkalmával különösen az új-yorkiak eléggé tapasztalák, kikhez a' nemzeti bank' elnöke néhány óra alatt elrepült, és az ohajtott segedelem iránt azonnal rendelkezett.

szabadságlevél adását. *) A' felső ház pedig, mely illy vállalatokat (mintha a' kisajátítás miatt aristocratai jogokat sértenék, és némelly újítási büzt eresztenének) pártolni vonakodik, 's nem rég egy ülésben Wellington el- lenek szól, 's egy új folyamodás' visszautasítását ja- vallá. Mind e' mellett a' részvét ezen vállalatok iránt növekedik, így a' részvények, mellyeket 25 tallérral fi- zettek le, most már 77-re emelkedtek. Londonból Bir- mingham-, Bristol-, Southampton-, Dover Brightonon ke- resztül Edinburgba vasútak vezetnek. A' liverpool-man- chesteri csodálatra méltó alakja-, és jövedelmére nézve. De hány van készülöben, és vázlatban még? 's milly tömérdek sommak hozatnak általok körforgásba? csak az eddig felállított vasutakra fordított költségeket 100,000.000 tallérnál többre teszik; azon vasmeny- nyiség pedig, melly a' parliament által megengedetett vasútkra kivántatik, 220,000 tonnát az az: 4,400,000 tonnát. **) Ezen annál inkább bámulhatni, mivel Angol- ország, a' mint tudjuk, sok és derék csatornák, dicső úttakkal van ellátva, hajózásának mása pedig nincsen. Más tudositás szerint már 1835-ben 33 vasút volt ré- szint felállítva, részint vázolatban. A' felállítási men- nyiség 21,600 £ sterlingre számított, az egész vonal pedig 1,200 angol mérföldnyi tért borít. ***) Ezen idő óta pedig a' részvét tudjuk, hogy mindig növekedett. Skoczia és Irland is az anyaország' példája által eleve- nitetvén, néhány vonallal már is dicsekednek.

B.) Éjszakamerika első vasújtját, melly Quincy-ből Bostonba vezet, 1825-dikben állította fel. Azon tért, mellyet az eddig elkészült: vagy készületehen lévő, ugy nem különben ezen esztendő' folytában elvégzendő vagy

*) Az *Allg. Zeitung* e' tárgyban így ír: „Angliában most sok fontos bill fekszik az alsó ház asztalán, mellyek a' vasútak felállítását tárgyzván és augustus előtt még fel- vétetnek“.

***) Jelenkor 76 szám 1836.

***) *Gemeinnütze Blätter* von 15. Oct. 1835.

elkezdendő vasútak megfutnak, 6000 angol mérföldre, e' vállalatokra megkivánt tőkepenzt pedig 90,000,000 dollárra teszik. Mennyire nyerték meg itt efféle vállalatok a' közönség figyelmét és részvétét, többi közt kiteszik egy példából. 1833-dikban a' nagy új-yorki csatornával egy irányu, 's Albanyból Buffaloba vezető vasút' tervére aláírás nyitattott; a' költségek csak 6,000.000 tallerra számítottak, 's az aláírási jegyzőkönyvben összesen 20,500.000 tallér iratott alá. Jelenleg már a' Susquehanna, Delaware, és Hudson csatornák' mentében is vasútak épültek, bár ez utolsón a' felállított gőzhajózás a' világon legdicsebb. Boston, Philadelphiával Új-Yorkkal stb. 's így Amerika fontos helyei egymással már kapcsolatban vannak. *) De még érdekesebben festi az úti közlekedést, jelesen pedig a' vasútak' sikerét Észak-amerikában, a' frankfurti főpostahivatali hirlap, melly szerint az egyesült státusok a' leghiresebb europai országútakat már rég elérték, és el is hagyták. Csatorna és vasút visz Philadelphiából, az Alleghang hegyen által Pittsburgba 392 angol mérf. vonalon. Most pedig egy vasutat akarnak építeni Charlestonból Cincinnati felé Dél-carolinában, mellynek hossza 717 mérf. és a' részvények már mind elkelték. Bostonból Washingtonba, mi 470 angol mérf. távolság, vagy is 204 óra járatu föld, 's ez előtt húsz évvel közönségesen 14 nap alatt volt meg utazható, most 48 óra alatt. Az utazók' pogyásainak áttétele olly gyorsan történik, mint Európában a' lóváltás, azok t. i. egy tartalékba állítatnak, 's egy erőmű által ki, 's a' gőzhajóról gőzkocsira, vagy viszont néhány szempillanat alatt rakatnak **)

C.) Franciaországban a' St. Etienne és Lyon közti vasút 8 mérföld hosszúságú, és 2,500.000 tallérba került. Az 1832-diki számadás szerint 300,000 tallér tiszta

*) Ueber die Eisenbahnen in Nordamerica. von Hermann Lehritter.

***) Jelenkor 31 sz. 1837.

jövedelmet hozott, és ez ösztönözte az újabb vállalatokat. Be is adatott már egy javallat: *mikép lehetne Franciaországot egy jól kidolgozott rendszeres terv szerint vasúttal bevonni, mellyek Párisból mint központból Strasburg-, Metz-, Lille-, Calais-, Havre-, Brest-, Bordeaux-, Nantes-, Marseille- és Toulonba szétsugárzandának.* *) A kamarák 125.000 tallért ajánlottak az előleges kimérésekre. Hogy a kormány jelenleg élénken törekszik Franciaországot vasúttal átmetzeni, bizonyítja ama 6 vasút-terv, mellyeket az 1837-diki majus 8-dikán tartott követkamrai ülésben előterjesztett, de leginkább az, hogy Salrandy a későbbi ülésekben ismét négy újabb terv benyújtását jelentette legyen. **) Párisnak Brüsszel- és Londonnal vasúti szoros összeköttetésének híre is már már valósághoz közelget. Annyi bizonyos, hogy a brüsszel-párisi vonal iránt a szerződés (a francia kamarák helyben hagyása esetére) Cockerill- és Rothschild házzal nem rég megkötött. Az egész vonal, ide értvén a Calaisba vivőt is, 100 mérföldre terjed, és 65,000,000 frankba kerülne. Cockerill 5 év alatti felállítását ígérte meg, s azon Brüsszeltől Párisba 14 frankért 11, innét pedig Londonba (mellékes hírek szerint) 13 óra alatt, beszámítván a calaisi tengerszorulaton való átmenetet, repülhetni. Csak attól tartanak, hogy a kisajátítási törvény, melly Franciaországban nem olly terjedelmes mint Belgiumban, akadályt gördítenhet e vállalat' elébe. ***)

D.) Belgium (hol Brüsszeltől Antwerpen- és Mechelnig rendes vasútak tartják fenn a közlekedést) hasonlóképp egy rendszeres és az egészet egybekötő vasút felállítását határozá el, és hozzá is fogott a vállalathoz, melly

*) List, Idées sur des réformes économiques et commerciales, Paris. 1831.

**) Jelenkor 43. sz. 1837.

**) Allgemeine Zeitung Nro 137. 1837.

ezelra 10,000.000 tallér kölcsönt vett fel. Brüsseli hírek szerint a' vasútak' évenkénti jövedelmének felszámításából kitetszik, hogy a' rájuk fordított tőkepenzек száztól 11-el kamatoznak. E' jövedelmet jobbára a' Mecheln és Brüssel közti út adá, mert a' brüssel-antverpenié csak két hónapról foglaltatik benne. Az utazók' száma e' vasúton 1836-diki júniusban 98,000 ment, a' bevétel pedig 105.000 frankra. Ezen ország' legnevezeteseb' vállalata a' brüssel-párisi vonal.

E.) A' nevezett országok' dicső példáit a' napról napra haladni törekvő a) orosz birodalom, sőt b) Ali a' barbár Egyiptom alkirálya dicséretesen iparkodnak követni, de c) kitünőleg különböző némettartományok hatalmas léptekkel közelítenek azokhoz ugyan is.

a) Oroszországban a' vasútak szép nyereséggel biztatnak. Szóban forog már Pétervárnak a' moszkovai egybekötése. A' pétervári kalmárok pedig azon török fejöket, hogy a' fennálló vasútak közül egyiket Norgozovig, vagy épen Odessáig terjeszszék.

b.) Nem különben Ali basa vasútat akar rakatni, 's ez által a' Nilust vörös tengerrel egyesíteni, melly közlekedési terv által Indiának, e' gazdag országnak kereskedését a' régiek által használt úton t. i. Egyiptomon keresztül ismét létre és virágzásba hozni, főkép pedig a' mekkai kávékereskedést, az alexandriai ki-kötőben gőzöny' segedelmével szándékozik központosítani.

c) A' most csak nem minden tekintetben virágzó német birodalomban, először 950 láb hosszú vasút állítatott fel a' szász hegyek közt Freyburg' szomszédságában, melly 14 ft-ál kamatoz. Találtatnak már a' porosz-rajnai tartományokban is néhány csekély vasut-alapítványok 10 ft tiszta kamatot adók, mellyek többnyire köszen' szállítására használtatnak. Ezeken kívül vannak még a' Budweis és Linz, Prága és Lana közti vasútak. Amanak 17 n. mérföld hossza, 1,660.000 f. került, és tiszta jövedelme 1833-dikban 68,000 fra rügött; hanem ez a' vállalkozók' reményének nem felelt meg, mert részint

szállítandók' hiányaért, mellyek alig mentek 300,000 mázsára, részint pedig azért, hogy kellemetlen fekvése és hibás felületes szerkezeténél fogva gőzkocsikra alkalmas nem lévén, az utazás unalmas és késedelmes volt. Ezekhez járult még az is, hogy több meredek okozta vonató költségek, a' jövedelmet igen csekélylyé tevék. A' Prága és Lana közti vasút is olly hibásan építetett, hogy bevégezése után csak hamar átláták annak újra építési szükségét, ha azon soká foganattal akarnának járni. Egy n. mföld távolságra csak 17,000 tallért fordítottak építésére, 's így alig ötöd részét azon mennyiségnek, melly egy erős rendszeres út' felállítására megkívántatik. Azon felől 200,000 mázsánál nem volt több a' szállítandó teher, és ennek is nagyobb része tüzifa, melly mint-hogy a' vasút-vámot a' talpakon szállított fa' mérközése miatt egy n. mföld távolságra csak nem $\frac{5}{4}$ krajczárra kellett mázsáját leszállítani, alig nyujtott valami nyereséget. Utazok' száma pedig épen csekély volt.

Innét kitetszik, hogy Németország' olly vidékein, hol az utazók és árúk' szállítása tetemesb, 's hol ezt biztosan feltehetni, a' fenleirt vállalat' kimenetele senkit el ne ijessen, főleg ha a' vidék fekvése 's a' föld' alapja kedvezőbb a' leirtakénál. Illy véleményben vannak Austria' belató férfiai, hol nem rég Linzből Gmünden mellett fekvő sóaknába vezető vasút készült. Legujabban a' hires bécs-bochniai kezde épülni, mellyről alább bővebben szólandunk; jelenleg pedig Bécsből Triestbe és Maylandba, 's onnét Sopronon keresztül Győr vagy Pestig terjedő vasútat terveznek. Olly hir is szállonga, hogy Bécsset minden előkelőbb europai városokkal kívánják egybekapcsolni.

A' többi német tartományokban az említetteken kívül, még e' következő vasútak vannak részint elkészülve, részint munkában, vagy javalathban, u. m.

1.) A' nürnberg-fürthi 2 órányi hosszúságra terjed egyenes sima földön, egyedül utazók' szállítására szolgáló. 1836-diki június 14-dikétől 20-dikáig 10,267 sze-

mély utazott rajta, mi 1357. ft. 30k. jövedelmet ada. *)

2.) Dresda és Lipcse közti vasut, mely 12 mér- földet kedvező fekvésű földalapon fut, már megnyitott.

3.) Hannoverból Hamburgba 22 mérföld hosszú és többnyire egyenes téreket hasító vasút' terve iránt, Ham- burg városa már választmányt nevezett, mely e' kereske- dési tekintetben öt legközelebről érdeklő tárgyat meg- vizsgálja 's elintézza.

4.) Hamburg és Lübeck közti 7 mérföldnyi tér már felmért, 's a' terv' létesülését a' kereskedés szül- te eleven közlekedésnél fogva remélhetni.

5.) Manheimből Basel felé 56 óra járatú alkalmas térségen keresztül. E' javalat létesítését a' számos uta- zók és szállítandó holmik biztosítják.

6.) Hannoverában a' belügyek' ministere 1837-diki apr. 24. a' rendekkel közlött terv szerint 5 vasút vonal' fel- állítását magános társaságok által hozott javalath. **)

De mindezeknél fontosabb ama'' nagyszerű és me- rész terv', mely szerint Németország tartományait egy egész vasút-hálóval bevonni, és jelesebb városait akarja egybe kapcsolni. Bajor- és Szászországban már e' végre biztosságok és egyéb vasúti vállalatokkal foglal- kozó társaságok alakultak, és elszánva munkálkodnak a' mívelt világnak, de főkép hazájoknak dicsősége-, és hasznára. Különösen Szászország élénk ipart mutat, hol egy e' tervet tárgyazó értekezés is adatott ki. A' moz- gásnak hihetőleg Lipcse leendő központja, mire fekvése és kiváló kereskedési fontossága némikép jogosítja is, és az e' városban keletkezett, 's mit a' feladott terv' meghányásán fáradó küldöttség' rendszerében elárult, és kifejtett nézetek szinte gyanítanak. A' bajor kormány és vasút-társaság hasonló lelkesedéssel munkálkodik. A' münchen-augsburgi vonal már felmért és jóváhagyott, a' nürnberg-hambergi csak nem a' határszélelig vitetett

*) Allgemeine Zeitung, 24. Jun. 1836.

**) Allg. Zeitung. Nro 127. 1837.

minden akadály nélkül, 's mondják, hogy a' bajor vasút-társaságok' mindegyikéből megbizottak hivattattak Münchenbe a' kormánynyal folytatandó tanácskozás végett. Több tapasztalt férfiak már előre kiszámolták, hogy ha az említett nagy terv' kivitelében, kiváltkép pedig az út' főbb vonalainak alkotásában az éjszakamerikaiak által illynemű vállalatoknál kifejtett takarékossgot követnek, mindjárt az első években 100-tól 10 kamatot nyernek. Valóban minden tekintetben megérdemlik e' vállalatok, hogy azokat, kik Europa művelődését és jólétét szívőkön hordják, támogassák. Azonban a' kifejlett értelmességű németeket nem félhetni attól, hogy olly tervek, mellyek dicsőség- és kereskedésükre nézve olly hatalmas következményeket szülnének, bennök csak szalmatüzet gerjesztenének. *)

15 §. Mi különösen magyar hazánkat illeti, a' folyó század mult tizedében itt is állitatott fel egy vasút, melly Pestről a' köbányákba vezetett, 's leginkább építő kövek' szállítására volt szánva; de hiányos szerkezete miatt csak hamar dugába dőlt, és fája vasa elhordatván már nyoma is alig látszik. Azóta mély csend uralkodott e' tárgyban az 183 $\frac{2}{6}$ -diki országgyűlésig. Ez előre látólag gondoskodván, az illy vállalatokhoz okvetlen szükségéses kisajátítási törvényt hozott, 's ezen kívül az ország' köz javát 's kereskedését gyarapító magános vállalatokról szóló 35-dik törvényczinkkel által termékény következményü jövendőt nyitott, és a' vasútakról hazánkat illető legtöbb érdekes nézetet fejte ki, mellyek Szalaelkes követei által hazajöttökkor a' megye' rendeinek

*) Bővebb tudósítást e' terv iránt különös tekintettel Németország' érdekei és körülményeire, találhatni a' lipcsei választottság' jelentéseiben, mellyek könyvkereskedés' útján megszerezhetők. Általános tekintet az egész európai vasút-vonalakon lásd: Verzeichniss der 119 Eisenbahn, welche in Frankreich, England, Holland, Belgien; Deutschland stb. erbaut theils in Begriffe sind v. L. B. Albert. Augsburg. Az utóbbiakat pedig a' hírlapok' csak nem minden számaiban olvashatni.

benyújtott írásbeli tudósításokból még inkább kitetszvéen, az egyikét nagyobb összfüggés' és könnyebb átlátás' kedvéért ide iktatjuk:

„A' vasútaknak egész Európában naponként nevedő számok, azoknak a' kereskedés' minden ágaira ható hasznai, 's a' veszélyek, mellyek minden elmaradó nemzet' kereskedését fenyegetik, a' mi figyelmünket is magokra vonák; különösen a' Bécsből Bochniáig munkába vett vasút, és azon következmények, mellyek ennek felállításával eredendők, meggyőztek bennünket, hogy most már nem csak jólétünk kívánja a' haladást, de haladnunk kell, hogy elnyomott kereskedésünk' végső pusztulásával még hátrább ne taszítottassunk. E' tárgyban ismét csak magános vállalatok eszközölhetik haladásunkat, 's ezek sikerülése végett ismét törvény által kellett elhárítani a' gátokat, mellyeket százados előítéletek, vagy megszokás, sőt némely részben törvényes és tulajdonosi jusok szültenek. Törvényt alkottunk tehát erre nézve is, mellyben tökéletes kármentesítés mellett a' vasútakra, és ezekhez szükséges hidakra is, és a' viz-csatornákra megkivántató kisajátítás elrendeltetik. De egyszersmind ugyan azon törvényben kijeleltük mind azon vonalokat, mellyeken ezen kisajátítási törvény gyakorlatba vétethetik, 's elhatároztatik; hogy kényszerítő rendelete a' meghatározott vonalokon kívül másokra nem terjed. Ezt pedig azért véltük szükségesnek, mert féltünk, hogy általános és határozatlan törvény mellett, olly vasútak is készülhetnének hazánkban keresztül, mellyek nemzeti kereskedésünknek, különösen a' magyar révpartoknak inkább károkra volnának. Egyébiránt a' tapasztalás fogja leginkább ezen új tárgyban kimutatni a' hiányokat, mi az alkotott törvényben azon kívül, hogy lehetővé van téve hazánkban is az illy vállalatok tettelegi létesülése, legnagyobb nyereségnek véljük azt, hogy a' teljes kármentesítés melletti kisajátítás' elve világosan ki van fejtve, legalább a' jövő törvényhozás könnyebben épít, javít, és módosít a' letett alapon, mintha még azért is neki kellene küzdeni.“

Ezek szerint a törvényhozó test kötelességét teljesíté útát nyitván, mellyen most már haladhatni. Nem is maradott siker nélkül a jó szándék és buzdítás, mert azon hír, melly mindjárt eleinte szárnyalt, t. i. hogy Szina b. Bécsből Sopronig vasútat akar állítani, már valószínű, és Ő Felségétől ez iránt szabadéket nyervén az előmunkálatokat meg is tetette. *) Ezen vasút Bécsből Laxenburg-, Baden-, és német Ujhelyen keresztül Sopronig fog terjedni. Legelsőbbben is a Bécs-Ujhely és Sopron közti része készítetik el. Az egész vállalat igazgatása Schönerer Mihál polgári földmérnökre, a linzi vasút ügyes készítőjére van bízva. E felett egy más társaság is keletkezett, melly Pozson-, sz. György-, Modor-, Bazin-, és Nagyszombatot vasút által szorosb kapcsolatba szándékozik hozni. Az előmunkálatoknak öt személyből álló igazgatósága a mult évben már köztudomású adta, hogy az előleges magaslátmérés már megtörténvén, az e vállalatot tárgyzó további munkák u. m. egyenmérések tervekészítések, és építési költségek számítása, rövid idő mulva elkezdetnek, 's azon földmérésekkel, kiknek ügyességök illy nemű mérésekre hiteles bizonyítványaikból kitetszik, e tárgyban egyezkedni fog; és építetése már el is határozott.

Igaz ugyan, hogy ez mind csekélység azon haladáshoz képest, mellyel más nemzetek előnkbe szöktek; de hála az égnek, hogy már ennyire is vagyunk! Kettőtötött erő 's igyekezet még hamarjában kipótolhatná a hiányt, 's helyre üthetné az elhenyélt időt. Hogy pénz, és csak pénz segíthetne a dolgon, és varázsolhatná elő hamar azt, mit ohajtunk, nem tagadhatni; azonban, sokszor ha az nincs mindjárt, a jó szándéket sem vehetni rossz néven: azért nekünk is, ha csekély vagyunk nem engedi tettel 's áldozattal elémozdítani e közérdekű vállalatokat, könnyebben esik, ha a fennidézett

*) Azóta e tárgyban már több rendű haladások történtek, mint hirlapjainkból tudatik.

törvényczikkkel által csak általában kijelelt vonalok' futamatát bővebben leírjuk, 's Angol-, Francia-, 's Németországok dicső törekedéseik által lelkesítve hazánkat, 's pedig az egészet elborító vasút-hálóval ha nem tettleg, legalább földképen behuzzuk. Így tehát:

I. Mivel a' Duna némi szabályozása által a' fekete tengerre jóformán kinyílt előttünk az' út, úgy gondolom legelsőbb a' magyar tengerparttal való szorosb kapcsolatot lehetne a' főgond, melly hazafui keblünket hevitene; 's azért ohajtnám, hogy minél előbb vasút által Pestről Fejérváron és Zágrában keresztül Fiumeig, vagy legalább Károlyvárosig mellék vonalakkal Veszprém-, Nagykanizsa-, és Varasdra, gyors közösülés létesítenék. Károlyvárosig mondám; mert innét a' jó uton (főkép ha megváltatnék) tengelyen is már könnyebb az árúk szállítása.. Veszprémet, Nagykanizsát és Varasdot részint híres buza piaczaik miatt, részint mint nevezetesebb városait hazánknak a' fővonallal egybe kellene kapcsolni; illy tekintetek a' bécs-bochniai tervben is mélytánylást érdemlenek, mint alább láthatni.

II. Pestet Eger-, Miskolcz-, Kassa-, Bártfán keresztül Lengyelországgal közelebb érintésbe hozni, ez által a' bécs-bochniai vasút kereskedésünkre nézve veszedelmes lenni aligha nem megszűnnék; mert mi is közelíténénk Lengyelországhoz, melly eddig főkép borainkra nézve egyike volt legjobb vevőinknek, 's Austria elébe kerülhetnénk a' lengyel termékek' szállítására nézve.

III. Pestről Szolnokon által Kolosvárig, fiók vonallal Debreczen- és Nagyváradra, 's ekkép Magyarország 's Erdély közt eleveníteni a' közlekedést; ez által a' Duna Tiszával is kapcsoltatnék össze, és Pest érintkezésbe jövén a' fontos fekvésű Szolnokkal, a' tiszai kereskedésben nagy részt vehetne.

IV. Pestről Jászszágon által Debreczennek, innét felfelé Hegyaljának Tokaig, más felől pedig Nagykároly és Szathmárnémetin keresztül Szigetre, ezen vonal által a' fontos sóaknai szállítás nyeretnék meg. Hasonló kö-

rülmény t. i. a' velleczkal só' szállítása fő indító ok gyanánt szolgált a' bécs-bochniai vasút' felállításában.

V. Egy vonal Pestről Kecskemét-, Szeged-, 's Szabadkán keresztül Zomborig, vagy a' Dunáig vezethetne, másfelől Szegedet Temesvárral köthetné össze. Ez és a' III. vonal hazánknak most kivétel, jó úti közlekedés, és kereskedés' hiánya-miatt miveletlen, parlag pusztá vidékein futna át, 's mivé nem varázsolhatná ezeket! Úgy hallottam, hogy a' szerencsétlen kimenetelű pesti vasút' felállításakor már némelyek elméjében forgott, ezt ha a' sors kedvezett volna, Debreczenig terjeszteni, 's így azon sivatag utakat járhatókká tenni, mi a' debreczeni vásárok' fontosságát tekintve, felette szükséges lett volna.

VI. Nagyon czélszerű lenne Kassát, az az felső Magyarországot Nagyszombattal 's innét Pozsonon keresztül Béccsel összekötni. Ezen vonal szíves öröme minden hazafinak már készül is.

VII. Ha a' már munkába vett bécs-soproni vasút idővel Budáig huzatnék, és Bécsből, a' mint szándékoznak, vasútak sugárzanának szét több europai tartományok' fővárosaiba, úgy Pest egybekapcsolatnék a' birodalom' fővárosa -'s a' bécs bochniai vasúttal, termékeinket pedig könnyebben közölhetvén illy módon a' külfölddel, tág út nyílnék kereskedésünknek. Azonban ohajtanám, hogy a' vállalkozók figyelmekre méltassák az éjszakamerikaiak' már említett vasút építési rendszeret, kiknek példáját a' bécs-bochniai vasút-társaság is követni igen dicséretesen elhatároza.

Ha mind ezekhez képzeljük még a' dunai gőzhajózást Ulmtól lefelé a' tengerig, és főképp a' rajna-majnai csatorna által, a' nevezett europai főbb folyamok is a' Dunával összeolvadnak, mit a' legújabb adatok szerint már nem csak képzelni, hanem okosan reményelni is lehet; és e' vállalatoknak központjává Széchenyi' nagy lelke szerint Pest válandik, ki tudná e' tervek' létesüléséből áradó hatást a' természetekre, kereskedésre, 's ezek virágzásával növekedő mivelődésre felszámolni? panaszolkozhatnánk-e akkor, hogy zsirunkban fulladunk,

nincs út, alkalom, hely, hová vinnünk azt, mivel a' jó ég megáldotta hazánkat; ismeretlen maradna-e még akkor is hazánk, és megvetett a' külföldtől? De soknak ezek mind talan lehetlen ábrándozásoknak tetszenek, mások pedig azt mondják, jó és szép volna ez mind, de hol a' pénz? Tehát az országgyűlése is a' fennemlített törvényczikkelyben foglalt tervek és vállalatok említésével ábrándozott? Debreczen' jelen állapotja rajzolói is ábrándoznak-e, midőn azt Pesttel vasút vagy csatorna által összekötni ohajtják? Én részemről azok mellé állok, kik azt hiszik, hogy illy dolgokat mostani korban már nem tekinthetni többé jámbor ohajtásoknak, 's hogy ezen törvény, buzgó hazafiúi kebel, és a' részvény rendszernek megindításaival, bár pénz szükében élünk is, nagy terveket létesíthetni. A' múlt országgyűlés lelkes kimondása a' 25-dik törvényczikkely' elején már maga is eléggé biztosítja ezt. Azonban sajnálkozhatni, hogy midőn az angol, francia, német illy terveket nem csak képzelni merészel, hanem valósítani is kezd, és nagy részét már valósítá is; itt illyesmiről ha csak gondolkodni bátorkodik is valaki, jó szándékáért az ábrándozó' czimét nyeri, és haladásunk a' rákéhoz hasonlít. Vagy talán azon tartományokat más anyagú emberek lakják? több aranyok ezüstjök terem? több eszek több szabadalmok van illymiről szólni? Tagadhatlan, hogy ott a' kormány, a' nagyok, a' gazdagok segítnek elő illy vállalatokat, midőn nálunk azok, kiken a' dolog fordulna, illyenekről hallani is irtóznak, 's a' szegény ábrándozó' megelégedhetik, ha kegyes engedelemnél fogva illyenekről álmodozhatik. Hogy a' rajzok és vonalok talán nem mentek tökéletesen a' hibáktól, vagy a' hely' színével nem egyeznek, és nagy hegyek, vagy folyók akadályt gürditenek azok' elébe, meglehet; de az elsön igazíthatnak azok, kik tökéletesebb térképeket bírnak, mert egy gondolat szüli vagy nemesíti a' másikat, 's egyszerre semmi sem lehet tökéletes; a' hegyek vagy folyamok pedig épen csak kislelkü tudatlan képzelgők előtt léphetnek az aka-

dályok sorába, mert az angol, francia 's német olyanoknak nem ismerte. Tehát csak hazafiság, egyetértés, és pénz, de főképp akarat legyen, és az ábrándozó álomból dicső valóságra ébredünk.

16. §. Előre bocsátván így néhány a' vasutakat érdeklő általános képzeteket, és tudósításokat; mivel a' jelesebb fennálló vagy felállítandó vasútak' leírása, és ismérte nem kevésbé érdekes, azért ezt is a' vasúti tárgy' nagyobb felvilágosításaért kitelhetőleg adni szándékom. Mindenek előtt pedig a' bécs-bochniai vasút' tervéről szólni látom szükségesnek, melly minket szomszédokat kereskedésünk' tekintetéből legközelebről érdekel. E' vállalat bő anyagot ad komoly gondolkodás-és tanulásra, elég ösztönt ébredésre. Az említett terv' leírása 1836-dik évben jött ki e' czím alatt: *Das Project der Wiener Bochnia Eisenbahn, in technischer und finanzieller Hinsicht betrachtet. Wien, 1836.* tartalma e' következő.

Minden vasút-vállalat' lehető kivitelének megítélésében e' három főviszonyt kell megfontolni, egybevetni, 's az eredménynél tekinteni u. m.

I. A' föld' természeti fekvés és minőségét, e' felett political, társasági és ipari állapotját azon vidékeknek, mellyeken a' vasút vág keresztül.

II. A' teher' tetemesb mennyiségét, melly jelenleg azon helyeken szállítatik, vagy a' szállítás' könnyítése után arra elkészíthetik.

III. A' közlekedés' és szállítás' jelenleg divatozó eszközeit, 's módjait, mellyek a' felállítandó vasúttal mérkőzhetnének, ilyenek a' vonalban találkozó folyamok, csatornák és országútak.

E' három szempontból indult a' bécsi Rothschild pénzváltóház, midőn ez előtt néhány évvel komoly fontolgatás alá került e' kérdés: *Nem volna-e tanácsos és kivihető egy vasút-vonal' felállítása Bécstől Bochniáig?*

A fennemlített pénzváltóház elvelhez képest, t. f. minden csalódások' lehető kikerülése végett e' részben magát egyedül a' tapasztalások' fonalára bízván, és a' már fennálló tettekhez tartván, mindenek előtt 1830-dikban saját költségén a' felállítandó vasút' ügyének vezetésére ideiglen nevezett biztosság' két tagját: u. m. Wertheimstein Leopold, és Riepl Ferencz cs. k. polytechniai tanítókat Angolországba küldötte, hogy a' vasút' kifejtését, haladását, és sikerét ott ezen iparág' hazájában megvizsgálják. Az imént tett vizsgálatok, és nyert tapasztalások a' felvett tárgy iránt, (melly által sok magános érdekek, és az austriai birodalom' olly terjedelmes tartományainak közjava érintetik) felette serkentők valának, és egyedül a' rövid idő mulva következett politicalai viszonyok tartóztatták fel annak minél sebesebb léptekkel eszközzendő kivitelét. De ezen előre nem látott esetek által okozott halogatás is minden szorgalommal használtatott. Ugyan is ezen idő alatt a' kérdésben forgó vasút-vonal kétszer, különféle földmérők és a' dologhoz értők által megvizsgáltatott, 's a' fennérített három főnézetek' körébe eső körülmények egybe hasonlítva meghányattak. Mivel pedig az időközben lefolyt öt év alatt a' vasútak' felállítása és használatára nézve fontos haladás történt, és siker fejlett ki, főkép Angolországban és Belgiumban; azért a' fejtegetett terv iránt még alaposabb nézetek' szerzése végett a' fennevezett Riepl Ferencz tanító, és az említett biztosság egy más tagja, Szichrovsky Henrik az 1835-diki év' őszi szakában ezen országokat ismét bejárták. Melly utazásnak következése lett bővebb tapasztalás, és azon meggyőződés, *hogy az érdeklert terv' kivitele ellen semmi alapos ellenvetésnek vagy kétségnek helye nincs.*

A' kormánynak pártfogása' 's elmozdítási részvéte' következtében tett majd nem hat évi vizsgálatokból, a' bécs - bochniai vasút-vonal' ügyére nézve következő 's mintegy a' jelen fordítás' elején érdeklert három főnézetekre felelő adatok sülték ki:

Az 1-sőre a) a' vasút-vonal egyenes síma földön, 's nagyobb részt a' Morava, Beczwa, Odera, 's Visztula folyamok' szelid hajlásu völgyein fut keresztül Bécs-től egész Bochniáig. A' nevezett folyamok' ágyának csekély alanti fekvése, a' velek egyiránt futó vidékek' emelkedettebb fekvéséhez képest egy olcsó és szelid hajlásu útvonal' huzását felette segíti; valóban egyes helyen olly hosszú kiterjedésben nem könnyen lehetne illy kedvező földalapot találni. Csak két magasabb fekvésü vidék-futamat van Beczwa Odera és Visztula közt, mellyek azonban nem felette tetemes költséggel hajtott szegletek' segedelmével könnyen áthághatók.

b.) Az egész vonal' földalapja többnyire agyaggal kevert homokból áll, kisebb része homokos és kövecses; azért az ebbeli tapasztalás szerint nagyon alkalmas úttöltési anyag nem hibázik.

c.) A' felső szerkezethez megkívántató fa és pedig a' legjobb nemü tölgy és vörösfenyő, az út' csak nem minden pontjain nagy mennyiségben tenyészik, vagy hol tölgy hibázik, ott terjedelmes minden nemü fenyő erdők állanak, mellyekből a' fát aránylag sokkal olcsóbban szerezhetni meg, mint Németország' egyéb vidékein és Belgiumban.

d.) A' kelletnél nagyobb vontató erő, e' felett a' számos és szorgalmas népesség, melly az egész vonal mellett kéznél van, alkalmat nyújt az út' minél előbbi felépíthetésére, 's mivel a' vontató erő, 's a' kézi munka olcsó, ez egyszersmind azon alapos reménnyel kecsegtet, hogy felállítása nem lesz olly költséges.

e.) *Brünn, Olmücz, Troppau, Bilicz, Dvory, Niepolomice, Krakó, és Wieliczka*, ezen iparok és kereskedési viszonyaik miatt fontos helyek (fekvésük nagy akadályt nem mutatván), oldalas vagy fiók utak által a' fővonallal könnyen és haszonnal kapcsolthatnak egybe, 's ekkép Morva', Szilesia' és Galliczia' természetményei' és készítményei' szállítása és kereskedése nagy mértékben mozdíthatnék elő.

A' 2-dikra. Nagyobb részt hivatalos úton, részint pedig vontatóktól gyűjtött adatok szerint az egész útvonal folytában a' szállítási mennyiség 1,110.000 mázsára megy, mint ez a' B. alatt ide mellékelt szállítási bizonyítványból alább kitetszik. Pedig ebben a' vonal' mentében fekvő vidékek kölcsönös közlekedései által, forgásban levő javak' csak néhány neme, úgy a' déli tartományok ipar-művei' és termékei' szállítása Bécsen keresztül Morvába, Sileziába és Gallicziába tekintetbe sem vétettek. Ha e' felett még a' vám és emésztési árjegyzékeket megvizsgáljuk, szembetűnőleg kiviláglik, hogy a' Bécsből szétágazó főútvonalok közül, mi a' szállítási mennyiséget illeti, egyiket sem lehet az austriai-morva úthoz gyakoriságra nézve hasonlítani.

A' 3-dikra. Európában a' mostanig felépült vagy épülőben levő vasútak közt tán egy sincs, melly a' vonalában fekvő 's eddig fennálló közlekedési intézetek' u. m. országútak', csatornák', gőzhajók' versenyzésétől olly keveset tarthatna, mint a' felállítandó bécs-bochniai; mert a) jelenleg Bécsnek Bochniával közlekedése csupán egy Brünn, Olmücz-, Teschen-, és Vadoviczon keresztül vezető országúton, és néhány többnyire hiányos kereskedési és községi útakon tartja fenn magát; az előbbi azonban nem csak tökéletlen, de e' felett sok hegyen és magasságon megy által, minek következtében a' szállítás ez úton egyike a' legnehezebbeknek a' birodalomban. A' szilézia-gallicziai gyorsszekér iránt a' kormánytól olly rendelés érkeze, hogy az utazók csak félannyi nehéz mennyiséget vihessenek magokkal, mint máshol, sőt megtérítés mellett sem többet, ez mind mutatja, hogy minő akadályokkal kell küzdeni a' szállításnál. b) A' többi kereskedési és községi útakra nézve bizonyos, 's főképen a' Morava' és Odera' lapályain kétségtelen a' tapasztalás, hogy ott, az esztendőnek csak némelly részein járhatni rendesen; de egyéb körülmények miatt is igen természetes, hogy egy rendszeres vas-úttal nem mérközhetnek. Végre c) mi a' felállítandó vasút irányá-

ban létező vízi közlekedést illeti, ez is sokkal bizonyosabb, veszélyteljesebb, és csekélyebb hosszúságra terjed, mintsem tekintetbe lehetne venni; sőt Angol-Franciaországban és Belgiumban azt látjuk, hogy a' vasútak legszebben kirakott és Mac Ádám elvei szerint épült országútak, és vízzel bővelkedő csatornák mellett is, magokat előmenettel és sikerrel fenntartják.

17. §. Legnagyobb szorgalommal megfontolt és vizsgált tervezetek és előleges fölvetésekből, úgy nem különben a' körülmények' és egyéb tekintetek' lehető minden oldalú felvilágosításából a' közjóra 's a' vállalkozókra nézve az tünt ki, hogy a' terv' kivitelében a' legújabb javítottabb, és az út' futamatában fekvő tartományok' helyzetéhez leginkább illő, gazdaságos éjszak-amerikai faépítésmód használtassék, vagy is hogy a' jól elkészített úttöltésre erős fa-alap rakassék, és az útnak csak azon részei láttassanak el vasút-ágyakkal, vagy keresztben fektetett vánkos rudakkal, hol ezt a' vidék' helyzete megkívánja.

Elmellőzvéen itt a' vasútak' különféle építés nemei eszméletileg kiemelt hasznait, vagy hiányait, itt csak a' mostanában leghíresebb angol vasutak- és gőzkocsikkal foglalatatoskodó mérnökök azon nyilatkozását említjük, mellynél fogva olly meggyőződéssel vannak, hogy a' vas' minden olcsósága, a' faszereknek ellenben és kézi munka' minden drágasága mellett is, inkább faalpra építenének, csak jó, alkalmas, és használható épület-fát megkívántató mennyiségben tudnának szerezni. Ugyan is a' merevény, e' felett rövid egymás közt és a' közalattal még mindig tökéletlenül összeilleszthető hengergetett angol vasút-ágyak' többi hiányaihoz még az is járúl; hogy azokon a' gőzkocsik apró 's ez okból felette reszelő döcögéseknek vannak kitéve, mi által a' 200 mázsás gőzkocsik, és főképen erőműveik, olly rongáló visszahatást szenvednek, mellyen eddig a' leghíresebb mérnökök és mozgony-művészek' összesített látereje sem tudta elegendőképen segíteni; midőn másfelől a' meggon-

doló amerikaiak faútjalkon e' kellemetlenséget kikerülik, és azon hiányt is, hogy jó épület fára nehezen tesznek szert, 's a' napszám felette magas (3 dollár egy napra), kocsijaik és gőzműveik' kiméltése által nagyobb részt elenyésztetik. Már e' tapasztalás maga ajánlja, 's e' felett az érdeklott vasútnak fa-alzatra építését még ama' fontos körülmény is javallja, hogy a' kérdésben forgó út erdődús tartományokat metsz keresztül, hol a' legszébb tölgy, és különféle nemű fenyőfák nem találnak vevőre, és szénre, vagy hamuzsírre égettetnek, hol elégséges a' kézimunka, 's olcsó napszámmal jár. E' nyereségek felett a' fa-alzat által ama' ohajtható 's a' vállalat' jótékony céljához illő nézetek is eléretnek, hogy mennyire lehet, a' tetemes alapítványi 's az idővel mindig ismétlendő fenntartási tőpénzek, a' beltartományokban emésztessenek, 's a' polgári társaság' több osztályai u. m. földbirtokos, gyárnok, napszámos közt illetőség szerint osztassanak fel, nem pedig csak egyes iparággal, mint a' vásárússal éreztessék jótékony hatásukat. Hasonlítsuk immár a' virágzó austriai tartományokat egy sokkal kisebb országgal (Angollal) össze, melly évenként 600,000.000 mázsa kőszénre, és 17,000.000 mázsa vasat tenyész: 's a' közelebbi indító okok, miéért állitnak Angolországban tömeges vasutágyakat, Austriában ellenben miéért kell fából építeni, azonnal a' napnál világosabban kitiünnek.

Végre igen alapos 's a' vonal hasított tartományok' viszonyaihoz pontosan alkalmazott felszámítások, az érdeklott vasuton gőzkocsik' használatát felette ajánlják. Ha itt nincs is hely egyenlítő mérleget felállítani, még is világos mindenki előtt, hogy épen azért, mivel az útvonal olly hosszú terjedelmű, a' nagyobbított sebesség által, melly nem annyira ló mint gőzerő által elérhető, az utazókra, 's a' kereskedés' ágaira tettleges nyereség háromlik. Azon felöl lesznek néhány, sőt talán a' szállítás legfontosb tárgyai olly neműek, mellyek a' sebésebb haladást több tekintetnél fogva kívánatossá teszik,

mint szarvas marha, sertés stb. Ily terjedelmes vonalnál végre az igazgatás' egyszerűsége, annak bonyolítása 's terhesítésének elmellőzése, a' legnagyobb fontosságú feladat, mit az egyszerű kevés embert kívánó gőzmű által talán legkönnyebben eszközölhetni.

A' gőzkocsi nem bátorságos, válaszolhatná valaki. E' vádakat ama' hirtelen sebességgel terjedt felállítására és használatára a' gőzművek, hajók, kocsik és vasutaknak tetteleg eléggé megczáfolja, és minden e' szállítási eszközök ellen támasztható kétségeket már rég elűzte, sőt hivatalos, és pedig e' vállalatok' legelkeseredettebb ellenségeinek ellenőrsége alatt vezetett statistikai hasonlításból kisült, hogy a' liverpool-manchesteri vasúton ekkorig szállított 4,000.000 utas közül, csak háromnak, egészen előreláthatlanul, 's ön hibájok miatt esett baja: a' közönséges úton használt szállítási eszközök' mellyike dicsekedhetik ily bátorsággal, 's állíthatja: hogy olly sokszori futás közben kereke nem törik, nem dől fel annyiszor, vagy kevesebb ember töri rajta kezét, lábát, vagy nyakát?

De mind e' mellett jelentjük, részint hogy e' tekintetben a' lehető legnagyobb megnyugtató eszközöltessek, részint hogy a' hazai műhelyekben mintául szolgáljanak; e' jelen vállalatunknál a' legczélirányosb angol és belga művek fognak használtatni előjáróban; úgy nem különben az út' építésénél a' belföldiek mellé. külföldi és pedig elismert híru és tapasztalású mérnökök felvételni 's alkalmaztatni.

18. §. A' tárgy' tetteleges megítélésére 's felvilágosítására talán nem lesz felesleges, előbb mint sem a' kérdésben forgó vasút' pénzübeli viszonyairól szólnánk, egy összehasonlító jegyzéket adni, melly az eddig felállított néhány fontosabb, és gőzművek által mozgásba hozatott vasutaknak a' tapasztalás után szedegetett adatait mutatja.

Fő viszonyok.

Ország.	Vasútnak			mozgató ereje.	építési költségek forintokban.		szállítási mennyisége.		
	neve.	hossza n. mérföldben.	alapja.		ága.	egy n. mérföld távolságra.	az egész vonalé.	máza.	utazó.
Angol.	Stokton és Darlington	9.	kő.	kétszerű és egyszerű	gőz és ló.	277.777.	2,500.000.	1,900.000.	20.000.
	Manchester és Liverpool.	6 $\frac{2}{3}$	kő és fa	kétszerű.	gőz.	1,700.000.	1,133.1600	3,000.300	500.000.
Francia.	St. Etienne és Lyon.	8 $\frac{1}{2}$	kő.	kétszerű.	gőz.	522.700.	4,528.000	5,040.000	— —
	Andrieux és Roanne.	12.	kő.	kétszerű.	gőz.	330.665.	3,968.000	3,000.000	— —
Belga	Brüssel és Mecheln.	3.	fa és kő	egyszerű.	gőz.	177.789.	533.300.	— —	600.000.
Bajor.	Fürth és Nürnberg.	1.	kő	egyszerű.	gőz és ló.	150.000.	150.000.	120.000.	216.000.

E' jegyzék szerint az alapítványi tőpénz együtt tesz egy német mérföld téren általánosan	forintot;
a) Angol - - - -	988.888.
b) Francia - - - -	431.682.
c) Belga - - - -	177.000.
d) Németországban - - - -	150.000.

Itt Angolország szembeszökő nagyobb számot mutat a' többi országokhoz képest, de ezen különbséget a' liverpooli út okozta, melly társainál aránytalanul többbe került, részint a' beváltott földalap magas ára miatt, (melly 6 $\frac{2}{3}$ n. mf. távolságra maga 1,300.000 ftoz nyelt el), részint közbejött számos ellenvetések miatt, melyeknek okaért a' parlamenti szabadság oklevél' megnyerésére 300.000 ft. kivántatott; végre mint eleinte minden vállalatnál történni szokott, a' gyakor tévedések és tapasztalatok szinte nagy költségeket vontak magok után. Egyébiránt a' többi angol vasútak felállítási árából középszámmal 232.170 ft. jö egy m.föld távolságra. A' brüsseli útnál hasonlóképek tekintetbe kell venni, hogy az úti építmények 's műszerek tetemes kiadást kívántak; de ezek egy majd később és sokkal nagyobb téren építendő útra számítottak, mint a' fenntebbi sorozathól kitetszik. A' többi országokhoz képest Németország legolcsóbban épít, hol jelesen Austriában a' gmundi faalzatú vasút, mellyen lovak által szállítatnak a' terhek, egy n. m.föld távolságra körülbelül 70.000 ftba került.

Mi már a' bécs-bochniai vasút' felállítási költségeit illeti; ezeknek minden szorgalommal egybeszedett, 's a' földalap', fa', és munkabér' stb. leghibizonyosabb ára szerint történt, 's előrelátólag tetemes ráadással öregbitett előleges felvetésekből, ama' biztos kilátás és remény sugárzott, hogy az alapítványi költségek az időközti kamatokkal együtt (mig az építés tart) 200.000 ftnál egy n. m.föld, és így az egész fővonal, 12,000.000 fton túl nem hágand. Mivel e' vaspálya' földalapjának viszonyai igen olly neműek, mint a' brüssel-mechelni vasúté, és ennek építési költségei csak 177.789 ftra

rúgtak, midőn amazé 200.000 ftra tétetnek, világos, hogy pótlékra szükség nem leend, és pedig annál kevesbbé, minthogy a' földalap' beváltása, a' kézi és vonó munkák, fa, kö, és téglaszerek, az austriai tartományokban jutányosban szerezhethők.

A' vállalat' sikere főkép a' szállítási mennyiségtől függvén, nagyobb felvilágosítás okáért közöljük itt az ideigleni biztosság elébe terjesztett, rendszeresen felvett, 's bizonyítványokkal támogatott a' vonal' irányában jelenleg szállítani szokott mennyiséget.

19. §. A' szállítási mennyiségnek litesles jegyzéke.

A' természetnények és árúk nemei, 's szállítási távolság.		Ezek menny-	
		nyisége.	A' vasútra számítható
		M á z s a.	
1. Só	A' wicliczkai és bochniai soaknák' kormányának kimutatása szerint szállítatott:		
	a) Gallicziába	100.000	
	b) a' többi lengyel tartományokba	290.762	
	c) — — — — — Podogorgen keresztül.	224.738	
	d) — — — — — Sieroslavicezen keresztül'	115.600	
	e) Poroszorszáig' részére Dvoriba vitetett	56.000	
	f) Magyarorszáigba Wadoviczen által	96.000	
	g) Morva, Slezia', és Austria' számára	226.400	
		1,109.500	173.083
2. Öntött vas.	és vasrudak, aczél, 's ebből készült árúk Morva, Slezia, Austria, Styria és magyarországi bányák - és műhelyekből, különféle kimutatók és jegyzetek szerint legalább	280.000	80.000
3. Gabona.	Hivatalos tudósításoknál fogva Bécsbe körülbelül 15 mfdldre szállítatott. <i>Jegyzet.</i> Ide nem értven a' Weiskirchen, Olmücz, Preran, Krems, és magyar brodi fontos gabona piacok szállításait, úgy nem különben azon mennyiséget, melly Galliczia, Slezia és Morva egymás közti közlekedés által for- gásban van.		70.000
		1,389.500	323.083

A' természetmennyek és árúk' nemei, 's szállítási távolság.		Ezek meny-nyisége.	A' vasútra számítható.	
			M á z s a.	
4. Széna.	átvitel.	1,389.500	323.083	
5. Fa.	Magyar és morvai hivatalos adatok szerint Túzi, épület, szerszám, és egyéb használatra való, hivatalos jegyzetek után Jegyzés. Ezen közlekedés a' March vidéken, úgy szinte Prerau, Lipcse, Odera völgyein és tescheni kerületekben találtató dúis-nemü erdők miatt felette érdekes lehet. A' bieliczi vizsgáló biztosság kimutatása szerint 80,000 darab, darabját 6 mázsával vévén , A' magyarországi határvámok kimutatása szerint pedig keresztül hajtatott 6000 darab, darabját itt is 6 mázsával számítván Ezen mennyiség' összesen 42 mf. téren forduló szállítási terhe ad Jegyzet. Az olmucoi marhavásár jegyzékei szerint, mielőtt az oldalutakon a' hajtás még meglett volna engedve, tiz évi hajtást egybevetvén, az évenként hajtott ökrök' száma általánosan felment 96,000 darabra. Ebből ugyan az tetszik ki, hogy a' hajtott marhák' száma kisebbedett; de a' vasúti könnyebb közlekedés ismét nevelni fogja. A' morva ostrani vámhivatal jedyzéke szerint A' magyar vámok kimutatásai szerint pedig miből 40 mföld kerületre jutna	1,000.000 720.000	60.000 144.000	
6. Hizott marha.		480.000		
		36.000		361.200
7. Sertés.		60.525		
		4.000		43.000
			oldal	3,690.025 931.283

		Ezek mennyi- nyisége.		A' vasúttal szállítandó.	
		M á z s a.			
A' természetnyek és áruk' neme, 's szállítási távolság.					
8. Dohány	<i>Jegyzék.</i> Azonban a' Friedecken keresztül és Ostraviszsa' egyéb átmeneti pontjain gyakorlatban levő serteshajtás nincs ide számítva.		ábrítel		
	A' cs. k. dohánygyárak igazgatóságának kimutatásai szerint Lengyelországból, Bécs felé, és innét vissza Lengyel, Morva, és Austria' részére .		3,690.025	931.283	
	A' gödingtongyár jegyzékei szerint ugyan onnét Morvába és Sléziába.		10.980		
	Ezen dohány mennyiség' 30 mf. téren forgása és szállítása juttatható .		30.000		10.000
	Egyéb kereskedési árúk, a' podgorzei és hrudischi kerületek kimutatása szerint Bécs felé		298.734		82.960
	Ugyan kereskedési árúk, Bécs városa tancsának kiadása szerint fuvarosok által szállítottak 40 mfr. Morva, Slézia, és Galliczia felé		177.742		118.500
	Összesen.		4,207.481		1,142.743

Ha ezen szállítási mennyiséghez még csak 40.000 utazót számlálunk, mit bizonyosan fel is tehetni, 's mind ezeknek szállítási díját csekélyre szabjuk is, már magában kedvező körülmény az érdeklött vállalat kimeneteleire nézve, 's annál inkább, minthogy a' fennelöadott adatoknál, csak néhány tetemesb mennyiségű szerek vétettek fel, és tekintetbe sem jött:

a.) A' Galliczia, Slézia, Morva, azután Morva és Slézia, végre Slézia Morva és Austria közti közlekedés, és forgásban lévő egyéb áruk' nagy mennyisége.

b.) A' tetemes közlekedést, *) mellyet hol nagyobb hol kisebb távolságra Bécs, Brün, Prosznicz, Olmücz, Lipcse Weiskirchen, Neutitschein, Tropau, Teschen, Bielicz, Wadovicze, Wieliczka, Bochnia stb. közt országúttak tartanak jelenleg fen, 's mellyet a' vámvonalokat nem érintvén, a' fenttebbi kimutó jegyzékben csak felületesen említünk.

c.) Az utazók' számát e' hosszú 's népes utvonall' futamatában csak 40.000-re tüztük. Pedig, ha az angol, francia, és éjszakamerikai vasúttakon tett tapasztalásokat tekintjük, kitetszik, hogy a' szállítási mennyiség minden előleges számolásokat meghaladott, sőt más szerek, mellyekre nem is gondoltak, meglepőleg szaporodtak; jelesen az utazók' száma a' legvakmerőbb eredményeket is túl szárnyalta.

Az említettekén kívül a' szállítás' mennyiségét nem kevéssé fogják nevelni: a' faggyú, gyertya, szappan nyers és készített bőr, bunda és bélés neműek, disznósörte, gyapjú, szaru, köröm, viasz, méz, pálinka, bor-

*) A' Bécs és Bochnia közt jelenleg létező eleven közlekedést elég megnyugtatólag bizonyítja az út és hidvám' 1835-dik évi jövedelme, melly azt is tanúsítja, hogy az ipar és kereskedés Morva, Slézia és Gálliczia felé sokkal elevenebb és nagyobb mint Német, Cseh, vagy Olaszország felé, 's azért tanácsosb a' közlekedést mindenek előtt ezen irányban előmozdítani.

szesz, sör etczet, ¹⁾ juhok, bárányok, kecskék, ürük, malaczkok, bornyúk ²⁾ egyéb házi és vad szárnyas állatok. Hal, tej, sajt, szalonna, zsir, vaj, írósvaj, bab, lencse, borsó, 's más efféle vetemények. ³⁾ Ezek felett örlött jószág u. m. liszt, dara, korpa, keményítő, kenyér, nyers és aszalt gyümölcs. ⁴⁾ Kender, len, gyolcs, olaj, tojás stb. tűz- és épületfa ⁵⁾ téglá, metszett, faragot, 's egyéb épületi kövek, márvány, fedő-kőszeletek; ⁶⁾

-
- 1.) A' szezes italok 's egyéb illy nemű folyadékok már most is nevezetes ágát teszik a' kereskedésnek, melly terjedelmesebb is leend ez által. Főkép Gallicziában 's szomszéd tartományaiban a' Dunáról való borszállítás élénk rugót kap, ha szállításdíj fejében egy akótól 60 mér föld távolságra csak egy pengő forint határozatik, mellynél nagyobbra a' vasuton nem is fog emeltetni.
 - 2.) Bécs évenként 200.000 bornyút, malaczkot stb. emészt meg, mellyek eddig Slézia és Gallicziából (hol számosan tenyésznek) a' nagy távolság miatt a' bécsi piacra nem juthattak.
 - 3.) Biztosan remélhetni, hogy a' March, Taya, Hanna, és Petsch folyók buja termésű völgyein fontos kereskedési ipar fog kifejlenni, mint a' liverpool manchesteri vasút' következtében. Már most is jó ízű spárga, sakáta káposzta és répa nevezetesekké tevék e' természet általottá vidékeket.
 - 4.) A' nemesített gyümölcsnek kiterjesztett tenyésztése különösen a' hradischi és brüni kerületben nem megvető ágát teszi a' kereskedésnek már most is.
 - 5.) Ha a' vonalban fekvő nagy számú és terjedelmű erdőket, 's Bécs felé a' naponként növekedő fahiányt tekintjük, kétségtelen, hogy ezen erdődús vidékek különmemű fáikkal nagy szállítási mennyiséget fognak nyújtani.
 - 6.) Galliczia' szép márványa és alabastroma, lengyel Osz-srau' Biesztricz', és Mollerein' derék fővényköve, az az út' irányában gyakori és igen alkalmas építéskő-bányák, az olműczi érsekség' jószágain felállított több fedőcserepekemenczék' jeles készítményei, úgy nem különben a' morvai és sléziai hegyek' gyomrában számosan találtató, és már messze elhordatni szokott fedő-kőszeletek, a' szállítandók' számát öregbítendik.

oltott mész ⁷⁾ gipsz ⁸⁾ kőszén ⁹⁾ rézércz, horgany, ólom stb. Ezekhez járulnak még a' tescheni prerai kerületekben létező műhelyek' és vashámorok' műszerei; Morva és Slézia' ipar-árui ¹⁰⁾ Bécsnek divat, fényüzési

7.) Anglia némely vidékein véletlenül feltalált mészkő-tömegek, 's az ezekből készített oltott mész, a' kőszén után legfontosb ágát teszi a' darlingtoni vasút szállítási terhének, és mivel e' vonal mellett szinte mészkőbányák vannak, 's az út, minden helyein a' mészre nagy a' szükség, ez égető szerek pedig olcsók, biztosan reménylhetni ezzel is a' szállítás' szaporodtát; és ha a' mésznek mostani bécsi árát tekintjük, maga a' bradischii és olműczi kerületek' szállítmányai e' részben szép nyereséggel biztatnak.

8.) Jelenleg néhány ezer kocsi gipsz hordatik be porosz Sléziából Morvába gazdasági használatra: Wieliczka és Bochnia hegyeinek gipsze olcsóbb áron leend megszerezhető a' vasút' következtében.

9.) A' brüni és tescheni kerületnek gödreiben 700.000 mázsa kőszén bontottak ki ekkorig, és porosz Sléziából a' krakói hatóságból 200.000 mázsa hozatott be. Ezt 's azon környületet tekintvén, hogy ezen vonal Ostrau mellett Galliczián keresztül a' krakói határszéleket érintve 8 mföldnél tovább kőszén-bányák közt megy el, vagy azokhoz közelesik, 's ezen kőszén többnyire szintolly jeles, mint az angol straffordschirei, részint pedig mint a' durhami és nordhumberlandi; nem különben meggondolván azt is, hogy külföldön egyedül kőszén' szállítása végett alapított néhány vasútak szép nyereséget adnak; itt is ugyan azt reménylhetjük. Azon felül a' brüni fiókvonal által a' resiczi és oszlavani kőszén gödrökhöz nagyon közel jutván, úgy szinte a' hultschini, ostrau, dombrau és karvini gödrökhöz, honnét most is nagy távolságra tengelyen hordatik a' kőszén, mázsájának jelenleg 48 p. kra. esni fog; mert mázsájának szállítása a' vasuton egy n. mföldre $\frac{3}{4}$ kr. pengőbe kerülne csak, ehhez adván a' helybeli 8 kr. árát és így

12 mföld távolságra	16—17.
24 — —	26—30.
40 — —	38—40 kron.

lenne mázsája megvásárolható; tehát fele árán és pedig a' legnagyobb eddigi távolságban.

10.) E' pont alatt főkép ezen tartományok' virágzó posztó- és vászonygyárok' kelméit értjük.

s egyéb hasznos és szükséges mesterművei, ¹¹⁾ valamint a' déli éghajlat finom természetnyei stb. ¹²⁾ ezek mind kisebb nagyobb távolságra e' vasuton fognak szállítatni; végre különféle kincstári javak, katonai szerek, sött a' katonák szállítása is következni fog, mivel hamarabb, biztosabban, és olcsóbban lehet a' kormány' kívánságát teljesíteni. De hogy az utazók leginkább fogják e' vasutat jövedelmeztetni, ismételjük, 's reméljük. ¹³⁾

Befejezésül csak azt mondjuk, hogy az eddig felhozott szállítási mennyiség részint hivatalos, részint ellenörködés mellett kifürkészett adatok után legalább is 1,500.000 mázsa terhet felüt: mi szinte 6 évi fontolgatások' is összeillesztések' következtében több illyféle tárgyakhoz értő férfiakat azon meggyőzések' kimondására bírta, hogy ha csupán ezen biztosan remélhető mennyiség minden versenyt kizáró legcsekélyebb szállítási bér mellett vétetik is fel, mindazáltal elég ösztönző és nyereséget ígérő a' vállalkozókra nézve.

11.) Itt leginkább említésre méltók Bécsnek kitünő kocsis, asztalos, nyerges és szőnyeg készítői.

13.) Az austriai és magyar borokon kívül még egyéb számos nemeire a' fűszer' kereskedésnek, és az olasz gyümölcsre számolhatni, 's ha ezen vonal az adriaai öbölíig nyulnék, az olasz és keleti arúkkali kereskedés Galliczia, Slezia Lengyelország felé nagy kiterjedést nyerne, 's így Bécs központja lenne a' középtenger és éjszak-keleti Europa közti kereskedésnek.

13,) Ha azon külföldi tapasztalást, melly szerint a' népes városok közt futó vaspályákon utazók száma egyforma a' pályát környező népességével, mi is sinormértékül akaróknak venni, úgy e' vonalon utazók' számának felvetésében biztos kilátással kecsegtethetők magunkat; mert ezen vasút' minden vidéke el van borítva számos és népes városok - 's falukkal, azon felül e' vállalat által az egész éjszaki tér déllel, a' fővárossal, 's a' fontos Dunával könnyű és olcsó kapcsolatba jöven, bizvást remélhetjük 's alaposan következtethetjük, hogy szintúgy mint külföldön az utazók' száma tetemes leendő, 's így a' szállításbérből háromló hasznót jóval magasabba emelhetnők, mintsem azt felebb tettük.

A.)

S. M. Rothschild pénzváltóháznak egy Bécs és Bochnia közti vasút, 's e' fővonalból Brün, Olmücz, 's Troppau városokba, úgy nem különben dworywieliczka - és bochniai sóaknákba és rakhelyekre vezető főkvasútak' felállítására adott szabadéklevél' tartalma:

„Mi első Ferdinandisten' kegyelméből Austria' császárja, Jeruzsalem, Magyar és Csehországok királya stb. Miután bennünket S. M. Rothschild pénzváltóház legalázatosabban megkért volna, hogy számára egy Bécs 's Bochnia közt felállítandó fő vasút, és ebből Brün, Olmücz, Troppau városokba, úgy szinte a' dworywieliczka - és bochniai sóaknákba és rakhelyekre vezető főkvonalok' építésére szabadéklevelet adnánk; e' szerint megfontolván e' vállalat' közhasznuságát hajlandókká lettünk a' kért szabadéklevelet egymásutáni 50 évre kiadni e' következő engedmények 's feltételek alatt:

1-ször. S. M. Rothschild pénzváltóháznak szabadságában álljon e' legkegyelmesben kiadott szabadéklevél következtében egy részvény-társaságot alapítani, mellynek tervét azonban helybenhagyásunk végett előbb felterjesztendi.

2-szor. Ámbár a' jelen kizáró szabadéklevél egyedül a' Bécs és Bochnia közt felállítandó fővonal 's ebből Brün, Olmücz, Troppau, Bielicz és Biala városokba, 's e' felett dvory - wieliczka és bochniai sóbányák, 's rakhelyekhez vezető mellékvonalokra szoritatik úgy, hogy minden egyéb illynemű főkvonalok felállítására a' felettek előre bocsátott tanácskozások után ismét tulajdon engedelem kívántatnék; mindazáltal S. M. Rothschild pénzváltóháznak ezennel megengedettik, a' szükséges építő szerek' helyreszállítása végett egyéb főkvonalokat is felállítani de csak olly feltétel alatt, hogy ha ezeket az építés multával tovább is fenntartani akarnák, ezekre nézve ismét engedelmet kérni tartozzanak.

3-szor. Ezen vasút' építésénél egyéb nyilvános utakra nézve a' fennálló törvények tartassanak meg; csak hogy a' vállalkozó, mielőtt az úthoz megkívánt földalap és

a' vonalra eső épületek' elbecsültetéséhez fogna, a' birtokosokkal előbb barátságos egyességre lépni iparkodjék.

4-szer. Úgy nem különben ott, hol a' vasút egy már fennálló szükséges utat metsz keresztül, vagy patakok és folyók felett megy, ezen esetben a' közlekedést a' vonal felett vagy alatt használhatókép helyreállítani és pedig, hol a' már fennálló út' alapja a' vonaléhoz vétetik, egy más utat szintolly állapotban, mint a' behúzotté volt, csinálni, a' patakok és folyamokon való átmeneteleknél pedig, hogy ez futások és használatok' akadályára ne legyen, gondoskodni tartozzék; mi végre valamint e' vállalat' egyéb építményi körülményeire, és más intézkedésekre nézve, az illető tartományi hatóságok (de csak annyira a' mennyiben ezek a' közjót érdeklik) ítélete alá rendeltetik, mellynek jóváhagyása azonban, ha az egész vonalra, vagy annak egyes kiterjedési pontjára nézve megnyeretett, akkor ugyanazon illető hatóságok tüstént a' kisajátított földalapot' és épületek' birtokosihoz parancsolatokat bocsássanak, hogy ezek illő kármentés mellett a' megkívántatott földalapot, vagy épületeket a' vállalkozóknak birtoki joggal átengedjék. Azon esetre ha illy átengedéseknél az előre bocsátott barátságos egyesség nem sikerülne, 's ugyan azért a' szükséges földalapot' s épületek törvényes elbecsültetés megkívántatnék, akkor a' becsárt birói kézbe kell lenni: mi után a' vállalkozók, a' becslevél pontjai iránt támadandó minden egyéb nehézségek esetében az illető hatóságok által fognak védelmeztetni, a' föld és épületek' birtokosai ellen; megengedtetik mindazáltal a' netalán nehézségeket támasztó birtokosoknak, hogy ügyök' orvoslását a' szokott törvényes úton kereshessék.

5-ször. A' szükséges égető kemenczék, 's felvigyázó tisztviselők' lakjai', e' felett a' kovács és bognár műhelyek', és istálok', úgy nem különben az út' futamatában felállítandó vendégfogadók' építésére nézve, a' fennálló törvények' s tartományi alkotmányok őriztessenek meg. Az útvonal' számára beváltott épületek, és földalpra vala-

mint a' vállalkozási tőpénzre nézve pedig a' társaságnak semmi egyéb felmentés, vagy adótóli kivétel, akar nyilvános és községi terhek alól szabadulás nem engedtetik, mint melly már a' fennálló törvényeken alapúl.

6-szor Az útvonal' futamatában elkövetett tolvajságok, vagy egyéb gonoszakarató kártételek is a' már fennálló törvények' értelme szerint szorosan ítéltesenek.

7-szer Felhatalmaztatik a' társaság e' vasúton személyeket 's egyéb akárminemü javakat, vagy árúkat tulajdon kocsiján, ló vagy gőzerőmű által (de a' cs. k. posta' károsítása nélkül) szállítani, vagy ezen felhatalmazást másokra átruházni.

8-szor. E' kizáró szabadéklevel' erejénél fogva engedett idő' lefolyása alatt, a' kormány e' vasútat soha sem fogja egyépkép használni, mint hogy a' társaság a' szállítandó javakat maga erejével szállítsa; miért szintazon szállításhért, melly bárminemü magányos javakért határozottatott, vagy pedig esetről esetre szabad egyezés által kialakult árt fog kész pénzben fizetni.

9-szer. Hasonlókép e' szabadéklevel' kialudtáig a' kormány a' felállítandó vonalon sem hid- sem útvámot nem szedend; de a' netalán nyilvános utak, vagy hidak' hasznalásáért esendő vámtól nem mentetik fel. Azonban ha a' vállalkozók megmutathatják, hogy az út- és hidvám fejében fizetendő adó többre menne, mint tőlök ezen intézetek' puszta kármentesítése tekintetéből kívánhatni, vagy pedig ezen adó beszedés módja miatt a' társaságra nézve talán káros volna; ez esetekben illy egyenetlenségek másképi elintézése különösen p. o. általános fizetés által, megengedtetik; melly egyezkedés végett az effélé adószedő hivatalhoz útasítatnak. Egyébiránt mi az árúk vámát, emésztési adót 's más efféléket illeti, e' tekintetben magokat a' nyilvános rendszabásokhoz tartják.

10-er A' szabadékos 50 év' lefolyása után minden ingó és ingatlan javairól, és hozzátartozandóságáról a' megszűnt vállalkozók mint tulajdonosok szabadon rendel-

kezhetnek; a' fennemlített javak', 's eszközök' megváltása iránt a' kormánnyal vagy magánosokkal alkudozásokba ereszkedhetnek, és ha maga a' felállító társaság, vagy az úti eszközök átvevői a' vállalmányt folytatni akarnák, 's ez hasznosnak bizonyodik, akkor a' kormány nem fog vonakodni egy megnyitandó szabadéklevel kiadása iránt alkura lépni.

11-er E' vállalat iránt, nagyobb kedvezésünket mutatni akarván megengedjük, hogy az a' bécsi kereskedő és váltó-ítélőszéknél beiktatandó saját czimet viselhessen, és a' felállítandó vasút' tárgyában előforduló ügyek' elintézése a' fennevezett hatóság' elébe tartozzanak.

12-er Bezárólag nyilván meghatározzuk, hogy ezen egyebeket kizáró szabadéklevel mint ki nem adatott, és azonnal erejét veszítettnek tekintessék, ha annak kiadása' napjától számlálendő 2 év alatt legalább 2 m.fnyi vonal fel nem állitatik, vagy ha 10 év múlva a' már mondott naptól számlálván, az egész útvonal Bécs és Bochnia közt tökéletesen el nem fog készitetni.

Ha e' törvényes feltételek mind hiven teljesitetnek, akkor a' vállalkozók e' kizáró szabadéklevel' hasznával nem csak élhetnek; hanem effelett egyszersmind rendeljük; hogy ezen levél' kihirdetése' napjától számítandó 50 év' lefolyásáig S. M. Rothschild pénzváltóházán, ennek örökösein, vagy átvevőjin, 's egyátalán az egész részvény-társaságon kívül, mindenki óvja magát illyenmü vasút' Bécs és Bochnia közt, vagy Brünn, Olmücz, Troppau, Bielicz, Biala, úgy nem különben a' dwory-wieliczka és bochniai sóaknába vezető mellékvonalok' felállításától, (melly nevezett fő és fiókvonalakra egyedül, mi e' szabadéklevelünk' erejét ezennel nyilván szorítjuk); ellenkező esetre illy törvénytelenül felállítandó vasútnak a' vállalkozók' javára történendő elkoboztatása felett 100 arany bündij' fizetésének terhe éri az áthágást annyiszor, mennyiszer ez elkövetetnék, mely bündij' fele azon hely' szegényeinek, hol az efféle elitéltetés történt, más fele pedig a' kizáró szabadékkal bíróknak adassék, és minden tekintet nélkül azon tartomány' cs.

k. ügyvéd-hivatala által, hol azon áthágás és elítéltetés véghez ment, behajtassék, a' nélkül azonban, hogy ezek felül más egyéb az itt megnevezett irányokon kívül Gallicziába, vagy onnan visszavezető vasútak' felállítása' ügyében közbeszólások lehetséges és szabad volna a' vállalkozóknak. Végre ezen kizáró szabadéklevelünk' sértőit még különösen a' mi kegyelmünk' vesztese is érni fogja, és a' szabadéklevel' birtokosának azon felül fenntartva legyen, az ollyant minden megbizonyított károkért az illető bíró által kármentésre kényszeríteni.

A' hatóságoknak, kiket illet, ezennel különösen meghagyatik, ezen kizáró szabadéklevel, és vele egybekapcsolt feltételek' megtartására és teljesítésére szorosán ügyelni.

'S ezt mi mind komoly elhatározással értjük, 's ezen kizáró szabadéklevelünket nagyobb hitelesség és erősítés végett a' mi cs. k. és főhercegi függő nagyobb pecsétünkkel pecsételtük meg.

Kiadatott és készített gróf Mitrovszky Antal stb. által, a' mi cs. fővárasunkban Bécsben, martius negyedikén, Krisztus' születése után ezer nyolczszáz harminczhatodik, uralkodásunknak pedig második évében. Ferdinand s. k. stb. aláírások.

B.)

A' bécs-bochniai vasút' tárgyában képzendő részvénytársaság' alakítása iránt.

Ő cs. k. Felsege I. Ferdinand legkegyelmesebben méltóztatott az alább irt S. M. Rothschild pénzváltóház és társainak egy Bécsből Bochniáig Gallicziába terjedő fő, és Brün, Olmücz, Troppau, Dwory 's Wieliczkába vezető főkvasút-vonalok felállítására kizáró szabadéket adni, és ezeknek utazók, kelmék, 's egyéb mindenemű szerek' 's házi állatok' szállítására használatát 50 évre megengedni, olly jogositással; hogy a' szabadéki évek elmúltával ezek' megújításaért a' magas kormány-

hoz folyamódhatnak, minden esetre pedig a' vasút' föld-alapja, minden rajta lévő épületekkel és szerekkel együtt a' képezendő részvény-társaság' tulajdona maradjon, melly a' szállítás' folytatására aztán is felhatalmaztat-hatik, a' mint ez a' kinyomatandó cs. k. szabadékle-vélből bővebben kitetszik.

Azon fontos befolyás és nyereség, melly a' felál-lítandó vasútból Austria, Slézia, Morva, és Galliczia tartományok' termékei 's egyéb kereskedési iparágaira háramlík, olly szembeszök, 's e' tetemes nemzeti vál-lalat' részeseinek érdekeihez képest a' szerencsés kime-netel, olly remélhető és kedvező, hogy e' tárgyakat nem is szükség itt bővebben fejtegetni.

Hogy e' több tekintetben hazafiúi, 's meggyőződése szerint főkép a' közelebbi részvevőknek hasznot hajtó vállalat' minél közhasznúbbá tétessék, e' végre S. M. Rothschild alább írt házával egyetértőleg elhatározá magát, a' saját nevére nyert kizáró szabadéklelet egész terjedelmében a' nélkül, hogy önmagának, vagy házának némi kedvezményt fenntartana, egy részvény-társaságnak átengedni, csak az eddig tett és bebizo-nyítandó előkészületek egyszerű megtérítését kötvén ki.

Valamint több évi előkészületek, czélirányos út-vonal' kipuhatólása, 's megvizsgálása, nem különben az angol, francia, belga ekkorig létre jött vasutak' felál-lítása, 's a' bánásmód körül tett tapasztalatok' megszer-zése végett dologhoz értő személyek' főbb izben történt kiküldetése; úgy szinte egyéb sokoldalú és hiteles ada-tokra épített számítgatások, e' jelen vállalat nem csak szerencsés kivitelére, hanem tetemes évenkénti osztalék-ra is alapos reményt nyújtanak.

A' már kész előleges felvetések szerint e' vállalat-hoz, vagy is az út' felállítása, és a' szállítás' folytatá-sához megkívántató tőkepénz' egész mennyisége, ide ért-vén az út' használhatóságig nevelendő száztól 4 kamato-kat, a' fiókvonalokon kívül, körül belül 11,360.000 pen-gő forintra rüg 60 n. mf. távolságra. Miért is előrelá-

tólag minden esetre 12.000 részvényt, 1000 p.ftjával kell kiadni, mellyek az aláírások bezártával, ha kívánatnék, A. és B. betűkkel jelelt 500 p.ftos félrészvényekre átíráthatnak.

Ezen 1000 p.ftos 12.000 darabból a' szabadéklevel' birtokosa, hogy a' már ezen előzmény kiadása előtt hozzá érkezett jelentéseknek eleget tehessen, már 8000-ret kiosztott, a' többi 4000-re pedig az 1836-iki martius első napjától fogva, az alúlírtaknál Bécsben elfogadtatnak az aláírások.

Ha a' fővonal' építésére számított mennyiséget az aláírások felülmulnák, azon esetre a' 4,000.000-ot haladó felesleg, az ekkor újra kivetendő 2,000.000-mal összesen 6,000.000-mig hasonlóképen elfogadtatik, hogy ezzel a' többször említett mellékvonalokat is egyszerre felállítani lehessen. Az alúlírtak pedig bizonyossá tesznek mindenkit, hogy az aláírás' bezártával az alább nevezendő biztosság által lélekismeretes felosztás fog készíttetni, és minden aláírónak az esendő osztalék kiszolgáltatni.

A' járandóság befizetése az aláírások' végeztével történik a' társaság' pénztárába, e' hirdetmény' végén előre kitűzött határnapokon, a' biztosság által kiadandó bizonyítványok mellett, míg a' társaság' végképeni alakulása után szerkezendő rendszabályok szerint, (mihelyt ezek a' legfennsőbb helybenhagyást megnyerték) az egész járandóság' befizetésével, az eredeti részvényjegy kiadatik.

Ha az építés' siettetése végett az előre kitűzött 4 vagy 5 évnél hamarabb megkívántatnék a' járandóság' befizetése, ez mindig 3 hónappal előbb köztudomásúl fog tétetni.

Hogy pedig a' befizetett járandóságok az építési szükségekre teendő kiadatásuk előtt, minden haszon nélkül ne heverjenek, ezeknek időközti kamatoztatásukról a' biztosság, és igazgatóság annak idejében fog gondoskodni.

Azon időhatárig, míg az utvonal elkészül, 's hasznot hajtand, a' részvényesek által tett szakonkénti fizetések' kármentesítéséül minden esetre (az idő és pénzmennyiséghez képest), minden félévben fizetendő száztoli 4 kamatot adand, 's a' vasúti igazgatóság rendelést teend, hogy e' kamatok szintűgy, mint annak idejében az évenkénti osztalékok majnai Frankfurthban M. A. Rothschild és fiai, Londonban N. M. Rothschild, Párisban végre Rothschild testvéreknél legyenek felvehetők, 's ez minden részvényhez adandó félévi osztalékjegynél fel fog jelöltetni.

Ne hogy pedig a' már elkezdett előkészületek akadályt szenvedjenek azon időpontig, míg az első közgyűlés tartathatik, a' társaság' érdekeihez képest az első aláírókból egy ideigleni biztosság alakult, mellynek terheit a' szabadéklevel' bírtokosán kívül, Biedermann Samu, b. Eskeles, b. Geymüller, gr. Larisch, Mayer János, Riepl Ferencz, Sichrovsky Henrik, b. Sina, és Vertheimstein Leopold, készséggel vették át. Miért is az alúlírt pénzváltóház szerencséjének tartja a' közönséget az aláírások' megnyitásáról ezennel tudósítani. Bécs, februar 22. 1836. M. A. Rothschild és fiai.

A' befizetési határnapok.

1836-diki april. 30 . 10 $\frac{0}{100}$	}	1838. octob. 15 . 10 $\frac{0}{100}$
1836-diki octob. 15 . 10		1839. april. 15 . 10
1837-diki april. 15 . 10		1839. octob. 15 . 10.
1837-diki octob. 15 . 10		1840. april. 15 . 10
1838-diki april. 15 . 10		1840. octob. 15 . 10

C.)

A' cs. k. szabadékos bécs - bochniai vasút' építését tárgyazó részvényekre tett aláírások osztályozása.

Mivel a' február' 22-dikén közre bocsátott előzmény szerint kiadandó 6.000 darab részvény 6,000.000 p.ftnyi értékben az aláírás' bezártakor, vagy is martius 15-dikén 27.000 darabra és 24,000.000 forintra nevelkedtek; azért az alábbirt biztosság a' fennemlitett előz-

mény értelmében czélirányosnak találta, e' következő az igazság' és méltány' alapjára épített (az aláírók' többségét is tekintvén) osztályozást elhatározni, mely szerint minden ezen vállalatnál martius' 15-dikéig benyújtott jelentés után jö :

1. darabrn.	1. részvény	851. aláírókra	851. részvény.
2.	2.	430.	860.
3.	2.	172.	344.
4.	2.	119.	238.
5.	3.	193.	579.
6.	3.	57.	171.
7.	3.	7.	21.
8.	3.	24.	72.
9.	3.	3.	9.
10.	3.	180.	540.
11.	3.	2.	6.
12.	3.	17.	51.
13.	3.	1.	3.
14.	3.	3.	9.
15.	3.	18.	54.
18.	3.	2.	6.
20.	3.	72.	216.
24.	3.	2.	6.
25.	3.	8.	24.
30.	4.	21.	84.
32.	4.	2.	8.
35.	4.	2.	8.
40.	4.	9.	36.

Ötventől egész a' legmagasb mennyiség 10 %

azért a' jelentett 18.013 darabért 1804 részv.

Összesen 6.000^{ot} kapnak.

Az első járandóság' befizetése 10 % p.centel 30-dik aprilisig elhatározva marad, 's csak e' naptól nyer kamatot, de a' közönség' nagyobb kényelmére, az illető járandóságot ideigleni jegyek' kiadása mellett letévén,

már április 27-dikén is elfogadtatik. A' társaság' pénztárának helye, hol t. j. fizetni lehet és kell, annak idején mindenknek tudtára fog adatni. Bécs martius' 30-dikán 1836. A' bécs-bochniai vasút' vállalmány' biztossága által.

20. §. E' vasút' jelen állapotjáról.

Végre röviden megjegyezzük, hogy e' vállalatról, mint ezeknél többnyire szokás, különféle hírek szállongtak, a' többi közt, mintha S. M. Rothschild annak építési tervével felakarna hagyni némely előgördülő nehézségek miatt. Ezen hirt elsőbbben is a' hannoverai hirlap közlé, kinek egy bécsi levelezője 1836-diki június 6-káról így írt:

„Egy tiszteletre méltó tözsérkedő számolásából a' bécs-bochniai vasútra nézve kiviláglik, hogy azon adatok, mellyeknek helyességére az egész terv alapítatott, nem mind valók. Rothschild a' vállalkozó oda nyilatkozott, hogy az egész tervvel felhagy, ha a' tett kifogások hebizonyódnak, de egyszersmind megajánlotta, hogy a' részvényeseknek a' befizetteket 1-ső májustól számítandó kamatokkal együtt megtéríti, 's az ekkorig tett költségek' vesztét is ő maga viseli. Mindezek mellett azonban azt gondolják, hogy a' nagy terjedelmű kereskedőház olly tetemes áldozatot tenni nem fog, sőt mi több nevezetes kár nélkül fogna szabadulni; de ellenkező történnék a' részvények' mostani birtokosaival, kik 15—18 forintnyi kamattal fizették jegyeiket eredeti becsők felett, 's most alig tudják érték szerint eladni“.

E' hirt azonban más utóbbi megezáfolta, melly az 1836 Jelenkorban is közöltetett 99 szám alatt. Ebből ugyan is kitetszik, hogy a' Ferdinand császár nevet viselő éjszaki vasút' igazgatósága céljára szükséges földtelkek' vásárlásánál nem bukkant annyi nehézségre, mint sok jövendölé; sőt a' vétel nagy könnyüséggel foly. Néhány igen kedvező szerződés kötöttetett már eddig is, 's ez megannyi előjel a' vállalat szerencsés sikerülésére. Más tudósítás pedig így szól: „a' Ferdinand-éj-

szaki vasút' építése szokatlan iparral foly, és már jó darab földtöltés annyira kész, hogy a' vas sinek rá illesztethetnek. Úgy vélik, hogy ezen vonal előbb mint sem reménylették, elkészülend. A' részvények nagyon kerestetnek, 's becsök mind inkább emelkedik *).

Rothschild levén az útnak nagy mestere (pénz tehát elég), a' kormány pártolja e' vállalatot; mi kell még nagyobb biztosítására annak, hogy e' vasút a' kitűzött 10 év leforgása alatt minden esetre állni fog? Bár csak olly erős hittel 's alapos meggyőződéssel mondhatnám azt el a' bécs-pesti, pest-fiunei, vagy pest-kassai stb. magyar vasút-vonalok felállításáról! de majd meg lesznek ezek is annak idejében, mint a' fennemlített bécs-soproni, és pozson-nagyszombati eléggé bizonyítják, 's már jelenleg is szép haladással kecsegtetnek.

BOGNÁR JÓZSEF.

*) Allg. Zeitung Nro 127. 1837.

XI.

Nagyszombati Káldy György.

Az a' jó hazafi, ki állapotja, és tehetsége szerint embertársainak hasznára él, és sorsához képest, minden jutalom nélkül is a' közjót serényen, 's igazán mozdítja elő. Kik ilyen ösvényen jártak, igen illő, hogy nevük jó emlékezetben maradjon, 's azt a' feledékeny régiség el ne temesse. Korának hasonló férfja volt *Káldy György*, méltó tehát ő is emlékezetünkre.

Eredetét *Vas* vármegyében, kemenesaljai járásban keblezett *Káld* helységből származott régi nemes, de közép sorsú szüléktől vette. Atyja szinte *György* előkelő emberek' udvarában becsületes szolgálattal kereste kenyerét; miként azt *vasárnapi prédikációiban* egész őszinteséggel említi: édes anyjáról azonban semmit sem hagyott írásban, de fiához ő is mindenben hasonló lehetett; mert jó gyümölcs, csak jó fától szokott származni. Szegénységüket nem átallotta nyilván megvallani: „*Gyakorta hallottam az atyámtól, úgymond idézett egyházi beszédeiben, hogy egy jámbor ura volt, ki egynehány héti betegség után, minden héti bérét egy csomóba kötven, szépen megadta neki: és midőn az atyám csudálkoznék rajta, és azt mondandó, hogy ő tartoznék inkább fizetéssel a' jó gazdálkodásért; azt felelte a' jámbor gazda: jó fiam! minthogy bizonyos vagyok, hogy ha az egészség szolgált volna, örömezt munkálkodtál volna, mint egyébha; azért szintén úgy akarok fizetni, mintha egészséged lévén, munkálkodtál volna*“. A' vékony sorsán, 's bal szerencséjén nem zúgolódó szegény, nagyobb, bár mi, üres ősi híres nemmel dicsekedő gazdagnál. *Káldy* nemzetségből akkor is több érdemes hazafi élt azon egy időben, kiket saját cselekedeteik dicsőítettek, úgymint: *Márton* je-

suita szerzetbeli áldozó pap; ez szinte hagyott maga után magyar *Egyházi beszédek*et kéziratban, mellyeket a' pesti főiskola könyvtárában találtam. *Mihál* 1629-dik felé soproni plébánus. *Ferencz*, Vas vármegyének adószedője. 1629-dik évi oklevél szerint: „*Susanna Kaldy, Magnifici condam Domini Moysis Cziráký Personalis relicta vidua*“. És 1646-dik tájban *Ferencz* „*Vice Generalis Capiteanus in Partibus Regni ultra Danubianis*“.

Györgyünk atyjának, ki utóbb *Pozsonban* tartózkodott: „*Loco pensionis, in sublevamen et solatium suae miseriae, atque aegritudinis, ex speciali gratia*“. *II. Ferdinand* király 1625-ben évenként száz magyar forint segedelmet rendelt; melly adományát 1629-ben ötven magyar forinttal toldotta meg.

Szülő földje *Nagyszombat* volt: „*Az én hazám-ban Nagyszombatban, a' birákat, és a' tanácsot hűsvét után való hétfőn szokták választani*.“ a) Ezen oknál fogva, születése helyéről, az akkori szokás szerint, magát „*Nagyszombati Káldy György papnak*“ nevezte; melly város saját birtoka nem lehetett; mint-hogy *Nagyszombat* 1238-dik óta szabad királyi város b).

Születése évéről különbözőleg vélekednek. *Dobronoky György* a' nagyszombati collegium' évkönyveiben c), valamint *Katona István*, (*Hist. Crit. Regum Hung. Tom. XXXI. p. 825.*) 1634-dikre írják, hogy midőn akkoriban halála történt, hatvankét esztendő volt; e' szerint 1572-ben született volna. *Kazi Ferencz* ellenben (*Hist. Univers. Tyrnav. p. 64.*) és *Szörényi Sándor* *Pannonia docta* czimű kéziratiban, mellyekről

-
- a) Innepnapi prédikációiban; hol ezeket is említi: „*Magyar nyelven még a' lapály helyen való szőlőket is, szőlőhegynek nevezik, mint Nagyszombatnál az Ürge hegyet, és a' Király hegyet*“.
- b) *Cod. Dipl. Tom. IV. Vol. I. p. 132—135. és Vol. III. p. 393—395.*
- c) Ezek szinte a' pesti egyetem' könyvtárában őriztetnek.

utóbb leszen szó; születését 1570-dikre teszik, 's mint látszik, legközelebb járnak az igazsághoz; mert *vasárnapi prédikációihoz* írt előbeszédében 1629-dikre magát immár hajlott öregnek mondá: „*Az én hajlékom, melly hatvan esztendőhöz közelgetvén, könnyen meghanyatlik*“. Ha előbeszédét valóban 1629-ben készítette, a' mikor prédikációit megvizsgálás végett nyujtotta be, úgy bizonyos, hogy 1570-ben született.

A' fő nem, 's dúzs gazdagság egyedül akkor érdemelnek figyelmet, ha jóságos erkölcsökkel párosodnak. Mit használ a' régi nemes vér, mit a' messzeható birtok, ha tetteink távol esnek elődeink dicsőségétől? Midőn *Alcibiades* Socrates tanítójának beszédéből megértette volna, hogy nincs különbség ő közötté, 's a' teherhordó szolga között, könnyezett, 's a' mint *Cicero* írja, azt kérte, hogy jóságos cselekedetekre tanítaná. Nem olly rossz, és szerencsétlen állapot tehát a' becsületes szegénység, mellyről *Cicero* szokta volt mondani: „*Dies deficient, si velim paupertatis causam defendere*“. *Káldy Györgynek* szinte csekély és vékony sorsa adott tökéletességére alkalmat; mivel *Kutasy János* esztergami nagy prépost, 1587-dik óta pedig pécsi püspök, benne serény elméjü, 's jó igyekezetü ifjut sejdítvén, miután szülötte földén alsó iskoláit kijárta, azonnal magához vette. Mert régi időkben, nemes ifjaink az egyházi 's világi főrendek udvarában neveltettek; melly jó szokás igen nagy hasznára vált a' járatlan ifjúságnak; minthogy lelki 's testi tehetsége mindennapi tapasztalás által könnyebben fejlett.

Kutasy János' udvarában történt neveltetését pedig onnan következtetem, mivel őt könyveiben gyakran emlegeti; holott csak azokról szoktunk bővebben szólni, a' kik mellett sürgölődünk. *Innepnapi prédikációiban* így beszél felőle: „*Az istenes Kutasi János, ki huszonnégy esztendeig való prédikálása után, győri püspökké, és magyarországi cancelláriussá (1592-ben) lévén, se Prágában se egyebütt el nem mulatta a'*

prédikálást; és minthogy egyéb halgatói nem voltak, csak a maga udvarnépének is prédikálott, tudván, hogy az a püspöknek tulajdon tiszte“. Vélekedésemet azon történet is helyben látszik hagyni, mellyet vasárnapi prédikációiban följegyzett: „Örök emlékezetre méltó Kutasi János, mint istenes, életeért, és jó magaviseléseért mindeniknél böcsületes volt; úgy a fejedelmeknél is kedvet talált, és végtére (1597-ben) esztergami érsekké lett. Ez egyébha is mindenkor, de főképen egykor valóságos szép példáját mutatta a józanságnak; mellyet minthogy szemmel láttam, és nagyra böcsülöm, örök emlékezetre meg is írom. Ezer ötszáz kilenczven két esztendőben, Rudolfus császár gyűlést hirdetett az imperiomi hercegeknek, uraknak, és várasoknak; mellyben legelső lakodalmat a szaxóniai herczeg, a vagy adminisztrátor, tartott fejedelmi készüléttel: abban jelen voltak, a három választó érsekek, a moguncziai, a kolóniai, és trevirisi; és azokon kívül, a szalzburgi érsek is: annak fölötté egynehány fejedelmek követi, és a császár udvarából négyen. Rumpf, Trautzon, Fürstenberger, és a megnevezett Kutasi János, ki akkor győri püspök, és magyarországi cancellarius volt. A lakodalom közben a szaxóniai herczeg, úgymint gazda, egy alkalmas pohár bort köszönt el a császár egészségéért, egy húzomban és fennálva; állítván, hogy mindnyáján eleget tennének kívánságának. És noha sokan, könyvezve, mindazáltal mindnyáján megcselekedték, mind a gazdának kedvéért, 's mind a császárnak (hogy már) böcsülletéért; míg nem Kutasi Jánosra került: ki azon okokért feldállott ugyan, és fennálva is ivott, de egy húzomban meg nem itta; itélvén, hogy a duskás ital a) semmi okon nem illik egyházi

a) A duska szavat dusa, vagy dusenik tót névből származtatom; mert a váradi regestumban (Bel Adparatus. p. 226. §. 142.) olvasom: „Hetam oonstitut Dusenicum exaequiale (tort adó szolgává) ut singulis annis ad eandem Ecclesiam (de Ugra) in festo S. Michaëlis

emberhez. Eszébe vévén a' herczeg, inté a' püspököt, hogy ő is úgy inná meg, a' mint a' többi urak, és fejedelmek megitták. De a' püspök hallatlanná tevé a' herczeg intését, és semminek állítá. Másodszor is inté; és látván, hogy a' szó nem fogna rajta, felkelvén az asztaltól, hozzája méne, és kiakará a' poharat kezéből venni, hogy teli tölténé, és újlag megitatná véle. Látván azt a' püspök, jó módjával a' poharat a' bal kezébe vévén, a' jobb kezével böcsületessen a' herczeg kezét megfogá, kérvén, hogy ne erőltetné akarattya ellen az italtra, mivelhogy arra nem birhatná magát. A' herczeg méltatlannak vélvén, hogy ezt egy magyarországi püspökkel végbe nem vihetné, a' mit négy érsekkel, ki mindenik imperiomi fejedelem volt, és sok fő emberekkel végbe vitt; megindulván, azt mondotta a' püspöknek: ez a' császár urunkhoz való hívséged, és szereteted, hogy egy pohár bort meg nem akarsz egésségéért inni? kinek szép mosolyogva monda a' püspök: a' mit én az italban ő folségéért elmulatok, kész vagyok imádsággal helyre vinni: mert hivatalom is inkább kívánnya, hogy imádkozzam érte, hogy sem igyam. Melly feleletével meggyőzöttetvén a' herczeg, békét hagyván néki, helyére méne, és a' jámbor püspököt többé itallal nem erőlteté. — A' lakodalom fejedelmé volt, és más hiten valóé, kitől méltán tarthatott volna a' jámbor püspök, hogy azt megtréfálásnak állítván, őtet is megigyekeznék tréfálni. — A' császár egésségéért volt az ital: kinek becsülete ellen valamit cselekedni, türhetetlen volt; főképpen, minthogy az udvariakban is jelen voltak egynehányan, kik afféle dolgot uroknak két képpen is bémondanak. A' pohár sem volt olly nagy, hogy türhetetlennek láttatott volna, főképpen a' püspöknek erejéhez és idejéhez képest; mert jó egésséges, és nem igen idős ember volt a). De mind ezekkel nem csak kedvét nem

celebret exequias bienni bove, et panibus: quinque idriis cerevisiae“.

a) Akkoriban némelly 1589-dik eszt. oklevél szerint Koller Józsefnél (Hist. Episcop. ~~VII.~~ ^{VI.} Eccl. Tom. VI. p. 352—

szegte a' császárnak, hanem inkább dicséretét érdemlette. Kinek midőn Rumpf rendszerint megbeszéllette volna a' lakodalomnak állapattját, és a' többi között a' püspök dolgát is előhozta volna; mosolyodván a' császár azt mondotta: jól és kedvünk szerént cselekedett; kívánnók, hogy minden püspökök azt cselekednék, és egészségünkért könyörögnének inkább, hogy sem poharakat üresitenének. Nem kétlem bizony, hogy egyéb keresztyn fejedelmek is azont mondanák, ha látnák — *Kutasi erkölcsét*“. — És a' mit felöle innepnapi prédikációiban ír: „Jól emlékezem red, hogy a' boldog emlékezetü Kutasi János esztergami érsek, egy magyarországi fő úrnak, ki egy papot katonaságdért igen dicsért; azt mondotta: én, uram! nem kedvellem a' katonás papot, a' mint tudom, hogy te sem szereted a' pappos katonát“. Udvarából azután Rómába küldötte, 's ott tanította. *Kazi* (Hist. Univers. Tirnav. p. 64.) „*Romae humanis, Divinisque scientiis iam excultus, Societatem amplexus est*“.

Minő nagy erejü a' példa, 's melly igen fogonatos mind jóra, mind pedig rosra; azt a' mindennapi tapasztalás tanítja: azért boldeg ember magzatja az, a' ki jóknak társalkodásában nevedkedhetik; mert minden bizonyal követőjük leszen. Illyen szerencsés helyzetben látom *Györgyünket* Kutasy udvarában, ki előtte indulván példaadásra, korán jó erkölcsökre szoktatta. Ő is édes hazájának, és szerette nemzetének oktatással kívánván használni, egyházi rendre szánta magát, 's megység pappá lett. De csak hamar eszébe vevén, hogy a' Jézus alatt vitézkedett, 's akkoriban virágzott társágban nagyobb előmenetellel munkálkodhatnék, mint huszonnyolcz esztendő s ifju 1598-ban *Rómában* azon

353.) mint egy negyven esztendő s lehetett: „*R. P. Joannes Kuthasy est oriundus in Regno Hungariae, annum agit supra trigesimum septimum, est sacerdos fere a duodecim citra, vir bonae vitae, conversationis et famae*“.

szerzetbe lépett a). Ilyen értelemben veszem *Szörényi Sándornak* ime' sorait: „*Georgius Kaldi — Sacerdos Societatis JESV, quam est ingressus Romae anno salutis 1598. aetatis 28. repudiata Praepositura principe post Archi Episcopatum Strigoniensem; intellige Praeposituram Maiorem Capituli Strigoniensis*“. *Kutasy János* január 20-kán 1597-ben emeltetett az esztergami érsekségre; ez előtt maga is esztergami nagy prépost lévén, megüresült székébe hasonló huzgóságú, 's egyéb lelki és testi szép tehetségű nevendékét akará ültetni. Az ugyan, hogy *Káldy* valaha megyés pap lett volna, *Szörényinek* szavaiból nyilván ki nem tetszik; de nem történhetett különben; mert *vasárnapi prédikációinak* ajánló levelében 1629-dik esztendőre: „*Alkalmos ideje vagyok, úgymond, hogy harmincz négy esztendő-től fogva külömb külömb helyeken tött prédikációimat írásba kezdettem foglalni*“. Ha 1629-dik esztendőből harmincznégyet lehúzzunk, 1595-dik év jö ki; ő pedig a' főlebb mondottak szerint csak 1598-ban lépett a' szerzetbe. Továbbá bizonyos, hogy ez a' társaság, nevendékeit harmincz esztendős koruknál előbb föl nem szenteltette áldozó papoknak: lelki tanításra pedig csak útazás, költözködés által nevelt tapasztalások, 's igen kemény kísérletek kiállása után szoktak volt küldeni; őt pedig előljárói, nevendékségéből kilépte után, azonnal Erdélybe rendelték. Szerzetbe menetele előtt tehát valóban megyés pap volt; és csoda jeles példájával megmutatta, hogy tisztesség kívánás, melly egyebet nem lát méltóságnál, benne épen nem uralkodott. Sokan nagy gonddal törekednek, és szagatnak hivatalokra;

a) „*A mi a' Jesuita nevet illeti, úgymond inuepnapi prédikációiban, noha a' mi legkissebb szerzetes társaságunk soha azt magának sem választotta, sem tulajdonította, hanem a' község adta ránk; mindazáltal meg nem vettyük, se nem irtózzunk tőle. A' szerzetünk Jézus társasága nevével választotta magának*“.

nem olly könnyű tehát tőlük végbucsút venni: kik pedig megvetik, erős és nagy lelkű férfiak. Hasonlónak tartom *Györgyünket*; mert ha valaki szegény, nem következik, hogy gazdaggá nem akarna lenni, és serénységgel szegény állapotban is dűzsgazdagságot szerezhetni, mellyet nyomban követ a' tisztesség; de a' ki jó szántából, nagyobb tökéletesség okáért, válik meg a' fényes méltóságtól, 's eltökéltt akarattal bocsátja ki a' kövér konczot, az magát győzte meg, 's ennél tovább a' jóságos erkölcs nem mehet. Találkoztak ugyan a' régi pogányok között is, kik kényelmesebb életnek kedvéért, 's hogy annál nagyobb békeséggel elmélkedhetnének, az emésztő gondokkal, és sok zörgéssel járó méltóságokat, és kincseket szinte jó kedvvel vetették meg. De *Káldynk* különben cselekedett; mert ő méltóságon nehéz szerzetes életet, gazdaság-n szegény állapotot cserélt; ezt pedig nem saját könnyebbségéért, hanem ember feleinek hasznáért tette: „*Arra fordítottam gondolatomat, mond vasárnapi prédikációhoz irt előbeszédében, hogy a' mivel életben harmincz-négy esztendőtl fogva együtt is, másutt is prédikálván oktattam a' híveket, azt írásba foglalván, és holtom után is jóra emlékeztetvén, használhatnék nekik*“.

Mig *Romában* két álló esztendeig nevendékeskedett, az olasz nyelvet is megtanulta. *Dobronoky* följegyzette, hogy négy nyelven irt, beszélt, és oktatott: „*Vir singularis virtutis et doctrinae, in primis autem habendis quaterno idiomatum genere concionibus mirabilis. Nam et nativa Hungarica potissimum dixit, et Viennae ad Academicos Latinas conciones habuit; non raro Italice auditorem hortatus est, et si usus, aut necessitas ferret, etiam Germanice*“. Deák egyházi beszédeit, ezen czim alatt: „*Exhortationes P. Georgii Kaldi*“, mellyeket 1611-ben *Bécsben* tartott, a' pesti főiskolák könyvtárában láttam.

Haza érkezvén, *Erdélybe* küldték, hogy ott hinnené el isten igéjének magvát, melly hivatalát azonban

csak ezer hat századik esztendő után kezdhetette el; mert 1600-ban, vasárnapi prédikációi között említett történet szerint, még *Rómában* volt: „*Rómában az egész világról jövő zarándokokat nagy szeretettel fogadgyák. és szolgáltnak mind egyéb szolgálattal, és mind lábmo-sással. Melly alázatos szolgálásban nem csak a' közönséges polgárok gyakorolják magokat, hanem fő urak is, cardinálok, és ő maga is a' szentséges pápa; a' mint az én időmben történt, az ezer hatszázadik esztendőben*“.

'S mind addig hirdette ott az isten igéjét, míg *Bocskai István* 1605-dik eszt. november 11-kén szerzetét *Erdélyországból* ki nem rekesztette. Ottani lakásáról szinte azon könyvében teszen említést: „*Jut eszerembe, ügymond, midőn 1605. esztendőben Kolosvárátt azon panaszkodnám — hogy — igen ellenzik a' böjtöt*“.

Ugyan ott kezdé a' *szent bibliát* is magyarra fordítani, valamint az első kiadás végére írott *oktató intéseiben* kijelentette: „*A' mi rendünkön való istenben elnyúgodott pater Stephanus Arator, a) sok esztendeig nagy munkával fáradozott a' bibliának magyar nyelvre való fordításában. Én azt nem tudván — Erdélyben Gyulafehérvárátt, a' Botskai István támadásakor 1606. esztendőben, b). Mindszent havának tizenegyedik napján, az igaz Bibliának fordításához kezdettem, és isten-*

a) Szántó István Győr vármegyei fi volt, 's Morvaországban Olomuczon 1612-ben hetven esztendőskorában halt meg. Emlékeztető írásában ezeket mondja: „*Mihi haec cura demandata est, ut vulgatum Editionem latinam, a Concilio Tridentino approbatam, reddam hungarice, quod pro virili conabor facere*“.

A' mit azonban, utól érvén a' halál, el nem végezhetett: „*Sacrarum Litterarum partem, quam vetus Testamentum appellamus, ex colatione Hebraici, Graeci, Latinique textus, est Ungarice interpretatus*“.

Feilker in Re Litter. Hung. Cassov. 1735. in 16 o 50.

b) 1605-dik esztendőt kell olvasnunk; mert bizonyos, hogy a' jesuiták azon esztendő november 11-dikéu üzettek ki Erdélyből.

nek kegyelméből végbe vittem. a) És noha akkor nem is állítottam, hogy valaha kinyomtattassam: mind az által az előttem járóknak hagyásából, és azoknak, a' kikhez illet, engedelmeből, egynéhány tudós emberek kezébe adtam, hogy által olvasván, ha mi fogyatkozást találnának benne, helyére hoznák. Az után sok fő emberek kívánságára kinyomtattattam“. b) Pázmány Péter', Bethlen Gábor', a' pozsoni magyar királyi kincstár', és más hazafiak' adakozásából.

Maecénásai között Pázmány Pétert vasárnapi prédikációit neki ajánló levelében fő helyen dicséri: „A' szent bibliának, mellyet én a' régi deák bölteiből magyarra fordítottam, kinyomtatását nem csak kezeirásával megengedte és javallotta; c) hanem, hogy hamarébb

-
- a) Egy esztendő, öt hó, és tizenöt nap alatt. Az eredeti fordítás a' pesti főiskolák könyvtárában találtatik, mellynek homlokára saját kezével ezeket írta: „*Inchoatum ad maiorem DEI Gloriam Albae Juliae 10. Decembris 1605.*“ Végére pedig „*Laus DEO Trino et uni, qui dedit velle et perficere, B. V. Mariae, quae vires a Filio suo Verbo aeterno impetravit, cuius etiam Verbi in utero Virginis Sanctissimae pro salute totius mundi Incarnati die finem imposui 25. Martii Anno 1607. Olomucii.*“ A' felebb említett oknál fogva december helyett, octobert kell olvasnunk.
- b) Bécsben 1626-ban ilyen cím alatt: „*Szent Biblia az egész keresztyénségben bevött régi Deák bölteiből magyarra fordította a' Jézus alatt vitézkező társaságbéli Nagyszombati Káldy György pap. Nyomtatta Béchben a' Kolonai udvarban Formica Máté. M. DC. XXVI. esztendőben*“ egész levélen. A' második kiadás Nagyszombatban 1732-ben; harmadik pedig Budán 1782-ben jelent meg, mind a' kettő szinte egész levélen.
- c) Az első kiadásnak második lapján olvasható engedelem ilyen vala: „*Petrus Pazmany, Miseratione Divina Archiepiscopus Ecclesiae Metropolitanae Strigoniensis, Primas Regni Hungariae, Sanctae sedis Apostolicae Legatus Natus etc. Quandoquidem Sacra Biblia per Reverendum in Christo Patrem Georgium Kaldi societatis JESV Sacerdotem, vulgari Hungarica lingua versa,*

végbe menne, az igaz hitnek oltalmára, és gyarapodására, bőv költséggel is segítette“.

Bethlen Gáborról pedig *Dobronoky* ilyen történetet beszél: „*Principem Transsilvaniae Gabrielem Bethlen, ob aliquot millia Christianorum Turcis vendita, libere duarum horarum spatio, privato sermone admonuit. Patienter id, ac praeter expectationem Princeps tulit, mensaeque suae admotum, ac Mille Imperialibus donatum, ut Biblia Hungarica in lucem ederet, ab se sine maleficio dimisit*“. *Kazi* (*Hist. Univers. Tyrn. p. 65.*) *Alegamb Filep* in *Bibl. Scriptor. Societatis JESV* fol. 156. *Czwitteringer Dávid* in *Specimine Hungariae Litteratae, Francof. 1711. in 4. p. 193—194.* *Felker András*, *Res Litteraria Hung. Cassov. 1735. in 16. p. 50—52.* *Katona István*, *Hist. Crit. Regum Hung. Tom. XXXI. p. 825.* *Horányi Elek*, *Memoria Hungaror. Scriptis editis Notor. P. II. Vien. 1776. in 8. p. 268—272.* csak száz tallérről szólnak, 's azt mondják, hogy *Bethlen* nem a' szent bibliának kinyomtatására, hanem könyvnyomtató intézet föllállítására adakozott volna; de az egykorú *Dobronoky* jesuita nagyobb hitelt érdemel. Melly jeles, és örök emlékezetre méltó tettéből látjuk, hogy midőn valakiből jóság tündöklök ki, 's hozzá hasonló érzékenységű szív járul, közöttük barátság, és szeretet szokott támadni. És hogy a' religiói különbség akkor sem bontotta föl okosabbak között a' szoros barátságot; valahányszor pedig felbontakozott, fondorlók által bomlott fel.

a doctis Theologis visa et approbata, nihil habent impedimenti, quo minus in lucem emitti possint: facultatem concedimus, ut pro communi in Hungaria Ecclesiae Catholicae bono ac emolumento, imprimantur, praesentium nostrarum litterarum vigore, ac testimonio. Datum Tyrnaviae, in Curia nostra Archiepiscopali die tertia mensis Aprilis. Anno Domini M. DC. XXV. Petrus Archiepiscopus Strigoniensis“.

A' pozsoni magyar királyi kincstárnak e' szent könyvnek kinyomtatására néző dicséretes buzgóságáról pedig ez a' galgóczi harminczadnak adatott parancs tesszen bizonytságot:

„Egregii Domini, et Amici nobis honorandi. Reverendus Pater Georgius Kaldy Societatis JESV sacerdos, pro publico Patriae bono, et avitae Religionis Catholicae Romanae incremento, ex annuentia et concessione superiorum, Sacra Biblia Hungarica a multis retro annis converti coepta, iamque per Dei Gratiam elucubrata, typis mandare, in lucemque emittere intendit. Eidem pro expensarum adminiculo, ex proventibus curae vestrae commissis, *Centum florenos hungaricales*, in tam opus sacrum, pium et favorabile deputavimus. Quo circa vobis iniungimus: ut visis praesentibus, Eidem Patri Kaldy antelatos Centum florenos, accepta Quietantia, quam deinceps loco paratae pecuniae exhibitis, eamque a vobis acceptaturi sumus, plenarie numeretis et praesentetis. Id quod ita exequi mature velitis. Posonii 13. Novembris, 1625. N. Sacrae Caesareae, ac Regiae Maiestatis Camerae Hungaricae Consiliarii“.

Találkoztak ugyan Káldy fordításának is ocsárlói, mint *Bod Péter*: „A' szent bibliának históriájában, Szeben. 1748. 8. 149. 152 l. de a' nemzeti becsület' szerencsés védője *Vallaszky Pál*, „*Conspectus Reipublicae Litterariae in Hungaria*“ czimű könyvében a' második kiadás 189-dik lapján különben vélekedett, imígyen irván: „*Bene meritis est de Ecclesia sua, quod Sacra Biblia ex textu vulgato in Hungaricum transtulerit*“. 'S csak nem régebben is *Vass László* nagyváradi kanonok, és professor: *Káldy György* bibliájáról dicséretesen szólott: „*Megkell ismerni, úgymond, hogy a' mint vannak Káldi fordításában igazítást kívánó helyek: úgy vannak Káldi fordításának igen jeles diszei is, mind a' fordítás hívségére, mind tiszta és érett magyarságára nézve. Legalább ezen utóbbi tulajdonságát a' más val-*

lású felekezetek is tisztelettel szokták említeni“ a). Fogyatkozását maga sem tagadta oktató intésében: „Nem tagadom, sok helyen homályos a' fordítás: de azt a' szentírásnak mélysége hozta magával. Ha mi jó vagyon pedig e' munkámban; tulajdonitom isten után, egynehány tudós és istenfélő atyafiaknak, kiknek tanácsával éltem: hami fogyatkozás esett pedig, nem vakmerőségből, hanem együgyűségből történt“. Ha gondolóra vesszük, hogy a' fordítás egyéb foglalatosságok között, és futólag ment véghez; fogyatkozásait megengedhetjük. Olly szerencsésen fordította pedig, hogy az eredeti kéziratban csak imitt amótt látszanak némelly javítások; melly környülállás hatalmas magyarságáról teszen bizonyágot.

Erdélyben nem volt maradása; mert semmi sem állandó a' világon, hanem valamint az édes folyóvizek a' habozó és keserű tengerbe szakadnak; úgy minden örömnök szomorúság a' vége. *Káldy* nagy lelki vigassággal kezdett Erdélyben munkálkodni; de *Bocskay István* fejedelem alatt 1605-ben november 11-kén támadt fergetegben, csak hamar számkivetés érte; 's külföldön *Olomuczban* keresett menedéket. A' hal szerencse érhet ugyan mindenkit; de a' bölcs annak forgandó változásait békével türi, 's meg nem szünik jót tenni. *Káldy* sem változott meg Erdélyország' viszontagságai között; hanem okosan engedvén az időnek, oda vonúlt, a' hol hasznosabban munkálkodhatott.

Nem sokára azután 1607-ben ismét oda költözött, mint *vasárnapi prédikációiban* írja: „*Teljes életemben rútabb káromlást magyar nyelven nem hallottam, mint egy részeg hadnagytól Erdélyben Gyula Fejrvárban, kit elevenen akart megégettetni Rákóczy 'Sigmond*“. Ennek szerzetéhez mutatott jó indulatjáról sem feledkezett meg, mint ugyan ott mondja: „*Az eltévelyedett*

a) 1835.-dik eszt. Tudományos Gyűjtemény, VII. K. 92—120.

fejedelmek közül is találtattak, kik jó akaratjokból pécsetös levelökkel is megbizonyították, hogy a' mikkel bennünket gonosz akároink vádoltak, azokban ártatlanoknak találtak. Kezünkben vagyon Rákóczy 'Sigmondnak erdélyi fejedelemnek levele, mellyet ha hitünkön való ember adott volna is, eléggé megmutatta volna jó akaratját". a) De ekkor is rajta teljesedett be, a' mit más úttal az emberek állhatatlanságáról mondott: „Királyi dolog ugyan sokat ígérni: de parasztság megdla-ni; mert a' mint szokták mondani: a' fő emberektől nem lehet kettő, hogy ígérjenek is, 's meg is adják". Mivel rövid idő múlva megint csak szaladásra kelt dolga, 's külföldre Brundba kelle futnia. Dobronoky a' nagyszombati collégiumnak Évkönyveiben october 22-kén 1635-dikre: „*Anniversarius dies*, úgymond, *quo Anno 1610. Brunae sum ingressus novitiatum sub P. Georgio Kaldi Magistro novitiorum*". Brundból, Leóbiába, innen meg Gréczbe, az után pedig Bécsbe utazott; hol május 27-dikén 1612-ben tette le negyedik fogadását. Fáradtságos költözködéseiről vasárnapi prédikációit Pázmánynak ajánló levelében ekkép szól: „*A' mig azokat irtam, és rendbe vettem, főképpen a' bécsi és gréczi collégiumokban történt lakásom; de kinyomtatására csak akkor érkeztem, midőn hazánkba térvén, a' nagyságod pozsoni collégiumában letelepedtem*".

Végtére sok járás, kelés, búdosás, és számtalan vizontagság után 1615-ben szerzetének visszaállításával haza jöven, 1619-dikig szülötte földén Nagyszombathban pihent meg, melly idő közben, mint az oda való collégium' első előljárója szerzetének által adott *dominikánus* apácák régi templomuk boltozatának fölépítésén

a) Rákóczy Zsigmond levelét kiadta Kazy Ferencz. Hist. Lib. I. p. 90.

fáradozott; de leszakadván az újonnan rakott boltozat, az építést félben kelle szakasztania, 's helyette 1629-ben *Forró György*, *Eszterházy-Miklós* nádor költségén azon új szentegyházat rakatta, melly mostanáig is fönn áll. 1619-ben *Bethlen Gábor* előtt szerzetes társaival ismét megszaladván, úgy látszik, *Gréczbe* futamodott; de 1621-ben megint haza térvén., 1624-dik óta 1629-dik esztendei június 22-kéig *Pázmány Péter* által a' magyar nemes ifjuság számára föllállított nevelő intézetet igazgatta. Történt pedig ez alatt, hogy *Bethlen Gábor* győzedelmes seregével 1623-dik esztendei november 25-kén szinte Nagyszombatba érne, 's ott mulatván, nem csak a' város polgárival igen kegyesen bánának, hanem mindnyájuk álmélkodására, még a' jesuitáknak is kedvezne, olly annyira pedig, hogy midőn december 3-kán, melly nap akkoriban vasárnapra esett, a' szerzetesek Xaverius szent Ferencz ünnepét ülnék, saját énekeseit küldötte templomukba, akarván ez által azon szertartást ünneplőbbé tenni a). De az öröme, és vigasságra csak hamar azután szomorúság és bánat következett; mert fölkerekedvén *Bethlen* Nagyszombat alól december 17-kén, 's Beszterczebányára indulván, más nap, hihető valami rosz szándékú embernek izgatására, útfélen, miután egy igen nagy havasos erdőből néhány magával falura vergődött volna, erősen meghagyá a' nagyszombati biráknak: hogy a' jesuitákat, katonák kíséretében, és három esztergami kanonok, meg annyi városi tanácsos társaságában tüstént utána küldené. Melly rettentő parancsolatnak engedvén, három beteg szerzetesen kívül, mind egy lábíg kegyetlen hideg időben útnak eredtek, velek pedig *Káldy György* is. Ki miután *Bethlent* utól érte volna, szembe állván vele, két álló óráig nem csak ezen embertelen tetteért megföddötte: hanem hazánkon, 's nemzetünkön ejtett mély sebekért is, minden visszatartózkodás nélkül nagy szá-

a) Kazi, Hist. Lib. III. p. 211—212.

hadon megdorgálta a); mert korának számtalan bajait gyengén nem tapogatta, sem viszkető füleket nem vakart; hanem, a' mint szokták mondani: körmös kézzel nyúlt minden rendbéli emberhez. Ezért igen féltették, 's mindnyájan végső veszedelmet jövendőlének neki, ítélvén, hogy a' fejedelmet megfogná haragítani. De intéseire szívében megilletődött *Bethlen*, nem csak föl nem háborodott, hanem, minekutána régi jó ismerését nagy békével meghallgatta volna, fejedelmi asztalához ültette, 's magyar szívésséggel megvendégelte; sőt előbbi tetteit mint egy megbánván; hogy a' szent bibliát, mellyet magyarrá fordított minél előbb kiadná, ezer tallérral, melly azon időben nagy csomó pénz vala, gazdagon megajándékozta, 's többi társaival együtt békével haza eresztette.

a) „*Magam láttam, úgymond vasárnapi prédikációiban, az elmúlt esztendőben (Bethlen Gábor) táborában a' kápás és patyolatos törököket; azokat vendégelte, azokkal tanácskozott, azok barátságáért, szeme előtt lenyakasztatta a' keresztény vitézeket, és sok ezer keresztény rabokat engedett nekik, kiket örök rabságba, és veszedelemre vittek. Ezer hatszáz huszon egyedik esztendőben magam hallottam azon fejedelemtől, micsoda végzése volt a' török császárral, ki személye szerint Lengyelországra ment, remélvén, hogy azt egy mezei harczzal elfoglalja, és azonnal Slésiát, Morvát, Ausztriát, és több szomszéd tartományokat úgy magához csatolja, mint Erdélyt. De az isten a' török császárt a' lengyelek által megszégyenítette, és minden végzésök füstbe ment“. Pázmány is kérdőre vette ezekért *Bethlent*; olvasd *Körmöczbányáról* 1626-dik eszt. november utolján írt válaszát: „*Gabrielis Bethlenii Principatus Transilvaniae coevis documentis illustratus*“ czimű könyv II. Részét p. 95—100. hol többi között imégyen felel: „*Mi velünk török hada másodszer vagyon; ez előtt két esztendővel vitt-e el magyar rabot? mi nem tudjuk, noha szorgalmatosan tudakoztunk: de igaz relátiót előttünk senki sem tött. — Az mi indulatunk előtt, és taval is az előtt ha rablottak, 's hódoltattak, azt senki nekünk nem tulajdoníthatja méltán*“.*

Bethlen Gábor ez időtől fogva *Káldy* iránt, kit már az előtt is kedvelt, nagy tisztelettel viseltetett, 's valahányszor alkalom fordult elő kedvezésének mindenkor különös jelét adta; mint 1626-ban midőn vele kötött frigy után, *II. Ferdinand* követével Erdélyben volt: „*Tudja a' világ, mond vasárnapi prédikációiban, mint bánt velünk Bethlen Gábor is az erdélyi fejedelem: ki, ha valami vétkünket tudta volna, minthogy elég fondorlók forogtak körülé ellenünk, soha bizony sem aranyas szekerébe nem vött volna bennünket egész serege láttára, sem egyéb becsülettel és jó akarattal nem lőtt volna hozzánk*“.

— Ezekre mutat *Cordara* is *Hist. Soc. Jes. P. IV. p. 488.* „*Ubi pax (anno 1626) coaluit, cum Legato Caesaris P. Georgium Kaldium hominem sibi notum, laetus vidit, comiterque excepit: neque solum rogatu ipsius restituit Societati ius domiciliū pristinum in Transsilvania; verum etiam potestatem ipsi fecit constituendi novam ac stabilem sedem Kardnsebesii: quae civitas insidet montibus Temesváriam prospectantibus*“.

Valamint az erdélyiek' némelly 1653-ban költ levele, mellyben így szólottak: „*Az mi az boldog emlékezetű Bethlen Gábor fejedelemtől két bizonyos jesuitai szerzetes való páttereknek ez országba, sőt Fejedelemnek székes helyére Fejérvárra való behozatásokat illeti, azokat az üdvözült Bethlen Gábor Fejedelmünk az országnak Constitutiói, és Consensusa nélkül cselekedte; sőt bizonyos okok miatt az országból kiküldetésén Fejedelemsége előtt menni, az országon kívül való maga dolgainak promótiójában azoknak szolgálatjokkal élvén, abbéli fáradságokat akarta az beneficiummal remunerálni*“.

(*Hevenessy MSC. Tom. XXXV. p. 387. 388.*)

Nagyszombatból végtére *Pázmány Péter* kívánságára 1629-ben *Pozsonba* tétetett által, hogy az 1622-ben ott lelelepedett szerzetes társainak 1627-ben ra-

katni kezdett collegiumát fölépítené a). Melly benne helyezett bizodalmit vasárnapi prédikációihoz irt ajánló levelében így köszöné meg *Pázmánynak*: „*Egy jeles szölyöt kezdet Nagyságod plántálni Magyarországnak fő városában, Pozsonyban, a' mi legkisebb szerzetünk collégiumát: azt nem csak fundamentomból szép modjával kezdvén fel-építeni; hanem annak elégséges jövedelmet is rendelvén. Ennek a' Nagyságod collégiumának mioltától fogva az én előttemjáróimtól gondviselőjévé rendeltettem: és megtapasztaltam, hogy Nagyságod azoknak érdemem fölött való tetszését javallotta: azon igyekeztem, hogy Nagyságod annak gyümölcsét ne későbbben látna, hogy sem munkájában véget vetne.*“

Ugyis történt; mert a' collégium csak 1635-ben készült el; *Káldy* pedig prédikációit már 1631-ben kiadta; „*Alkalmos ideje vagyon, úgy mond 1629-dik esztendőre ugyan ott, hogy harmincz négy esztendőtől fogva különb különb helyeken tött prédikációimat írásba kezdetten foglalni; akkor tudniüllik, midön hazánkban támadott fergeteg miatt a' szomszéd tartományokban kellett mulatnom: a' végre, hogy ha többé szerelmes hazámnak eleven nyelvel nem szolgálhatnék, írássommal szolgálnék*“ — Okait pedig előjáró beszédében így adja elő; „*A' mi kiseded szerzetünknek fundálója szent Ignátius nekünk fejenként azt vetette fel határúl, hogy ne csak magunk üdvösségére éstekéletességére igyekezzünk, hanem fe-*

a.) *Inducta Societas primo Posenium 1622. a Pazmano, dum recenter divisa fuisset Provincia Austriae a Bohemica Die XV. Junii 1627. tradita nobis loci possessio est a Regiis Commissariis ad struendum Collegium. Gratias nomine Generalis nostri egit P. Georgius Kaldy Rector Tyrnaviensis publica oratione, primum Regi, tum Commissariis, et Capitulo, caeterisque, qui symbolam contulissent — 1629. XXII. Julii P. Casparo Mallo successit P. Georgius Kaldi Tirnavia veniens, Ungarus Tyrnaviensis.*“ A' pozsoni collégium Évkönyveiből *Prayndl* Miscell. profanor. Tom. XVIII. Pázmány alapító levele látható élete leírásában a' 55 — 56. l.

lebarátunk üdvösségét, és tökéletességét is szorgalmasan keressük, kiki vagy eleven szóval való tanítással, vagy írásban foglalt oktatással, vagy jó példa adással. Ezt én meggondolván az én előttemjáromnak jó tetszése, és parancsolatja szerint igyekeztem, hogy együgyű tanítással, a' hiveket jóra ösztönözném, és a' gonosztól elidegeníteném és minthogy az idő eljár, és a' prédikállásomra való erőmhöz sokáig nem bízhatom, sőt sz. Péterrel aztis mondhatom, hogy hamar letétezik az én hajlékom, melly hatvan esztendőhöz közelgetvén. könnyen meghanyatlík: arra fordítottam gondolatomat, hogy a' mivel éltemben harmincznégy esztendőül fogva együtt is másuttis prédikálván, oktattam a' hiveket, azt írásba foglalnám, és holtom utánis jóra emlékeztetvén, használnék nekik. Melly írásnak kinyomtatásában noha nem kevés munkám és bajom volt: mind az által bizonyos okokért azt is örömet felvállaltam, és hozzá kezdtem. Első oka volt, hogy szerelmes hazámnak szükségét láttam és olly szükségét, mellynél nem tudom ha nagyobb le' et. Mert az igaz tanítók igen megkevesedtek, és csak imütt amott találtatnak; úgy hogy prédikállásokkal nem mindenütt szolgálhatnak: hogy pedig írásokkal támogassák és bátorítsák a' hiveket, vagy a' botránkozástól oltalmazzák; sok fogyatkozásokért, vagy költségtelenségökért, vagy egyéb okokért nem érkeznek. Ebből az következő, hogy az egész kereszténységben, alig vagyon olly nemzetség, mellynek oktatására és lelki épülésére, maga nyelvén való nyomtatott könyvek kevesbek legyenek, mint a' nemes magyar nemzelenek. Ezt a' fogyatkozást, Superiorimnak engedelméből, valami részből helyre akarván hozni; az oltától fogva, hogy hazánk, a' sok támadás miatt; csak nem fenékkal felfordult; elsőben a' szent bibliát magyar nyelvre fordítottam; ez után alkalmas számú prédikációkat irtam, hogy a' távul lévő atyámfiat is segíteném, a' kikhez személyem szerint nem mehetek. Másik oka az: mert az írás tovább tart, és messzebb kiterjed a' szállásnál, és egy időben

sok helyeken foganatos. Harmadik oka az: hogy nyilván tudtam, hogy sok keresztyének találtattak nem csak Magyarországbán, és Erdélyben, hanem a' pogány birodalomban is, a) kik az istenben elnyügött Telegdi Miklósnak péchi püspökök magyar nyelven írott prédikációival igen segítették magokat, és azoknak olvasása által az igaz keresztyén hitben nem csak megmaradtak; hanem ugyan gyarapodtak is, sőt egyebeket is jó útra igazítottak. Látván azért, hogy a' Telegdi könyvei igen elfogytak, és drága pénzzel sem tehetni szert azokra: azt ítélem, hogy még azokat újabban kinyomtatják b)

a.) Érti a' meghódolt helyeket.

b) A' catholica hit dolgában különféle tárgyú magyar könyvek jelentek meg ugyan, de egyházi beszédek, mellyekre legnagyobb szükség volt, alig jöttek ki nyomtatásban. Telegdi Miklós adott ki azután három kötetben: ezeket is Rudolf király, országglása alatt tizenkilencz esztendeig üressen állott esztergami érsekség költségén nyomtatta ki, mint ezen levele bizonyítja, melly a' pozsoni magyar kincstárnak szólt.

„Rudolphus Secundus, Divina Favente Clementia Electus Romanorum Imperator, Semper Augustus, ac Germaniae, Hungariae, Bohemiae etc. Rex etc. Reverende, ac Egregii, Fideles Nobis sincere dilecti. Qualiter superioribus diebus Fidelis nobis dilectus Nicolaus Telegdinus Concionator, et Vicarius Metropolitanae Ecclesiae Strigoniensis supplicaverit nobis, ut sibi subsidium inprimendarum Concionum summam quandam pecuniae, ex proventibus eiusdem Archi Episcopatus clementer decerneremus; id Vobis satis superque constat. Religionis ergo intuitu, et ex munificentia Caesarea opus illud, ut piuum: ita in primis necessarium, promovendum duximus. Vobis itaque elementer mandamus: ut Eidem Mille Florenos, ex dictis proventibus Archi Episcopatus, mox ad impressionem operis numerari curetis. Quo modo facturi estis benignam voluntatem nostram. Datae in Civitate nostra Vienna XXI. die Octobris MDLXXVII. Regnorum nostrorum Romani II. Hungaric VI. et Bohemici III.“

'S illyen czim alatt jöttek ki:

„Az Evangéliomoknac. mellyeket Vasarnapokon es egyeb Innepeken esztendoe által az Anyaszentegyhazba

az én kised munkámmal élhetnének az együgyű keresztényének. Mert, noha nem ítélem, hogy az én irásommal akár ki is lelki gyomrát bétölthesse: mind az álttal vélem hogy valamennyire tengeredheti magát, és neminemű képpen kívánságára gerjesztheti. Negyedik oka az: hogy nem kevés jó-akaróim kívánták tőlem: hogy a' mi nemű prédikációimat eleven szóval halottak és kedvelték azokat olvashatnék-is; remélvén, hogy az nem lenne szintén gyümölcstelen. Kiknek hozzád való jó akaratyokból származott kívánságokat nem illett megvetnem; hanem ha egyébbel nem is, hasonló jó akaratall kellett annak megfelelnem.“

olvasni es predicalni szoktanac, magyarazattyanac elseo Resze, melly magaba foglallya az Adventul fogva Husvetig valo vasarnapi Evangeliomokat. Iratott Telegdi Miklostul Esztergami Prepostul. Bechbe Apffel Mihaly nyomtatta, az felséges Romai Csaszarnak kegyelmes engedelmeböl. M.D.LXX.VII. in 4-o pagin, 613.“

„Az Evangeliomoknac, mellyeket Vasarnapokon es egyeb Innepeken esztendeo által az Anyaszentegyhazban olvasni es predikalni szoktanac, magyarazattyanac masodic Resze, melly magaban foglallya Husvetul fogva Adventig valo vasarnapi Evangeliomokat. Iratot Telegdi Miklostul Esztergami prepostul. Nyomtattatott Nagy Szombatban az Felsőges Romai Csaszarnac kegyelmes engedelmeböl, ugyan azon Telegdi Miklos hazanal M.D.L.XXVIII. esztendőben in 4-o pag. 892.“

„Az Evangeliomoknac, melyeket Vasarnapokon es egyeb Innepeken esztendoe által az Anyaszentegyhazban olvasni es predikalni szoktac, harmadik Resze, mely magaban foglallya a' Szentec Innepire valo Evangeliomokat. Iratot Telegdi Miklostul Pechi Püspöktul. Nyomtattatott Nagy Szombatban az Felsőges Romai Csaszarnac kegyelmes engedelmeböl ugyan azon Telegdi Miklos hazanal M.D.LXXX. esztendőben in 4-o p. 757.“

Ezeket az Egyházi Beszédeket 1638-ban *Telegdi János* kalocsai érsek másodsor nyomtatta ki Bécsben. *Káldy György* után pedig 1636-ban *Pázmány Péter* bocsátott világ eleibe egyházi beszédeket egész levélen; mellyekről *Káldy* ajánló levelében „*Az én Prédikációs könyvem, úgymond, előjáró követe légyen a' Nagyságod Prédikációs könyvének, mellynek kinyomtatására igyekszik Nagyságod.*“

Egyházi beszédeinek két első része építés közben, és egyéb foglalatosságok között 1631-ben jelent meg Pozsonyban a' collegium nyomtató intézetében, mellyről a' collegiumnak Évkönyvei ekkép szólnak, „*Primus curam Typographiae Archi-Episcopalis habuit P. Jacobus Nemethi qui Pazmáni Conciones, et Controversias Hungaricas exterorum opera vulgavit Georgius Lippay Hungariae Cancellarius ad eam Typographiam, quam nobis Eminentissimus Cardinalis Ruzmanus donarat, adiecit (an. 1641) aliam quoque, quam Generosus Dominus Laurentius Ferenczffy Secretarius Aulicus possedit, quaeve priori copiosior fuerit, ac facile 3000 fl. aestimata.*“

Az elsőnek ez a' czime:

„Az vasárnapokra való Prédikázioknak első része Advent első vasárnaptól fogva Sz. Háromság vasárnapjaig. Irtá az Hivek vigasztalására es jobbülésára az Jezus alatt vitezkedő Társaságbéli Nagy Szombati Káldy György Pap. Nyomtatta Posonyban Rikesz Mihály M.DC.XXXI. Esztendőben. Találtatik Nagy Szombatban.“ egész levélen, ajánlva:

Az Szentseges RomaiAnyaszentEgyház Cardinaljának Pazmány Péternek, Esztergami Érseknek, Magyar Ország Primásának, és Fő Cancelláriusának, a' Fölséges Második Ferdinand Romai Chászárnak, és Magyar Országí Királynak belsőTanátsának etc.“

A' másodiknak meg ilyen a' homlokirása:

„Az Innepekre való Predikázioknak első része. Sz. András napiatól fogva keresztelő Szent János napjáig. Irtá az Hivek vigasztalására, és jobbülésára az Jezus alatt vitezkedő Társaság-beli Nagy Szombati Káldy György Pap. Nyomtatta Posonyban Rikesz Mihály, M.DC.XXXI. Esztendőben.“ egész levélen ajánlva:

„Az Tekintetes es Nagyságos Graf Galantai Esterházi Miklósnak, Fraknó Vára örökös Vrának Magyarorszag Nádor-Ispánnjának Sopron, Zólyom. és Bereg

vármegyék fő Ispányának, A' Fölséges Második Ferdinánd Romai Chászárnak, és Magyarországi királynak belső Tanácsának és komornyikjának, etc“.

E' két munkájában pedig nem csak hatalmas, bő, tiszta, érett magyarsággal, 's igen könnyen folyó beszéddel élt: hanem különbféle kegyességre serkentő hazai történeteket is emlékezetben hagyott; mert igen értett ahhoz, a' mit *Cicero* in *Verrem* Lib. III. mond: „*Exempla ex re memoria, et monumentis, ac litteris, plena dignitatis, plena antiquitatis. Haec plurimum solent et auctoritatis habere ad probandum, et iucunditatis ad audiendum.*“ — Egynehányat közülök megemlítek;

Egyházi buzgóságról szólóban; „*Hazánk gyümölcséből hozhatok egy, vagy két jeles példát, mellyeket magam láttam, úgy mond. Egyik a' boldog emlékezetű Telegdi Miklósé pécsi püspöké: kit noha fölötte igen elgyötrött volt a' közvény, úgy hogy csak székben hordozhatnák; mind az által, a' Prédikállást el nem hatta, hanem felvonatta és tolatta magát nagy fájdalommal a' nagyszombati prédikáló székre; és úgy prédikált, mintha semmi dolga ném lött volna.*“ — „*A' másik az istenes Kutasi Jánosé.*“ (kiről már oda föl tettem említést).

A' dulás ellen pedig ezt a' példát hozta elő; „*Ezer öt száz kilenczven hat esztendőben, midőn a' második Mahomet császár Magyarországba jött volna, a' ketskeméti polgárok eleibe mennén, ajándékot vittek néki, hat száz juhot, száz ökröt, és tizennégy szekér kenyeret; kérvén hogy egy csauzt küldene hozzájok, ki az által menő vitézektől megoltalmazná őket. A' császár három száz aranyat adván nékik, és egy vont arany köntöst, meghagyá, hogy haza mennyenek, és ha valaki bántaná őket, a' köntöst mutatná néki. Az okért, mihelyen valami török sereget láttak, a' biró a' köntöst red vévén, eleikbe ment; kit látván a' törökök lovokról leugorván a' köntöst megcsókolták, és ha*

a' biró megengedte, ott hálta, magok költségén; ha pedig nem engedte, elébb átlottak. Rükán találnád ezt a' mi keresztyén vitézinkben a' magok nemzetségéhez is.“

„Pescennius Niger a' mint Spartianus írja, tiz vitézt akart megöletni, hogy egy lopott kakast megöttek. Hasonlót cselekedett a' jámbor vitéz Károly, Mansfeldi gróf Magyarországon Samariában (Szent Márián Somorján Csaloközben) tiz hajdúval egynehány kenyérért; kiknek életét azért engedtemeg főképen, hogy magyarok voltak; hogy né láttatnék gyűlölni az idegen nemzetet.“ — *Am*a nagy elméjű vitéz Mansfeld Károly, kinek jó hira neve most is él a' jámbor magyaroknál, gyakorta tancsot kérdett a' régi katonáktól, ha szintén szegény legények voltakis, tudván, hogy néha a' kertész is alkalmatost mond. a.)

„Midőn László Király (Albert fia) gyermek korában egy Giskra nevű fő embernek öt pénzes garast adott volna ajándékon, azt olly nagyra becsüllötte, hogy azt aranyba foglaltatván, mindenkor a' nyakán hordozta“.

„Ezer hatszáz tizennyolczadik esztendőben a' rhénusi palatinus Fridrik fejedelem, a' jámbor istenfelő Ferdinand császár ellen az örvével, hogy a' cseheket igaz és törvény szerént való fejedelmöknek engedelmessége alá hozza, magának foglalta az országot; megkoronáztatta magát, és mind addig bir-

a.) Engel Magyarország históriájában 1626-dik esztendőre Kemény János után Mannsfeldről ellenkezőképen szól: „Überdiess war Mannsfeld ein, wie ihn Kemény beschreib, sehr kleiner zuzammengeschumpfter, alter hasenschärtiger (nyúlábrázatú) hässlicher Mann (immer Frauenzimmer im Lager mit sich führend) Im Ungri-schen Lager (érti Bethlen Gábor táborát) zeichnete man einen sitzenden Hasen, mit einem deutschen Kragen, und schrieb darunter: Mannsfeld.“ De illyen kaczérság egyetlen keresztyén emberhez.

dogálta Prágát, míg a farkas fület az eb bőr alatt alig vihette el; maga tartományát is elvesztette“.

„Néha a fejedelem bétér valami szállásra, kit a gazda nem ismervén, úgy turt, mint valami közembert; sőt néha bosszúsággal is illeti; a mint az első Mátyás királyon Debreczenben; és az erdélyi fejedelmen Báthori Zsigmondon történt Olomutzban“. E két utolsó esetet, közönségesen ismért történet gyanánt említette Káldy György, mellyekről mi már semmit sem tudunk

Szava járásából, 's példabeszédiből is fölhozok egy-nehányat.

Nem vitéz, a ki bolondul vész.

Fejéhez szólnak, az az: halállal fenyegetik.

A szegény apostoloknak együgyű gúnyajok volt.

Dániel kínálva sem akart enni gyenge étkekből, hanem csak *bócsü eleséget* kívánt.

A ki az áldomást megveti, méltó, hogy átokba essék.

Nyelve az inyihez ragadt, az az: elnémult.

Mindenfelé hánja a' sulykot. Soha egy nyomon nem jár; hanem a' szélfúvása szerint fordítja palástját.

A' kit hazugságban kapsz, esküvését sem hiszed.

Keveset használ a' szó, a' hol a' kéz nem segít.

Nem nagy a' törpe, ha szintén hegyen áll is.

A' kit a' les-helyből kiűznek, nem olly bátorságosan tér vissza.

A' ki maga köntösét szakadva látja, a' másét nem foltoztatja.

Gubás ebnek, fanos eb társa.

Sokszor meg sem szárad könyhullatástól az özvegyek arczája; már is mátkával kínálják őket a' nősztetők.

A' moly zörgés nélkül teszen kárt.

Nincs könnyebb, mint a' táncz szeretőnek kedves nótát verni; mert ha a' kést a' nyárshoz koczogtatják is, eleget tombol világánál.

Könnyű azokat házasságra beszélni, kik úntalan nősz-
ni készülnek.

Hazánk szokásaként, a' jegy-ruha nem igen tölti a'
tarsolyt.

A' bor' erejétől zajdul meg az ember.

A' megverett seregből csak üllő füllő szaladott el.

A' kapát kapának, az ásót ásónak kell nevezni.

A' csalárd szolgák csak magoknak kaparnak, és azzal
nem gondolnak, ha uroknak táskára jut is ügyök.

Azt akarná, hogy hintó-szekéren vinnék mennyországba.

Könnyű ló után a' szekeret tolni.

A' mit köröm szakadva találunk, megőrizzük.

Házadnál fecskét (csacsogó embert) ne tarts.

A' hol az istennek templomot építnek, az ördög örömet
kápólnát rakat; és a' hol nagy újtatosságot lát, örömet ba-
bonát vet közbe.

Nem a' jászol keresi az ökröt; hanem az ökör a' jászolt.

A' gyermekek falovakon keményen nyargalnak *leppen-*
tyű után.

A' kakasok kappanokká lehetnek, de a' kappanokból
kakasok nem.

A' melly nyilat látunk, attól könnyebben őrizkedhetünk.

A' vak a' számvető pénzt is jó garasnak véli.

Minden lovászszal atyafiságot vet.

Kedvesebb a' testnek a' kecske a' kecségénél, a' tarcsa
a' harcánál, a' süldő a' süllőnél, a' tik a' csíknál.

Bőjt nap fűszer helyett, más féle *becsüt* adnak konyhára.

A' hol a' kuvasz jó koncot kapott, másszor is oda tart.

A' ki puskaport hordoz a' vállán, vagy szalmát viszen
a' fején, nem mégyen a' tüzes-lapta hányó ellenség közébe.

A' kik sokat zarándokoskodnak, ritkán szentülnek meg.

Kopó, vagy tacsó feltalálja nyomán a' nyulat.

Apró csatázást sem kell siket fülre venni.

A' varga, hogy a' temérdek fonalat által vonhassa a'
bőrön, vékony sertét csinál az eleire.

Alattvalóira ostor pénzt vetni.

A' koczka olly hamar vakot vehet, mint hatot.

A' ki bajt akar víni, azt dob és trombita szóval késé-
rik a' korlátba.

Annyit tud hozzá, mint szamar a' regéhez.

Olly titkon tartja dolgát, hogy feledékenységből sem
fakasztja ki.

Holt eleven felüdvén, mindent megbeszéllett.

A' fő emberek noha közönségesen egy lovon járnak,
mind az által *vezeték lovat* is hordoznak mellettök, hogy
ha valami nehéz dolog történik, a' nyugott lovon inkább
elszaladhasanak.

A' vásott gyermekek a' *purdi pénzt* mind addig hordoz-
zák, míg nem valami vaklyás kufarra kötik.

Nem jó kocsis az, a' ki a' ló száját minden tócsánál
megegerszi.

Jobb ma a' kézben való veréb, hogy sem holnap a'
mezőn járó tűzök.

Hasznos munkának nem kell fáradságát érzeni.

Eszünkbe kell vennünk, hogy a' kockán a' hat alatt
vak vagyon.

A' búza földből terem, a' hal pedig vízben tenyészik.

Némelly embernek megvásik a' foga, ha a' *vas resze-
lést* hallja. *Ráspóló helyett tehát jobb a' magyar vasreszelő.*

Gyakorta a' ki által útát keres, kerülőbe esik.

A' régi aranyt, és az ó hort jobbnak tartják az újnál:
de az új köntös, és szalonna viszontag jobb az ónál.

Igen hamar kimutatta fülét, és farkát.

Arany vért, vagy gyapjú. Aureum vellus.

A' ki atyafiát megvetvén, más barátot fogad, olyan,
mint a' ki lábát elvágván, fa lábra szerzi magát.

A' fördös nem veszi el azzal jutalmát, hogy a' szere-
csen, vagy a' kéménytisztító a' fördőben meg nem fehiredik.

Keteputa. Supellectile.

A' kigyónak kicsiny a' feje: de a' hová azt befértetheti,
az egész testét is utána viszi,

Némelly vargákról mondják: egy ökör bőrt lopnak:
és alamisnáúll egy pár cipellőst adnak.

A' ki ruhájába öltözik, nem úgy érzi annak terhét, mintha *kötőlékben* a' hátán hordozná.

Azt akarná, hogy a' föld se tudná.

A' ki jó tanácson jár, nyert póre vagyon.

Néha az erős halgatag elnyomja az erőtlen bölcsét.

A' vadász nem jár sokad magával, hogy a' vadászatot el ne kergetné.

Munka az úton: jutalom hazánkban.

Álmot ne beszélj, sem messzünnen költött hírt.

Nem azért egyelítették össze az olaj a' sonkollyal, hogy azon sajtóval nyomattatnak ki.

Nem jó a' magunk sebét elhagyni, és a' másét kötözni; a' magunk rühét elmulatni, és a' másét vakargatni.

Lehetetlen, hogy a' csacsogó mindenkor helyén ejtse beszédét; azért igen hamar fölönti a' levét.

Mikor más ember házába megy, néma és siket légy.

Csak nem közönséges fogatkozás az emberekben, hogy nagy állapotra jutván, régi szegény barátjokról, kikkel valaha *egy gyékényen árultak; egy lepel alatt háltak, egy kegyeren és abrakon voltak*, könnyen és hamar elfeletkeznek.

Nagy számadással tartozik, a' ki az egyházi jövedelemből a' Jancsit gazdagítja.

A' haragosok böjtéről mondják a' magyarok: *ki böjtől, 's ki haragjában nem eszik*. És mivel hogy gyakorta a' dagályos gyermekekben taláztatik; azt is mondják a' magyarok: *haragosnak kettő kára, meg is verik, 's enni sem adnak*.

A' bolond kábaságból, a' haragos búsulásból, a' kevély dagályból kiált.

A' világ cserben hágy, és elmúlik mellőled kalaúz nélkül.

Eszes és bátor emberhez illik, hogy nagy mértékre szabja életét, és fő embereknek követésére igyekezzék.

Nem vetette urunk az apró szenteket *farkas kaszára*, noha megengedte, hogy megöletnének.

Az asszonyállat ne *átssa* magát a' férfiúnak dolgába. *Ezen igét gyakran használja Káldy ártani helyett*.

Miért nem *imette* jelent meg az angyal Józsefnek? hanem álmában: holott a' szűz Máriának *imette* mondotta meg a' követséget. Talán innen lehetne megfejtetni az *immel ámmal* közönséges szó járást, melly annyit tenne, mint: *ébren és álmosan*.

Nincsen olly alávaló tiszt, mellyre ember ne találtassék; mert a' mint szokták mondani: ha Péter nem akarja, akarja Pál.

A' kölcsönt nem illik nehéz kedvvel megtéríteni.

Az anyaszentegyház *megzománczozza* a' fényes napot a' setét éjtszakával: a' gyönyörköttető örömet, a' szomorító bánattal.

A' mit nem jól varrottak, szükség felfejteni.

A' ki megszokta a' sok szólást, néha alkalmatlanul is szól.

Mindenkor elég eleség marad a' jóakaró táskájában.

Vagy *kosul*, vagy *bakul*; de meg kell lenni.

Nem méltó sok salakért kevés aranyat megvetni.

Előttük tűz, hátok megett víz vagon.

A' ki gőz fürdőben fürdik, télben is izzadni kell annak.

Ha *az ösztönt* ököllel vered, inkább fáj a' kezednek, hogy sem *az ösztönnek*.

A' szegénység gyakorta iszonyu vétekre *ösztökéli* az embereket.

A' szántó-vetők *ösztönnel* érlelik az ökröket.

Azt véli maga felől, hogy nála vagon a' bölcsesség kulcsa.

A' nagyba járó dologban nem kell hirtelenkedni.

A' ki szokatlan barátságát mutatja, vagy megcsalt, vagy meg akar csalni.

Adventi *aranyos mise*.

Ha azon nyelvök vagon is, különben ejtik a' szókat Magyarországhban a' székelyek.

Nem tudja, ha tök-e, vagy túrós éték.

Szólós ember. *Vinczellér helyett*.

Régi példabeszéd: szegény ebéd az, mellynek vacsorája nincsen.

Cséves kút. Fons saliens.

Nehéz a' békának a' dér; mert gyenge a' bőre; főjtős a' rókának is a' körtvély, midőn el nem érheti.

Rajta hagyta keze szennyét.

A' jámbor élet meghányt elmének gyümölcse, melly előbb utóbb daczára a' kajánságnak csak ugyan becsületet vall isten, 's világ előtt, és boldogságot kincsez a' lélekre; azért mondják: hogy közönségesen olyan a' halál, minő volt az élet. Ekképen történt *Káldy Györgynek* is october 30-kán 1634-ben boldog kimulása; hasznos életének fáradhatatlan munkálkodás szakasztott véget 64-dik esztendő korában. Példás halálát életének rövid rajzaval, többek közül Szörényi Sándor jesuita „*Pannonia Docta*“ című kézírataiban p. 48—49. jegyzette föl, melly hajdan *Kaprinai István* tulajdona volt, 's Ms. B. in 4-to Tom. IV. a' pesti főiskolák könyvtárában találtatik:

„Georgius Kaldi natione Hungarus, patria Tyrnaviensis, Sacerdos Societatis JESV, quam est ingressus Romae anno salutis 1598. aetatis 28. repudiata Praepositura principe post Archiepiscopatum Strigoniensem (intellige Praeposituram Maiorem Capituli Strigoniensis). Ubi ex Italia rediit, difficillimis Botskaianae seditionis perturbationibus e Transsilvania cum reliquis de Societate hominibus relegatus est in exilium. Egit deinde in Olomuciensi Academia Theologiae Moralis Professorem; postea Magistrum Novitiorum Brunae, et mox inde Tironum colonia deducta, Leobii Styriae. Deinde superior fuit et Rector Tyrnaviae; demum Posonii, quod ipse Collegium a primis fundamentis exaedificavit, in eoque seipsam, velut angularem lapidem collocavit, magno sui desiderio, magno virtutum exemplo, caeteris post se relicto, vita functus die 30. Octobris anno 1634. aetatis suae 64. ab ingressu in Societatem 36. inde usque ab anno 1612. die 27. Maii quatuor Vota professus. Quanti, viri iacturam fecerit in eius morte Hungaria;

Sapientissimi, atque Eminentissimi Cardinalis Petri Pazmanni de eo iudicium abunde declarat, quo aiebat, ex omni ordine Ecclestatico, Religiosoque, nulli secundum esse toto Hungariae Regno; parem illi haud facile reperi- tum iri. Vir omnino fuit et eloquentia, et virtutis laude conspicuus, ut qui magnam aetatis partem in sacris concionibus insumpserat. Latine ad Academicos, nec raro etiam Italice dixit, quandoque, cum res postularet, etiam Germanice. Caeterum idiomate gentilitio praescripta cum autoritate verba faciebat. Fuit in dicendo vehemens, gravis, doctus, et spiritu plenus, qui non raro diceret cum admiratione auditorum, interdum cum plausu, nunquam sine fructu. Magna fuit apud Viros Principes auctoritate et gratia, qui libere auderet summos aequae, ac infimos, quae suaviter, quae fortiter ad officium cohortari. Ea libertate cum Principem Transsilvaniae Gabrielem Bethlenium ob tot Christianorum millia Turcis prodita, et abducta, criminis, quod se obstrinxerat, comonefecisset privato duarum horarum colloquio eamque ob causam extrema omnia possent ab eo expectari; tantum abfuit, ut quidquam molestiarum experiretur, ut etiam Principis ad mensam adhibitus, honorario centum nummor. Imperialium in subsidium Typographiae donatus abiret. In extremo actu vitae, convocatis Sociis, magno animi sensu singulorum se pietati commendavit impense, a singulis venia erratorum magna submissione postulata. Edidit Biblia Sacra vulgatae editionis a se in Hungaricam linguam translata, Viennae apud Mathaeum Formicam anno 1626. in folio. Concionum Hungarico idiomate Tom. I. thematis hyberni, Posonii 1631. in folio; relictis duobus aliis Tomis posthumis, altero Funebri argumenti, altero Epidictici de Sacro Sancta Eucharistia, deque Laudibus B. V. Deiparentis. Evangelia et Missas per annum legi solitas vertit in linguam Hungaricam, tacitoque nomine impressit sumptibus Petri Baranyai Viennae 1629“.

Ennyit mondhattam Káldy Györgyről, kit a' jövendő kor talám bővebben megismertet, ha néhai *Paintner Antalnak* „*Bibliotheca Scriptorum Societatis JESV*“, czimű könyvét, mellyről *Révai Miklós* Sopronban 1801-ben kiadott *Carmina quaedam* nevű munkájában a' 18-dik lapon emlékezik, nyomtatásban kiadandja.

PODHRADCZKY JÓZSEF.

XII.

Kalendáriumi magyar régiségek.

1. §. **A'** dicső és fényes érdemű Nagy Károlyi Károlyi grófi ágnek terjedelmes levéltárában találtató magyar ritkaságok kijelelését, a' tudományok előre haladásaért szüntelen buzgó Károlyi gróf urak nem csak megengedvén, hanem gróf Károlyi György úr, mint a' grófi ág mostani levéltár' gondviselője, kötelességemmé is tévén, midőn egyéb hivatalos foglalatosságaim között az eléfordulókat kijelelném, kezembe akadott a' XVI-ik századból számosabban találtató magyar levelek közül, Herczeg Ferencznek, Helmechről, András után hétfőn az új kalendárium szerint 1588-dik évben, vagy is karácson hava 5-dik napján Károlyi Mihályhoz írott levele, ezt itt egész terjedelmében, megtartván írási sajátosságát, magáról az eredetiről (60 f. 2.) másolva közlöm, nem ritkaságáért ugyan: mert a' XVI-dik század második feléről illyesek már nem ritkaságok, hanem befejezéseért, figyelem gerjesztésül a' végre, hogy a' kor napjainak pontos meghatározására ébresztésül szolgáljon, 's nyilván legyen, hogy az ő kalendárium meg szüntetésétől, az új kalendárium általános használtatásáig lefolyt korbéli időnek napjait óvakodva kell kitűzni: ha azt akarjuk, hogy a' kijegyzett nap az évnek valóságos napja legyen; mi a' jusok védelmére, a' történetek szoros meghatározására nézve nem kis fontosságú dolog.

2. §. Tartalma a' levélnek szóról szóra imez.

Kivül.

„Generoso ac Egregio domino Michaeli de Karol etc.
domino et fautori observandissimo.

(A' levél papirosa közé tett zöld viaszra nyomott kis kerek pecsét, mellynek tartalma ki nem vehető.)

Belül.

„Generose done fautor mihi obßme, Salutem et seruitij
mei commendationem.

Az vr istentul kegnek mind lelki es testi iokat keuanok kegnek megh adatnj.

- Az marhakat kiket kedg kuldeot, megh zolgalom kegnek, Es kegnek errul akarek írnom, hofi Pongracz Vram mind eliarta Zokoli es Paczot Vramekat, nalamis vala, ez mindenikunket kerte ereossen azon, hofi ez Juueo Penteken ott lennenk Karolban, Egikünk sem vohatta megh magat, Remensege ez hofi kegdll Attiafi-keppen megh alkudhatik. En magamat sok excusational mentem vala, de vegre, miuel hofi kegnek karat nem esmerem benne, enis az teob Vraimmel rea aijanlam magamat: Azert kegd ez Juueo Cheoteorteokeon estuere, el varion benunket, kegd hiuassa oda Lonij Vramatis Kassara vagion Pongracz Vram, en azt hijszem hofi Melit Vramat akaria, el hini vele. Ezekel kegnek ayanlom zolgalatomat, Es az Jo Isten soka eltesse kegdet vna cum suis Charissimis. Ex Helmecz feria 2da prox. post Andreae Juxta nouum Calend. 1588 D V G. (Dominationis Vestrae Generosae) seruitor Franciscus Herczeg“.

A' levél egész ivre vagyon irva, és a' mint most is szoktuk külön boríték nélkül, összehajtva.

3. §. Herczeg Ferencz, ki a' levelet írta, Zemplén vármegyének kiszolgált jegyzője volt, onnan húzott vélekedésem szerint: hogy Helmeczen lakott, melly Zemplén vármegyében is vagyon, és őtet, mint jegyzőt Szirmay Antal is emliti Zemplén vármegye történetes ismeretében, holott is 90-dik lapon a' 287 §-ban írja ¹⁾; 1583-dik évben az alispánság Rákóczi Ferencznek

1.) §. 287. A. 1583. *Pro Comitibus officium delatum est, Francisco de Rákócz, gesto jam antea hoc munere conspicuo. Notarium Comitatus agente Francisco Herczegh. Prot. A. p. 53. 133.*“ Szirmay, *Notitia Historica Comitatus Zempléniensis. 1804. 8-adr. 90 l.*

adatott, ki ezen hivatalt már előbb jelesen viselte. A' megye jegyzője Herczegh Ferencz lévén. — Viselte ezen hivatalát 1588-dik évben is, ha áll az, a' mit ugyan ott 91-dik lapon a' 291-dik szakaszban ily értelemben mond: Rákóczi Ferencz az alispányi hivatalt, esztendőről esztendőre megerősítette, 1588-dik évig viselte, míg nem végre 1588-dik évben Boky (Böky) Paczoth Ferencz választatnék alispányá. Vásárhelyi Tamás fogadtatván jegyzőül ötven forint fizetéssel. ²⁾ Ha igaz, mondám: mert 774-dik §-ban a' 328—331. lapon elé sorolván időrend szerint a' megye jegyzőit, Herczegh Ferenczet 1573-dik évre teszi, és közvevetlenül mindjárt utána Vásárhelyi Tamást 1585-dik évre; holtott: ha 1585-dik évben már jegyző volt Vásárhelyi, 1588-dik évben nem fogadtathatott jegyzővé, hanem talán megerősített jegyzőségében. Feltéven az előbbeni állítás igazságát, az marad még felvilágosítandó: András előtti hétfőn, vagy utána tüstént, nem történt-e meg a' tiszt ujtító szék? mert ellenkező esetben, még a' levél írásakor jegyző volt, utána hat nappal nem. Böky Paczoth Ferencz alispánysága oklevél hitelességü lévén.

4. §. Tudva vagyon e' szerint a' levélirójának állapotja, gyanítható a' levélben említett Paczothé is, mellyet, valamint a' Pongráczét, de a' Zokoli, és Melith kereszt neveiket, valamint a' tárgyat is, melly miatt az összejövetel történt, megvilágosítja: Báthory István királyi udvarbirónak, Tagyon, 1588-ki boldog asszony fogantatása után vasárnapon, vagy is a' Herczeg Ferencz levelében kitűzetett pénteket követő harmadik napon költ, 's eredetileg gondviselésem alatt lévő levele, mellyel a'

2.) §. 291. *Franciscus Rákóczi gessit Vice-Comitis officium vsque annum 1588. quotannis in eodem restabilitus, p. 488. donec tandem Franciscus Paczoth de Boky A. 1588. in Vice-Comitem eligeretur, conducto in Notarium salario flor. 50. Thoma Vásárhely. pag. 780. Szirmay, u. o. 91 l.*

Pongrácz, és a' levél vevő Károli Mihály közötti egyezés jelesítetik, foglalata inez:

5. §. Karoli László meghalálózván, 's özvegye Zijnij Klára asszony másodsor menvén férjhez Szathmári bizonyos lovagok kapitányához Szent Miklósi Pongrácz Fridrikhez, Karolij Mihály követelte a' László négy árvájának gyámatyaságát, és ez izetlenségekre szolgáltatott alkalmat, mellyet az e' végre megkért békebirák, nevezetesen nagyságos Szeredaheli Dersffy Miklós Hont vármegye főispánya, Zokolij Miklós, Briberi Melith Pál, Böki Paczoth Ferencz Zemplén vármegye alispánya, Kun Gáspár, Herczegh Ferencz, Burián Ferencz, Csomaközy Boldizsár, Dengeledi Miklós Szathmár vármegye alispánya, Feijérwizy Kálmán, szolgabirája, és Cheghy Boldizsár, ugyan azon Szathmár vármegye törvényszékének esküttje, úgy intéztek el: hogy gyámatya és gondviselő Karoli Mihály lett; a' fiú hét esztendőskoráig, a' leányok pedig férjhez menetelükig, anyjok szárnyai alatt hagyattak olly óvás mellett: hogy anyjok halála után, tüstént Karoli Mihály gondviselése alá adni tartozzék mindnyájukat a' mostoha apjok Pongrácz Fridrik.

6. §. Tudván e' szerint Zokolij, tudván Melith kereszt nevét, tudhatjuk a' törvény ágazatokból, tudhatjuk Istvánfi Miklós történetes könyvéből: hogy mind kettő fő nemes, mind kettő országos ember volt.

7. §. Zokolij Miklós ugyan is — Istvánfiál: Nicolaus Socolius³⁾ — egyike volt azoknak: kik az 1587-ki szent András hava 1-ső napjára egybehivatott pozsoni országgyűléséből, a' végett: hogy a' véghelyek, és országos jövedelmek ügyét megvizsgálják, megfontolják, és az ország jövedelmeinek célirányosb kezelését javaslatba hozzák, Liptó vármegyétől kezdve az erdélyi

3.) Regni Hungarici Historia, post obitum gloriosissimi Matthiae Corvini Regis XXXIV. a' Nicolao Istvanffio Pannonio. Coloniae Agrippinae, M.DC.LXXXV. 2-cdr. 374 l.

határokig kiterjesztett negyedre, és ismét: a' Lengyelország, és Szepes, Árva, Sáros vármegyék közös határaik elintézésére biztosokul kinevezettek ⁴⁾. Ugyan ő elé fordul már előbb: az 1578-ki 37-dik, és utóbb: az 1597-diki 11-k 34-diki, 's az 1599-ki 17-ik törvény ágazatokban, mint az országnak kedves és bizodalmas embere.

8. §. Melith Pált — Istvánfinál: Paulus Melichius — mint hadi fő embert, a' kérdéses korra, Istvánfinál találjuk, kinek előadásából ⁵⁾ kijő: hogy 1586-diki karácson havában meghalálózván Báthory István lengyel király, a' pártokra szakadt lengyel nemzet meghasonlott az új király választásában; a' hatalmasb pártok egyike, Zsigmondot a' svéd király fit, másika Miksát osztriai főherceget akará a' királyi székebe ültetni; kardra kelt a' két párt, 's Miksa főherczeg 1587-ki szent András hava 24-dik napján megtámadá a' svéd Zsigmond követőitől foglalva tartatott Krakó városát, és midőn szándéka sikeresítésére, magyar hadakat kívánt segítségül, a' magyar seregek vezéreikhez: Praepostvári Bálinthoz, Melith Pálhoz, és az erdélyi széke-lyekből származó Andrassy Péterhez küldötte a' sürgető leveleket, és zsoldot, 's ezek közül mindegyik, két száz lovagot, és bizonyos számu gyalogot fogada Kassa és Tokaj vidékén, és Gömör vármegyében, 's azokat lengyelbe vezeté. De emlékeznek róla, mint élő országos emberről az 1600-ki 3-ik, mint nagyszágos férfúró az 1604-ki 15-ik, mint már megholtról pedig az 1613-ki 26-ik törvény ágazatok is ⁶⁾.

9. §. Mint jelességet, érdemesnek tartom megemlíteni: hogy Melith Pál 1603-ki évben szent György hava 21-ik napján, a' szent László király viselte koronának,

4.) 1588. 10-dik és 33-dik törvény ágazatban, lásd: Corpus Juris Hungarici.

5.) Istvánffi 367. 368 l.

6.) Lásd Corpus Juris Hungarici.

melly a' váradi káptalan szekrényében tartatott mind addig, míg nem Várad ostromlásának közelgetésére, azt az akkori püspök Zaberdingi Mátyás testvére, és némelly káptalanbeli férfiak, az egyház több kincsével egyetemben, nagyobb bátorság okáért Ecsed várába vitték, fele részét, mellyet Szokolyi Györgytől, kire természetes osztály szerint jutott olly móddal: hogy apja szinte Szokoly György lévén az ecsedi várnagy, a' menedék kereső koronát magáévá tette, és azt halála után, az életben maradott két fia meg nem alkhatván egymással, ketté szelék, és úgy oszták el maguk között, nagy nehezen szerzé vala meg, Rudolf császárnak, és magyar királynak ajándékol küldé.

10. §. Az ajándékot kísérte levél szerkeztménye, Szalai Barkóczy grófi ág levéltárában őriztetik, gondviselésem alatt pedig, a' leleszi monostor 1769-diki szent Simon és Júdás apostolok ünnepének virasztóján igazlotta másolatban találattik, melly is egész terjedelmében így szól:

Sacratissima Caesarea et Regia Majestas Domine Domine mihi semper Clementissime! Dimidietas ista Coronae sequestrata est ex Corona S. Ladislai Hungariae Regis, qua idem toto eo tempore, quo Salomon similiter Hungariae Rex Andreae I-mi filius ob suam insolentiam et dicto Ladislao, ac Gejzae Patruelibus suis frequenter structas insidias in exilio vitam egit (et non legitimi Regis Corona) usus est; Haec autem Corona asservabatur in Scrinio Capituli Varadiensis, in cujus Ecclesia idem Ladislaus Rex a se Magnifica, ornata structura, amplissimisque dotata redditibus, Anno Domini 1095. sepultus est. Tandemque obsidione dictae Varadiensis imminente Civitati Reverendissimo condam Matthia Saberdino Loci ejusdem Episcopo illi Praesidente Ecclesiae, Frater suus, et certae Capituli Personae eandem, cum reliquis potioribus ejusdem Ecclesiae Thesauris tutioris asservationis gratia in Castrum Ecsed asportarant. Cujus Castrum Praefecturam

Egregius aondam Georgius Szokoly gerens, dictam adeptus est Coronam, quo demortuo, duo ipsius superstites filii eandem in duas scindendo divisere Partes; Quorum alteram praesentem videlicet ab altero illorum Georgio vocato aegre comparatam Sacrae Caesareae Majestati Domino, Domino meo Clementissimo, humillimo, ac devoto offero animo, Sacram Caesaream Majestatem Vestram humillime exorando: honorarium istud pretio licet exiguum antiquitate tamen commendatum, Clementissime Gratioso suo vultu intueri, et suscipere dignetur. Sacrae Caesareae, et Regiae Majestatis Vestrae, humilis et fidelis Servitor. D. (P.) M. (Paulus Melith) Domino Imperatori, et Regi Hungariae Rudolpho Dnus Paulus Melith dono dedit coronam S. Ladislai Regis Anno 1603. Die 21-a Aprilis.

Ez igazolni látszik azt: hogy Zeiler Mártonnak kétkedése: ha valljon az 1638-diki karácson havában, a' váradi egyház romjaiból felemeltetett királyi koporsóban találtatott drága kö ékességü arany koronát, a' szent László vagy pedig Zsigmond király koronájának kell-e tartani? nem volt egészen alaptalan; mellyet azonban Pray György, Kapy Gábornak MDCXI-diki mindszent hava XVI-dik napján költ levelére támaszkodva, meggyengíteni iparkodik; hihetőbbnek állítván: hogy az szent Lászlóé volt.

Dissertatio Historico - Critica de Sancto Ladislao Hungariae Rege a Georgio Pray. 1774. 4-edr. 40 lapon a' 2. jegyzetben.

11. §. Végtére megjegyezni való: hogy Herczeg Ferencz azok közül volt, kik az új kalendáriomot használták, kiknek pedig még akkor is csekély vala számuk; a' mit annyival inkább csodálkozhatni: mivel ennek használására országul alkotott törvény is kötelezte a' nemzetet.

12. §. Minekutána Gergely, e' néven XIII-dik római pápa, a' nap rendes járásától, ezer ötszáz év alatt már tiz egész nappal hátrább esett 1582-dik évet, a' legjelesebb csillagvizsgálók közre munkálásával ka-

lendarium igazítási karnak elfogadta úgy: hogy mindszent hava 4-dik napja után, tizet kihagyva, közvetlenül 15-diket iratna, kihirdetteté: hogy az esztendő napjai számításának régi módja eltörültetvén, az új számítás fogadtatnék el. Kinek, mint az egész keresztény világ népei atyjának, valamint más fejedelmek, úgy a' császár is, (Rudolf, Magyarország királya) az ő gondjaihöz és tisztéhez tartozó dologban engedelmeskedni kívánván, az esztendőnek új számítási módját használtatni parancsolák. De voltak Magyarország megyéi közül némelylyek, kik ezen nem csekély tekintetű újítást, országgyűlése nélkül el nem fogadhatónak itélék. A' mi ámbár első tekintetre nem volt a' császárnak kedve szerint, 's nem türendőnek látszott, utóbb azonban: bizonyos okoknál fogva megnyugodott, és megengedte: hogy ez ügy az országgyűlésre halasztassék 7).

13.) Hogy országgyűlése nélkül is használtatott az esztendő napjainak ezen számítási módja, meggyőződtem gróf Báthory Miklósnak, II-dik Rudolf király udvar birájának, 's Somogy, Szatlmár, és Szabolcs vármegyék ispánjának, a' leleszi monostor hiteles másolatában gondviselésem alatt meg lévő iktató parancsolatából, melly imígy fejeztetik be: „Datum in curia nostra Tagh Sabbatho proximo post festum Beatae Luciae Virginis et Martyris secundum cursum noui calendarii, Anno Domini Millesimo Quingentesimo Octuagesimo Quarto.“

14. §. Maga Rudolf is igen jól tudta: hogy az ellenszegülés nem általános az egész hazában; tudta: hogy némellyek az ő, mások ellenben az új kalendáriom szerint számítják az esztendőt; és azért: magyar hatóságokhoz kibocsátott határnap rendelő leveleiben, mind a' két kalendáriumi számítást használta egyszersmind.

15. §. Tanúságát találjuk ennek a' prágai várban 1587-ki kisasszony hava 12-dikén költ, 's Zemplén

7.) Istvánffi u. o. 363 l.

vármegyéhez intézett levelében: mellyel a' karokat és rendeket, csak ugyan ezen évi mindenszentek ünnepén, az az: a' kijavított kalendárium szerint szent András hava 1-ső, az ó kalendárium szerint pedig, mindszent hava 22-dik napján Pozsonban tartani határozott országgyűlésére meghívja ⁸⁾).

16. §. Tartatott is országgyűlése, mellyen hozatott törvényágazatok, ismét a' prágai várban, 1588-diki boldog asszony hava 28-dik napján erősítették meg. Elé fordult ebben a' kalendárium ügye is, 's az ó kalendárium eltöröltetéséről a' 28-dik ágazat alkottatott, mellynek magyarosított foglalata ez: A' *kalendáriomról*; ámbár az ország karai és rendei inkább akarnák: hogy a' már annyi évek óta divatozó ó *kalendárium*, mellyhez hosszas használás által, a' gazdagok szinte, mint a' szegények alkalmaztatták magukat, előbbeni állapotjában megmaradna, hanem kívánván ő felsége kegyes és szelid intését követni, nem ellenkeznek ugyan: hogy ennekutána az *új és kijavított kalendárium használtassék*.

1. §. Azt azonban nyilván kimondatva lenni akarják: hogy azt senki másnak, mint egyes egyedül ő felségének hatalmával bocsátják nyilvánásgha. 2. §. Az eddig akar új, akar ó kalendárium szerint keletkezett irományok és itéletek, maguk erejökben maradjanak meg.

17. §. Meg volt tehát a' törvény; de valamint az ágazat szavaiból kitetszik nem volt egy hangu annak alkotása; ugyan is: sokan voltak már akkor az igazított vallásnak követői, kik épen azért: mert az igazított vallást követték, az igazított kalendáriumot elfogadni nem akarták: mert azt pápa igazította ki; ⁹⁾ ettől pedig még

8.) Vestigia Comitiorum apud Hungaros. Edidit Martinus Georgius Kovachich. 1790 8-adr. 727—729 l.

9.) §. 288. *Sub huius* (Francisci Rákoczi Procomitis Comitatus Zemplén) *regimine novum Calendarium sine Comitiorum assensu recipere volebant Zemplénienses*. Prot. A. 4. p. 288. Nec id mirum videbitur Lectori, si expenderit act. 28. 1588. quanta cum difficultate Hungari,

a' jó és czélirányos intézetet is irtóztak elfogadni: következőleg a' törvénynek, mint vallás elleninek, hódolni nem akartak, ámbár alkotására az is birta őket, hogy az új kalendáriomot a' lengyelek, és erdélyiek is? már előbb elfogadták, és arról értesítve is valának.¹⁰⁾

18. §. Másik és már a' hozatott törvény utáni példáját az új kalendárium nem általános divatozásának, nyújtja a' Remeteszegeen új kalendárium szerint hójte-lő hava hatodik napján 1590-dik évben költ, 's a' Nagy Károlyi Károlyi grófi nemzetség levéltárában 31 f. 109 találtató oklevél, mellynek közvetlenül az eredetéről vett másolatát betű szerin által írva ide iktatom;

Mÿ Preposwarÿ Balÿnth, Melÿth Paal, Lonÿaÿ Iswan, es Dengelegÿ Mÿklos, Adgÿwk Emlekezetÿre az mÿ Leveleónkben, hogÿ mÿ ez Wÿtezew wraÿnk es Attÿankffÿaÿ keözeóth, KarolÿMÿhal keözth egÿ fele-óll, Más feleóll Zanthaÿ Bech Geörgy keözeóth wgÿ mÿnth Attÿaffÿak mÿ teótteónk ÿllÿen wegezesth es egÿenes-segeth, Legh eleözzeor, Mÿvel hogÿ az Zanthaÿak, es hatwanÿak es kawassÿakkeözeóth, ez eleóty's az ew ke-

omnem nouitatem metuentes, illud in Comitiiis receperint? Altera non acceptationi causa suberat: quod iam tunc plerique Evangelicorum sacra professi, vel Calendarium per Romanum Pontificem reformatum acceptare religioni sibi duxerint. (Szirmay, u. o. 90. l.)

- 10.) Eadem in tumultu aestuque comitiorum etc. Postremo nomine Caesaris postulatam est, sicuti superioribus annis ipse per edita jusserat, ut nova subducendi anni aut Commemorandorum fastorum ratio a' Grepoéio summo Pontifice invento atque introducta ubique ab omnibus reciperetur; quam innovationem a quadam parte nobilitatis cis Danubianae absque omnium ordinum consensu miuime admissam fuisse ostendimus. Itaque his comitiis reluctati, eum usum in foro et contractibus, itém templis et factis nbiquè pari modo observandum approbarunt, utque reciperetur, lata lege constituerunt; quum in Polonia et Transsylvania jam antea receptum fuisse cognovissent Istvánffi u. e. 375. l.

gýelmek atthýok ýdeýében Býzonýos keóthes es wegez-
zes wolth, Jambor few teórvvñn twdo emberek altall,
wgý hogý az Karolý Wramek Jobagý marhajának za-
bad legýen, az Zanthaý nyomasson ýarný, mywvel hogý
hatarossokýs: Mýs mostan azonkeppen, Karolý Mý-
hal wram es Bech Geórgý keózeóth, azon ereýben hat-
tvvk, es eó magokýs lattak, Hogý az ýobagýnakýs
Zabad legýen, az Zanthaý nyomasson ýarný, Ezt hozza
tewen, hogý az Karolý Mýhal wram ýobagý marhaja
keózeóth mas embere otth ne legýen. Ký ha talaltatnek azt
Bech Georgý Wram (nak) teórvvñnnýel, zabad legýen
megh beóntethny: Annak felette az mel zeókeóth ýobagý
Bech Geórgý wrammnak, Karolý Mýhal Wrammal wol-
tak Saaron, kýnek ketteýth, Karolý Mýhall wram megh
Adgýa Bech Georg wrammnak, Az teóbbýth Bech Geórgý
Wramýs oda engette Karolý Wrammnak, Seóth az Jo-
bagýoknak, kýketh Karolý wram megh Aad, Borsý Ma-
thýas es Nagh Gergel newek; Az mel perek penýgh
Zathmar-Warmegýeben ez Borsý Matthýasserth ýndwl
tattanak wolth akar my keppen akar holl, Azokath mynd
Karolý Mýhal Wram es Bech Geórgý wram egý mas
ellen le teóttek, es le Zallýtottak, ez maý naptól fogwan
tellýessegwell, akar my dologh feleóll walamel warme-
gýeben perek ýndwltattanak wolna, le zallýtottak es le-
teóttek my eleótteónk: Ennek penýgh vetettek eó kegýel-
mek my eleótteónk, keth Zaz magýar forýnth keóteleth
hogý walamel ez feleól megh ýrth wegezesth, vel in
toto vel in parte megh nem allana, es fel bontana, tehat
az megh allo fel, az megh ýrth kótes zerýnth, az
keth zaz magýar forýntroll, az megh nem allo fel ellen,
Chýak ezen lewelnék ereýwel, Walamellýk War megýe-
ben, wagý Zathmarban, wagý keózep Zolnok war me-
gýeben lennenek, Az korbely Výcze Ispan es egý zol-
ga býro, Eleózeór, Ingo Býngo Marhajabol ýgazath tehes-
sen, Azt nem talalwan, megh ýozagarolýs ýgazath te-
hessen, az megh nem allo felebeól, Contradictione, In-
hibitione, Repulsione nouo Juditio, vel alio quouis Ju-

ridico remedio non obstantibus, Solum vigore praesentium, valamellyk Vaarmegyeében ennek az vegezessnek fel Bon-tassa lenne, kylenek blyzonsagara attwk ez my leveleónketh, kezeónk yrassa es Pechyeteónk alath, Remethe zegen Sexta die Februar. Juxta nouum Calendarium Anno dominj, Millesimo, Quingentesimo, Nonagesimo. (Pecsét) Walentinus Preposvary m. p. (Pecsét) Stephanus Lonyaý m. pria. (Pecsét) Paulus Melith m. p. (Pecsét) Nicolaus de Dengelegh m. p. (Pecsét) En Karoly Mýhalý consencialtam azon Attaýmfaý vegezesenek kyth kezem irasaval pecheteuel megerosytetem m. p. (Pecsét) En Zanhaý Bechki Conseltialtam az en attiamfajnak vegevesenek kit kezem irasaval meg pecetelvel erositetem m. p.“

Az oklevél az egész iv papirosnak első levelén van írva; befejezése után: egy veres és három zöld viasz tapaszra tett egy egész szelet papiroson négy pecsét, és ezek alatt a' végül jegyzett békebirák nevei; alább ismét zöld viaszok fölébe tett papiros szeletre nyomott két pecsét, és ezek alatt a' két egyező fél neve, más magán a' fél iven írva.

19. §. Ezen idövetési bizonytalanság, ezen ellenkezés, és szakadás tehát azt szülte, hogy tizenegy esztendőre ismét törvényt kellett e' tárgyban alkotni, és pedig nyomósabbat, mint 1588-ik évben; 's így jöve létre az 1599-dik évi szent Pál fordulása ünnepeére, vagy is boldog asszony hava 25-dik napjára Pozsonba rendeltetett országgyűlés alkotta 45 törvényágazat, mellynek értelme ez:

20. §. Hogy az *uj és igazított kalendáriomot* az ország minden lakosa használja, az ónak használása pedig eltörültessek, szükséges 1. §. Minthogy pedig *vélekedés szerint* az uj kalendárium használatát csak *nemmelly szónokok* (Concionatores) kárhoztatják, és tilalmazzák, annál fogva meghagyatott, hogy ha találatni fogának ollyatén szónokok, kik az e' tárgyban hozatott országos végzésnek ellene szegülnének, azok tüstént vesztsek el egyházi jövedelmeiket 2. §. A' városok, és föl-

des urak pedig, kik a' közbézés ellen fenekednének, és az ó kalendáriomot nyomatni, 's azzal élni tapasztattatnának, azokat ő Felsege büntesse, és ezer forintig bírságolja annyiszor, a' mennyiszor nyakasak lesznek. Így kellett Magyarországnak tennie, illy hathatós törvényt alkotnia, hogy a' jót elvállaltassa, a' perpatvart kevesítse, és az egy hazafiai között egy időszámlálást divatoztasson.

21. §. Igen hihető; hogy ezen kor után az új kalendárium használtatott hivatalos iratokban, de az alighihető még is: hogy az ország minden keresztény la, kosa (az ó hitűekről nem szölok, mert azok hazánkban ámbár egy haza gyermekei, egy korona tagjai, és alattvalói, fájdalom! mai napon is különböznek, 's vallási, vagy isten tudja miféle, tekintetből, maiglen is az ó kalendáriummal élnek) az új kalendáriumi idő számlálást követte volna; pontban ellenkezöt bizonyítván Horváth Jánosnak Jesus társaságbeli szerzetes papnak, Rumer Jánoshoz, a' szerzetnek osztria tartománybeli előljárójához, 1644-ki pünköst hava 3-ik napján Pécsről írott levele, melyet Wadasi idősb Jankovich Miklós, a' Wagner Károly kézíratai között, gyűjteményében feltaláltató eredetijéről, az 1833-diki Tudományos Gyűjtemény II-ik kötetének 5—15 lapján olvasható értekezése közben, mind deák nyelven az 5—15 mind pedig magyarosítva a' 15—24 lapon kiadott.

22. §. Foglalatát ezen levélnek olvashatjuk: Kazi Ferencz Magyarország történetéről írott könyvének második kötetében ¹¹⁾, és utána Koller Józsefnél a' pécsi

11.) Historia Regni Hungariae ab anno seculi decimi septimi trigesimo septimo, ad annum ejusdem seculi sexagesimum octavum. Auctore Francisco Kazy societatis Jesu Sacerdote. Tomus. Secundus 1741. 2. a' 36—40. lapon.

püspökség történeteinek leírásában. ¹²⁾ ámbár Jankovich ezeket mondja 3-ik 's 4-ik lapon: „Számosan találtanak ugyan hazánk törvénykönyvében a' vallásbeli vak buzgóság rettenetes üldözésének megszüntetésére hozott rendelkezések; világi 's egyházi történeteinkben szerfeletti indulatossággal leiratnak minden felekezetektől egymás ellen elkövetett pártütések, 's kegyetlenségek; de mind ezek egyedül a' romai hitvallást követők és tőlök elszakadott felekezetek között lévő történeteket említik, arról azonban, miképen a' mennyei végzésből rendelt leg-súlyosabb nemzeti ostor, t. i. a' vizáلكadás, és párt-ütés csapásai, még a' római hitvallásuak közöttis dühösködött, *egészen hallgatnak*, nem is egyebet, mint a' szerzetes rendek ellen, vagy épen ezeknek egymással folyt irigy vetekezéseket, felingerléseket adják elő.

„Történeteink tudós vizsgálójának tehát *új fény* derítettik, különösen pedig az egyházi történet tökéletessége *ismét* gyarapittatik, midőn bizonyos kútfőből a' romai szentegyházban 1582 esztendőben az új kalendárium behozásából eredett szörnyű következeseket emlékezetbe hozom, és a' híveknek nem csak meghasonlásokat, de egymás ellen veszedelmes, és vérengző törekedéseiket magyar hazánkban legelsőben felvilágosítván, ezen képen az új kalendárium behozása miatt egész Európában nem csak a' protestans, de a' romai hitvallás hívei között is történt viszontagságokat *ujabb fénybe* helyeztetem.“

23. §. Kitészik ezekből hogy még 1641-dik évben is találkoztak Pécssett és környékében, nem csak Arius, és Kalvin követői között, papok 'és világiak, hanem a' romai közönséges hitvallói között is: kik az ó kalendáriumhoz makacsul ragaszkodtak; az ünnepeket annak szabása szerint sarkalták ünnepeltetni, és á' vak-

12.) Josephi Koller Cathedralis Ecclesiae Quinqueecclesiensis Praepositi majoris et Canonici, Historia Episcopatus Quinqueecclesiensis Tom. VII. 181 2 4-o a' 17—22. l.

buzgó kívánatnak engedelmeskedni vonakodott szerzeteseket nem csak raboskodtaták a' török ellenség által, hanem azokat kínos halálra; úgymint: karóba huzatásra is keresték, 's álnok fogásokkal rágalmakkal, és hamis tanuvallásokkal oda vivék a' dolgot: hogy három szerzetes majd majd kivégezteték a' kínos halállal, mellytől egyedül hathatós közbejárás, terhes sarczfizetés mentheté meg őket; és maga ezen történet eléggé bizonyítja azt, hogy magyar hazánkban, hatalmas törvények sem eszközölheték az új kalendáriomnak általános divatoztatását.

24. §, Annyiból még is is szerencsésnek mondhatjuk, szeretett hazánkat; hogy minden miveltség minden haladás, ha bár küzdelem között is előbb lábra kapott éghajlata alatt, mint az utánzásra unalomig tuszkolt mivelte nemzeteknél. Azt mondja ugyan is Pilgram Antal, az Időszaki kalendáriomában: ¹⁵⁾ Ha mindenütt a' földön ugyan azon

13.) Si ubique terrarum eodem simul 1582 anno Calendarium hoc receptum fuisset, totum circa festa mobilia, quae omnia videlicet a Paschate dependent, absolvissemus negotium. Attraxere Protestantes moras, et non nisi hoc seculo antiquum suum posuere Calendarium, hoc quidem ordine:

A. 1700 in Germania, Hollandia, Dania omissis diebus decem. post 18. Febr.

A. 1701. In Helvetia Acatolica, teste Waser, incipiendo annum a 12. Januarii.

A. 1752. In Anglia, transiliendo a 20 Augusti ad 1-am Septembris.

A. 1753. in Svetia, eliminatis post 17-am postremis 11 diebus Februarii.

Unde accidit, ut quemadmodum illos decem, et post annum 1700. undecim diebus antegressi sumus, ita non modo Festa nostra mobilia tot diebus anni civilis illorum Festa praevenirent, licet, quod persaepe accidit, in eundem anni solaris diem inciderent; sed diversis omnino anni utriusque diebus idem Festum saepe celebraremus. Ita anno obsidionis Viennensis 1683 nos Pascha 18. Aprilis, Protestantes 8-va celebrarunt, ambo tamen uno eodemque die solari, quia illorum 8-va erat nostra 18-va. At anno insequente 1684. illi 30mo

1582-ik évben fogattatott volna el a' kiigazitott kalendárium, a' husvétől függő ingó ünnepek dolgát bevégeztük volna. De késedelmeskednek az ellenkező valásuak, és csak a' jelen százatban mondottak le az ő kalendáriomról és ugyan illy renddel.

1700-ik évben: Németországban, német alföldön, és Dánországban, hójt elő hava 18-ka után hagyván el tiz tiz napot

1701-ik évben: a' nem közönséges hitű Svajczban, *Waser szerint*, holdog ásszony hava 12-ik napján kezdve az esztendőt.

1752-ik évben: Angolországban által ugorva kis asszony hava 20-ik napjáról, szent Mihály hava 1-ső napján.

1753-ik évben Svédországban, kiköszöbölve hójtelő hava 17ke után a' végső 11 napot.

Innen történt: hogy valamint őket tiz, és 1700 év után tizenegy nappal meg előzzük, úgy: nem csak ingó ünnepeink hamarabb esnek a' polgári esztendőnek annyi napjával az ő ünnepeiknél, hanem ugyan azon kétszeres évnek különböző napjain ültük ugyan azon ünnepeket. Így a' bécsi ostromnak évében 1683-ban, mi a' husvétot szent György hava 18-kán, az atyafiak 8-án üllötték, 's mind ketten a' napkoros év ugyan azon napján ünnepeltük: mert az ő 8-ik napjok, a' mi 18-ik nappal összejött. De a' következett 1684-ik évben ők már hójt más hava 30-ik napján tartottak husvétet, melly nállunk szent György hava 9-ik napja, és fehér

Martii fecere Pascha, quae nostra 9. Aprilis erat, et in nostram Dominicam in Albis incidit, cum Pascha octiduo citius, 2-da videlicet Aprilis, transegerimus. In eorum ergo gratiam hanc subiungimus Tabellam. *Calendarium chronologicum medii potissimum aevi monumentis accomodatum ab Antonio Pilgram Presbytero, P. D. MDCCLXXXI. 4-ed. 156 l.*

vasárnap volt, minthogy husvétunk sz. György hava 2-ik napjára esett. Azoknak kedvükért tehát ezen Táblát kapcsoljuk ide : melly a' Gergelyféle husvétokkal nem egy napon eső Gyulaféle husvétokat ki mutatja, és arra igen is ügyelnie kell annak, ki a' történetek sorában előforduló napokat pontosan óhajtja meghatározni.

WALTHERR LÁSZLÓ.

XIII.

OKLEVELES TOLDALÉK.

XI.

A györi káptalan Csák Sopron vmegyei főispán' végrehajtott ítéletlevelét 1238-ban átírja.

A B C D E

„**W**niuersis Christi fidelibus. presentem paginam. inspecturis. Capitulum Geuriensis ecclesie. salutem in domino. Ad noticiam singulorum uolumus peruenire. nos litteras. C. *) comitis Supruniensis recepisse sub hac forma. Dilectis in Christo fratribus Capitulo Geuriensis ecclesie. C. comes Supruniensis inclinationem cum summa reuerencia. Vniuersitati uestre notum facimus. quod Banco cum suis fratribus Rubino et cognatis suis super confirmatione terre Wincha. quam a Jobagionibus castri Supruniensis in presencia nostra requisierunt literas sigilli nostri munimine pressas contulimus. Wnde petimus auobis. quatenus Litteris receptis predictis uestri Capituli litteras roborari faciatis munimine sigilli. Nos autem inclinati precibus dicti comitis concessimus presentes litteras intestimonium secundum tenorem illarum litterarum sigillo Capituli nostri roboratas. Tenor autem dictarum Litterarum est talis. Wniuersis Christi fidelibus. presentem paginam inspecturis. Nos. C. comes Supruniensis notum fieri uolumus. quod cum B. **) rex dei gracia nobis super terras perpetuitatum in comitatu nostro existencium intelligens precepisset. hinc est quod Banco. Petrus. et Mo-

*) Chák.

**) Bela IV. 1235—1270.

doros et fratres sui uterini Rubyn Mathey Andreas Guro Reka et sui cognati. Jobagiones castri Supruniensis de Wincha adnostram citauerunt presenciam super terram que vulgo uocatur Wincha. iudicanodos (igy) ex precepto domini Regis B. supradicti uero Jobagiones contra aduersarios prenotatos comparere timentes. terra (igy) prefatam absque rixa libere possidendam. relinquentes predicto Banco et suis cognatis. suprascriptis. Nos autem hominem nostrum filium Wrcund. Petrum. intereos contulimus. Pristaldus noster terram ad quatuor aratra cum metis circum positis signauit iure possidendam. Prima autem meta terre predictae ab occidente pertinet ad terram Cundra. Abaquilone autem meta pertinet ad terram Isach. Ab oriente meta uero pertinet ad terram filij Thiwan et ad filiorum Pove. ut autem hoc factum permaneat Litteras nostras contulimus sigilli nostri munimine roboratas. Datum anno domini Millesimo Ducesimo Tricesimo Octavo“.

Íróhártján hitelesen költ Eörményesi Fiáth Péter példányából, mellynek végképen eltöredezett pecsége az oklevél felhajtott alsó részén, hártyakötelekről függött.

Az A. B. C. D. E. ketté vágott betűi miatt metszett oklevél (cyrographum), és pár, az az: legalább kétszer iratott le azon egy hártján, és úgy vágatott e' betűin keresztül két példányra.

Bizonyosággal szolgál, hogy a' metszett okleveleken nem csak A. B. C. és A. B. C. D. hanem, a' mit ritkábban láthatni A. B. C. D. E. betűk is vágattak ketté.

XII.

Rozgoni Simon országbirája' 1410-ki máj. 31-dikén ; Kerői Péterfi Miklós lednyainak anyai birtokkba ellenmondás nélküli beiktatásáról jeles alkatban költ oklevele.

„**N**os Comes *Symon* filius *Nicolai* de *Rozgon* *Judex Curie Serenissimi et magnifici principis domini Sigismundi* dei gracia *Regis Hungarie* etc. *Marchionisque Brandenburgensis* etc. *Memorie commendamus* significantes tenore presencium quibus expedit vniuersis. Quod cum ad instantem et legitimam petitionem nobilium domine et puellarum, *Agatha Elena Margareta* et *Katherina* vocatarum filiarum *Nicolui* filij *Petri* de *Kerew*, vnacum *Andrea* de *Fyzj* regio et domino *Stephano* Custode Capituli Castriferrei hominibus, nostrum hominem *Thomam* de *Magasy* ad infrascriptam possessionariam statucionem faciendam de *Congregacione nostra generali* vniuersitati (igy) nobilium *Comitatus Soproniensis*, ex speciali regis edicto, *feria secunda proxima post festum sancte Trinitatis prope opidum Chepregh celebrata* destinassemus, ydem postmodum exinde ad nos reuersi nobis pariter retulerunt, quod ipsi *feria quarta proxima post festum sacratissimi Corporis Christi* decimo scilicet die ipsius nostre *Congregationis*, ad faciem dicte possessionis *Kerew*, vnus scilicet sessionis, inter possessiones *Bonczkerew*, et aliam *Kerew*, *Petri* de *Harka*, existentis, ipsas nobiles dominam et puellas *Jure materno* concernentis, vicinis et conmetaneis suis vniuersis inibi legittime conuocatis et presentibus accedendo eandem sessionem, cum omnibus et singulis ipsius vtilitatibus, et pertinency's vniuersis, antefatis nobilibus domine et puellis, *Agatha, Elena, Margareta* et *Katherina* vocatis, *sub premissio titulo Jure perpetuo possidendam statuissent*, nullo penitus

contradictore inibi apparente, hac itaque, dictorum regy nostri et ipsius Capituli hominum relacione facta et percepta, nobis seriem huiusmodi possessionarie statucionis in eadem congregacione nostra coram dicta vniuersitate nobilium, publice et manifeste vicibus pluribus promulgari facientibus. Quia sicut tempore statucionis eiusdem sessionis, ipsis nobilibus domine et puellis *Agathe Elene Margarethe et Katherine* facte, in facie eiusdem nullus contradictor apparuit, sic et nunc in prefata congregacione nostra statucioni huiusmodi nullius contradiccio obuiauit Pro eo nos eandem sessionem cum cunctis suis vtilitatibus et pertinencys vniuersis, memoratis nobilibus domine et puellis, heredibusque et posteritatibus earundem vniuersis, relinquimus et committimus perpetuo et irreuocabiliter possidendam tenendam pariter et habendam, saluo jure alieno Incuius rei memoriam firmitatemque perpetuam, *presentes literas nostras privilegi-ales pendentis sigilli nostri autentici munimine roboratas*, eisdem nobilibus domine et puellis duximus concedendas. Datum tredecimo die Congregacionis nostre predictae in loco memorato Anno domini millesimo quadringentesimo decimo“.

Íróhártján hitelesen költ Eörményesi Fiáth Péter' példányából, mellynek hihetőleg Wagner Károly' munkájában (Collectanea Genealogico Historica. Poonii, Pestini et Lipsiae, 1802. 8. Dec. III. fig. 7.) látható pecséte, az alúl harmad résznyire felhajtott hártya hasadékaiból lángszinü sodrott selyemszálakról függött. Ez és több más oklevél után könnyen bővíthetni Frank Ignác' jegyzete tartalmát az iktató bizonyságokról, (Principia Juris civilis Hungarici. Pestini, 1829. 8. Tom. I. p. 192. seq.) Oda tartoznék az is, hogy az 1248-dik évi oklevélként, maga a' fejedelem, személye szerint iktatá be adományosát a' neki ajándékozott örökbirtokba. (Johannis Bárdosy, suppl. Analect. terrae Scepus. Leutschoviae, 1802. 4. p. 47. seq.)

LUCZENBACHER JÁNOS.

ÉRTEKEZÉSEK' MUTATÓJA.

AZ

ÚJ FOLYAM III. KÖTET' I. ÉS II. FÜZETÉHEZ.

A.

Agyagkőbiborla; Thonsteinporphyr 19. 21.
Agyagpala; Thonschiefer 3. 4. 6. 7. 19. 25. kétféle: ős és átmeneteli 6. ertermény 8. másodtermény 25.
Ali basa vasutat szándékozik rakatni 259.
Andrássy Péter 332.
Angolországban vasutak 246.
Appián 144.
Appius Claudius 118. 126. Pulcher 228. 235.
Aragla; Aragon 32.
Aranykovond; göldischer Kies 28.
Archimedes 34.
Aristocratiai párt reményei 144.
Arria kezében tőr 170.
Asszony lelkileg 206. testileg 194. eredetisége hiányzik 207. vallása 211. szépsége 221.
Attalus halála 127.
Autenrieth állítása 208.

B.

Bájla; Euchroit 16.
Bakos János' levele 190.
Bányavirág, v. varag; Quarz 4.

Barnapat; Braunspath 28.
Bartelsz állítása 214.
Báthory István kimúlta után a' lengyelek meghasonlottak 332. Miklós 335.
Bazin 10. 15. 16. vidékén az ertermény mint magla jó elő 10.
Bechstein tapasztalata 195.
Bécs - bochniai vasút' terve 268, az azon szállítatni szokott áruk mennyisége 278. részvények osztályozása 292.
Beszéd' hatalma 71.
Beszterczebánya 11.
Betűércz; Schrifterz 30.
Bethlen Gábór 306. parancsa 310. ezer tallért adott Káldy magyar bibliájának kinyomatására 311.
Beudant földtani tekintetből utazta be Magyarországot; Werner tanítmányához ragaszkodott; jegyzete a' földtan tanulásáról 5. ő a' zagyában előjövő fehér körül emlékezik 13, 14. tapasztalata 22. 24. 25.
Biborla; Porphyr 19. 20. 21. 25. 26. átmeneteli 20.
Bihács városa' bizonyítványa, pecsége 187. neve több változásokkal fordul elő 188.
Bod Péter 307.

Bodor, vasvári káptalan és egyszersmind Vas vármegye jegyzője 191.
 Brutus 169. nem birt valódi erénnyel 171.
 Buda városa' pecsége 189. kettős 190.
 Burg 62. 63.

C.

Caesar elhalmozá kegyeivel Sallustius 229. tuszul kérte be a' hatalmasak gyermekeit 241.
 Calpurnius Piso 232.
 Carus F. A. állítása 211.
 Cauchy' értekezése 44.
 Cicero állítása 144.
 Cilleyt gyalázuk 233.
 Clodius 151. 228.
 Cornelia, Gracchusok anyja 112. esdeklései 135.
 Crassus 118. 131.
 Cuvier megmutatása 204.

Cs.

Cselany; Manganum 17.
 Cselanypat; Manganspath 29. 33.
 Cselanyvakla; Manganblende 33.
 Csillám; Glimmer, kéttengelyű 4. 6. 7. sárgás 9. elfeketedik 10. 25.
 Csillámpala; Glimmerschiefer 3. 4. 6. 7. 9. 10. 19. 20. 22. ertermény 8. 15. 17. rézérczekben gazdag 16.
 Csiszla; Obsidian 26.

D.

Dadla; Zirkon 22.
 Dárdany; Antimonium 15. veres és fehér 16. 30.

Debreczen pecsége 188.
 Deléjvas; Magneteisen 22. 23. 26. 30.
 Dio Cassius véleményére többet adhatunk, mint a' római tanács felmentő levelére 242.
 Diophanes 130.
 Divén 14. vidékén ertermények' gyűlvényei 9.
 Dobronoky György 297. 306. 309.
 Duskás ital 299.

E.

Éjszakamerikában vasútak 246
 Élet tápláló működései 194.
 Ember, nemi bélyege 194. sok a' közjó' előmozdítására törekedni nem képes 170.
 Emberbarát nem veszi el reményét 158.
 Emberiség' története a' sors' tanácskozásába vezet bennünket 172.
 Emle; Syenit 19. 22. Selmező vidéki 24. halaványzöld 24. másodtermény 25. 26. 28. 30.
 Eple; Pistacit 26. 33.
 Erbiborla; Urporphyr 20.
 Érle; Trachit 19. 20. 22. 23. 24. 26. 30. 31. abba sok varag vegyül 24. másodtermény 28. 30.
 Érlehiborla; Trachitporphyr 19.
 Érlehegy' kifürkészetét sok ideig elmulasztották 31.
 Ermész; Urkalk 4. 32.
 Erőgyökőzény 34.
 Ertermény az agyagalának fajtát képli 10. szüregnemű 11. 16. azok nemes és nemtelen érczekben gazdagok 15. 16.

Esztergam kettős pecsétnyomója 190.
 Ettinghausen 55.
 Ezüst, aranytartalmú 28.
 Ezüstdárdany, kénelt 29.
 Ezüstkém 29.
 Ezüstköröm 29.

F.

Fa, tölevelű; Nadelholz 32.
 Fannius, Gracchus' barátja 139.
 Fausta' csábító kecasei 234.
 Fejérvár' középpecse 190.
 Fejletlenség, nemi, testi, és erőbeli 194.
 Fenepala; Wetzschiefer 25.
 Fenyő 32.
 Ferdinándbánya, akna 22. 24.
 Férfi lelkileg tekintve 206.
 testileg 194. vallása 211.
 Férfjencz; Männing, virago 194.
 Férussac' megmutatása 50.
 Fiáth Péter (Eörményesi) 346. 348,
 Foganatlan, törvényeinkben 91. 92. 93. és így félreté-
 tethető 94. 97. általános szabály alá nem eshető 100.
 Forró György 310.
 Földany, tellurium 30.
 Föld' belső alkatására figyelemmel legyünk 1.
 Földbátrany; Tellurvismuth 30.
 Fövénykő képület 12.
 Francœur megmutatása 45.
 d'Alembert' lehozását vette fel. 47. 48. 62.
 Franczhon' trónján volt szakálatlan királyok' példája 198. abban vasútak 246.
 Frank Ignác 348.
 Freins földtudós 6.
 Fridrik porosz király Anti-machiavellit irt 228.

Fulvius 125. déli Gallia' főparancsnoka 132. Scipio' gyilkosának hirlesztetik 146. közbenjárónak küldetik 150 meggyilkoltatik 150.

G.

Gáliczolomércz; Vitriolbleierz 29.
 Gáliczvíz; Cementwasser 17.
 Gellius' atticai éjszakái 233.
 Gergely, XIII. pápa 334.
 Germanoknál a' szakáll' levétele nagy gyalázat volt 198.
 Gerincztelen állatok nemi élete 193.
 Gömör vármegye 16.
 Gőzkocsik vasútakon 252.
 Gracchusok' forradalma 105. ők nem polgárháborút csak polgári nyughatlanságokat kezdtettek 106. családja 112. nevelése 113. Titus és Cajus 113. Tiber 114. semmi szenvedélyt, egyedül a' hon-szeretetet ismeré 114. a' nép' érdekéhez állott 116. az elnyomott néposztály' holdogtására törekedett 123 őt az aristocratiai párt gyűlölte 126. ellenségei buzogányokkal verik le 129. barátai ellen vizsgálatok tétetnek 130. Cajus 132. tulajdonai 133. tettei 134. 138. terve 140. javaslata 141. 143. ellenségei megbuktatták 146. atyjának szobra előtt 149. Diana' templo-mába vonult 150. feje el-metszetik, és karóra fűzetik 151. halálával annak pártja nem halt ki 151.
 Gregory Olynthus 47.

Gy.

Gyöngykő; Perlstein 26.
 Györgybánya 27.
 Győri Káptalan oklevele 345.

H.

Hajla; Periklin 19.
 Hamilton' állítása 214.
 Hang' emelkedése és esése 80.
 81.

Haszán bosznaországi hasa 188.
 Havag; albites 14.
 Hegyzöld; Berggrün 16. 18.
 Herczeg Ferencz 323. levele
 329. az új kalendáriomot
 használta 334.

Herder, az emberiség' taní-
 tója 153. mint jötevője az
 emberiségnek gyűlöltetek
 159. behatott kora' mívelő-
 désebe 160. főszmője 161.
 törekvése 170. vizsgálta a'
 nyelvek' eredetét 176.

Herodot' munkája 175.

Higanyérszek 16.

Higanykénét; cinabaris 16.

Hódolás a' győzőket szegé-
 nyekké teszi 109.

Homer 227.

Horányi Elek 306.

Horganyvakla; Zinkblende,
 fekete barna és sárga 29.

Humboldt 6. Vilmos' állítása
 218.

Hunyadit dicsérjük 233.

I.

Ibla; Amethyst 28.

Igreple, Ortoklas 4. 8. 9. 19.

Intézetek' czélja 165,

Irla; Graphit 26. 32.

Italia a' római status' főorszá-
 ga 108. abban a' földök
 rabszolgák által miveltettek

110. lokosinak nyomorú
 helyezete 118.

J.

Jánosakna 24.

Jegenyefenyő; Tanne 32.

József (II.) örökbánnya Sel-
 mecz mellett 26.

K.

Káldi György' származata 296.

Márton, Mihál, Ferencz,

Zsuzsánna Cziráky Mózes'

özvegye 297. születése' évé-

ről különbözőleg véleked-

nek 297. Rómába küldetik

301. Erdélybe költözik 303.

magyar bibliája 304. Erdély-

ben nem volt maradása 308.

Nagyszombatból Pozsonba

rendeltetik 312. egyházi be-

szédei 317. példabeszédei

320. kimulása 325.

Kalendáriom országgyűlési ü-

gye 336. abbeli magyar ré-

giségek 328.

Kaprinai István 325.

Kant 64.

Károly hesseni főherczeg 10.

Károlyi György gróf 328.

Mihál 331.

Karpathegyek' lánczain erter-

mény 14. 15.

Kassa' czímeres levelén czi-

merfestvények 189.

Katona István 297.

Kazinczy igyekszik lerontani

azon vádakat, mellyek Sal-

lustius' ellen gördítettek 226.

szavai 228. 229. 230. ahhoz

intézett egy pár szó 238.

242.

Kazy Ferencz 297. 306.

Kékany; Kobalt 17. gálicz 17.

Kékke; Kyanit 18.

Kénpat, Schwefelspath 18.
 Keseraggyulag; Hydrate of
 Magnesie 32.
 Kétklaki növények; (plantae
 dioecae) körüli tapasztalás
 193.
 Kétle; Amphibolit 10. 19. 20.
 22. 24. 27. helyét zöld si-
 mag nemű csillám foglalja
 el 24.
 Kigyla; Serpentin 22. 26. 32.
 King' megmutatása 51. egy-
 szerű 62.
 Kovacseleny; Kieselmangan
 33.
 Kovaré; Kieselkupfer 16.
 Köble; Analzin 22. 33.
 Költészet' nyelve 72. első
 nyelve az emberiségnek 72.
 keleti 75. éber 77. hellen
 77. 78. háromféle 79. szín-
 művi 84.
 Közkő; Zwischengestein 30.
 Kutasy János 298. józansága
 299.

L.

Labrador 19.
 Lactantius' állítása 230.
 Lagrange' elve 34.
 Lányany; Molibdenum 17.
 Lányanyezüst; Molibdencil-
 ber 30.
 Lágyla; Malachites 16. 17.
 Lambert-Kristóf bihácsi pa-
 rancsnok 188.
 László, sz. király' koronája
 332.
 Leber, földtudós 6.
 Lenaeus' gúnyírata 231.
 Lessing' nézetei 163.
 Libetbánya 12. 14. ott csak
 nem minden rézsványok
 találtaknak 16.
 Licinia 149.

Licinius 118. törvénye 120.
 Crassus választatik a' sta-
 tus' földek' kiosztására 130.
 hűsége' áldozata 150.
 Liverpool - manchesteri vasút
 246.
 Livius 144. Drusus 145.
 Lucius Opimius 146. consul
 147. lictorainak egyike meg-
 gyilkoltatik 148.

M.

Magla; Granit 4. 7. 19. 20.
 22. 24.
 csillámpalás leszen 10. er-
 termény 8. 9. 15. képlet
 6. másodtermény 25. 28.
 Magyarország sok tekintet-
 ben nevezetes tartomány 1.
 szüregi más országok' szü-
 regével fel nem cseréltet-
 hetnek 11. 12.
 Malackánál dárdanyerek 16.
 Malomkőbiborla; Mühlstein-
 porphyr 19. 26. 33.
 Mandolákő; Mandelstein 19.
 20. 25.
 Manlius 125.
 Marcus Octavius 124.
 Máriavölgy 10.
 Marius 151.
 Másodterményképlet, varag-
 ból, mezőpatból és csil-
 lámból álló 14.
 Megerőtlenthető törvénye-
 inkben 104.
 Mellék vagy tőkő; Neben-
 gestein 30.
 Melith Pál 331.
 Menyle; Coelestin 18.
 Mész szemcsés jegedésű 4.
 képlet 6. pat 18.
 Mezőkő 25. pat 10. 21. 22.
 24. 25. 26. mezőpat mint

közönséges vagy mint ig-
reple tűnik fel 8. 11.
Milo 228.
Mivelődésünk' haladása mit
bizonyít 157.
Modra városa 11. 14. 16.
Morlafém 29.
Mózses, népének a' szakáll'
levételét megtiltotta 198.
Mummius, Octavianus' he-
lyére választatott 128.
Mutius Scevola 118.

M.

Nagyszombat, Káldy György
szülőföldre 297.
Napoleon 227.
Napvíz; Tagewasser 17.
Négytele 14. mezőpat; Te-
tartinfeldspath 14.
Négyle; Tetartin 19.
Nemünk örökké halad 162.
annak ellenséges eszméje
168.
Nöncz; Weibling, mas effe-
minatus 194.
Nyelvek' emberi eredete 177.
nyelv által ébresztetik fel
a' lélek 181. az ember je-
lesb tulajdonainak egyike
65. 66. tolmácsa az emberi
szív, ész és léleknek 67.

O.

Octavius 125.
Óhegyen ertermények 16.
Oklevelek' magyar szavait ér-
dekes volna hitelesen egy-
begyűjteni 186.
Olajla; Olivin 21. 22.
Ólomércz fehér; Weisblei-
erz 17. zöld és barna;
Grün - und Braunbleierz
29.

Ólomfém; Bleiglanz 29.
Ólompat; Bleispath 17.
Ólomrézkénét; Bournonit 30.
Ólomszénsavas; Kohlensau-
res Blei 17.
Opimius békóba vereté a' kö-
vetet 150.
Ozmán szakállára esküszik
198.
Ózólyom 23.
Őshegy, Urgebirge, helye-
sebben elő - vagy erter-
mény 8.

P.

Paczoth Ferencz 330,
Paget John 10.
Paintner Mihál Antal 327.
Papinius Carbo 130.
Pázmán Péter, Káldy' párt-
fogója 305.
Perger János 187.
Pericles 227.
Piperle; Malcedon 33.
Pirany kénsavas 18.
Pirla; Rutil 18.
Plato 169.
Plutarch' véleménye 134. 144.
Póisson' megmutatása 41. 43.
47. 50. nem ajánlható 62.
63.
Pomponius, hűségé' áldozá-
ta 150.
Pontecoullant megmutatása 36.
55. 63.
Popilius az aristokraták' fő-
nöke
Porcia' tüzes szene
Porphyrr az ásvány' alkata-
sát jelenti 20.
Pusch varsói professor 13.
Pozson 14. táján az ertermé-
nyek' legkülönbözőbb gyül-
vényeit tapasztalhatni 9.

10. jegyzői hivatala' pe-
cséte 189.

R.

Rákoczi Ferencz 329. az al-
ispáni hivatált évről évre
megerősítette 300. Zsig-
mond *308. 309.

Regnier asszony hallgatása
211.

Reményeink a' jövőendő élet-
re utasítatnak 163.

Rend uralkodik a' természet-
ben 154.

Rétegfödany 30.

Réteggéplet 2.

Rétegzet 2.

Révai Miklós 327.

Réz villósavas 16.

Rézazur 16. 17.

Rézércz vörös 16.

Rézkovand 16. 29.

Rézmor 16.

Rézszurkeércz 17.

Réztajt 16.

Rézzöld 16.

Rhythusz, egyszerű 81. 82.
kétszerű 82.

Rimaszombatnál kékany (Ko-
balt) mondatik találtatni
17.

Robarok nemi élete 193.

Roma' belső viszonyai egy
közel forradalom kiütését
láttaták 108. belalkotmá-
nya 109. abban családi
aristocrazia gyökerezett
meg 111. párt 116. abból
az idegenek kiharancsol-
tatnak 146. birodalma, mi-
dőn az első Grachus fel-
állá' 106. republica, de
polgárait lakosinak legki-
sebb része tevé 107. nem
tett egy társaságot 108.

tanácsában szabadság ural-
kodott 232. polgára első
szakállat a' capitolumi Ju-
piternek áldozta 198.

Rombiborla 27.

Rothschild pénzváltóház' a'
bécs - bochniai vasút iránti
szabadéklevele 285.

Rousseau' állítása 226.

Ryakolith 19.

S.

Sallustius Crispus, erkölcsi
tekintetben 226. Caesar
pártjához állott 229. vá-
gyainak czélja 241. a' nu-
midáktól tönérdeket zsa-
rolt 242. őt mint embert,
az irótól meg kell külön-
böztetnünk 243.

Sandford Villiam 10.

Selmech' utcáján mezőkő 14.

Seneca 227.

Scipio 128. 130. 169. ifju.
131. elveszté befolyását
131.

Simaglapla; Talkphyllit 32.

Simagpala; Talkschiefer 4,
19. 25. képletek 7. erter-
mény. 8.

Sömmering' bonczgyűjtemé-
nye 203. állítása 204. meg-
mutatása 205.

Sphynx, példabeszéd 169.

Stockton - darlingtoni vasút
246.

Súlypat; Schweerspath 28.

Swift' embergyűlölete 164.

Sz.

Szabadság uralkodik a' lelkek'
országában 155.

Szakáll szent tárgy gyanánt
tekintetek 198. viselés ma-

- gyar nemzeti szokás 198. *)
 Szantó István (Stephanus Arator) 304.
 Szarukő; Hornstein 19. 21. 33.
 Szarukőbitorla; Hornsteinporphyr 19. 21. 26.
 Szaruvaklapala; Hornblendeschiefer 10. 19. 25.
 Szászok, erdélyiek pecsété 189.
 Szavakból keletkezik az emberi beszéd 68. azok vagy mímelik a' természetet, vagy képesek 69. vagy önkényen alapulnak 70.
 Szeged pecsété 188.
 Szepes vármegye' tájain rézkovond 17.
 Szinanyzöld; Chromgrün 32.
 Szinarany 15.
 Szirla; Basalt 19. 20. 21. 24. 25. 26. 31. nem más mint zöldkő 22. 23. másodtermény 31.
 Szirmay Antal 329.
 Szólásmód különfélesége 71.
 Szomolnok vidékén az ertermények mint csillámpalák és simagpalák jönnek elő 13. 17.
 Szörényi Sándor 297. 325.
 Szurokkő; Pechstein 19. 20. 26. 32. bitorla 19.
 Szüreg; Grauwacke 4. 7. pala 7. 25.
- T.**
- Tajtkő; Bimstein 19. 20. 26. bitorla 19.
 Táttra hegység 13. maglaerterményeiben arany talál-tatik 16.
 Telepbitorla; Flötzporphyr 20.
- Termékfödany 30. szinarany 28.
 Természet' szándéka földi szükségünk körül 166.
 Timkő; Alaunstein 33.
 Tömegképlet tekintete néha réteggépletű 2. 3.
 Történetírás miként lehetséges 175.
 Trencsin pecsété 188.
 Thucydides' munkája 175.
 Tűzjőle; Pyroxen 19. 22.
- U.**
- Újbánya 23. pecsété 188. kisebb pecsété 190.
 Unna folyam 188.
 Úrtelken ertermények 11. 12. 16. 17. gipsz képül 18.
 Üvegle; Hyalith 33.
- V.**
- Vallaszky Pál 307.
 Varag, v. bányavirág; Quarz 4. 7. 15. 18. másodtermény 25. vastartalmú 29. szirt 9. szikla 19. pala 19.
 Varignon, mechanícán dolgozott 34.
 Városi pecsétek köriratai latin és német nyelvűek 189.
 Városok adtak jeles alkatú és metszett okleveleket 190.
 Vásárhelyi Tamás 330.
 Vass László 307.
 Vaskovond; Eisenkies 15. 27. 29. 30.
 Vaspatsürleg; Eisenspath-rhomboeder 30.
 Vaspille, v. vasfel; Eisenrahm 30.
 Vasútak ismerete 243. alapja 247. mellék vonalai 251.
 Angolországban 255. Éjszak

amerikában 256. Franciaországban 257. Belgiumban 258. Oroszbirodalomban 259. Porosz-rajnai tartományokban 259. német tartományokban 260. Magyarországon 262. mely helyeket kellene azokkal egybekötni 265. elvei 268. összehasonlító jegyzéke 275.
 Vasvári káptalan' oklevele 184.
 Verbőczy szerint megerősíthetők 90.
 Veresviaszszal pecsételhetés' engedelmé 190.
 Vérle; Pyrop 22. 32.
 Vigniensi Paula keze 203.
 Vizlebekben (amphibia) csekély nemi különbség 193.
 Voltaire 228.

W.

Werner földtudós 6. rendszere 7. 20.

Wieland 226. Sallustius ügyvédének adja ki magát 230. állítása 235. tovább fonja a' felvállalt pert 237.

Z.

Zagyla; Gneus 4. 6. 7. 9. 10. 19. 20. 21. ertermény 8. másodtermény 25.
 Ziny Klára, Károlyi László özvegye 331.
 Zokoly Miklós 331.
 Zódany; Nicolum 17.
 Zöldkő biborla nemű 19. 20. 22. 23. 24. 25. 26. 31.
 Zöldlepala; Chloritschiefer 4. ertermény 8. képli a' divéni várhegyet 9.
 Zöldviaszszal pecsételhetés' engedelmé 190.
 Zsirla; Pingvit 33.

1941
1942
1943
1944
1945
1946
1947
1948
1949
1950
1951
1952
1953
1954
1955
1956
1957
1958
1959
1960
1961
1962
1963
1964
1965
1966
1967
1968
1969
1970
1971
1972
1973
1974
1975
1976
1977
1978
1979
1980
1981
1982
1983
1984
1985
1986
1987
1988
1989
1990
1991
1992
1993
1994
1995
1996
1997
1998
1999
2000
2001
2002
2003
2004
2005
2006
2007
2008
2009
2010
2011
2012
2013
2014
2015
2016
2017
2018
2019
2020
2021
2022
2023
2024
2025

1941
1942
1943
1944
1945
1946
1947
1948
1949
1950
1951
1952
1953
1954
1955
1956
1957
1958
1959
1960
1961
1962
1963
1964
1965
1966
1967
1968
1969
1970
1971
1972
1973
1974
1975
1976
1977
1978
1979
1980
1981
1982
1983
1984
1985
1986
1987
1988
1989
1990
1991
1992
1993
1994
1995
1996
1997
1998
1999
2000
2001
2002
2003
2004
2005
2006
2007
2008
2009
2010
2011
2012
2013
2014
2015
2016
2017
2018
2019
2020
2021
2022
2023
2024
2025